

# ERDÉLY TÖRTÉNELME.

---

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

---

NEGYESEDIK KÖTET.

---

PESTEN RÁTH MÓR,  
KOLOZSVÁRTT STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.

1863.





# ERDÉLY TÖRTÉNELME.

---

NEGYEDIK KÖTET.

**A Báthoriak, Bocskai és Bethlenek kora.**

---

## **Tartalmazza:**

**Báthori István**  
**Báthori Kristóf**  
**Báthori Zsigmond**  
**Mária Krisztierna**  
**Báthori Endre**  
**Básta**  
**Bocskai István**  
**Báthori Gábor**  
**Bethlen Gábor**  
**Brandenburgi Katalin**  
**Bethlen István -- korát.**

---

## Előszó.

---

**M**ióta Erdély Történelme harmadik kötetét kiadtam, a nemzet azon nemes ötletre jött, hogy nemzeti öltözetét, mit már csak diszöltözetnek használt, újra felöltötte, s a társadalom minden rétegét áthatotta a vágy, hogy őseink elhanyagolt szokásait, mennyiben lehet, ismét visszaállítsuk.

A nemzeti viseletek és szokások az erdélyi nemzeti fejedelmek udvara által a nemzeti fejedelmek korszakában érvényre jutottak, hogy a nemzet nemes hajlamának a történelem is némi utmutatással szolgáljon, jelen munkám egyes pontjait összeállítva, 1860-ban ily című munkát bocsátottam közre:

### **A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából.**

Nem kívánok reá bővebben visszatérni, csak annyit akarok tartalmából megemlíteni, mennyi jelzeni fogja azt, hogy a „Viseletek és szokások” történelmem kiegészítő részét képezik.

Legyen elég azért tartalmából néhány fejezet címét megemlíteni, milyenek: a **háztartás**, lakhely és butorzat; férfi viseletek: a hajzat, egyes öltözetek; női viseletek: hajzat és főék, az öltözék darabok; az asztaltartás: ételmi szerek, teríték, reggeli, ebéd és vacsora, az italok, a fejedelmi ebéd szertartásai; a családi élet: a család tagjai

és foglalkozása, a cselédség, a fejed. udvarszemélyzete; **a családi élet ünnepélyei:** keresztelés, nász, fejedelmeink násza, temetkezés, fejedelmeink temetése; **a társadalmi élet:** látogatás és fogatok, czimok, játékok és időtöltések, táncz és vadászat; **harczi életünk:** lószér, vért és fegyverzet, a fegyveres erő és szervezete, táborozás, csata; **alkotmányos életünk:** az alkotmány, megye- és országgyűlések, közigazgatás, törvényszolgáltatás; **a fejedelem kül- és belviszonyai,** a fejedelem-választás, beigtatása ünnepélyei stb.

Ezek főbb vonalai a munkának, mely nélkül Erdély történelme s különösen a nemzeti fejedelmek korszaka hiányos lenne. Megkivántam említeni már csak azért is, hogy t. cz. olvasóim e tárgyakat itt ne keressék; hogy figyelmeztessem a nemzeti szokások barátait, hogy őseink élete oly gazdag volt nemzeti sajátságokban, hogy arról egész könyvet lehet írni.

Előre bocsátva, ezennel megkezdem a nemzeti fejedelmek korszakát, mit a nyomban következő kötetben végzendek be.

Kolozsvártt, máj. 1863.

**a szerző.**

---

## A fejedelmikor jellemzéséhez.

---

E kötet nemzeti fejedelemségünk szerencse-csillagának ragyogni indulását tárgyalja <sup>1)</sup>.

Erdély sajátlag a Báthoriak felléptével vált el az anyahontól. A Zápolyák mint választott magyar királyok kormányozták Erdélyt, kihaltukkal vajdák léptek helyökbe, kik csak hamar fejedelmekké nőttek ki magukat.

Erdély kiszakadva a magyar korona közvetlen uralma alól: külön, mondhatni önálló államá alakult.

És ez nem egyesek nagyravágása, nem pártoskodás, hanem a nemzeti lét önfentartási küzdelmének természetes kifolyása. Nem vakeset szüleménye, hanem a magyar történelem egyik legszebb gondolata. Másfélszázados szabadságharcai vállalat volt az, két óriás birodalom elnyelni akarása ellenében.

Erdély ez időben két világeszmét képviselt, a magyar nemzet szabadságát, az alkotmányos törekvést, mivel akkor az angolon kívül Europa egy népe sem törődött; s képviselte a protestans vallást, mely ellen fél Europa egész 1648-ig, másfél századig, fegyverben állott.

Ily szempontból tekintem én a nemzeti fejedelemség történetét, s így tekintették régi történetíróink is; kik közül azok, kiknek ez eszmék nem tetszetek, a nemzeti fejedelmek ragyogó korszakát gyakran a legszolgaiabb ecsettel mázolták. S fájdalom, maig is akadnak egyoldalú regényírók, kik e szabadsághősöket, koruknak e legnagyobb magyarjait, csak is gyenge oldalukról szeretik bemutatni.

Pedig, ha a nemzeti fejedelemség örök igazsága eszméket képvisel: e kor hősei ez eszméknek voltak marttyrai. Mert igen

---

<sup>1)</sup> L. e jellemzéshez „A m. viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában.” 163.

csalódnék az, ki azt hinné, hogy nemzeti fejedelmeink közt volt csak egy, kinek fejedelmi süvege gyémánt tövisekkel ne lett volna megrakva. A fejedelemség kiküzdése, megalapítása, a hatalmakkali elismertetése, nem egy percz, nem egy fejedelem műve volt. A küzdelem sok vérrel és honfi-könnyel áztatott phasison ment keresztül, míg oda jutott, hogy Erdély a lön, minek szánva volt, a magyar nemzetiség, az alkotmányos szabadság, a protestantismus védbástyája, s az annyi felől szorongatott, mondhatni üldözöttet anyahon szabadabban gondolkodó fiainak menhelye.

A Zápolyák is, kiket korunkig oly divatos volt sárral dobálni, megtették a magukét.

Zápolya 1538-ban oly békét kötött, mely által Erdély az ő részére biztosított, s hogy erősebb legyen, a Szilágyot és Zárandot hozzá szakasztatá;

Izabella királyné a mint 1541-ben Budát elvesztette, nem hallgatott ellenei rémitéseire, 1542-ben Erdélybe jött, a magyar koronát behozta, ennek aegise alatt a magyar királyságot folytatván, hogy ne kockáztasson mindent, Erdélyt Magyarhontól elszakasztá; 1543-ban hogy keletről biztosítsa magát, a török portára adót kezdett küldeni; s fia halála esetére Erdélynek szabad fejedelemséget kért; mit 1550-ben mint ígéretet csikort ki.

János Zsigmond 1566-ban már formuláztathatá, s a szabad fejedelem választásról okmányt eszközölt; míg végre 1570-ben kivitte, hogy a speyeri szerződés által Ausztria, mely félszázadon át küzdött az elszakadás ellen, az erdélyi fejedelemséget szintén elismerte, jollehet csakis vajdai czimmel.

Ily phasisakon érkezünk a mohácsi vésztől a ponthoz, hol e kötet történelmünk fonalát felvette.

Az összeomlott magyar birodalomból egy fejedelemség lön mentve, mely annak alkotmányát megmentette, s idővel tovább fejtette.

E szerint, mikor János Zsigmond megholt, a Magyarhontól elválás s külön fejedelemség alapítás eszméje ki volt ugyan fejlődve; de a valóság révpártjához csakis Scylla és Charibdis között lehetett eljutni: mint Scylla ott állt a török porta, melynek sziklái, ha összeütközünk, Erdély hajóját szilakba zuzással, mint Charib-

dis ott állt Ausztria, mely ha a törökkel szakasztunk, az egész magyar birodalmat beolvasztással fenyegeté.

Nyíltan a törökkel, titokban Ausztriával szövetkezni, e volt elvül felállítva, s ezt a speyeri pontok értelmében Ausztria is helyeselte; azonban, viszály magvaként, maradt fenn, hogy a szultán fedelmet, Ausztria vajdát kívánt Erdély élére.

E ponton hagyá János Zsigmond kora halálával Erdélyt . . . Innen fejteni tovább, e volt a nagyszerű feladat . . . Tovább fejlett, mert a diplomácia s a kormányok féltékenykedése hathatósan közreműködött.

A kormányok divide et vinces politikája Magyarhont három darabra szakítá: egy részét Budával birta a török, másikát Pozsonnal, Kassával az osztrák; Erdély, mint a két hatalom vetélyénének aranyalmája, a kettő közt hanyatott; mert mindenik belátta, hogy a hová a harmadik rész hajol, azé lesz végül is sz. István birodalma.

Magyarhon nagy része igában nyögött; Erdély, mint a Zápolyák nemzeti királyságának központja, respublicával határos szabadságnak örvendett. S miután belátta a nemzet, hogy Magyarország a basák uralma végig kinozza: örvendett a nagy rész, hogy a szabad Magyarhon romjaiból még egy kis védbástya tartja magát fenn, hová az üldözött nemzetiség, eltiport alkotmányosság, s vérpaddal fenyegetett protestans vallás vértanúi magukat elvonhatják.

Míg Erdély s a magyarhoni ellenzék így gondolkozott, protectorai zavart helyzete a gondolat kivételére kedvezőleg hatott. A török udvar a Zápolyák, és a Zápolyák iránt oly jó Szolymán elhalásával, úgy látszik, lemondott arról, hogy Budára a nemzeti trónt visszaállítsa; de mégis szükségesnek látta jó hiszemben hagyni a magyart, s Erdélyt folyvást olyan Archimedesi pontnak kívánta tekintetni, honnan az ausztriai kormányt sakkban, s a hozzá szító Magyarországot izgalomban tarthassa. Bár meglehet, hogy Erdélyből csak is ezért alkotott szabad államot, s csak is ezért engedett szabad fejedelem választást, mindazáltal meg volt jó következtetése, mert Erdély ez órától szabadon kormányozható magát, törvényeket hozhatott, a milyet tetszett, a vallás és sajtó-szabadság, irodalom és nemzetiség ipar és kereskedelem, tudomány és közmivelttség, szóval az anyagi és szellemi jólét, a haladás minden kellékét háborítlanul élvezhette; a portának csak annyi volt kívánsága, hogy az

ország 10 — 15,000 arany adóját küldje meg <sup>1)</sup>, s ellenségeinek ellensége, barátjának barátja legyen.

Ausztria, ki maga is, mint magyar király adozója volt a töröknek, s kiverésére, sőt a kormánya alatti Magyarhon megoltalmazására sem birt kellő erővel: elégségesnek tartá, ha Erdély a magyarkirálysággal legalább titokban jó szövetséget tart, s fejedelmei fensőségét ha nyíltan nem is, de legalább titokban elismeri.

Ily elvek uralma mellett lépett a Báthori-ház Erdély trónára. E ház mint katolikus s a jezsuiták barátja, mint magyar és keresztény, — természetes, hogy inkább szitott a magyar királyhoz: azonban Báthori István még török, s bár katolikus, csak protestans templomba jár, misét csak titokban halgat; <sup>2)</sup> de már Kristóf a jezsuitákkal nyíltan szövetkezett, s egyformán török és német; Báthori Zsigmond már, ki maga is jezsuita, egészen német irányt vett, Erdélyt az osztrákház uralma alá jutatta; mignem Bocskai a buzgó protestáns fellépésére, a német párt megbukott, a protestantismus győzött; s az utolsó Báthori már nem hogy jezsuita lehetett volna, sőt el kelle hagynia ősei vallását, s csak mint protestáns foglalhatá el székét, mit a török és osztrák ház közti ingadozásával veszélybe döntött; mig végre Bethlen Gábor alatt a protestáns és alkotmányos független fejedelemség, török fensőség mellett, egész teljerejében életbe lépett.

E nagyszerű dráma tragikus jelenetei képezendik a jelen kötet tartalmát.

---

<sup>1)</sup> S kevés ajándékot Lajstromat l. Szalay, Magy. Történelemhez I. 114. 300. <sup>2)</sup> Bod. Hist. Eccl. Ms. Libr. II c. 3



# **TIZENHARMADIK KORSZAK.**

## **A Báthoriak és Bocskai kora.**

**(1571—1613.)**

A Zápolyák alatt két nagy eszme ment keresztül: a törökhöz hajlás s a protestans vallás uralomra jutása.

Az utolsó Zápolya mint katolikus született, alatta törvényesen bevett vallás lőn a lutheranus, majd a reformatus, végre az unitarius vallás: s maga is mint ilyen hala el.

Azon időben a politikai és vallásos hitvallás karöltve járt. Épen ezért volt nagy jelenség az, hogy unitarius fejedelemre a katolikus Báthori-ház következett.

Midőn a vallásnak ily szerepet tulajdonitunk, jónak látjuk ismételni, mikép azon korban a vallás egyszersmind politikai pártot is képviselt. Legalább Erdélyben kevés kivétellel, a protestans ember a török, a katolikus az osztrák pártot képviselte. Innen volt, hogy Báthori István és Kristóf fél török fél osztrák; a jezsuita pártoló Báthori Zsigmond egészen osztrák, a protestáns Bocskai, mint fejedelem, osztrákellenes s merőben török; míg végre Báthori Gábor mint hitehagyott, elébb török, majd osztrák érzelmű lőn — miért tronát és életét veszté.

Igy küzdött egymással szemben negyven éven át a két vallási és politikai eszme, miglen Bethlen Gábor a protestantismust s vele a török befolyást végkép megalapította.

A somlyói Báthori-ház öt fejedelmet adott Erdélynek: Báthori Istvánt, Kristófot, Zsigmondot, Endrét és Gábort, kik közé Báthori Zs. neje Mária Kristierna ausztriai főherznegnő, s I. Ferdinánd császár alatt az ugynevezett Bástta kora, s az ebből fejlett Bocskai-forradalma és Bocskai fejedelemsége szövődött.

Erdély történelme legviharosabb korszaka ez, mely mint látni fogjuk, annyi véráldozat után is, a fejedelmi kor vezérével, a vallási és polgári szabadság diadalával fog végződni.

---

# Báthori István, fejedelem.

(1571. márt. 14. — 1576. jan. 28.)

## I.

**Báthori megválasztása. Békes mint trónkövetelő. Maximilian és a székelyek által támogatottak. Báthori megtámadja. Békes kifut az országból.**

János Zsigmond 1571. márt. 14-én történt váratlan halálát, egyelőre jónak látták eltitkolni. Apr. 1-re országgyűlést hirdettek.

Nehéz gond ült minden arcon. A hirtelen gyanus halál, a honnak a két császár közti függő helyzete, méltó aggodalommal töltötte a honfiak keblét. Követeket indítanak, kik a fejedelem lehető halálát mind a két udvarnál jelentsék, s a bekövetkezhető fejedelem választásba a védurak beleegyezését előkészítsék. Békes Gáspárnak pedig, ki Prágában éppen a speyeri békepontok ratifikációjával foglalkozott, megírák, hagyjon mindent félben, siessen haza. <sup>1)</sup>

Apr. 1-re Fejérvárra gyűltek a rendek. Végzéssé lőn, hogy fejedelmet fognak választani, mi végre máj. 24-ére választó országgyűlést határoztak. Hogy a Békessel tartó kis nemességet a szavazásnál háttérbe szorítsák, nem fejenkénti megjelenésben nyugodtak meg, hanem a vármegyék és székely székekből tíz-tíz, a szász székekből hat-hat választott főembert rendeltek küldetni: addig pedig a kormányzást a végrendelet végrehajtóira, Csáki Mihály cancellár, beregszói Hagymási Kristóf, <sup>2)</sup> Békes és Nissoszkira bízák; ezen kívül Báthori Kristófnak meghagyák, hogy Torda mellé 2500 főből álló figyelőhadtestet huzzon össze; <sup>3)</sup> végre követeket indítanak Szelim szultánhoz, kik a fejedelem halálát bejelentsék, s a fejedelem választásra beleegyezését kieszközöljék.

A figyelő hadtest, mely kéz alatt tizezer főre emeltetett, nem volt éppen felesleges, mert míg egy felől attól tarthattak, hogy a

<sup>1)</sup> Forgách, *Commentarii Rer. Hung.* 630, 1. <sup>2)</sup> Dézs, *Kővár, Kereki, Tasnád, Görgény, N.-Sajó ura Kemény Jós. Diplomatariuma* (Ms.) V. 297.

<sup>3)</sup> *Törvényczikk, Erd. Tört. Társ. I. 96.*

török Erdélyt basasággá változtatja: Magyarhon felől is mogróhánástól féltének. <sup>1)</sup> De csak hamar minden aggodalom elenyészett mind a két császártól megjött az értesítés, hogy a fejedelem válaszáknak nem lesznek ellene.

Máj. 24-e megérkezett. Fejérváron a választógyűlés megnyílt. A közvélemény hajlama két férfi közt oszlott meg: egyike alunnol észe által emelkedett fel, Petrovics és János Zsigmondnak köszöné állását, vagyonát: a másik gazdag család ivadéka, mely Erdélynek vajdákat adott; egyik inkább szónok, a másik inkább hős; egyik protestans, a másik katolikus; egyik a római, a másik a török császártól várta a hon javát; egyébiránt mindkettő meggyőződés embere, mindkettő hazafi, mindkettő nagy diplomata. E két férfi kornyáti B é k e s Gáspár, és somlyói Báthori István. <sup>2)</sup>

Ily megoszlott hangulattal jöttek össze a rendek, még pedig oly számmal, mint eddig soha. <sup>3)</sup> Mindenekelőtt a meghalt fejedelem koporsója körébe sereglettek, a cancellár, Csáki M. felnyitván a koporsót, a fejedelmi halottat, melyet karmasin öltöny s fekete palást fedezett, megmutatá: s miután meggyőződtek hogy halott, a koporsót bezárták. Kezdődött a temetés. A fejedelmi palotából a nagy templomba vitték, anyja mellé helyezék, a sarkophág alá, mi most is látható. <sup>4)</sup>

A temetés után megkezdődött az ülés. A két párt heves szóvitába elegyedett. A meghalt fejedelem tényei, főleg a Maximiliánnal kötött, de az országgal soha sem tudatott speyeri szerződés, zajosan rosszaltatott.

Erre a cancellár belépett, kezében a meghalt fejedelem végrendelete s a szultán levele, melyek mindenike választást rendelt; a mint ezeket felolvasák, minden szem a Báthoriakra fordult, kik a gyűlés alatt csendesen ültek; de késő délest levén már, az ülés eloszlott. Másnap, máj. 25-én jó hajnalban ismét egybe gyűltek a rendek, s minden további vita nélkül Báthori István váradi főkapitányt kikiálták: mit az röviden megköszönt, s régi szokás szerint a gyűlést azonnal elhagyá.

<sup>1)</sup> Szalay, A magyar Történelemhez. Pest. 1861. I. 6 <sup>2)</sup> W. Bethlen II. 219—23. Forgách, 634. <sup>3)</sup> Miles, Würgengel 137. Ambr. Simigianus, Hist. II. 103. <sup>4)</sup> Forgách, 637. I.

Báthori István tehát Erdély vajdájává, székelyek ispánjává s a magyarhoni részek urává választatott.<sup>1)</sup> . . . Esküjét letette.<sup>2)</sup>

A választás nem volt roszt. Ha meggondoljuk, hogy egy alacsony trónra emelék Báthorit, a személy ellen sem lehet kifogás. A szerencsés Báthori név, mely már három vajdát adott Erdélynek, sok biztositékot nyújtott; <sup>3)</sup> csak egy aggodalma maradt fenn a honnak, hogy katolikus lépett a protestáns állam élére; de mint-hogy Báthori vallása iránt egykedvűnek mutatkozott, az aggodalom feleslegesnek tetszett. S miután később nyíltan protestáns papokat hallgatott, csak is titkon, vadászat ürügye alatt lopodzott el kiöltözött gyóntatójához, <sup>4)</sup> minden aggály elnémult.

Báthori, kit kortársai nagyesszűnek jogosabban nevezhetek volna, mint nagy lábunak, <sup>5)</sup> átvette a kormányt. Eső gondja volt, hogy Erdély nyílt és titkos két protectorát megnyerje, magát mind a két császárral megerősítse. A portára Gyulai Mihály, Várfalvi György és szentmihálytelki Tompa István, később kolozsmegyei főispántól <sup>6)</sup>, megküldé a 10,000 arany évi adót; <sup>7)</sup> Maximiliánhoz tanácsa megegyezésével, de az ország tudtán kívül szintén követséget indított s megígéré, hogyha oltalmat remélhet, a speyeri pontokat kész lesz elfogadni.

Maximiliántól nyert előbb választ. A császár kész volt a protectoratust elfogadni, de Békes izgatása következtében különösen kettőt kívánt: egyiket, hogy Báthori vallja magát a római császár hűbéresének; másikat, hogy a hajdani erdélyi vajdák módjára, kötelezze magát, hogy mihelyt a császár kívánandja, a várakat átadja s a kormányt leteszi. <sup>8)</sup> Nehéz kikötés, mert nem tett kevesebbet, mint azt, hogy a vajdaság a császárság kegyétől tétessék függővé. Azonban, nehogy Békes nagyobb akadályokat gördítsen elébe, a feltételeket titokban elfogadta, s az esküt megígérte. <sup>9)</sup>

De alig hangzott el ígérete, vigasz érkezett, honnan Báthori egyebet remélt. Meghózzák a hirt, hogy Mehemet aga két száz lovas s

<sup>1)</sup> Törvényezikk. Erd. Tört. Tára I. 102—109. I. <sup>2)</sup> Az esküt I. Szalay A. m. Történelemhez I. 16 <sup>3)</sup> Erdély Nevezetes Családai 28. <sup>4)</sup> Gr. Kemény J. nyomozása, Új m. muz. 1855 379—83. <sup>5)</sup> Pethő. Csergely kronikája 123. <sup>6)</sup> Neje Patocsi Emerencia, 1584. Kihalt. Kemény J. App. Dipl. XII. k. <sup>7)</sup> Forgách 648. <sup>8)</sup> W. Bethlen II. 233. <sup>9)</sup> Az eskü W. Bethlen II. 234.

feles tevé kisérletében Fejérvár felé közelít, hozza az athnamét s fejedelmi jelvényeket. Báthori szintén fényes kísérettel egy mföldre lovagolt elébe, hol a küldöttség őt, aug 15-n, a szultán nevében, mint Erdély megerősített fejedelmét köszöntö. <sup>1)</sup>

Az annyiszor kétség alá hozott portai pártfogással Báthori tisztába jött, mi politikájának egyszerre határozott irányt adott. Maximiliánhoz azonnal követet indított, s a már elfogadott feltételekre nézve következő módosításokat kért: először, hogy Maximilián az erdélyi perek hozzá fellebbezését ne kívánja; másodsor, hogy azon pontot, miszerint ohajtására a vajdaságról lemond, semmisítse meg; végre hogy a magyarhoni megyékre nézt nyugodjék bele, hogy „a magyarhoni részek helytartója“ czimét viselhesse. <sup>2)</sup> Azonban, hogy a katolikus udvarnak kedvét látszassék keresni, sept 17-ről rendeltvényt adott ki, mely a sajtót, mely azon időben vallásos polemiákkal foglalkozott, bár az előtt nálunk teljesen ismeretlen volt, c e n s u r a alá vetette. <sup>3)</sup>

Mint várni lehetett, Maximilián szinleges beleegyezéssel felelt; de semmit sem mulasztott el, hogy Báthori állását tarthatlanná tegye. Legfőbb eszközül mutatkozott Békes Gáspár, kinek bár kedve lett volna Báthori hűségére térni, Maximilián a neki letett eskü alól fel nem oldozá, őt folyvást fejedelemségre jutással kecsegteté; Békes mellett álltak még Csáki Mihály volt cancellár és Hagymási Kristóf, minthogy János Zsigmond Husztot 80,000 aranyban hármuknak vég hagyományozta, s Maximilián őket új adomány levéllel látta el. Hozzájuk tartozott még Bornemisza Farkas, kik leginkább önérdékből Báthorit fejedelemnek elismerni még mind vonakodtak.

Békes mint látok, mikor Báthori megválasztatott Bécsben mutatott, honnan a választás napja után Konstantinápolyba indult, hogy ott magának pártfogókat szerezzen. <sup>4)</sup> Azonban látva, hogy a tróntól elesett, lejött, Fogaras-várába vonta meg magát, saját birtokába. Egyelőre terveit titokban tartá. Mint a közös Huszt, s a Fogarasvári zászlós uraság birtokosa, meglehető erővel rendelkezett ugyan, de egy maga mit sem kísérthetvén, pártosok után nézett. E czélból

---

<sup>1)</sup> Forgács 644. W. Beth. II 236. <sup>2)</sup> W. Bethlen II 252 <sup>3)</sup> Kemény, Diplomát. Supl. VII 291 <sup>4)</sup> Szalay, Adalékok 235 l.

különös számítást fektetett a székely köznépre, kiknek azon ígéretet tette, hogyha győz, ő a János Zsigmond alatt elvesztett kiváltságaikba visszahelyezendi. Ígérete a szabadságért lángoló széke-lyeket felvilanyozá, a belföldi székelyek fegyverkeztek: azonban a fejedelem, ki folyvást érezte, hogy őt nem a középosztály, hanem a nagyok szózata emelte a trónra, hogy a közvélemény nyilatkozatát csirájában lesujtsa, az Udvarhelyi és Görgényi-vár körül sereget húzott össze, Csikszéket oct. 3-a éjjelén Bekk Pál vezérlete alatt két felőlről megrohantatá, a már egybe seregelve volt 800 főnyi székelységet hirtelen szerteverte. <sup>1)</sup>

Báthori István e határozott fellépése a honfiak tetszésével teljesen találkozott, mert Erdély külön szakadása mint a nemzeti szabadság mentő eszköze tekintetett. A csatára nyomban következett november 9-ére Kolozsvárra hirdetett országgyűlés a fellépést magáévá tette. E gyűlésen az erdélyi három nemzet mellett, a magyarhoni részekből Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros, Zarándmegye, Káránsébes és Lugos tartománya is megjelent; s mely törvényczikkekben Báthori magát vajdának, de a rendek őt nagyságos fejedelemnek czimezik, a pártos Csákít, mint az interregnum alatti kormányzót, számolásra szólíták fel; tőle, H a g y m á s i t ó l és B é k e s t ő l Huszt-várát felkérék; a fogságba esett vagy elbujdosott székely-lázadás főnökeire büntetést, a köznépre pedig, azon feltét alatt, hogy a jövő nyarat N.-Várad erősítésénél töltik, kegyelmet határoztak; végre a kolozs-monostori conventbéli levelek keresésére és őrzésére, az eddigi egyháziak helyébe világiakat tétettek. <sup>2)</sup>

Hogy e végzést, melyet a Csáki helyébe lépett Forgács Ferencz, a történész ir alá mint cancellár, eltitkolni ne látszassék, a fejedelem nov. 15-ről megirta Maximiliánnak, s azt, mi a Békesék pártoskodásából következhetik, a császárra visszahárítá.)

Természetesen, Békes és pártja e gyűlésben részt nem vett. Minek következtében nemcsak hogy a rendek határozatának meg nem hajoltak, sőt magukat Báthoritól függetleneknek nyilváníták, jobbágyaiknak megtilták, hogy a török adót ne fizessék. Hogy Báthorit

<sup>1)</sup> Forgács 649. W. Beth. II. 246. Szalay, A m. történelemhez I 28

<sup>2)</sup> Törvényczikk, Erd. Tört. Adatok I. 28 —295 l <sup>3)</sup> Okl. Szalay, Magyar Történelemh-z. I. 25.

a portánál gyanuba hozzák, Maximiliánnál dec. 11-én azt sürgeték, hogy a speyeri kötést, melynek megtartására Báthori magát kötelezte, a magyarhoni országgyűlésen hirdettesse ki.

Nem nyerték meg, mert a török beavatkozást nem fogott volna tűrni, sőt attól is lehetett tartani, hogy Erdélyt megszállja. Épen azért Maximilián 1572 jan. 23-ról tudatá velök, hogy a szerződés nyilvánosságra hozatalát a porta miatt elhalasztandónak látja, de arra inté őket, hogy Báthorival szembe ellenállási helyzeteket tartsák meg. <sup>1)</sup>

Báthori belátta a függő kérdés horderejét. Mérsékelt politikájából kiindulva, sogorasszonyát Majláth Margitot, a Báthori Endréjék anyját, most bolyai Ifju Jánosnét, azon ürügy alatt, hogy őt testvére Majláth Gábor, Fogaras elzálogosításánál mellőzte, Békes ellen felléptetése, s a 30,000 ft. zálogösszeeggel megkínáltatá. E lépés Békes Erdélyből kimozdítására volt czélozva, s természetesen Békes megtagadta; a tervhez képest Majláth Margit az ügyet a fejedelem elé vitte; az pedig Kendi Sándor és Blandrata György által megidézteté. Békes egész daczczal azzal bocsátá el őket, hogy ő csak Maximilián király törvényszéke előtt fog megjelenni. De nehogy a port elüssék rajta, Maximiliánhoz folyamodott; ki Ibrányi Ferenczet, a híres magyar jogtudost Erdélybe küldé; de ennek Báthori csak annyit felelt: hogy az ügy kizárólag az ő, mint erdélyi vajda ítélőszéke elé tartozik. <sup>2)</sup>

Míg ezek folytak, a fejedelem Tordára maj. 25-re gyűlést hívott össze, hol három nevezetesebb végzést hozatott. Az egyik a vallásbeli ujitások meggátlása ürügye alatt, a protestans vallásnak korlátokat kezdett vetni, melynek nyomán Dávid Ferencz, unitarius püspök, Krisztus örökistenségét tagadó tanát betilták; második, mi a gyűlésen előfordult, Csáki cancellár halála, melynélfogva örököseit számolásra szólíták; harmadik, mi Báthori közvéleménytől izolált helyzetét vastag színekben ecseteli, azon kemény büntetés, mely azokra, kik a hongyülésre meg nem jelennek, 16 gíra büntetést szabott. <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Okl. W. Bethlen II. 252. <sup>2)</sup> W. Bethlen II. 259. I. <sup>3)</sup> Gíra vagy marca, melyről a gyiras vagy markalis gyűlés nevét vette, négyféle volt Erdélyben: arany gíra 72 mft. ezüst nehéz gíra 4 ft könnyű ezüst gíra 1 ft., a székelyek ezüst girája ½ ft. Mint ez Verböczi Tripart. látható.

Hogy a lutheranusokat a tervezett vallásos ligába behuzhassa, megengedé, hogy meghalt superintendensök, Hebler helyébe mást válaszanak. Így lépett U n g l e r Lukács, berethalmi pap, július 4-én történt megerősítése következtében püspökségre, <sup>1)</sup> mely időtől a luth. superintendenség a berethalmi papsággal egybekötve maradt.

E közben jul. 7-én Zsigmond Ágoston lengyel király meghalt, benne kihalt a Jagelló királyi-ház: Maximilián császár sogle megütrült trónára szemet vetett, de a lengyel nemesség fejedelmünkre gondolt. A verseny, mozgalmakat idézett elő. Maximilián legidősb fiát a 21 éves Rudolfot sept 21-én magyar királylyá koronáztatá; s minden erejét oda irányozta, hogy a lengyel trónt másik fiának Ernőnek kaphassa el.

Báthori sem vette a kérdést egykedvűleg, de a Békes-párt még folyvást zavarta terveit. Mert Békes miután Fogarasba beült, minden elkövetett, hogy e vár birtokában maradjon, s magát Maixmiliánnal mint pártfőnököt képviseltesse. Erre nézt tancsi Földvár i Istvánt Prágába küldé, s ez Cs a n á d i Jánost, Fr á t a i Györgyöt, R a d á k Lászlót s másokat mint Békes-pártiakat bejelentve, arra kérte a császárt, hogy Békest második erdélyi vajdává nevezze: azonban nov. 15-én azon kétértelmű választ kapta, hogy várjanak az időtől; Báthori iránt szinleljenek hűséget, tettei felett örködjének, s ha az a császár ellen működnek, tegyék, mit hűségök jónak látand. <sup>2)</sup> Báthori az ellene fenekedő pártnak véget akarván vetni, a portára küldött, bejelenté, hogy felakar lépni ellenek. Békesnek tudtára lett, s Maximilián utasításához képest, a fejedelemnek hűséget ajánlt. Azonban, hogy mit kelljen hűségére adni, Báthorit Bánfi László és Forgács Pál Máximilián udvarából már értesítették vala; valamint arról is, hogy Békes 1573 jan. 3-án II. Maximiliántól Fogaras várára adománylevelet vett, s hogy folytatja pártalakító levezéseit. <sup>3)</sup>

A fejedelem tehát keményebb rendszabályokhoz készült: jan. 1-én Kolozsvárta hongyulést tartott, magát felhatalmaztatá, hogy béke-háborítók ellen felléphessék. <sup>4)</sup> Febr. 14-én megszületvén Báthori Z s i g m o n d, hogy a Báthori-családot a fejedelmi széken mi-

<sup>1)</sup> Mitkova, II. 541. <sup>2)</sup> Okl. Szalay, M. Történelemhez I. 69. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Tára I. 130 l. Szalay, M. Történelemhez I. 69. <sup>4)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Ad. III. 282 l.



előbb megerősítve láthassa, Békes megsemmisítését az égetőbb kérdések közzé sorozá. Elrendelte tehát, hogy letevéen részére a zálogöszeget, ha ki nem bocsátatná Fogarasvárát, fegyveres dulóerővel is vegyék el. Békes a mint ezt megértette, a császárhoz futott, serget kért; mi azonban azon ürügy alatt, hogy a portát nem kívánják fegyverre kelteni, meg lön tagadva; de kéz alatt védelmére mindenben utat megnyitottak. — Ily előzmények és utasításokból kiindulva, máj. 3-án Prágából R a d á k Lászlóhoz terjedelmes levelet intézett, fölkérte, hogy pártját bizonyos napra gyűjtse össze, az összegyűlés napját és helyét neki adja tudtára, hogy Székely Antallal és testvérével Békes Lázárral titkon maga is ott teremhessen: célul tűzvé ki, hogy a mig a fejedelem hiveit összeszedi, rajtaüssenek, s Nagy-Várad felé Erdélyből kifutassák. E nevezetes levél, mely később kézre kerülván, annyi embert megbuktatott, egyszersmind arra is felhitta R a d á k o t, hogy pártfőnökei, mint A n d r á s i Pétert Csikszék, S z e n t m i h á l y f a l v i Pétert Aranyosszék felköltésére indítsa; meghagyá tovább, hogy Csáki Pált, Telegdi Mihályt, kápolnai Bornemisza Boldisárt, Kendi Gábort, Alárdi Ferenczet, drági Károlyi Lászlót, farnasi Veres Jánost, Csányi Miklóst, Várad Pál deákot és Barabási Ferenczet találja meg s velek tanácskozzék; különösen Szentmihályfalvi Péter deáknak azon szerepet osztá, hogy a kitűzendő napon a fejedelmi udvar menését, mely a tordai határon legelt, rohanja meg s kerítse kézre. <sup>1)</sup> De miként a tordai jun. 24-én tartott részletes gyűlés mutatja, <sup>2)</sup> a fejedelem ébren volt, Tordához serget vont össze; s vállolatukat kezdetében elfojtá.

Ezt látva Békes, ez uttal a fegyveres fellépéssel felhagyott. Azonban közbejött az, hogy V e r á n c z Antal, Maximilián magyar-honi helytartója, jul. 21-én meghalt s Liszti püspök lépett előtérbe, mint cancellár: Békes ügye pártolásáért ehhez fordult, részére nyerte, azzal Erdélybe jött, magát Fogaras várába vette, fegyverfogását az ígért segélysereg megkapása idejére halasztván.

Békes ábrándos reményei csakhamar lendületet kaptak. Földvári István Maximilián udvarabani ügyvivője sept. 7-én határozott választ nyervén, Békes tőle levelet kapott, mely őt terveit

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára I. 116—124. <sup>2)</sup> Törvényezikk, Erd. Tört. Adatok. III. 585.

ben megerősíté. A levél nem kevesebbet tartalmazott, minthogy Báthori István a kegyvesztés pontján áll, Maximilián nem akarván sikertelen rendeletek kibocsátásával tekintélyét kockáztatni, a fejedelemhez több rendeletet nem küld: épen azért Békes fegyverezze magát, Fogaras kérdésében a fegyveres dulóerőnek vessen fegyvert ellenébe; tudatá egyszersmind, hogy Békesnek, Harinainak, Berendi Györgynek, Pekri Gábornak, Radák Lászlónak s többeknek viszi Maximilián új adománylevelét; jelenté továbbá, hogy Kendi János örökségét, az Izabella királyné által elvesztett Vécs várát visszaigérték, miért Kendi nevében Liszti püspöknek 300 aranyot ígért; biztosítá, hogy Békes bátran költözhessen, ajándékozhat, mert a császár mindent megtérít; gunyosan közbeszövé, hogy a vajda házasságából semmi sem lesz, mert — ugymond — Somlyó a királyi nemet el nem tarthatja; végre tudatá, hogy grófságáról az oklevelet másolják, s a neki szánt erdélyi vajdaság után járandó fizetésről Maximilián fogja értesíteni, Rueber tábornok által. <sup>1)</sup>

Egy ily levél bárkit is elszédíthetett volna. Hogy a nagy vágyakkal felruházott Békes készpénz gyanánt vette, nem lehet csodálni. Azonban Báthorinak is voltak, kik értesítsék; s mint a ki hatalmasabb eszközökkel rendelkezett, a bosszuság poharát magasztalt ellenére felköszönteni. Belátva, hogy két kard küzd egy hüvely felett s hogy valamelyiknek törni kell: azonnal hozzálátott. A budai és temesvári basáknak megízené, hogy magukat minden eshetőségekre készen tartásuk; <sup>2)</sup> betegséget szinelve, Fejérvárt bezáratá, hogy titokban fegyverkezzék; ágyukat vonatott elő, s losonczy Bánfi György alatt lovasságot, Sása János és Vadas Mihály alatt gyalogságot indítá utnak, s mindezek Bánfi vezérlete alatt oly sebesen nyomultak Fogaras alá, hogy Békes oct. 1-e hajnalán dobpergés és ágyuszóra ébredett. <sup>3)</sup>

Békes ez eljárás által teljesen meg volt lepetve. Egyelőre védelemre gondolt, Fogarasvár bástyáin az ágyuk szintén megszóllaltak. De nem akarván életét kockáztatni, Maximilián segítségére gondolva, kis fiát testvérére, a vár és kincstára oltalmát

---

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára I. 125 l. <sup>2)</sup> Szalay, A Magyar Történelemhez I. 83. 87. l. <sup>3)</sup> Wolf. Bethlen II. 275.

az általa kiemelt s Olaszthonban képeztetett titkára, a regényben is megénekelt Gyulai Pálra azon utasítással bízta, <sup>1)</sup> hogy tartsa a várat míg megérkezik; de végső esetben kincstárát a katonák prédájának ne engedje.

E szerint az ostrom el lön fogadva. Azonban Békes hadi cselhez nyúl, a dobok peregnék, a trombiták harsognak, mintha a várból kiakarna rontani; Bánfi György erre minden figyelmét a főkapura fordítja: az alatt Békes paripái patkóit visszafelé vereti, s az éj setétségében egy hátulsó kijárón kevés hű kísérettel eltűnt. A csel teljesen sikerült. Mert Bánfi, midőn a nyomokat felfedezék, segély csapatok becsempészésére gondolt, s a helyett, hogy Békest nyomban üldözte volna, ostromhoz fogott, mit Gyulai két hétnél tovább tartott fenn. Végre midőn látnak, hogy Békes nem érkezik s magokat már nem tarthatják, oct. 19-én a várat feladák. Feles kincse, János Zs. adománya, részint a katonák, részint a fejedelem kezébe esett. De Békes, kit kerestek sehol sem volt, erdőkön és hegyeken át, hét napi és éjjeli bujdosás után Maximiliánhoz menekült. <sup>2)</sup>

Ezalatt a hongyülés oct. 15-én Medgyesen már összeült vala, Békes Gáspárt, mint a ki a haza és közönség ellen feltámadott, a rendek a fejedelem büntetése alá vetették, <sup>3)</sup> ki őt száműzés javait elkoboztatá: pártostársai tetteire ezuttal fátyol lön vetve. — De hogy a szabadabb gondolatok szárnyából egy pár hatalmas tollat kitéphessen, Hofhabert a János Zsigmond nyomdászát, nyomdástól együtt Békes után üzé. <sup>4)</sup>

## II.

**Békes Prágában. Onnan sereggel bejö. A székelyföldnek tart. Báthori serget von össze. Szt.-Pálnál megveri. Békes kífut, hívei elbuknak.**

Békes Maximilián udvarába futott. Mindent megmozgatott, hogy Báthorit megbuktathassa.

A császár a török miatt nem akarván Erdély ügyeibe nyíltan beleelegyedni, azon kezdé, hogy átírt Báthorinak, hogy Békesseli

<sup>1)</sup> B. Kemény Zs. regényének e hű e 1577 nov. 4-ről kapta némeslevelét, melynek eredetije Mike Sádornál. Fiágban kihalt. Testvérét János 1607-ben szintén kihaltak írják. Rákóczi Zs. Liber Reg. III. 496.

<sup>2)</sup> W. Bethlen II. 273—5. I. Miles, Würgengel 138. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltárdianum. 67. <sup>3)</sup> Törvényezikk, Erd. Tört. Társ. I. 135. <sup>4)</sup> Tud. gyűjt. 1833. IV. 52. I.

ügyét terjeszsze császári döntvény alá. Báthori sem keresvén a vizsályt, S u l y o k Imre ítélőmester és Z s o m b o r i László fiscalis dircetora által azon kitérő feleletet adatá, hogy Fogaras-vár felett hajlandó ugyan elismerni az udvar békebiroságát; de Békest mint büszke forrongó jellemű embert, kivel kibékülést nem remél, Erdélybe bocsátani nem fogja. <sup>1)</sup>

Törésre került tehát az ügy: Maximilián Békesnek tudtára adá, hogy serget tőle ne remélljen; de ha a török udvar, vagy pártja segítségével az erdélyi széket elfoglalhatja, nem fogja elle-nezni. <sup>2)</sup> Békes átértette a feleletet, Kassára rándult, serget kezdett to-borzani, hová az átállás Maximilián katonáinak is megengedettett.

Báthori Békes kifutása horderejét mérlegbe birta vetni. Ko-lozsvárt 1574. jan. 1-én országgyűlést tartott, felülést rendeltetett, s V á r a d, mint Erdély előbástyája építettése folytatására költséget szavaztatott. <sup>3)</sup> A nyílt ellenségeskedés tehát kezdetét vette. A fe-jedelem G é c z i János váradi kapitánt a temesvári, G y e r ő f i János a budai basához küldé, s mikor az adót a portára áttette, a ko-moly tényállást előadatni, ott sem mulatá el. S hogy Maximilián fenségi érzetét se sértse meg, felhatalmazottakat küldé fel, s a Békestől lefoglalt Fogaras és Vincz, mint zálogos jószágok felett annak rendszerint a pert benyújtotta. <sup>4)</sup>

Báthori e fellépése Békes ügyét az udvarnál ismét háttérbe szorítá. Maximilián, mert a török miatt nyílt fellépésre most sem volt hajlandó, Békesnek azon tanácsot adá, forduljon a portá-hoz, hogy legalább elnézést eszközöljön. Békes ez utmutatás alap-ján a budai basához fordult, egyelőre csak azt kérte, hogy adjon Antalfi Imrének útlevelet, hogy részéről a portára mehessen. Azon-ban pártfogás helyett, a budai basától azon gyanus izenetet vette, hogy személyesen menjen Konstantinápolyba. Menni nem mert; hanem febr. 15-ről, a legnagyobb őszinteséget tetteve, azt írá a basához, ha életét kívánják, küldjenek oda, ölessék meg, de ő csá-szár udvarából nem távozhatik; azonban arra kéri a budai basát, vesse közbe magát a nagyvezárnél s biztosítsa azt, hogyha őt ter-veben elősegíti, többet fog adni évenként, mint Báthori egész éle-

<sup>1)</sup> Szalay, A magyar Történelemhez I. 124. <sup>2)</sup> W. Beth'len II. 281.

<sup>3)</sup> Törvényczikk, Erd. Tört. Adat. I. 299. <sup>4)</sup> Szalay, A m. Történelemhez I. 157.

tében. <sup>1)</sup> E török szellemben irt levele megtette hatását, keresztül vitte, hogy maj. 8-án Antalfi az addig 10,000 arany évi adó helyett 30,000-et ment ígérni, mi Erdély ügyét meglehetősen zavarral fenyegeté. <sup>2)</sup>

Békes e hazafiatlan eljárása Báthori előtt nem maradhatott titokban. Kendi Sándor portai ügynöke n'ján, ki Békes ellen hatalmasan működött, tudomást szerezvén a vészről, mely a török porta kapiságából keletkezőben volt: jun. 13-án Marosvásárhelyt hongyulást nyitott meg, s bevalva, mikép a török felől is tart: Illye-várát fejedelmi várrá emelé, s megerődítését becikkelyezteté. <sup>3)</sup> És hogy e fenyegető helyzet soká tartott, mutatja az, hogy a dec. 13-án Segesvárra hívott hongyulásban Várad és Illye tovább építhetéseire új költségeket szavaztatott. <sup>4)</sup>

Tisztába akarván jönni a török udvar hangulatával, 1575. januárjában Kendi Sándor vezérlete alatt követséget indított be, mely a szokott adó bevitele mellett, a Szelim helyébe dec. 21-n lépett III. Murád szultán trónraléptét üdvözlje. <sup>5)</sup> Mire a követség beért, tapasztalnia kellett, hogy Békes adóiránti árverezése megtette hatását, mert az új szultán Báthoritól 15,000 arany adót kezdett követelni. <sup>6)</sup> S miután Kendi maga fejétől meg nem ígérhette, Antalfi, Békes ügyvivője, oly biztatást kapott, mikép üssen be maga, német segítség nélkül, s ha Báthorit megbuktathatja, a porta őt el fogja ismerni.

Antalfi ezt apr. 23-ról tudatá Békessel, ki csak erre várt. <sup>7)</sup> Annyi küzdés után most már czélnál látta magát. Prágából máj. 14-ről Radák Lászlónak a beüthetési engedély tudatása mellett azonnal megírta, hogy eljött az idő, hogy fellépjenek; ő maga indul Kassára, ott várja be izenetöket; hozzáadá még, hogy határozózzák gyűlpontul a Patócsiak bethleni-várát, s tüzzenek időt, melyre ott megjelenjék. <sup>8)</sup>

Békes tehát két évi hontalanság után ismét szerencsét kívánt kísérteni. Kassára ment, fenhangan hirdeté, hogy a porta Erdélyt neki ígérte. Pártját fegyverzeni kezdő, a német párti főurak

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára I. 139. <sup>2)</sup> Szalay, A m. Történelemhez 149. 178. 81. 245. W. Bethlen II. 293. <sup>3)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Adt. I. 381. <sup>4)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Adt. III. 289. <sup>5)</sup> Szalay, A m. Történelemhez I. 191. <sup>6)</sup> Szalay, A m. Tört. I. 199. 201. <sup>7)</sup> W. Bethlen II. 293. <sup>8)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára I. 144.

közül Prépostvári Bálint kállai kapitány, Perényi György, Lonyai Ferencz, Pongrácz Frigyes a szathmári őrség parancsnoka, s a vezéri talentumu Deregyei melléje állának, s Erdély elfoglalására indultak.

Báthori a mint a készülődés hírét vette, Rácz Pétert a portára, Gyerőfi Jánost, kolozsmegyei főispánt a temesvári basához indítá; az erdélyi rendeknek pedig kiirt, hogy a honáruló, ki Erdélyből most német, majd török gyarmatot akar csinálni, sereg élén közel, — tehát keljenek fegyverre. H a g y m á s i Kristófot, Bethlen Farkast, Apafi Istvánt dandár-parancsnokokká nevezvén, a sereg szervezést megkezdeté. . . Azonban míg ezek csendesesen fegyverkeztek, Békes a katonákat zsákmánynyal, az urakat adományozásokkal kecsegtetve, sebesen nyomult befelé. Leveleket küldözött előre, a melyek közül Gyulafi László, az erdélyi hadak fővezére is kapott, ki azonban a fejedelemnek küldé felbontatlan; de azért volt mégis egy tekintélyes párt, mely a protestáns Békes mellett, főleg vallásszabadság szempontjából köszörülni kezdé fegyverét. Míg így forronganak, Békes a Meszesen<sup>1)</sup> átlépte Erdély határait. A Dézs melletti Kozárvárról kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy megjelent; felszólítá pártját siessen táborába, míg a fejedelem készületlen. Feleletöket be sem várva, táborát felkölté, s harmadnapra Apahidához szállt, Kolozsvár mellé. <sup>1)</sup>

Jun. 28-án már Tordán alól, a Keresztesmezőn látjuk, kilencz mértföldre a fővárostól. A fejedelem táborá még akkor gyülekezett, s most is csak oly mérvben, hogy Váradról Báthori Kristóf alatt 200 lovag, 200 gyalog, Karánsebesből 200 lovag, 300 gyalog jött; s a tábor zömét 200 nemes, 800 aranyosszéki székely gyalog, s szebeni polgármester Helvig Ágoston által hozott 1000 szászföldi fizetett nép, a Gyulafi László és Bánfi István, Wesselenyi Ferencz, Székely Mózes s mások apró dandárai képezék. Nem sok nép, de mégis annyi, hogy Békest megrendítette, s a helyett hogy a fejedelemre rontson, a mellette buzgó székelyföld felé vette útját, melynek szabadságát okmány által biztosítá. <sup>2)</sup>

E ballépés Békes felett a vakkoczkát elvetette, mert ha Tordáról az ő nagyobb erejével, mit jó német fegyverek gyámolítának,

<sup>1)</sup> W. Bethlen II. 299. <sup>2)</sup> W. Bethl. II. 299.

Fejérvárnak indul, alkalmasint sikerhez juthatott volna; de habozásával Báthorinak időt engedett: ez hadait összegyűjté, s Enyedről egyszerre előnyomult.

Békes Torda mellől első nap Kutyalvára, másnap, jul. 5-én a Maros-Vásárhelytől egy órára fekvő Nyárádtőre ért, hol melléje, András Péter 2000 csiki székelyt vezetett. Marosszék, mint-hogy a Hagymási Kristóf által birt Görgényi-vár által nagyon sarczoltatott, szintén csatlakozott. <sup>1)</sup>

A fejedelem sem állt elhagyatottan: a temesvári basától, s oláhoni vajdától segély sergeket kapva, ellenét nyomba követte. <sup>2)</sup> Békes, hogy hivei bátorságát nevelje, Nyárádtőről Radnóthig elébe jött, csak a Maros vize állá közöttük. Azonban itt a második nagy botlást is elkövette: elnézte míg a fejedelem jul. 8-án Dátosnál, egész táborát a Maroson átszállítá. <sup>3)</sup>

Már csatarendben álltak Radnoth mellett, midőn Békes, hogy Báthori jól felállított csatarendjét megbontsa, felszedte táborát s majd három órányira Kerelő-Szt.-Pálhoz visszahuzodott. Másnap jul. 9-én, Báthori szintén Szent-Pálhoz érkezett s megkezdődött a nevezetes csata, mely nem csak a Báthori, de Erdély sorsát is sok időre eldöntötte. Békes Szt.-Pálnál az utat átmetsző magaslatot foglalta el, s ágyui megszólaltak. Báthori a völgyen, mely Besenyő felé visz, serget indita, mely ellenfelét megkerülje. Békes erre megfordítá táborát, hátát Alárdi Ferencz szentpáli kastélyának veté, mely megett a Marosoni vesszőgát vesztés esetében menekvést biztosított. A nagyreményű ifju Székely Móses, itt adá hősi bátorsága első próbáját, <sup>4)</sup> székelyeivel Békes balszárnyára tört, de visszanyomatott; majd Gyulafi a fővezér, a sereg zömével a középet, Báthori a Békes által vezetett jobbszárnyat rohanta meg, mire a véres harc kitört; nagyszerű lovassági csata fejlett ki: a felkeltek tábora megbomlott, Békes és a magyarhoni dandárok is csatára szálltak, a nem igen tágas téren kard kard ellen kelt tusára . . . Békes tábora veszve látván a csatát, futást kísért, de be vala kerítve, a gyalogság a malom-gátra rohant, a lovasság a vízbe ugratott; a harmadik rész a kastélyba szo-

<sup>1)</sup> Székely kronika 36. <sup>2)</sup> Szalay, A m. Történelemhez I 225—29  
<sup>3)</sup> W. Bethlen II. 307. <sup>4)</sup> Székely Mózes, a későbbi fejedelemnek atyja  
 Székely Literati János, Ücscei István, János és Péter. Báth. Zs. Lib. 172.

rult, vagy fogságra jutott. . . A fejedelem ura maradván a csataternek, a kastélyt bevételé: benne egy sereg főur került kézre, kik közül ötöt, Bartakovics Horváth János tordai kamarispánt, <sup>1)</sup> Barcsai Gáspárt, Zádorlaki Görgyöt, Szakács Miklóst és Darlaczai Jánost, helyben kivégeztette <sup>2)</sup> . . . Erre a Maroson átkelt, a felvert tábor után indult; s mint látjuk, másnap jul. 11-n, mezőkapusi táborából küüllömegyei főispán Apafi Gergelyhez rendeletet bocsátott, melyben meghagyta, hogy a pártosok javait írassa össze s foglaltassa le. <sup>3)</sup>

Békes kevesed magával elmenekült, Bethlen-várába futott, hova a felkelők kincse, s Békes 6 éves fia, Gábor, volt helyezve; félőrai olt mulatás után, a csatára következett hajnalban, Szathmár felé vágatott. Elég jokor még, mert Báthori jul. 12-én Bethlen előtt állt, mire a vár feladá magát. Békes előbb Kassára, onnan Maximiliánhoz ment, hol mint bukott hős hidegen fogadtatott. <sup>4)</sup>

A győztes fejedelem tisztulva látva a hont, táborát Kolozsvár felé vezeté: jul. 19-én Szamosfalvánál táborozott. Jul. 25-én Kolozsvárt országgyűlést nyitott meg, hol Békes megbukását, pártosai kézrekerültét a rendeknek fejedelmi ikenetében azon hozzáadással terjeszté elő, hogy velők szemben a törvények szerint kíván eljárni. <sup>5)</sup>

Erre az elfogott főurak, székelyek előállítottak, kik azonban legyőzőik helyett, magoknak bírakat Magyar- vagy Lengyelországból kívántak: elhibázott követelés volt ugyan, de azt, hogy a győzelmek elég gyávák voltak a pillanat bosszuhevének engedni, hogy a fejedelem mint egy forradalmi főnök, a percz sikerét oly mohón felhasználta, s politikai vélemény-különbségért nem csak a főnökeket sujtá le: azt szintén lehet kárhoznunk; s hogy a nemzet maig sincs e léptével kibékülve, mutatja az, hogy a szepárdi csatát a nemzet győzedelmei sorában soha sem volt szokás emlegetni.

A hongyülés tehát megnyílt, a vizsgálat megkezdődött. Zsombori László fiscális director vérebi hűséggel nyomozá ki a párt minden lépteit, felmutatá a kézrekerült, s már általunk is felhozott levele-

<sup>1)</sup> Özvegye Kabos Ilona. Báth. Zs. Libr. Reg. II. 216. <sup>2)</sup> Wolf de Bethlen II. 318 l. <sup>3)</sup> Kemény, Suppl. Diplon. VII. 357. <sup>4)</sup> Okl. Székely kronika 37 l. <sup>5)</sup> Törvényczikk. Erd. Tört. Tára I. 146



ket; a tényállást oly meztelen állítá elő, hogy a bírák előtt a hűlenségi büntetés nem alkalmazását lehetlenné tette, s a fejedelem ajkán a kegyelem szavát gyávasággá bélyegezte. Idegen bujtogatás, elkábitott nemes ábránd ennyi áldozatot egyszerre alig hozott, mint itt: Békes testvére Lázár, Telegdi Mihály, Csáki Pál, kápolnai Bornemisza Boldizsár, harinai Farkas Miklós, drági Károlyi László, <sup>1)</sup> paniti Alárdi Ferencz, Kendi Gábor és Farkas, <sup>2)</sup> Radák László és Imre, farnosi Veres János, <sup>3)</sup> Várfalvi Bálint, Hallabori Pál, Csáki György és Mihály, Szentmihályfalvi Péter, Miskei András, Andrási Péter, — ki Magyarhonban azután a gr. Andrási családott alapítá, <sup>4)</sup> — Ilyés Gáspár, Apor Miklós, Décei Tamás, Széki Kálmán, Pattantyus Balázs, Moré László, dobokai Tomori György és Andrásék, mint elmenekültek fejére kimondták a fő és vagyon-vesztést. Fejökkel nem rendelkezhetvén, száműzők őket; vagyonokra pedig oly barbár módra alkalmazák a törvény szigorát, hogy nők és gyermekeik is földönfutókká tételtek, mi által több századokon át virágzott család lőn tönkre téve. <sup>5)</sup> Kendi Jánost (a Ferencz fiát) harinai Farkas Jánost, <sup>6)</sup> Patócsi Györgyöt <sup>7)</sup> Pókai János és Pétert, Csanádi Jánost, Miske Györgyöt, Bogáthi Gáspárt, Barcsai Miklóst, Csányi Miklóst, Kabós Farkast, Horváth Menyhártot, Gyalakuti Györgyöt s másokat, mint hadi foglyokat fej és vagyonvesztésre ítélték, <sup>8)</sup> mely végzést aug. 6-n Wesselényi Miklós ítélőmester könyes szemekkel felolvasván, a kérlelhetlen fejedelem, ki a pártosokban a török véduralom megbuktatni akaróit látta, mint mentőszert, a halálos ítéletet aláírta.

Harmadnap, aug. 8-án reggeli 8 órakor Kolozsvártt verpad állítatott fel, s a halálra kijelelték, Kabós Farkas, Bogáthi Gás-

<sup>1)</sup> Fia volt az utolsó Drági leánynak, a Veres János sogora; veszté Drágót, veszt Kékesen és Apátiában <sup>2)</sup> Deutsche Fundgruben I. 6.

<sup>3)</sup> Veszté Közép- és Felső-Földöt; elnyeré utánna Vitéz Gábor 1576. febr. 3. Kemény, Suppl. Diplomata. VII. 341. Veresnek nejét, drági Károlyi Zsófiát is notárván, 1583-ban K. Galambfalván néhány telket kapott, hogy ne nyomorogjon. Kemény, App. Dipl. XII. <sup>4)</sup> L. Erdély nev. családai 9 l. <sup>5)</sup> Wolf de Bethlen II. 374 <sup>6)</sup> H. Farkas J. és Miklós után Szászarmát 13 faluval Báthori Kristóf kapja. Kemény Jós. Diplomatariuma V. 277. 81. Paszmost 14 faluval Hagymási Kristóf nyeré el. <sup>7)</sup> Patócsi György és János után, Bethlen-várat s a bonyhai uradalmat Báthori K. kapá. Kemény J. Diplomatariuma V. 276 <sup>8)</sup> L. az egész ítéletet Wolf de Bethlen II. 332. 380. I. Szalay, I. 233

pár, Barcsai Miklós, Csánádi János, Ősi Miklós, szentkirályi Csányi Miklós <sup>1)</sup> barátaik közbejárása daczára — fejöket veszték; A kijelöltek közt még két ifju testvér volt: Pókai János és Péter, <sup>2)</sup> kiknek megmentéseért anyjok a fejedelem lábához borult, de a fejedelem csak egyiknek kegyelmezett meg, a választást az anyára hagyta, ki a kinos félkegyelem tovább intézését rokonaira bizá: kik a mig tanácskoztak — a hagyomány szerint — a nagyobbik, János vérpadra lépett. Oly jelenet, melyben Báthori a Tarquinokat elűző Brutust, Róma első consulát juttatja eszünkbe azon helyzetben, midőn a királyságot visszaállítani törekvőket kivégezté, s köztök lévén két fia is, azok elítéltetését másra bizá, de a végrehajtást személyesen teljesíté. . . A lefejezettek tetemei délutáni 3 óráig a téren hagyattak, akkor a mészárszék megé temetettek. A székelyek közül 34-nek orát, fülét csonkíták meg, 34 Szamosfalván bitóra került. <sup>3)</sup> Tinódi Sándort és Antalfi Imrét pedig a porta, mint Békés ottani ügyvivőit, Báthori kezébe küldé, ki Déva-várába zárata őket.

Itt végződék Békes osztrák érzelmének szomorú játéka. Ily határozottan lépett fel Báthori e befolyás ellen. Békes bevégezve látva hálátlan szerepét, mint menekült, nősült, elvette Sárkándi Annát, magán élethez kezdett. Hívei megbuktak, családi régi fényökből kiestek, új aristocratiának nyitottak utat. Csak azok láttak jobb napokat, kik később kegyelmet kaptak, s kik mint Bethlen ura, Patócsi György, a szentpáli kastély ura Alárdi Ferencz, Kendi Gábor, Bornemisza Boldizsár jószágokat nyertek vissza. Erdély pedig nyerte azt, hogy a porta az eddigi 10,000 arany helyett 15,000 évi adót kezdett venni, mit sept. 21-én ily összegben elkezdtek beküldeni. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Neje Zsuki Anna, fiai Balázs és Miklós. Báth. Zs. Lib. Reg. I. 428. <sup>2)</sup> Utánuk Alsó-Idecsét kapja Hagymási Kristof, Kemény J. Diplomatar. V. 281. <sup>3)</sup> Wolf de Bethlen II. 381—82. <sup>4)</sup> Szalay, A magy. történelemhez I. 247 252.3 00 l.

## III.

**Báthori a lengyeltrónért fellép. Lengyel királylányát választják. Erdély fejedelemmé testvérét választatja. Kímegy, megkoronázzák.**

Békes bukásával Báthori szabad kezet kapott. Ő már a Jagellok kihalásakor azerette volna a lengyel trón elnyerése érdekében fellépni, de az osztrák udvar, hogy azt magának megkaphassa, Békeset őt folyvást sakkban tartá. Így történt aztán, hogy a Jagellok után a francia uralkodóház nyerte vala el, Valois Henrik herceg személyében. Azonban IX. Károly francia király csakhamar meghalt, Henrik a lengyeltrónt ott hagyva, (1574 jun. 18) hazament, mire (1575 máj. 26.) trónvesztettnek nyilváníták: így nyílt meg Báthori előtt a lengyel trón, másodszor is. Az ellenpárt legyőzése után csend állott be a hazában, Báthori most helyzete egész súlyát mérlegbe veheté.

Nem is mulatott el semmit. Zborovszki Sámuel, lengyel menekült képezte tervé előcsapatát. Zborovszki, hogy védurának a népszerűséget megszerezze, mindent megmozgatott. Róla mint nagy kormányfőről, nagy hadvezérről, mint a gránátok feltalálójáról beszélt, s miután a szentpáli csatát megnyerte és ez által az osztrák pártot Erdélyben megtörte: Lengyelország nemessége, mely a svéd és osztrák udvar trónkeresését sehogyan sem szívelte, Báthorinak egészen meg vala nyerve. Az út meglévén tehát törve, a fejedelem Blandrata Györgyöt, főorvosát és tanácsosát küldé át, mint a ki Lengyelországban sokáig lakván, a viszonyokat és embereket meglehetősen ismerte; <sup>1)</sup> s midőn pártját fejleni látta, titoknokát, Berzeviczi Mártont, a Forgács Ferencz helyébe lépett procanczellárt szintén beindítá, <sup>2)</sup> fél millió tallért bízván rendelkezésük alá. A portát sem mulatta el megkérdezni, ki, hogy Báthori sikeresebben működhessek, egy évi adóját elengedte. A szerencsés kezdet után a lengyel nemesség abban állapodott meg, hogy Báthori a volt lengyel király Zsigmond testvérét, Annát, mint trónörökösöt vegye el, s úgy őt királynak fogja választani. Mit Bá-

<sup>1)</sup> W. Bethlen II. 390. <sup>2)</sup> Kájántót kapta. Kemény Supl. Dipl. VII. 215.

thori elfogadott: s erre a lengyel országgyűlés megválasztá, míg a senatus Maximiliánra szavazott. Meg lőn választva, de a nehézségek sajátlag itt kezdődtek. Maximilián őt visszalépésre bírándó, Teufenbach tábornokot Báthorihoz küldé, Szathmárt és N.-Bányát ígéré neki kárpótlásul: azonban Báthori megizente, hogy visszalépni gyávaságnak tartaná; s mivel fenyegetve volt, hozzáveté, hogy a választást fegyverrel is megkísérti érvényesíteni. Hogy ezt komolyan értette, mutatja az, hogy a dec. 6-kán a Beszterczén megnyílt gyűlésben, a tél daczára, az összes fegyveres erőnek mustrát rendeltetett. <sup>1)</sup>

A megválasztatást fényes lengyel küldöttség hozá meg, mit Tarló János vezetett: 1576 jan. 28-án érkeztek Báthorihoz, kit a lengyel trónra ünnepélyesen meghittak. <sup>2)</sup> Erre a fejedelem jan. 28-kára, Medgyesre ismét hongyulést hirdetett, a lengyel követek által kísértetve megjelent, s fejedelmi izenetében tudatva a rendekkel, hogy lengyelkirályságra lett megválasztatását elfogadta, a maga helyébe vajdának bátyját, Báthori Kristófot ajánlta, úgy, hogy ő, a mint később formuláztatott, Erdély fejedelemé czimét s véduralmát magának tartja; de testvérének minden adományozás s törvényszolgáltatásban szabadkezet enged; <sup>3)</sup> mibe a rendek beleegyeztek. Ha ennyit elfogadtak, szükségkép fegyveres erőről kelle gondoskodniok, hogy fejedelmeket illően támogassák: e végre a magyarhoni megyéket Somlyóra, az erdélyieket Kolozsvárra, a székelységet M.-Vásárhelyre rendelék; s mindamellett, hogy már harmadéve, hogy szükség s pestis dulta a hazát, a hadi költséget megszavazták. <sup>4)</sup>

Mielőtt kiment volna, néhány adományozást tett: többek közt febr. 1-én Ilye-várá t Dienesy magvaszakadtán, főleg Békes elleni csatázása jutalmául, iktári Bethlen Farkasnak adományozta. <sup>5)</sup>

A gyűlés után a választott lengyel király czimét felvéve, csak a tavasz megnyílására várt, s a mint az idő kedvezett, fényes kísérettel kiindult. Mart. 8-án Fogaras, 12-én Brassónál haladott: <sup>6)</sup> Lengyelország határán egy püspök jött elébe, felszó-

<sup>1)</sup> W. Beihlen II. 41. 411. <sup>2)</sup> Törvényczikk, Erd. Tört. Adatok, III. 293. <sup>3)</sup> Beihlen II. 421. <sup>4)</sup> Törvényczikk, Erd. Tört. Tára I. 155. <sup>5)</sup> Kemény J. Diplomatar. V. 251. <sup>6)</sup> Kemény App. Diplom. XII. ez év.

litá, nyilatkoznék, ha csakugyan katolikus-e? <sup>1)</sup> Beérkezvén, márt. 23-án még nagyobb szavazattöbbséggel újra megválasztották, máj. 1-én Krakóba megkoronázták; máj. 2-án Anna hercegasszony-  
nyal a Jagello-ház utolsó sarjadékával, kit szintén királynénak koronáztak, menyegzőjét megtartá; s uralkodását Maximilian fenyegetése daczára, szerencsésen megkezdette. Mit azonban Erdélynek egy tény adott tudtára, mi Báthori emlékezete érdekében elmaradhatott volna. Említők ugyan is, hogy a porta Békes portáni követeit, Antalfit és Tinodit kézbe küldte vala; mint Bethlen Farkas írja, ők mint várfoglyok, midőn a lengyel trónra hivatás híret vették, fejöket tévők fel, hogy nem sikerül: a Dévai-vár parancsnoka a pártos szavakat nem feledé, a mint a koronázás megtörtént, a saját fejökre mondott halálítéletet rajtok végrehajtatá.

Igy uralkodott, így lépett le Báthori István, legnagyobb fejedelemünk egyike. Az erdélyi fejedelemség alapítása bevégezését ő neki köszönhetjük. Mint diplomata a török udvart megnyerte, II. Maximilián alól Erdélyt emancipálta, a lengyeltrónt előle elragadta. Mint hadvezér eddig is szerencsés, később a muszka ellen még szerencsésebb. De az, hogy a protestans és katolikus vallás közti sürölődés a fejedelmet benne olykor fanatizálta, hogy Békes és pártja elleni fellépése inkább inquisitio; hogy a censurát behozta, hogy János Zsigmond nyomdáját kiüzte, hogy az ő családokat tönkretette, s hogy családjában dynastiát alapithasson új aristocratiát teremtetett . . . mindez nevét kétségbehozhatlan hazafisága s a reánézt mostoha idők kényszerűsége leszámítása mellett is annyi homálylyal borítá, melyen át csak is a szigoruan számító fejedelem fénysugarai törnek át, a nélkül, hogy a kegyelet és szeretet hajlamait keblünkben felmelegítenék. Nagysága azon nagyság, melyet bámulni tartozunk, de szeretnünk nem lehet.

---

<sup>1)</sup> Uj magy. muz. 1855. 280.

# Báthori Kristóf, fejdelem.

(1576 jan. 28. — 1581. maj. 27)

## I.

**Belügyi rendezések. Az unitáriusok ellen fellépik. A jezsuiták bejönek. Báthori Istvánt a muszkákallí háborújában támogatja.**

Báthori Kristóf nem bírván öcsese, István talentumával, kormányzási ügyessége amazétól messzi maradt. Azonban a Báthori-ház politikája: függeni a portától, a császárral és pápával jó egyetértésben élni — meglelven alapitva, könnyen haladt a vert ösvényen. Különben is trónra jutását inkább csak Báthori Istvánnak köszöné, ki nem lévén a lengyeltrón elnyerhetésében bizonyos, ki-vitte, hogy őt egyelőre csak mint helytartóját nézék, mint ilyen vette fel a kormányt 1576 jan. 28-án. Cancellára egyelőre szopori Sul y o k István, dobokai birtokos.

Báthori István az ő Lengyelhonba lett megérkezésével a kolozsvári apr. 23-i hongyülésen tudatá a rendekkel; értésökre adá egyszersmind azon aggodalmát is, hogy e lépés alkalmasint fegyverre fogja kelteni a mellözött osztrák-házat, mi Erdélyt is viszályba keverheti: felszólitá, hogy adót és haderőt szavazzanak. <sup>1)</sup> Kolozsvár körül tábort vontak tehát össze, Kristóf fejdelem is ide jött, s apriltól novemberig Kolozsvárt, Gyaluban és Szamosujvárt mulat.

Báthori István lengyeltrónra juthatásában a török porta nagy szerepet játszott, annál fogva azt, hogy Erdély feletti uralmáról nem mondott le teljesen, igen zokon vette: mert attól tartott, nehogy Erdély a lengyel királyságtól tételessék függövé. A mint Báthori Kristófnak Nagy Máté konstantinápolyi ügyvivőjéhez maj. 18-kán intézett levele mulatja, a porta ez aggodalmát mind a ketten siettek eloszlatni: <sup>2)</sup> csakhamar célhoz is értek, s jul. 16-án Mehed med aga majd háromszáz főből álló fényes kíséret mellett meghozá

<sup>1)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Adf. I. 304. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tára. I. 160.

a fejedelmi jelvényeket; s Báthori Kristófot, ki egyelőre mintegy a Báthori István vajdájává választatott, mint fejedelmet köszönté.

Mig Rudolf trónra lépése első gondoljaival foglalkozott, az erdélyiek az alkalmat felhasználva, Husztvárárt megszállták, s Békésék kezéből visszavívták. <sup>1)</sup> Mire Békés is kiábrándult, belátta valahára, hogy csak eszköz volt mások kezében; esküjét Maximilián halálával megsemmisültnek nyilvánítá, az udvart odahagyta: 1577 elején Báthori Istvánhoz ment, az egykori két jó barát egymásnak megbocsátott, Báthori Békest sergei élére állítá. <sup>2)</sup>

Báthori Kristóf a mint a táborozásnak vége lőn, a belügyek rendezésére fordítá gondjait. Körutazásokat tett, jan. 25-én Segesvárt látjuk. Nevezetes döntvényeket hozott. A szászokat az által, hogy Süveg vagy Hue t Albert szebeni királybirát élte hosszára megerősíté, s őt mart. 24-én Kendi Sándor s Apafy Gergely által ünnepélyesen beigtatá, igen lekötölte. <sup>3)</sup> A politikai kormányzást régi kerékvágásba hozta. Azonban a vallásügyben, tán mert Báthori Istvánnak a muszkák ellen a pápa és katolikus udvarok támogatására szüksége volt, naponta mindinkább gravitált a jezsuiták felé. Hogy a görög-vallást valamely más vallással uniáltathassa, azon oláhoknak, kik a görög egyháztól elszakadnak, az apr. 21-ki gyűlésen, megholt superintendensök helyébe, új superintendens választást engedett; <sup>4)</sup> valamint a tordai oct. 21-ki hongyülésen míg egyfelől az unitáriusok zsinattarthatását csak is Tordára és Kolozsvárra szorítá, másfelől a reformatus püspököknek szabadságot adott a térítésre. <sup>5)</sup> Sőt az 1578. apr. 27-i kolozsvári hongyülésen, melyre a nemesség fejenként vala meghiva, több lényeges határozatok mellett, Dávid Ferenczet, az unitáriusok püspökét, mint ujitót kereset alá vetteté.

A protestáns vallásfelekezetek egymás elleni uszítása csakhamar teremni kezdé gyümölcsét: s a felkeltett surlódásnak, mint látni fogjuk, a jezsuiták veszik hasznát. Ugyanis mert István lengyel király, a muszkákkal nagy háboru elé nézett, hogy Erdély támogatására számithasson, nagyszerű intézkedés készült: a fiscalis directorságra (1577) Sombori László

<sup>1)</sup> Szalay, A m. Történelemhez I. 283. <sup>2)</sup> Simigianus II. 199. <sup>3)</sup> Kémény, Supl. Dipl. VIII. 9. <sup>4)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Adt. III. 297. <sup>5)</sup> Törvénycz. Mike, Art, Diet. I. 609.

helyett, a Báthori-ház egyik teremtményét, szentgyedi S o m l y a i Gergelyt emelék; a cancellárságra K o v á c s o c z i Farkas, egy kolozsmegyei kis birtokos jutott; <sup>1)</sup> s a protestáns államban fejedelemség és cancellárság, a két leghatalmasabb méltóság kiesék a protestánsok kezéből.

Mielőtt a vallásbeli nyomás tovább fejtetnék, a kilátásban levő lengyel-orosz háboru érdekében, az említett aprilisi gyűlésen az államgazdászkat két nevezetes tördőfést kapott: az egyik a volt, hogy meghatározták, miszerint az a d ó k u l c s n a k használtatott kapuszám ezentul ne házhelyek, hanem ökrök és juhak száma szerint számíttassék, mi a marhatartásra hivatott Erdély barom-csor-dáit úgy kipusztítá, hogy 1608 sept. ezen adókulcsesal teljesen fel kellett hagyni; <sup>2)</sup> más tördőfés volt, hogy a háboru folytatására szükséges kellékeket, névszerint a bőrreli kereskedést fejedelmi monopoliummá tették, s a lovakkal és juhakkalit pedig a Báthori-ház híveinek juttatták. <sup>3)</sup> Mert nyilvános titok, mikép Báthori Kristóf kötelezte volt magát, hogy Báthori István trónját kéz alatt pénzzel és vérrel támogatni fogja. S már az oct. 21-ki Kolozsváron tartott hongyűlésen ki kellett mondania, hogy a két császár fegyveres készületei őt is fegyverfogásra hívják fel; de a sajátlagi indokot elő nem adhatván, a rendek a pénzt megszavazták ugyan, de a bőrreli monopolium megbuktatását keresztül vitték. <sup>4)</sup>

A Báthori István, illetőleg a Báthori-ház szorult helyzetét a jezsuiták igen eszélyesen feltudták használni; ismerték, hogy B á t h o r i I s t v á n n a k a pápa kegyére mind nagyobb szüksége van, közbejárásuk jutalmául az Erdélybeni téríthetést vetették fel. Hogy kezdetét vehesse, a hatalmas D á v i d F e r e n c z n e k buknia kellett. E végre legelőbb is B l a n d r a t a Györgyöt, az unitárius vallás Erdélybe behozóját, fejedelmi orvost és tanácsost kellett megnyerni, ki Tiburcz, Kájántó és Jegenye falvakért könnyen engedett, <sup>5)</sup> s egyszersmind vallása sorsa feletti aggodalomból Dávid Ferencz ellen sorompóba lépett. Fejérvárra 1579 junius 2-ra vitatkozó gyűlést hirdettek, s Dávid Ferenczef megidézék, hogy a Krisztus örökistensége tagadását vele visszavonassák. Dávid F.

<sup>1)</sup> Kemény J. Suppl. Dipl. VIII. 115. <sup>2)</sup> Mike, Art. Diet. II. 215. <sup>3)</sup> Ugyanott I. 615. <sup>4)</sup> Mike, Art. Diet. I. 63. <sup>5)</sup> J. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 215.



mert beteg lön, inkább hurczoltatott mint vitetett. A fejedelmi lak nagy termében a tanácsosok s egyházi nevezetességek előtt megkezdett a vitalkozás. *L e l e s z i* János jezsuita szintén jelen volt, bár a jezsuiták bejöhetségéről még szó sem vala. Dávid F. gyenge lévén, veje *T r a u z n e r* Lukács kolozsvári jegyző vette fel a védelmet; oly jellem, ki maga is később, Básta ráíjesztésére katholizált s consiliariusságra emelkedett. Mi volt természetesebb, minthogy Dávid Ferencz vesztett . . . elítélték . . . Dévára fogságra veték, hol nov. 7-én meghala. <sup>1)</sup>

Igy elő volt készítve Erdély, a midőn Posserin Antal jezsuita a pápától, XIII. Gergelytől, Báthori Istvánhoz ment s felkérte, hogy a római vallásért Erdélyben is tegyen valamit. Báthori a pápa ebbeli ohajtásának eleget kívánván tenni, Polock vára alatt táboroztatában a lengyelhoni jezsuiták főnökét magához hivatá, s meghagyta neki, hogy Erdélybe 12 jezsuitát vezessen be, mire dus költséggel is ellátta. Bejöttek. Báthori Kristóf őket Kolozsvárrt a farkas-utczában, a Seraphin-apácák pusztán maradt zárdájába telepíté le, az ottani templomot kezökre bocsátá, s jövedelmül a kolozs-monostori apátság falvait vissza kezdé az egyesektől szerezni. <sup>2)</sup> Az ügy oct. 21-n a tordai hongyülésen került a rendek elébe, mindamellett, hogy ellene szót emeltek, s a jezsuiták behozása ellen törvényeket idéztek: már minden késő volt, alig leheté már a törvénybe igtatni, hogy ha már benn vannak, a tanításon kívül egyébbe ne elegyedjenek <sup>3)</sup>

A közvélemény ezen igaztatása után, most már a lengyel király támogatása is nyilvánosabban eszközölthetett. Báthori István harcza *B a s i l i o s* János orosz nagyherczeggel még mind tartott. A monopolizálás, a lovak, hadi szerek titkos küldetése mind nagyobb mérvet kapott, <sup>4)</sup> *T o r j á n* a löporhoz kívántató kén bányászata nagyban üzetett, miért *T o r j a* 1580 jan. 20-án kiváltságokkal lön megajándékozva. A csapatküldések is megkezdődtek. Rendre annyian mentek ki, hogy a fiatal Báthori Boldizsár, a lengyel indigenátussal megtisztelt, de ez évben meghalt

<sup>1)</sup> Miles Würgengel 122—34. Kulesárféle Kronika 43. <sup>2)</sup> Ilia Ort. et Progr. 66. W. Bethlen II. 437. <sup>3)</sup> Törvényezikk Mike gyűjt. I. 639.

<sup>4)</sup> L. az 1579. october 21. 1580. april 17. orsz. gyűl. art. Mike Art. Diet. I. 645—53.

Bókes Gáspár, Wesselényi Ferencz, a magát itt felküzdött Székely Móses gyalogsági parancsnok, kercsedi Károlyi István, <sup>1)</sup> kálnai Bornemisza János, Rácz Bálint, más dandár és csapatvezérek mellett <sup>2)</sup> 5000 emberünk állt a lengyel csatatéren.

A fegyver mellé pénz is szükségeltetvén, Báthori Kristóf egy merész pénzügyi műtéthez fogott. Az apr. 18-i országgyűlésen Kendi Ferencz és Daczó Györggyel, mint a székelyek megbízottjaival tervet adatott be, mely azt javallá, hogy miután a több erdélyi papoktól is elvétellett, a szász papok tizede  $\frac{3}{4}$ -dét is a fejedelem tegye álladalmivá. A fejedelem egyelőre vonakodást színlelt, végre is a lett belőle, hogy tizedjök  $\frac{1}{4}$ -ét az érték  $\frac{1}{4}$ -ed részében kénytelenek lőnek a fejedelem kezébe haszonbérbe bocsátani; a többiről máj. 12-én biztosító okmányt kaptak. <sup>3)</sup>

## II.

**Báthori Kr. betegeskedni kezd. Fiát következőjévé választatja. A jezsuiták állandósító okmányt kapnak. A fejedelem meghal.**

Báthori Kristóf ily erély kifejtése mellett, már a lengyel trónt biztosítva képzelte családjá számára, a midőn azon vesztés érte, hogy derék neje, Bocskai Erzsébet, Bocskai István nővére 1581 elején meghalt. <sup>4)</sup> E csapás a már koros Kristóf fejedelmet egészen megtörte, bus komolyságba esett, sebes léptekkel közelgett sirja felé. Ily szomorú helyzetében következőjére gondolt, indítványozását azonban másra bizta. Mint a hiszékeny történészek írják, Gálfi János, kit Báthori Kristóf trónraléptével szülőföldre, Aranyosszék főkirálybiróságára emelt vala, s később a bolyai kastély urává tett; <sup>5)</sup> azon gondolatra jött, hogy Báthori Kristóf kísértse meg fia, Zsigmond következője átvitelét. — Kristóf könnyen rávéteté magát.

A nagyobb politikus Báthori István ellenben Gálfit e gondolatáért hazaárulónak nevezé; de kijelenté, hogy ha az ország úgy akarja, ellene nem szegül. Gálfi tehát Báthori Kristóf jóváha-

<sup>1)</sup> Ő vezette ki a gyalogságot, 1581. nov. 8-án Sz. léleket kapá. Kemény, App. Dipl. XII. <sup>2)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 185193. <sup>3)</sup> J. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 133. 145. <sup>4)</sup> 1580 dec. 22. és 1581 mart. 25. közt. Báthori Kr. Lib. Reg. I. 20. 28. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Tára I. 81.

gyásával vészthozó tervéhez látott. <sup>1)</sup> 1581 máj. 1-ére hongyülést hittak össze. Báthori Kristóf fiával Kolozsvárra jött, megválasztását a rendek elé terjeszté. A tárgy heves vitát idézett elő, az ellenzék vezérszónokai, Apafi Gergely — Apafi M. fejedelem dédapja — s Kendi Ferencz, kinek atyja testvérei a gyermek János Zsigmond alatt buktak el, hevesen felhányták a történet lapjait, s vérjelenetekben mutatak ki a szem elől sohasem téveszthető igazságot, mit a költő így fejezett ki: „gyermek királyt s oly hadvezért, ki erején felyül mer, ád az Isten busultában, a nemzetnek, melyt megver“; s mit Báthori István épen Zsigmondra e szavakba foglalt össze: „jajt kiált az Isten annak az országnak, melynek gyermek fejedelme van“. . . Mit sem használt, a kamarilla győzött. S Apafi azon jós szavaira, hogy Gálfinak azért még nyaka szakad: szavazásra bocsáták a kérdést, Zsigmond vajdává, fejedelemmé, atyja következőjévé választatott; de azon kikötéssel, hogy a jezsuitákat Kolozsvár és Fejérváron kívül, máshova be ne vihesse, s a falukra katolikus papokat ne erőszakoljon. <sup>2)</sup>

És e törvénynek teljesen elég lön téve, s a jezsuiták mégis befészkeltek magukat.

A pápai követ, mint békéltetési közbenjáró, Rómából mart. 15-én indulva, Báthori Istvánhoz ért, Disna városában találva táborát, előtte fényes beszédet tartott, s e beszéd hallása óta Báthori, a mily egykedvű volt eddig vallása iránt, ez órától oly zelota lett. <sup>3)</sup> Tollat ragadott, s maj. 12-én okmányt adott ki, mely leplezetlenül kimondá, hogy a vallásbeli tévelygések kiirtása s a tudomány előmozdítása tekintetéből jónak látta a pápával egyetértve, a jezsuitákat Kolozsvárra behozni, <sup>4)</sup> a kolozsmonostori egykori apátság javaiból számukra alapítványt tenni; <sup>5)</sup> s a már fennebb említett helyek és falvak birtokába Berzeviczi titoknoka által oct. 16. introducáltatá.

Báthori Kristóf a kolozsvári gyűlésről betegesen tért meg; a végperceihez közelgő fejedelem hivatá papját, a jezsuita Lelcsi Jánost, vég hagyományt készítettett: fia mellé 12 tanácsost ren-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Tárl. 162. Wolf Bethlen II. 447. <sup>2)</sup> Törvényr. Erd. Tört. Tárl. 157 l. <sup>3)</sup> Uj m. muz. 1855. 385. <sup>4)</sup> Okl. Szegedi Decret. Reg. Hung. 377. 82 Romy momenta II. V 73. <sup>5)</sup> Kulcsárfele kronika 47. l.

delt, kiknek élére Csáki Dénest, unokatestvérét, s Bocskai Istvánt, sogorát, mint vég hagyománya végrehajtóit állítá, Gálfit pedig Marosujvárral megajándékozá, s az ifju fejdelem nevelését reá bízta. <sup>1)</sup>

Ily intézkedések után hal el az 51 éves Báthori Kristóf, 1581 maj. 27-én, szombat napon d: u. 4—5 órakor. <sup>2)</sup>

A fejdelem, kit azon dicsőség kísért koporsójába, hogy alatta béke honolt, és honfi vér nem ömlött, egy fiut léptete trónra, ki apja ebbeli mulasztásait, fájdalom, a borzalomig utánpótolta. Ő még hive volt a töröknek, illetőleg Erdély megalapított politikájának, de mindent előkészített arra, hogy fia elszakadjon, s a hazát felforgassa.

---

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Tára I. 83. <sup>2)</sup> L. temetését W. Bethlen II. 459.

# Báthori Zsigmond, először.

(1581. máj. 27--1598. apr. 10.)

## I.

**Nagybátyja vezetése alatti uralma: előbb XII viratus, majd triumviratus, végre Giczi kormányzósága mellett.**

Egy névhez érkeztünk, melynek említésére, mint a „Római Éjszakákban“ koporsók nyílnak meg, s a legnagyobb férfiak fejetlen árnyai jelennek meg. . . Egy férfihoz, kit a természet szép külsővel, harcias bátorsággal, elragadó szónoki tehetséggel, kittünő sebes észszel ruházott fel: azonban mint egyik történészünk magát kifejezte „olasz s egyéb idegen nemzetek conversatiójában neveltetvén, a magyar humor benne megromlott, musika s egyéb haszontalanságra fordítván elméjét.“ Egy fejdelemhez, kiről megjegyezték, hogy markában vérrel született, s hogy már gyermekkorában nevelői kivégzések nézéséhez szoktaták; <sup>1)</sup> s kiről Kazinczi Ferencz azon megjegyzést tette, nem tudja, az örjögök vagy a gonosztevők közé sorozza.

Báthori Zsigmond, mint elbeszéltük 1573 febr. 14-én született, s 1581. máj. 1-n fejdelemmé választatott: ez uton jött Erdély trónára, mint 8 éves gyermek.

Atyja, Báthori Kristóf halálával, 1581 maj. 27-én kezdé ugyan uralkodását, de sajátlag a mellé kinevezett XII viratus, illetőleg nagybátyja, a lengyel király kormányozott. A belügyeket Kovácsoczi Farkas cancellár s Kendi Sándor fejedelmi tanácsos s belszolnoki főispán vezette; azonban legnagyobb befolyást reá Nagy-Almás szerzője és ura Csáky Dénes gyakorolt, mint a kinek anyja szintén Báthori leány vala; tanácsosai felett pedig anyja testvére, Bocskai István hatalmaskodott. <sup>2)</sup>

A mint fellépett, háportoni Forró Jánost, ki később fejérmegyei főispán leve, Sigér Jánost és Rácz Pétert, a galgói Rác

<sup>1)</sup> W. Bethlen II. 256 III. 471. Simigianus II. 114 Kemény János életirása 18. <sup>2)</sup> Kulcsárféle Kronika 51 l.

család alapítóját, a török portára indítá. A szultán nem késelt megküldeni a fejedelmi jelvényeket. <sup>1)</sup> Mire sept. 20-án hongyülést hirdettek; megszavazák a portai adót. <sup>2)</sup>

Uralkodása meglehetősen békeremények között kezdődött. A porta Ausztriávali fegyverszünetét 8 évre hosszabbítá; a lengyel-orosz háború is, mely három éven át vette erőnket igénybe, mint az 1582 apr. 20-i fejevári hongyülés fejedelmi izenete tudatá, véget ért. <sup>3)</sup> Lifland Lengyelországhoz szakada.

Azonban a lengyel király az erdélyi ügyek menetelével nem sokáig volt kibékülve. Hogy a Báthori-házhoz s a római valláshoz ragaszkodó államférfiakat neveltethessen, 1583 febr. 13-án a kolozsvári jezsuitáknak egy seminarium alapíttatására a szász papok census cathedraticusából évenként 1000 arany jövedelmet rendelt. <sup>4)</sup> Hogy a szász nemzet féltékenykedésének véget vessen, febr. 18-án megerősíté a szász nemzet codificálva elébe terjesztett municipalis törvényeit. <sup>5)</sup> A XII viratus kormányzásával sem volt tovább meglegedve: ennél fogva Gyulai Pál ellenjegyzése mellett, triumviratust állított Erdély élére Kovácsóczi cancellár, Kendi tanácsos, s Zsombori László ítélőmestert egyenjoggal, közös vajdai hatalommal ruházván fel, annyira, hogy Zsigmond nevében 32 telekig még adományozhattak is, mely kormányforma mart. 28-kán vette kezdetét. A 10 éves fejdelem udvartartását szintén szabályozá, nevelését Szántó István jezsuitára, <sup>6)</sup> a főudvarmesteri teendőket Gálfi János tanácsosra bizá. <sup>7)</sup> Hogy e kormányzatról még bővebb tájékozást adjunk, megemlítjük, hogy a mezei hadak főkapitánysága Gesztí, vagy mint kortársai nevezni szokták vala, Veszti Ferencz, Déva urára, <sup>8)</sup> a kincstár szt.-lászlói Sígér Jánosra bízott: <sup>9)</sup> mint láthatni, csaknem mind új emberek, kik között Székely Móses, ki ez időben parajdi kamaraispán, s kit Békes és a muszkák elleni csatázásért Zsigmond jun. 10-én Siménfalván udvarházához jobbagyokkal ajándékozott meg, <sup>10)</sup> nyomott legtöbbet a mérlegben.

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Tára. I. 170. <sup>2)</sup> Törvényezikk, Mike Gyűjt. I. 663. <sup>3)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Adat. IV. 319 <sup>4)</sup> Kemény Suppl. Dipl. VIII. 219. <sup>5)</sup> Miles Würgengel 141. <sup>6)</sup> W. Bethlen II. 463—72. Kulcsárféle Kronika 51. <sup>7)</sup> Báth. Zs. Liber Reg. I. 270 <sup>8)</sup> Ugyanott I. 179. <sup>9)</sup> Ugyanott I. 172. 253. 55. <sup>10)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 40.

Az, hogy Erdélyben a dolgok kerékvágásba nem jöhettek, a már hanyatló koru 50 éves lengyel királyt, mint a Báthori-ház fejét, méltó aggodalommal töltte; s a midőn Báthori Zsigmond arczképét neki megvitték, bánatos szívvvel merült el nézésében s végre is felkiáltott: egy csepp sincs benne a nemes Báthori vérből! Testvére, Báthori András fiait eddig is ő nevelteté, természetesen azokat is jezsuiták által, Boldizsárból kormányférfit, Endréből főpapot kívánt képezni: Báthori Zsigmond gyanus arczvonalaira tekintve; családi reményeivel ezek felé kezdett fordulni. Boldizsárt Nyugot-Európába utazni, Endrét magát bemutatni, Rómába küldé; annan-  
nak jószágokat, Endrének bibornokságot eszközölt. Sőt tovább füzte terveit: a lengyel trónt is biztosítani akarta családjá számára. Hogy mindenható cancellárát, Zamoiskit lekötelezze, Báthori Zsigmond nővérét Griseldist neki ígéré; s decemberben, a lengyelországi gyűlésen következője megválasztását — mivel Báthori Boldizsár vagy Endrére ezélt — szóba hozta; mi azonban a Zborovszki és pártja ellenzésén megtörött. De azért Griseldist kiveteté, lakadalmát feltartá. Sőt, egy más lakadalmat is tartá Krakóban, Wesselényi Ferenczét Békes Gáspár özvegyével, <sup>1)</sup> kit mint az oroszok elleni hadvezérét, most kincstárnokát 1584 mart. 6-án, a Jakcsi család kihaltán, a 26 faluból álló hadadvári uradalommal, illetőleg a Wesselényiek szilágyi birtokával ajándékoza meg. <sup>2)</sup>

Igy kereste családjá ifju nemzedéke mellé mindenfelől a támaszt. Ebből indulhatott ki, midőn mart. 1-én enyengi Török János és ennek testvére Ferencz fiának, Istvánnak Hunyadvárra új adományt adott, de oly feltétellel, hogy Erdélyben lakjanak. <sup>3)</sup> Mind több oka leve reá: mert Erdélyben a triumviratus kormánya, mert az egyenlő jogokkal felruházott három főnök egymásnak állott utjában, az ügymenetet mind ziláltabbá tette. Hanyagságuk feltett panaszok kezdenek emelkedni; miként Károlyi István, a sz t.-lé l e k-i-vár érdekében, megsértett jogaikért Báthori Istvánhoz folyamodtak, a zugolódás mint hangosabbá lett; majd küldöttség ment, mely a három helyett egy, de erélyesebb kormányzót szorgal-

<sup>1)</sup> Kulcsárféle Kronika. 51. <sup>2)</sup> Kemény Dipl. V, 417. Appl. Dipl. XII. <sup>3)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. VIII 263

mazott: így született Zsigmond rövid uralma alatt a harmadik kormányforma. Mert Báthori István, a panaszoknak helyet adva, meghagyta a rendeknek, hogy kormányzót válasszanak, mire 1585 elején Medgyesre gyűltek, kormányzót választottak, a választás Giczi vagy mások szerint Géczi János <sup>1)</sup> váradi főkapitányra esett, <sup>2)</sup> kinek Báthori István máj. 1-én kelt okmánya, hatáskörével a régi vajdai hatalmat jelölte, kikötvén, hogy Fejérvártt, a fejedelmi udvarba tegye át lakását. <sup>3)</sup>

És a harmadik kormányzati forma jól volt találva. A választás jobban sikerült, mint a kinevezés. Mert Gicziben oly férfit kapott Erdély, hogy mikor következője Sibrik György a váradi kapitányságba lépett, Gyulai Pál, a lengyel király melletti erdélyi titoknok, 1585 aug. 29-én Sibrikhez levelet intézett, Giczit mintakép mutatá fel, s szokásba jött volt, hogy ez iratot később minden új kapitánynak mint utasítást felolvasák. <sup>4)</sup>

Fájdalom, a remény és valóság közö azonnal ezer akadály gördült. Giczinek két baja van, egyik, hogy a legény már öreg, a másik, hogy protestans volt, s e miatt az udvar részéről támogatásra nem talált. Hatalmas szelleme még ezeken csak győzedelmeskedhetett volna, de egy sereg fatalis csapás közbe vágott. Ezek egyike, hogy a három rendkívül gazdagon termő évre szűk esztendő állott be, mi 1586-ban oly döghalált idézett elő, hogy a felbőszült nép csoportozása ellen máj. 1-én az enyedi hongyülésben fegyveres fellépést határoztak. <sup>5)</sup> Még ezt is meglábolta volna, ha egy nagyobb, egészen váratlan esemény — Báthori István dec. 13-án történt gyanus halála közbe nem jö. <sup>6)</sup>

E halál a mily váratlan következett be, Erdély és Lengyelország eddigi viszonyát ép oly hirtelen metszette ketté, s Zsigmond kormányzatát a legnagyobb zavarokba sodorta.

Báthori István vég hagyományában Erdélynek szép összeget hagyományozott, mit Kövár-ra rendelt letéttetni a hon végső szükségeire; végrendeletében hármat kötött az ország lelkére: unokaöccsét, a jezsuitákat és az egyetértést, <sup>7)</sup> három összeférhetlen

<sup>1)</sup> A történészek mint Milles, Bethlen Géczit, az okmányok Giczit írtak. <sup>2)</sup> Miles Würgengel 142. <sup>3)</sup> Okl. Rumy Momenta III. 285. <sup>4)</sup> W. Bethlen II. 481. <sup>5)</sup> Törvényez Erd. Tört. Társ. II. 44. <sup>6)</sup> Simigians II. 112. Kurtz, Magazin II. 238. <sup>7)</sup> Vég hagyománya. Erd. Tört. Adat. III. 310. W. Bethlen II. 513.



dolgot, a mint látni fogjuk. Mert a mint a lengyel király meghalt, a hízelkedők és jezsuiták egyszerre előtérbe léptek. Az 1587. apr. 24-ki hongyülésen, hol a király halála a fejedelmi izenetben a rendekkel tudatva lőn, azon határozatot, mely a gyermek fejdelem adományozhatását korlátok közé veté, tágitani kezdék. <sup>1)</sup> A kapzsi emberek, hogy Giczi főkormányzót is bele vonják, jul. 26-kán Gyula-várát neki adták. <sup>2)</sup>

A belügyek zavarodása mellé a lengyel viszonyok is felléptek. A Báthoriak a trón elnyeréséért lépéseket tettek; de mindjárt kezdetben azon vereséget szenvedék, hogy mindamellett, hogy a cancellár sogoruk, Báthori Zsigmondot még a kijelöltek közé sem lehetett becsusztatni. Nem volt egyéb hátra, mint a lengyel udvarnál volt magyarok, mint Wesselényi Ferencz, Gyulai Pál Giczi kormányzó veje — <sup>3)</sup> félre álltak a küzdterről, hol a trónt a svéd udvar egyik ága nyervén, a szintén megbukott Maximilián főherczeg haddal kívánta trónkövetelését érvényesíteni.

Őseink, kik igen bölcsen belátták, hogy a lengyeltánczra a magyar következik, a lengyelekkeli jó szomszédságuk s a Báthori-ház érdekében Maximilián betörésének nem lehettek pusztá nézői. Giczi kormányzó 1588 apr. 28-ki hongyülésen serget szavaztatott; <sup>4)</sup> azon ürügy alatt, hogy a Krakóba szorult Báthori Endre bibornok biztosítására czéloz, a bibornok testvérét Báthori Boldizsárt, ki négyévi utazásából most jött haza, s kit a király végrendeletében Fogaras-varával ajándékozott meg — szép sereggel a lengyelek segítségére küldé . . oda ütött ki a kérdés, hogy a lengyelek Maximilián sergét leverék, magát a főherczeget is elfogák.

A Báthori-ház nem juthatott ugyan trónhoz, de Báthori Endre javai mentve valának. . . Azon nagyszerű világesemény, miszerint a Habsburg-ház spanyoltrónon ülő ága, Anglia ellenében, melyet mint a protestantismus főfészket tönkre akart tenni, aug. 8-án győzhetlenné hiesztelt hajósergét teljesen elvesztette — az itteni ügyektől a figyelmet sok időre elfordítá. Giczi kormányzó szintén békés napoknak nézhetett volna elébe, azonban a

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. Art. Diet. I. 709. <sup>2)</sup> Kemény, App. Dipl. XII. <sup>3)</sup> Gyulai első neje Giczi Kata, ki 1589-ben Létát nyeré, atyja után S. Bath. Lib. Reg. II 239 Simigianus szerint nem volt törvényes gyermek. mert Gicziek törvényes neje nem volt. Simig. II. 114. <sup>4)</sup> Törvényczikk, Mike Gyűjt. I. 719.

kérlelhetlen halál Erdélyre nézt másképen számított. A derék férfi egészségét gyengülni érezvén, a kormányzóság terheit nem bírta tovább. Dec. 8-ára Medgyesre hongyulást hívott össze, lemondott; de a kamarilla kivitte, hogy Giczi, Gálfi János részére látszott lemondani. <sup>1)</sup> Heves gyűlés kezdődött. Az ellenzék a jelölt ellen hevesen kikelt; kik a gyermekfejedelem alatt zsákmányt reméltek, keményen felléptek, oda vitték a dolgot, hogy a kormányzóság folytatása megbukott, a 15 éves Báthori Zsigmondot nagykorúnak nyilatkoztatták, s azon kikötések mellett, hogy tanácsosai beleegegyezése nélkül mit se tehessen, mit se adományozhasson, a kormányt Zsigmond kezébe tevék le; hogy a hon alkotmányos szabadságának is garantiát szerezzenek: törvénybe ígtatták, hogy a fejedelem a jezsuitákat Várad, Fejérvár, Kolozsvár, Szt.-Mihály-kőviről 15 nap alatt a hon határin kívül tegye. <sup>2)</sup>

Zsigmond, mert egyebet nem tehetett, a feltételeket elfogadta. A jezsuitákat feloszlató rendeletét kiadta. Minden a legjobban el volt intézve. Azonban a kamarilla addig fárasztá a bevégezett hongyulás türelmét, míg a rendek magyar hiszékenységgel eloszlottak, nem várták be, hogy ős szokás szerint a fejedelem az aláírt törvényczikákat kiosztassa: mire Gálfi s mások tanácsára oly passusokat csusztattak bele, melyek a kívánt korlátlan uralomra utat nyitottak. <sup>1)</sup> S miután Giczi a 60 éves öreg néhány hét múlva, 1589 jan. 7-én meghalt, s az ország főkapitánysága és első tanácsossága s a Giczi által megtekintett 42,000 arany, 2000 tallér s 33,000 ft. <sup>2)</sup> Zsigmond és hivei kezébe esett — megkezdődött az uralom, mely történetünk legsötétebb lapjai közé tartozik.

## II.

**Báthori Zs. kormányozni kezd. Rokonai befolyása. Carilli bejő, a családi egyetértést felbontja. Az ellenzék a törökhöz szít. Báthori Bold. két tanácsost lesújtat.**

Zsigmond eddigi uralkodása boldogságot árasztott; mert hazánk két nagy embere, Báthori István és Giczi kormányzá.

<sup>1)</sup> W. Bethlen II. 562. <sup>2)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 923. A jezsuitákról részleteket Miles, 143—50. <sup>1)</sup> W. Bethlen II. 564. <sup>2)</sup> Simigianus II. 113. Archiv. des Vereins IV.F. II. 90.

Nagy emberek után fellépni, mindig nehéz. De azért Zsigmondhoz, ki jó deák, jó olasz és német, ki mint ifju, eszes és bátornak mutatkozott, a haza nagy reményeket kötött. <sup>1)</sup> A mellett a fejdelem derék rokonai szerencsés befolyására is sokat számítottak.

Ezek egyike Bocskai István, anyjáróli nagybátyja. Ide számítható még három Báthori, a fejdelem három nagyreményű unokatestvére: első Báthori Boldizsár — kit febr. 1-én Fogaraszvár, oct. 10-én a secularizált kerzsi-apátság birtokában statuáltak, <sup>2)</sup> s kit Giczi helyébe országtőkepitányává tevének; második Báthori István, kit váradí főkapitánynak neveztek; harmadik Báthori Endre, bibornok, ki ez évben a gazdag vormiai lengyel püspökséget nyert el. A családhoz tartozott még mihályfalvi Ifju János, fejmegyei főispán, az említett Báthori fiak mostoha atyja, kit máj. 18-án Zsigmond a Zárandmegyében fekvő kápolnai uradalommal ajándékozta meg. <sup>3)</sup>

Ennyi derék rokon. S mégis fájdalom, a kegyenczek és a feloszlatott de a hont el nem hagyott jezsuiták csakhamar áttörték a rokonság phalanxát. Zsigmond az elsőeknek három hónap alatt ezer jobbagyot adományozott el; az utolsók oda hangolák, hogy már juliusban kijelenté, mikép a töröktől elválni, s a török ellen a keresztény fejedelmek ligájába lépni nem idegen.

Hogy e viszony létrejöhesse, az ország törökkeli viszonyának alá kellett ásní; hogy ez megtörténhessék, a törökpártiak megbuktatását s új emberek teremtését kelle czélba venni. Nagy és nehéz feladat, de azért az illetők hozzá kezdettek. A nehéz szerepet a spanyol eredetű Carilli vagy Cariglio Alfons, pápai nuntius vállalta magára, kinek feladata volt őt a pogány ellen fanatizálni.

Hogy megkezdhesse, legelőbb is a Báthori család közti egyetértést kellett felbontani. Báthori Boldizsárt látta legnagyobb akadálnak, ki mint a család legidősb tagja, némi kormányzóí igényt formált a fiatal fejdelem felett. E viszony eltépésére az alkalom nem soká késett. Ugyanis 1590 tavaszán a fejdelem lovagjátékok rendeztetett, hol Józsiika István, mint a ki több nyelveket beszélt, en-

<sup>1)</sup> Kemény J. Önéletirata Ruminál. 17. <sup>2)</sup> Kemény Jós. App. Dipl. XII. Diplomatar. VI. 75. <sup>3)</sup> Kemény App. Dipl. XII.

nélfogva az ifju fejdelem kegyenczei közé tartozott, azon bátorságot vette magának, hogy Báth. Boldizsárt futóversenyre szólítja: a büszke jellemű férfi kiszállt ugyan; de korának leghiresebb lovása lévén, utólérte, s Józsikát, mint a ki atyja udvarában emelkedett fel, megöklözté, hogyan mert megfélekedezni magáról. A fejdelem erre felpattant, a játékot tüstént oda hagyá; s e percztől az annyi felől szított gyűlölet kitört. <sup>1)</sup>)

Báthori Boldizsár Fogaras-várába vonult, zászlósurasága fész-kébe. Ellenei hirdetni kezdék, hogy 200 gyalog, 500 lovasból álló zászlósuri dandárával Fejérvárt megakarja rohanni, s a fejedelmi széket elfoglalni. A fejdelem tehát, hogy ellensúlyozza, apr. 26-ra hongyulést hívott össze, a „sokféle hírek“ miatt mustrát rendeltett. s a nyarat hadgyakorlatokkal töltötte. <sup>2)</sup>)

Báthori Boldizsár, jóllehet anyjától, Majláth Margittól pezsgő vért örökölt, nyugton maradt. A gyűlölet tüze tehát újabb olajadagot kellett tölteni: 1591 elején — mely év kezdetével a XIII Gergely pápától 1582-ben megjavított új naptárt Erdély, kivéve az oláhokat, bevette — <sup>3)</sup>) a fejdelem azon kérdést veté fel, mondják meg, hogyan szabaduljon meg halálos ellenétől? A tanácsosok, kik még ekkor nem sejték, hogy Báthori Boldizsár miért szállka Zsigmond és kegyencei szemében, Kendi Sándor indítványára Gálfi János és Gyulai Pál által a fejdelemnek tanácsolák, hogy más út nincs, mint kibékülés; s ha ez nem sikerül, végső eszköz a száműzés vagy halál. Természetesen, ezt a legnagyobb titoktartási ígéretvétel mellett adák tudtára; azonban Carilli előtt, ki a tervet forralta, titok nem maradhatott; ez a tüzet tovább akarván szítani, csak alkalmat várt, s Báthori Boldizsárnak a tanács véleményét besugá.

A Báthori-ház két tagja tehát mint kibékíthetlen ellenség állított szemközt egymással, s a hon két pártra lön szakasztva. Carilli ily magánszerű ügyekkel foglaltván el a felzaklatott kedélyeket, jött ment, a töröktől elszakadás tervét szép csendesesen tovább tovább szövé.

<sup>1)</sup> Jósika Karánsebesből már 1583-ban Báth. András udvarába jött volt. S. Báth. Lib. Reg. I. 334 W. Bethlen II. 2. 39.). Simigianus. II. 120

<sup>2)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 951. <sup>3)</sup> Az 1589 sept. 21. törvénycz. alapján. Fundgruben III. 31.

A hon jobbjai mély aggodalommal nézték a dolgok új menetét; fájdalommal látták, hogy ifju fejedelmök államférfiúi gondok helyett, spanyol és olasz viadorok, tánczosok, zenészek társaságában dobzódik s fecserli ifju erejét s a hon jövedelmeit. <sup>1)</sup> Fejérvártt összegyűlvén a dolgok új rende ellen keményen kikeltek, s a jezsuiták visszahozása ellen újra tiltakoztak; meghatározták, hogy a szász papi quartat, mit kegyenczei közt kioszta, vétesse vissza; s felkérték, hogy az ország jövedelmét jobb dolgokra fordítsa. <sup>2)</sup>

Mit sem használt. Pater Carilli tovább is benmaradt s azon ürügy alatt, hogy az akkori lengyel királyra, a Báthori István által véghagyományozott unicornis, s Zamoiskira a mult évben meghalt neje, a fejedelem testvére visszaszállt jegypénzeért járat, egyik követ a másiknak adta az ajtót. <sup>3)</sup> Addig jöttek mentek, míg Báthori Erdély átadása felett kiegyezett; s Rudolf 1592, jan. 28-kán kiállítá részére az aranypecsétes diplomát, melyben azon érdemeért, hogy bizonyos feltételek mellett Erdélyt s magát nekie aláveti, s hogy a török szövetség felmondásával a két Oláhországnak jó példával megy elől, neki birodalmi herczegséget, s nejétül császári herczegnőt ígért. <sup>4)</sup>

A kérdés mint gyanítani lehet, még titok, s már csak kivitele és végrehajtása van hátra. Az első lépések meg voltak téve, most közreműködő emberek teremtése, s a tervet ellenzők láb alóli eltevééséhez fogtak. Első áldozatul a fejedelem nagybátyjait nézék ki, gondolva, hogy ha a főbbek el lesznek mozdítva, a kisebbekkel könnyebben elbánnak. Legelsőbb Báthori Istvánt, Endre bibornok és Boldizsár testvérét, a váradi főkapitányságtól elmozdíták, helyébe jun. 20-án az osztrák párti Bocskai Istvánt léptették <sup>5)</sup> . . . Azonban mielőtt tovább léphettek volna, a tervet sejtő hazafi-párt közbe vágott . . . Kendi Sándor az ellenzék derék vezére, kinek az a szerencséje volt, hogy leányai által pártja főnökeit vejeivé tudá tenni: most éppen egyik leánya lakadalmát tartá a nap hőseivel, Báthori Boldizsárral. Mint minden elnyomott korban,

<sup>1)</sup> Kemény Önéletir. Ruminál. I. 17. W. Bethlen III. 314. <sup>2)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 76<sup>1)</sup>. <sup>3)</sup> Kulcsárféle Kronika 59—60 l. W. Bethlen III. 19. <sup>4)</sup> Kemény, Suppl. Diploma VIII. 347. <sup>5)</sup> Miles 163.

e lakodalmat is politikai összejeövetelre használák fel: febr. 9-én összejöttek, tanácskoztak; Báthori Endre bibornok, a völegény testvére is jelen levén, Boldizsár öt szép kísérettel Lengyelországra visszakísérte, s visszajövet, mielőtt Fogarasba ment volna, Fejérvár felé egy oldalkanyaradást tett, miből azon hír támadt, hogy Fejérvár s illetőleg a fejdelem megrohanására vezeti kíséretét. A fejdelem e hirre a szászföldről, jul. 25-én hazafutott. <sup>1)</sup> Báthori Boldizsár, ki nem engedé ki oly könnyen lábai alól a tért, mint testvére István, csakugyan Fejérvárra ment; a fejdelem elébe lépett, a töröktől elszakadást megtámogatta s a koczkaztatott fejedelemségért, melyhez a családnak szintén köze van, kérdőre vonta. Báthori Zsigmond mint vérmes véralkatu ember, ki a pillanat befolyásait visszautasítani nem birt elég higgadtsággal, s mint a kinek e politika meggyőződése nem volt, bátyját maga iránt kiengesztelendő, mindent tanácsosaira, azok mindent legbelsőbb biveire, Gálfi és Gyulaira háritottak, s e szerint a két férfit oda veték a hevesvérű B. Boldizsár bösz haragjának. B. Boldizsár, hogy az elpártolás titkába beavatott tanácsosokra annál biztosabban sujthasson, boszuját pár hónapig eltitkolá, s a mikor szokás szerint ősszel hazatértek, <sup>2)</sup> fogarasi őrségéből egy csapatot ültetett fel, Abafáját megrohanatá, Gyulai Pált saját kastélyában összevagdaltatá. <sup>3)</sup> A vért izlett praetorianusok onnan Gálfi Jánosra rontottak, Marosujvárra; s mindamellet, hogy Gálfi ide meglehetősen erős kastélyt építtetett, <sup>4)</sup> falában nem bizva. dec. 30-a éjjelén nejétől, Pernyeszi Zsuzsánnától bucsut vett, egy alaguton elmenekült, kifutott Magyarországra, Belényesre . . . De Csukát Péter, bajomi várnagytól elfogatott . . . Huszt-várába került . . . s Báthori Zsigmond mint egy Nero nevelője, Seneca halálát, aláírta . . . mit Szabó Balázs, huszti várparancsnok, rajta 1593 febr. 2-án <sup>5)</sup> végrehajtatott. E szerint ő, ki Zsigmond trónraléptének főszerzője volt, első bukott el a változó kedélyű fejdelem tollvonása által. <sup>6)</sup>

<sup>1)</sup> Kulcsárféle Kronika 62. <sup>2)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára. II. 95. <sup>3)</sup> Mint íróról Sieb. Quartalschrift. VII. 15. <sup>4)</sup> Fundgruben III. 32. Kemény, Suppl. Dipl. VIII. 307. <sup>5)</sup> Fundgruben III. 32. <sup>6)</sup> Erd. Tört. Tára. I. 81. W. Bethlen III. Kulcsárféle Kronika 62.—65. Miles 166. Simigianns II. 126.

## III.

**Zsigmond Rudolfali szövetkezését titkon tovább fűzi. Tanácsosai elibe hozza, azok ellenzik. A török mellett felkelnek. Tanácsosait leakarja vágatni mire, azok egy része beleegyezik. A hongyülés elé viszi. Kendiék ellene szegülnek. Zsigmond Kővárra fut. Sereggel vissza jő. Az ellenzékét lefejezteti, s a törököktől elszakadást kimondatja.**

Gyulai és Gálfi halála, az ellenzéknek oda dobott e két áldozat, Báthori Boldizsárék gyanakodását lecsilapítja, s viszont, az ellenzék e fellépése a fejedelmet fölvelt szándékától egy időre visszariasztja. De azért egy Carilli nem rettenté magát vissza, tervét, a töröktől elszakadást — előkészíteni.

A Báthori-ház mint jelzém, kibékült. Hogy Báthori Endrével is atyafiságos találkozást tartsanak, Boldizsár és Zsigmond, a sőtét jellemű Bodon-i István, a Gálfi halálítélet fogalmazója, és Hunyadi Ferencz, a fejedelem orvosa és bohócza kíséretében incognito Lengyelországba indultak. <sup>1)</sup> A családi találkozásban soruk, Zamoiski lengyel cánczellár is részt vett, ki a töröktől elszakadást határozatlanul roszalta. Azonban e kirándulásnak tán Boldizsártól sem sejtett más célja volt; hová jöttek, ott Zsigmond lengyel király násza folyt Anna osztrák főhercegeasszonygyal; Zsigmond az osztrák politika intézőivel jött ide találkozni, s alkalmasint itt lön megalapítva a terv, mely szerint Ausztriával a törököt, a török tartományok segélyével a Dunán átkelve, megtámadják.

Mert a mint hazajött, azonnal nagy készületekhez fogott; hogy mekkora mérvben, mutatja az, hogy júliusban Fejérvárta hongyulást tartott, s hadi költségek fejében a gabona-keresztekre is adót kezdett vetni; <sup>2)</sup> az ágyuöntödék működésbe tételtek, ekkor önté Jeremiás segesvári mester a híres 50 fontos, farkasnak nevezett ostromágyut. <sup>3)</sup> Ausztria harci készülete csakhamar le lön leplezve, a Magyarhon részéről adatni szokott adót megtagadta: mire Sinán basa augusztusban roppant táborral Magyarországra indult. Zsigmond eljöttnek látta az időt, hogy nyilatkozzék. Hivatja tanácsosait, s mit eddig titkolt, ezuttal a töröktől

<sup>1)</sup> Kulcsárféle kronika. 66. l. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel 166. <sup>3)</sup> Hossza öt öl, rajta egy distichon. Szalárdi, Kronika. 477.

elszakadni kívánó szándékával nyíltan fellépett . . . Kendi Sándor, első tanácsosa, Báthori Boldizsár és Kovácsoczi cancellár aposa fel áll, hatalmas beszédet tart arra, hogy most, midőn Sinán roppant sereg élén közelg, elszakadni, annyi volna, mint Sinán egész táborát Erdélyre zudítani. A nagy szónok Kendi győzött, követtek indultak, kik Sinán basát, mint védurok képviselőjét köszöntések; <sup>1)</sup> sept. 1-én Fejérvártt hongyülést tartának, a török melletti felülést, Zsigmond akaratja ellenére, végzésileg kimondták. <sup>2)</sup>

A sergek tehát készültek, de a fejdelem ohajtásához képest, minél lassabban. A szász papoknak is, hogy szokás szerint ágyúlovakat küldjenek, csak sept. 28-n rendelé. <sup>3)</sup> October is eljött, Zsigmond lajhár léptekkel Kolozsvár felé megindult; azonban Magyarhon határain azon örvendetes hirt vette, hogy a török tábor, mert a hideg beállta miatt harczy kelve elmúlt, Sinán sátra köteleit levagdalás hazament.

Báthori is hazajött. De a mint Sinán basa elment, az általa bevett várakat a magyarhoni sergek azonnal ostrom alá vették; a basa irt Zsigmondnak, hogy oltalmukra siessen; mindamellett, hogy egyik csauz a másikat érte, a fejedelmet ágyúval se lehetett volna kimozdítani. <sup>4)</sup>

Tudva azt, hogy a török tavasszal a hadjáratot meg fogja ujitani, hogy Zsigmondot határozott fellépésre bírják, Cumelli Sándor, pápai követ, a roppant tél daczára hozzá érkezett. Hogy e megjelenés a kormány-tanácsban nagy mozgalmat idézett elő, mutatja az, hogy a török párti cancellár Kovácsoczi mellett, Jósika István mint cancellár lépett fel, legalább 1594 jan. 11-éről ellenjegyzését látjuk. <sup>4)</sup>

Sinán basa felszólítása se soká késett, s Zsigmondnak is, hogy készüljön, megizente; Rudolf szintén nagyban fegyverkezett, czéljául tűzé, hogy Erdélyt részére nyervén, nyíltan felléptessék a török ellen. A terv megkészítésével Teuffenbach Kristóf, felső-magyarország főkapitánya bizaték meg, ki egyéb ürügy alatt, Kis Mátyást, egyik tisztét Zsigmondhoz küldé.

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen III. 45—135. <sup>2)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 799. <sup>3)</sup> Kemény, Diplomát, VI. 135. <sup>4)</sup> W. Bethlen III. 147. 158. <sup>5)</sup> Suppl. Dipl. VIII. 376. 388.



Kis Mátyás febr. 6-án, országgyűlés folyama alatt ért Fejérvárra. <sup>1)</sup> Hogy a valódi czélt s a Kis küldetését elleplezzék, Zsigmond a császár levelét, azon ürügy alatt, mintha neheztelne, mért van csak vajdának czimezve, nem bontá fel, s így a tanácsosoknak Kis küldetését nem kelle elejökbe adni.

Mig a kabinetben Cumelli és Carilli Kissel a tervet foralák, folyt a heves országgyűlés. Az udvari párt minden áron küzdött a mellett, hogy a török mellett keresztények ellen fegyvert ne fogjanak; de a más párt, melynek élén K e n d i Sándor tanácsos és K o v á c s o c z i Farkas cancellár állt, a törökkel tartást keresztül vitte. <sup>2)</sup> A felülést ismét elrendelték, a hadi segedelmet megszavazták; B á t h o r i I s t - v á n és B o l d i z s á r két-két száz lovagból álló dandárral ajánlkoztak; a hadisegély begyűjtésére T r a u z n e r Lukács kolozsvári jegyző vállalkozott; <sup>3)</sup> had fizetőmesterül B a k o s Gábort választák. <sup>4)</sup> E szerint a hongyulás a fejedelem akarata ellenére, hadi lábra tette magát.

Kis elment, de ott maradt Carilli és Cumelli Zsigmond oldalánál; B á t h o r i E n d r e bibornok is megjött, s a három pap a pápa s császár ohajtása mellett minden követ megmozgatott.

Könnyű volt czélhoz jutni, csak a volt hátra, meghatározni, hogy Zsigmond átállásának minő díjt követeljenek. Végre is kettőben állapodtak meg: egyik, hogy a császár Erdélyt Zsigmondnak, s illetőleg a Báthori-családnak örökösidési joggal biztosítsa; másik, hogy Zsigmondot romai birodalmi hercegi czimmal ruházza fel. Báthori Endrének csupán annyi megjegyzése volt reá, hogy az első Erdélyt Magyarhontól elszakasztja; de ha mégis meg kell lenni, akkor az utolsót, a hercegi czimet, az egész család ohajtá. <sup>5)</sup> Végre megállapodtak, s páter Carilli azonnal az udvarhoz indult.

Mi Carilli küldetése volt, bevonni Zsigmondot a szent ligába, mely czélul tüzte vala a török Európából kiűzését — el vala érve. A pápába és a romai császárba vetvén reményét, Zsigmond tehát elgördíté a kockát. T o r m a Kristof és Ó v á r i István portáni köve-

<sup>1)</sup> Törvényez. Mike Gyűjt. I. 811. <sup>2)</sup> Kis követségi jelentését. Uj m. muzeum. 1854. 18. f. 220 l. <sup>3)</sup> Trauzner 1690, jan. 4. armalist kapott; később hadrei előnévvel családot alapít. Kemény J. Notitia Cap. I. 217.

<sup>4)</sup> Törvényez. Mike Gyűjt. I. 81. <sup>5)</sup> Uj magy. muzeum 1854. IX. 222.

teit azonnal visszahitta, a diplomáciai viszonyt felmondá,<sup>1)</sup> mintha a török Európából kiverése oly könnyű lett volna. Hogy minél hatalmasabban léphessenek fel, a két oláhoni vajdának, bolgároknak, szerbeknek átírt, felszólítá, hogy fogjanak közösen fegyvert a török ellen; népénél pedig, a végsőket is megkiváná kísértetni. E végre Tordára, május 12-re, országgyűlést hirdetett,<sup>2)</sup> s a töröktől elszakadást fejedelmi izenetében nyílt tanácskozás tárgyvá tűzé. A fiatalság, mely a háborút a majd harmincz évi béke után, csak híréből ismerte, minthogy becsvágyuknak utat nyitott, mohón vette az ügyet; azonban az ősz Kendi Sándor, korának mentora az elszakadás ellen mérges philippikát tartott: az elszakadást az évtizedek óta élvezett biztos révparttói eltávozásnak, a hon veszedelmének nyilvánítá; s felhitta a rendeket, ne kockáztassák a haza csendjét küligéretekért; emlékezteté Mártinuzzi György fejére, ki e merész tervet Izabella alatt, szintén megkísértette volt ... Kendi e fellépésére végtelen vihar tört ki ... A gyengébbek a gyűlést odahagyták, kik a sarat megállták, a fejedelemnek ellene mondtak, a török meletti felülést törvényczikkbe ígtaták a nélkül, hogy a fejedelmi izenet e tételéről emlékeztek volna.<sup>3)</sup>

Igende Zsigmond már tovább ment, mintsem visszaléphetett volna. A szomszédos vajdák már be voltak rántva: Mihály oláhországi vajda, miután Horváth Mihály-és Túri Ferencz által a fejedelem izenetét vette,<sup>4)</sup> oly merészen lépett fel, hogy az Oláhországban tartzkodott törököket mind levágatta; Aron, moldvai vajda hasonlókép cselekedett. Ezek e szerint mondhatni a hidakat magok meggett felégették, előre kellett menniök.

Hogy mégis célhoz jusson, Zsigmond, június elejére a tanácsosokból, megyék és városok főnökeiből Fejérvárra részletes gyűlést hívott össze; midőn látta, hogy a Kendiek újra meg újra győzelemben állnak, hivatja udvari kék gyalogsága kápitanýát, szászfalvi Lázár, vagy helyesebben Lázári Istvánt,<sup>5)</sup> s azon parancsot adá ki, hogy az ellene működő tanácsosokat rohanja meg, s vagdalassa össze; ez bár olasz ember, a bakoi szerepet ily terjede-

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen III. 441. <sup>2)</sup> W. Bethlen III. 205. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 823. <sup>4)</sup> Kulcsárféle Kronika 69. <sup>5)</sup> Nem Szárhegyi. I. Gr. Lázár család. 42.

lemben nem váltalta el.<sup>1)</sup> Hanem vállalt annyit, a mennyi elégséges volt: hatszáz embert állított fel az udvaron. A fejedelem tehát a Báthoriak, Bocskai, Gesti s mások által kísértelve, a gyűlésbe rontott, felszólítá őket, hogy az elszakadást mondják ki, vagy ha nem, adják az ellenzők névsorát kezébe, hogy ha parancsának nincs elég nyomatéka, vehesse elé fegyverét.<sup>2)</sup> A vélemény és szólásszabadság ez alkotmányellenes megtámadására, természetesen, az ellenzők az eldöntést a részletes hongyülésről elhalasztá; a más rész június 11-én a töröktől elszakadást kimondá, ezekkel a fejedelem templomba ment, hálákat adott.<sup>3)</sup>

Hálákat adott, pedig trónvesztésének, s tízévig tartó vérfürdőnek veté meg alapját. Mert alig hangzott el, Carilli Prágából megjött, Erdély oltalma érdekében szép szónál egyéb biztosítékot nem hozott: Zsigmond jogai elismertettek ugyan, de a Báthori-ház következési s birodalombeli herczegségekre törekedő igényei merőben mellőztettek.<sup>4)</sup> De megjött egyszersmind a hír is, hogy a fölbőszített porta Lengyelországon át a tatárságot, a Bánság felől a törökséget Magyarhonnak indította: a tatárok elébe Kornis Gáspár máramarosi főispánt, a törökség elébe Báthori Boldizsár az ország főkapitányát küldte. De csak oly erővel, hogy Boldizsárt mintegy 8000 megyei néppel s 2000 udvari haddal nyomult a vaskapu felé feltartoztatni a roppant török tábort, ha tán Erdélybe akarna rontani.

Ez alatt Zsombori Sándor meghozá, hogy a németországi rendek a császárt segíteni elhatározták. Zsigmond még jobban elbizakodott. Rendeletet bocsátott ki, hogy jul. 1-én minden fejenként s fegyveresen Fejérvárra, hongyülésre jöjjen. Később megváltoztatá akarátát, a fegyveres rendet Tordára rendelé, csupán a főbeket hívta Fejérvárra. Összejöttek. Az annyit vitatott tárgy ismét szönyegre jött, mert ugy akará kimondatni, hogy egy hang se legyen ellene. Azonban a Kendiek és Kovácsoczi ismét megjelentek az ellenzők élén; most a fejedelem helyett Geszti Ferencz, anyáról rokona támadta meg a gyűlést, mint katona, a Kendi és Kovácsoczi tudományosságát parodizálta, s poltronsággal vádolá a harcos

---

<sup>1)</sup> Kulcsárféle Kronika 73. <sup>2)</sup> Okl. Magy. Tört. Emlékek Okmányt. III. 64. Magyarul. Hatvani M. Tört. Zsebkönyv 502. <sup>3)</sup> W. Bethlen III 240—72. Hatvani, Zsebkönyv. 503. <sup>4)</sup> W. Bethlen, III. 272,

nemzetet; mindent megmozgatott, de mit sem használt, mert a következési jogtól s hercegi czímtől elesett Báthoriak már akkor ismét Kendi pártján állottak; s Forro János formulázására kijelenték, hogy míg az ügyet a fejedelem a Tordán összegyűlt teljes országgyűlés elébe nem terjeszti, addig jóváhagyásukat nem adhatják.<sup>1)</sup>

A tanácsosok tehát szintén Tordára mentek a táborba szállt rendekhez, ott folytatták a gyűlést. A szót itt is Kendi Sándor vitte. A szakadni akarásról szó sem lőn, hanem igenis volt arról, hogy a fejedelmet, mint a ki már nagykorúságot ért, fejedelmi esküre szorítsák, illetőleg a török porta iránti hűségre megeskessék. Azonban megérkezett Kornis Gáspár levele, jelenté, hogy a tatár khán Máramarost elfoglalta, s egész Zilahig portyáztat; megjött Kázi-Girai tatár khán azon rendelkezése, miszerint a fejedelem neki a Tiszán hidat veressen, különben Erdélynek fordul. A rendek a dolgok ily állásában Ifju Jánost, a Báthori fiak mostoha apját Fejérvárra küldék, felkérék a fejedelmet, hogy haladék nélkül Tordára hozzájok siessen. Zsigmond belátva a helyzet súlyosságát, engedett a körülmények hatalmának, udvari hadait Kovácsóczi János, a cancellár testvére alatt, rendelkezésekre átküldé, a tatár khánnak pedig az űsz Pernyeszi Istvántól 1000 tallért indított.

Zsigmond Ifjunak, többek közt azon ígéretet is tette, hogy maga is követi Tordára, de nem így gondolkozott; mert a Carrilinek letett esküjét megszegni nem volt elég bátorsága. A tatárok felőli hírek s a Maximilián segélyküldésébeni csalatkozása arra birták, hogy inkább hagyja ide a hazát; de hogy a fejedelemség mégis a családnál maradhasson, azt azon feltét alatt, hogy jövedelmei biztosítva legyenek titkon, — alkalmasint rokona Ifju János tanácsára a kormányt Báthori Boldizsárnak átadta; kincseit szekerekre rakatá, öveitől búcsut vett, Josika István 40 lóvas kísérete mellett, Fejérvárt odahagyta.<sup>2)</sup>

Az országos rendek, mint háborus ibökbe szoktak vala, Tordán tovább táboroztak. Báthori Boldizsár azon ürügy alatt, hogy sergének a török ellen csatázni kedve nincs, de nem is szükséges, a Vaskaputól megtért, szintén ide jött, a dolgok élére állott. S mindent

<sup>1)</sup> W. Bethlen. III. 294—317. <sup>2)</sup> Archiv. N. F. I. 129.

megfeszítettek arra, hogy a lehető fejdelem-választásnál a közvélemény benne központosuljon. E ponton vették a hirt, hogy a fejdelem Fejérvárról Marosujvárra érkezett, s onnan a helyett, hogy Torda felé jőne, Egerbegynek tart, ki akar a hazából futni. A tábor azonnal gyűléssé alakult, Kovácsoczi Farkas cancellárt küldöttség élén hozzá indíták, s felkérték, hogy ne távozzék a nélkül, hogy az ország tőle s ő az országtól bucsút ne vegyen. Ebédét a küldöttséggel költé el, s azon választ adá, hogy Kővárra megy, s ott a kérdéses irományokat kicserélhetik. Azzal tovább ment, Kővárra ért, honnan jul. 27-én Báthori Endre bibornokhoz terjedelmes levelet intézett, melyben az előadott eseményeket tudtára adá. <sup>1)</sup>

Elment, az országot oda dobá a tatárságnak, törökségnek; Kővárt vett állást magának, honnan könnyen lengyel földre menekülhetett. Az ország rendei tehát megragadák a kormány elvetett gyeplőjét. Bornemisza Jánost és Lónyai Albertet a Szilágys felé indíták, hogy a tatárokat ha beakarnának rontani, visszaverjék; Szilvási Boldizsárt a székelyek közzé küldék, hogy felköltse s táborba vezesse őket. Forró János Bocskai Istvánhoz, váradi főkapitányhoz indult, hogy az ország legfőbb zárlósura közlikbe siessen. Ezen intézkedések után a rendek odahagyák Tordát, Kolozsvárra mentek, hongyulást nyitottak meg; melynek feladata lett volna az országot az interregnum zavaraiából révpartra juttatni. A nagy rész Báthori Boldizsár mellé nyilatkozott, mint a ki a fejedelmi szállásra be is költözött; de voltak olyanok is, kik Velenceze mintájára köztársaságl kormányformát akartak behozni. <sup>2)</sup>

Mig Kolozsvárt ezek folynak, a török és tatártóli félelem alapja elvonult. A török ez alatt Magyarhonban egy sereg csatát és várat vesztett, mi mindent megváltoztatott. E mellett a vakbuzgó Kereszturi Kristóf kővári kapitány, ki a Báthori-háztól a Dézs melletti Szt.-Benedeket kapta volt, Zsigmond ügyét felkarolta, ura nevében azonnal minden várparancsnoknak kiirt, hogy sergével Kővárra siessen. Carilli Alfons, kit Fejérvárról az udvarhoz indított vala, de kit útjában Toldalagi Ferencz és Tamásfalvi Dénes elfogtak s Bethlenbe zártak, miután szabadon bocsátották, szintén Zsigmondhoz érkezett, mire a fejdelem távozó szán-

<sup>1)</sup> W. Bethlen III. 418 <sup>2)</sup> Okl. W. Bethlen. III. 423.

dékát megváltoztatá. Bocskai István Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Déváról, Csáki László, Gyulafi László s mások Kövára futottak; Kornis Gáspárt Kolozsvárra küldték, a fejdelem tőle levelet küldött, melyben tudatá, hogy azért nem ment Tordára, mert a véleményeknek szabad tért akart engedni; miután azonban nem történt semmi, a kormányt ismét kezibe kívánja venni, azért várják be, míg megérkezik. <sup>1)</sup>

A dolgok e váratlan fordulatára, minden más terv dugába dőlt. A székelyek és szászok azonnal Zsigmond mellé nyilatkoztak. Báthori Boldizsár, Ifju János, Kendi Gábor, Toldi István s mások szemlében küldöttséget indítanak, hogy a fejedelmet Kolozsvárra kísérjék. Kimentek. A fejdelem Bocskai, Kornis, Geszti és Keresztúri csapataival kísértetve megindult; Szamosujvárnál Kovácsóczi cancellár s első tanácsos Kendi Sándor, időbb Szamosfalvánál az elébe ment rendek ünnepélyesen köszönték, úgy érkezett vissza aug. 8-án.

Kolozsvárról aug. 17-ére újra országgyűlést hirdetett. Az örökemlékezetű, de emlékét véres betűkkel fenhagyott országgyűlés megnyílt. A fejedelmi izenet a töröktől elszakadást újra szőnyegre hozta; s azt kívánta a rendektől, hogy minden törvényhatóság írásban adja bé véleményét. Megkezdődött a vita, mit a fejdelem azzal, hogy kimutatni igyekezett, hogy a porta Erdélyt basasággá akarja elfoglalni, az eddiginél más utra kívánt terelni. Fejérmegye, Háromszék és Csik hivatkozva azon nyomorra, mit Isabella alatt Castaldo német katonáival előidézett, ellenc; a többi megye és szék mellette nyilatkozott. A többség győzött, Kendi Sándor azon nyilatkozattal, hogy megnyitják Janus temploma ajtait, de nem tudja mikor zárhatják be, a többségnek szintén meghajolt. <sup>2)</sup>

Már csak a vívmány biztosítása volt a feladat. Hogy az adó, katonaság megszavazása s más részletek körüli viták alkalmával az elpártolási terv ismét dugába ne dőljön, az ellenzék tönkre tévése lön szükséges. Egy napon a fejdelem, Bocskai s más hiv tanácsadóival Kolozsvár mellett fekvő, akkor még épségben állt, monostori apatsági épületbe ment a jezsuitákhoz; Báthori Boldizsár is velek levén, a Szamosra nyúló kertbe vonultak, a pokoli tervet

<sup>1)</sup> W, Bethlen III. 430 <sup>2)</sup> W. Bethlen III. 456.

kifőzék. Ennek következtében aug. 28-án, egy vasárnap, kiadja, hogy templomba szándékozik menni, s a tanácsosok fel lönek szólítva, hogy oda kísérjék. A mint a fejedelmi szállásra gyűltek, szarvaskendi Sibrik Gáspár, lovassági s szászfalvi Lázári István gyalogsági kápitány öt-öt száz legényt állita fel a fejedelmi lak elé, s nem soká 200 csiki székelty nyomtak a kün tanyázó táborból a városba: a tanácsurak a szokatlan jelenetre aggodva néznek egymásra, Báthori Boldizsárt a fejedelemhez küldék: ki azzal nyugtatá meg őket, hogy nem lévén tábori papjok, mise hallgatni jöttek be. <sup>1)</sup> Nehány percz mulva Józsika István a város kapuit bezáratá; a fejedelem azon ürügy alatt, hogy már templomba nem megy, visszavonult: Király Albert, Csukat Péter és Fekete Jánossal, gyalog praetorianusoktól kísértetve, beléptek, a belépő tisztek közül Fekete felolvasá a Báthori Boldizsár, orsz. főkapitány, Kovácsoczi Farkas cancellár, Kendi Sándor első tanácsos, s két testvére, radnóthi Kendi Ferencz a fejedelem távollétében helytartó és Kendi Gábor, a három Báthori fiu mostoha apja mihályfi Ifju János <sup>2)</sup> fejjermegyei főispán, háportoni Forró János, szintén fejjermegyei főispán, a katonai érdemekkel halmozott Bornemisza János, gerendi Gerendi János tordai főispán, nagy-lonyai Lonya Albert, cseszeleczki Szilvási Boldizsár, szt.-tamási Szalánczi György, czegei Vas György és szt.-egyedi Somlyai Literati Gergely <sup>3)</sup> a közügyek igazgatója neveit . . . a törvény nevében foglyoknak nyilvánítá . . . és azzal a fejedelmi lak alsó részében — elzárattak.

Nagyszerű tragikus jelenet, mihez hasonlót Erdély történelme nem mutat. A haza legnagyobb férfiai egy percz alatt vérpad előtt álltak. S mintegy elbámulva kérdjük magunktól, hova lett volt a nemzet bátorsága? Ebéd után Geszti Ferencz a foglyokhoz ment, vérlázító fenyegetés között Báthori Boldizsárral parancsot iratott alá, melynélfogva mind az ő, mind testvérei várnagyainak megahagyá, hogy a városokat a fejd. kezébe bocsássák; ugyanezt tétet minden fogoly urral saját váraira nézve <sup>4)</sup>

A nép megrémült, a rendek kérelmeztek, mit sem használt;

---

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 69. <sup>2)</sup> Alias Forster. Kemény Diplom. VI. 167. <sup>3)</sup> Szalárdi 19. I. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 70.

a kapuk zárva maradtak, Kolozsvár metöltetett poroszlóságra kész zsoldosokkal. Délután három órakor Bornemiszt, Szalánczit, Somlyait és Kendi Gábort az óvari toronyba vezették; másnap aug. 29-n Forrot, Gerendit, Lonyait a Széchi vagy Seres István házához vitték, kiket ott Geszti, hogy bünt süthessen reájok, kegyetlenkedések közt vallattatott; harmadnap, aug. 30-án, hajnali 3 órakor Bocskai a börtönbe lépett, papirt adott, hogy végrendeleteket írva, készüljenek halálra; Sibrik és Lázári fegyveresei már sort képeztek, a piacon a vérpad már fel volt állítva... s néhány rövid percz mulva az ősz Kendi Sándor, Ifju János, Kendi Gábor, Forró János, Somlyai Gergely egymásután hohérbárd alatt vérzettek el. <sup>1)</sup> Hogyan marczangolák le a nemes fejeket, hogy néztek szembe a bakóval e vértanui jellemek — vessünk fátyolt reája.

Zsigmond, kit nevelői a kivégeztetés borzasztó látványához már gyerekkorában szoktattak, ablakából nézte; Sullát játszdta azon jelenetben, midőn praetorianiusaival a befogott ellenzéket koncizoltatá, s mire a vész kiáltására a tanácskozással foglalkozó senatus felugrott, Sulla egész hidegvérrel szólt: legyenek nyugton, néhány lázzadót fenytnek parancsomra. Zsigmond méltó leve Sullához . . . Az ég pedig megnyitá csatornáit, megsiratá őket, kiket tán megsíratni sem szabadott: záporosöben mosta el az ártatlanok véré.

A mint vége lön, biztosok szálltak ki, kik a legyilkoltak és bebörtönzöttek várait és kincseit átvegyék, elkobozzák: feles kincs esett martalékul, egyedül Kovácsoczinál, Görgény uránál, 31,000 aranyot, 28,000 tallért, Kendi Sándornál 60,000 aranyot, Kendi Gábornál 75,000 aranyot és 20,000 tallért, Kendi Ferencznél 600,000 fr. értéket gyűjtöttek össze, <sup>2)</sup> és ezeken felül az összestől 220 mázsa ezüst edényt gyűjtöttek halomra. Melyekre pillantva Zsigmond méltán elmondhatá bohoczának: most már van mivel harczolni a török ellen. <sup>3)</sup>

Sept. 1-én esti 8 órakor Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast Szamosujvárra inditák. Boldizsár ifju neje, Kendi Sándor

<sup>1)</sup> Kendit, Ifjut a piaci templomba, a többit a köztemetőbe temették. <sup>2)</sup> Archiv. d. Vereins N. F. I. 132. W. Bethlen. III. 474—489. Chronicon Fruchsis-Lupinon-olt. 103. 112. Miles, Würgengel 169. Simigianus 154. <sup>3)</sup> Kemény J. Őnéletírása 19.



léánya, sejtve a borzasztó jövőt, a fejedelemhez rohant, esdve kérte a fejedelmet, tegye földönfutó koldusokká, csak Boldizsár életének kegyelmezzen: az elvadult fejedelem az ifju nőt, sógorasszonyát oda veté praetoriánusainak, kik parancsára ruháit letépék, és a palotából kidobák. <sup>1)</sup>

Sept. 3-án megjött a hir, hogy a török követségeket járt Zárandi főispánt, sztl.-tamási Szalánczi Lászlót, branyicskai kastélyában a katonák megrohanták, s bár védelmezte falait, összekonczolák, 5000 darab aranynak jutottak birtokába. <sup>2)</sup>

Sept. 8-án a hongyulést, melyben terhes hadiadót vetett ki, bezárta; törvényczikkeket irt alá, melyekben ez eseményekről még megemlítést sem tétetett. <sup>3)</sup> Azon éjen Kendi Ferenczet és Bornemiszát Gyaluba viteté. . Másnap sept. 9-én Kolozsvárról Fejérvárra indult. Tordáról Benkner Mártont, szóbeli utasítással visszaindítá, s kezdődött a véres játék második felvonása.

A mint Benkner Szamosujvárra ért, Ravazdi György, elébb várhegyi kapitány s háromszéki főkirálybíró, most szamosujvári parancsnok, a bakói szerepet felvette: sept. 11-én, vasárnapon, Báthori Boldizsárt és Kovácsoczi Farkast — katonáival megfojtatá; <sup>4)</sup> ugyan e parancsot kapá végre, sept. 12-én, Óvári István Gyaluban, ki Kendi Ferenczet szobájában és Bornemiszát Jánost egy földszinti élettárban szintén kivégezteté, s oda temeté őket. <sup>5)</sup>

De ezzel még mind nincs vége az áldozatul esettek sorának. Vas György az elfogatás perczében mérget ivott; Báthori István, a Boldizsár testvére, lengyelországba menekült; Gerendi Jánost, ipjára a később fejedelem Rákoczi Zsigmondra lett tekintetből, és Lonyai Albertet ismeretlen okból csak is száműzék; Szilvási Boldizsár és Szalánczi György kegyelmet kaptak ugyan; de miként a többi özvegyei és árvái — ők is, mi legsajnosabb, minden kihallgatás és ítélet nélkül, minden vagyonuktól megfosztattak.

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 71. <sup>2)</sup> W. Bethlen III. 478. Archiv. d. Verein. I. 732. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike Gyűjt. I. 833. W. Bethlen III. 479. <sup>4)</sup> Simigianus 156. I. <sup>5)</sup> W. Bethlen III. 486. lapon így adja elő. Azonban, 1839-ben, a mint a mostani istállót építék és alapot ástak, egy koporsót fedeztek fel, benne két főnélküli, lánczravert férfi csontvázat találtak, magyarkában. Vasárnapi Ujság 1857. 34 sz.

Legyen elég. Forgassuk át történetünk e legsetétebb lapjait, melyekre a feledésnek elég sűrű fátyola soha sem lesz. A legirgalmasabb történésznek is csak annyi mentsége lehet Zsigmond számára, hogy oly vad időben élt és uralkodott, melyben mindennapi szokás vala, hogy a szultánok mikor trónra léptek, minden rokonait legyilkoltatták; oly időben, melyben herczeg Alba Nyugot-Európa levegőjét akasztófák által tette dögleletessé; melyben Mihály vajda épen az elszakadás erőszakolása alkalmával, három emberét saját kezével sujtá le, s e mellett hitelezőit egybehivatván, fizetés helyett, mind lekonzoltatá: ily korban, ily mesterek mellett Zsigmondot csak gyáva utánzónak tekinthetjük...

Hogy a vétek sulya nem egészen reá háromlik, mutatja az is, hogy a jószágokat, miket elkoboztatott, tanácsosai magok között oszták fel; s hogy egyik a másikat a ragadmányban védelmezze: felállíták a rémes emlékü ugynevezett *j u s l i g a t u m o t*, melyet bár később (1608) átok alatt töröltek el, a kiosztott jószágokat az illető családok vissza nem kaphaták. <sup>1)</sup> Nem vagyok babonás, de nem tehetem, hogy meg ne említsem, mit a történészek oly előszeretettel jegyeztek fel, miszerint a boszuló nemes is nem késett: mert a gyilkolás részesei mind erőszakos halállal multak ki: Báthori Zsigmond fogságban, Bocskai méreg, Geszti méreg által, Ravazdi a székelyek, Kornis Gáspárt Mihály vajda katonái vagdalák össze; Jósika Istvánnak bakó vete véget. <sup>2)</sup>

#### IV.

**Zsigmond fénykora. Az ellenzéket tovább üldözi. Erdélyt a prágai egyezmény alapján Rudolf alá helyezi. Herozeg lesz. Mária Krisztiernát megkéreti. Vele nászt tart. A török elene indul. Oláhországban, Sinán basát megveri.**

Zsigmond tehát a törökkel végképszakított.

Az elv ki lön mondva, következett erőszakos keresztül vitele; mi nem kis feladat, mert a török már három éve, hogy csatázik, s ez évben Sinán nagyvezér s a tatárság már Győrig felnyomult vala.

Zsigmond és hivei szintén tiszttában voltak vele, hogy a töröknek könnyű oda dobni a kesztyűt, de a siker bizonytalan. Nagy-

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása 37. <sup>2)</sup> W. Bethlen IV. 469. Geszti halála. Chronicon Fuchsio-L. 122

ban készültek. Sept. 20-ára Fejérvárra hongyulést hirdettek, s hogy övéit lelkesitse, ábrándos önbizakodással kimondá, hogy ha csak száraz kenyere marad is, mégis átviszi a töröktől elszakadást; mire a rendek, Kendiek véres fejéikre gondolva, adó-megszavazással feleltek. <sup>1)</sup> Szövetséges sergek után nézett: Kornis Gáspártól Rudolfnak megizené a véres történeteket s segélyt kéretett, october 6-kán Gyula fi Léstár ily küldetéssel Lengyelországba indult, hol azonban taps helyett, rosszalással fogadtatott.

Látva hogy a külségségnek olom a szárnya, nehogy benn forradalom üssön ki, a hont a fejedelmi várak hű parancsnokai közt feloszták: Vajda Mihály vécsi, Cserenyi Márton bethleni, Mohai János fogarasi vártisztartóknak megbagyák, hogy az engedetleneket, illetőleg az elégtelleneket üldözőbe vegyék. Nem volt elég; a fejedelem a hont oct. 29-én ostromállapotba tette, czirkáló kapitányságokat; a rend- és csendörök egy nemét állítá fel, kik fogdosanak, büntessenek: ezek főkapitányává Geszti Ferenczet, udvari lovassága főkapitányát, alkapitányává Király Albertet, főhadnagyává, — az általa most a lövétei vashámmal megajándékozott Székely Mózeset, <sup>1)</sup> hadbíróvá Apafi Miklóst nevezé, tehát rémuralom szerveztelett.

Mig benn így intézkedtek, künn abba jártak, hogy a szerbeket, kiktől a törökök a Temesi-Bánságot elfoglalták vala, a törökök ellen felültessék. Ezek Zsigmond biztatásaiha bizakodva, őt királyuknak ismerték el, fegyvert ragadtak, a temesvári basát megtámozták, megverték; s Erdélybe küldtek, hogy Zsigmond nekik segítséget és vezért küldjön. Zsigmondnak a szerbek fegyveres fellépése s feléje lett hajlása igen hízelt, Székely Mózeset hozzájuk indítá; kiment ugyan, de mire értésire esett, hogy a budai basa is közelg, a szerbek jun. 23-ki sürgető levelére sem akart csatlakozni s csatába vegyülni, minek azon szomorú következménye lett, hogy a törökök a szerbeket tönkre verték; s emellett Székely M. Facsád ostrománál lábába golyót kapott, mivel egész életén át sántított. <sup>2)</sup> A szétvert szerbek egyrésze Erdélybe menekült; a fejedelem őket Tövisen és Szászvároson telepíté meg, s Teodor vladika is bejövén,

<sup>1)</sup> Kapta Lövétét 1591 felr. 5-én Kemény, App. Dipl. ez év. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tára II. 17. Miles Würgengel 167.

részére görög püspökséget alapított. <sup>3)</sup> Most másik szövetségese, Mihály vajda is fenyegetve lévén, P. Horváth Mihályt, kit Kozmának is hívtak, mint fogarasi várnagyot székely seregekkel s 4 ágyuval nov. 10-én szintén segítségére indítá . . . S e szerint a töröknek nyílt hadat izent. <sup>2)</sup>

Mig ezek folynak s a székelyek Oláhhonban csatákat kísértének, Kornis Gáspár, kit a fejdelem Prágába küldött volt, hogy Kendiék lefejeztetését s a történeteket bejelentse, visszaérkezett. S ki lévén az ut egyengetve, Bocskai István fényes követség élén, Csáky Gergely, szent-lászlói Sígér János, Süveg vagy Huet Albert szebeni királybíró és páter Carilli által kísértetve Rudolphoz Prágába ment, hogy miután a törökkel szakasztottak, az udvarral az új államkapcsot tisztába hozzák. Az egyezkedés megkezdődött, s oly sebességgel folyt, hogy azt 1595 jan. 28-án Magyarország rendivel szemben aláírták. S létrejött a nevezetes prágai szerződés, melynek alapja Erdélynek a török elleni fegyverfogása: minék következtében Rudolf mint magyar király és Zsigmond mint fejdelemvéds dacszövetséget kötöttek; a király Erdélyt független fejdelemségnek, Erdély a magyar királyt királyának ismerte el; Erdély Zsigmondnak és fimaradékainak biztosittatván, kimondatott, hogy ezek kihalása esetére visszamegy a magyar korona alá, s mint régen, vajdák vagy kormányzók által fog igazgattatni; ezeken kívül Zsigmond részére fenséges czim adatott, az osztrák házból nő ígértetett; s meg lőn ígérve, hogy neki arany gyapju-rend vagy mi szintén annyit tesz, római szt.-birodalombeli hercezség fog eszközöltetni; megígérék végre, hogy Zsigmond bukása esetére a király bizonyos menedék és jövedelemről fog számára gondoskodni. <sup>3)</sup> Mi végre azon év. sept. 30-án Ratibor és Oppolia sléz hercezségek jeleltettek ki. <sup>4)</sup>

Erdély tehát a prágai szerződésnél fogva független fejdelemséggé, Erdély fejdelme pedig, kit eddig a király csak vajdának ismert el, fenséges, vagy mint ekkor írák, felséges fejdelem czimet veve fel; mely czimpótlékot azonban a török párti fejdel-

<sup>1)</sup> Szalay, D. Rechtsverhältnisse d. Serbischen Niederlassungen 11—14.

<sup>2)</sup> Fundgruben III. 61. <sup>3)</sup> A szerződés Bália. 197 W. Bethlen III. 512. 519 V. ö. Uj. m. Muzeum 1854. x. 313. 328. Cronicon Fuchsio-Lup 119. Miles, 170. <sup>4)</sup> Kemény. Notit. Cap. Alb. I. 228.

mek soha sem használtak, a „nagyságos fejdelem“ czimmel maradtak.

Alá levén irva a szerződés, a követség, Carillivel együtt Stiriába ment, volt kormányzó Károly főherczeg özvegyéhez, megkérni leánya Mária Kristierna kezét Zsigmond számára; a 20 éves kellemes herczegnő Rudolf parancsára, <sup>1)</sup> kezét oda igérte s Grácban, mart. 5-én, alá lőn irva a házassági szerződés, melyben Zsigmond részéről jegypénzül Fogaras-várát, tőpénzül évenként 2000 aranyot ígérték; násznapul pedig jun. 11-ét tűzék. <sup>2)</sup>

Képzeltetni az ifju fejdelem örömét a felett, hogy pár hónap alatt fejdelemmé s császárok sogorává lőn méltatva. Apr. 16-án Fehérvártt hongyülést tartott, fejedelmi izenelében mind a prágai, mind a grázi szerződést ratificatio alá bocsátá; s a hongyülés, melyből a bátrabb fejek már ki voltak irtva, nem csak a szerződéseket hagyta jóvá, hanem egyszersmind — a fejdelem kívánságához képest — a török elleni harci készületekre hallatlan adót, kapunként 3 ft. 99 krt szavaztak; s miért pirulnunk kell, a vérpadra hurczoltak, mint Báthori Boldizsár, Kovácsoczi Farkas, <sup>3)</sup> Kendi Sándor, Ferencz <sup>4)</sup> és Gábor, <sup>5)</sup> Ifju János, <sup>6)</sup> Forró János, Somlyai Gergely, Bornemisza János, Szalánczi László, s a bebörtönzött vagy menekült Báthori István, Lonyai Albert, Gerendi János, <sup>7)</sup> Szalánczi György, Szilvási Boldizsár, védi Gávai Miklós, Tamásfalvi Dénezsnek nem csak saját, hanem nejeik s gyermekeik javait is elkobozák, reájok utólagosan notát mondanak, s legyilkoltatásukat, mint valamely honmentő nagy tettet igtaták jegyzőkönyvbe; az elítéltek sorából Báthori Endre bibornokot sem hagyák ki, még pedig mint a törvénczikk mondja, mert a fejedelmet rágalmazta; végre — az 1588-ban kiűzött jezsuiták visszahívását is elhatározták. <sup>8)</sup>

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 156. <sup>2)</sup> Okl. W. Bethlen III. 534. <sup>3)</sup> Görgényt utána 1595 oct. 10. Bocskai kapja. <sup>4)</sup> Szt.-Jobot, Biharban 1595. apr. 26. utána Bocskai kapja. Kemény Dipl. VI. 176. <sup>5)</sup> Doboka és B-Szolnok-megyében 16 faluját Ravazdi Gy. kapja. 1597 máj. 1. Kemény, Diplomát. <sup>6)</sup> Veszti Malomfalvát. Kemény Diplomát. VI. 167. Alvinczet és Borbekeret Józsika kapá. <sup>7)</sup> Gerendet és Egerbegyet vesztvén, Józsika kapá. Kemény, Diplomát. VI. 213. <sup>8)</sup> Törvéncz. Erd. Tört. Tára. II. 51. Szere-dai Ser. Ep. 212.

Mint a jegyzetek mutatják, a jószágok elkoboztatása pontosan végrehajtatott . . . Kezdődött a hivek jutalmazása . . .

De kezdődött egyszersmind a dolgok új rende is, melyet csak is a más véleményre tért Bocskai forradalma volt képes jóvátenni. A jezsuiták visszajöttek. Zsigmond, mi Erdélyben 40 év óta hiányzott, a töröktől kiszorított egri prépost Náprágyi Deme-ter személyében rom. kath. püspököt nevezett, s azt a Báthori Endrétől elkobzott Gyaluvárával dotálta. <sup>1)</sup> A máj. 11-én elhalt Geszti Ferencz dévai-uradalmával Jósika Istvánt jutalmazá, ki most már cancellár. Magát Erdély, Moldova és Havasalföld fejdelmének, rom. sz. birodalombeli hercegnek, magyarhoni részek urának székelvények grófjának kezdé czimezni. S a Rudolf által ajánlt czimert, mely a Báthori-család sárkány fogait két fejű sas közepet tünteti fel, életbe léptette. <sup>2)</sup>

Erre a külviszonyok rendezése következett. Máj. 16-án meg-jött a pápa követe, meg Rudolf királyé, a rendek az esküt előttök letevék. Máj. 19-én Áron, moldovai vajdát, mert elveit nem osztá, fogva kihozatá s Alvinczen elzáratá; <sup>3)</sup> helyébe vádlóját Razván Istvánt tevé. Máj. 20-án Mihály oláhoni vajda, nehogy azon tánczra jusson, neki s illetőleg a császárnak esküt tett le. <sup>4)</sup> Jun. 1-én Moldovából is megjön az eskü, mit követség hozott. Magyaror-szágról is egy sereg nagy ember, mint Homonnai Drugeth László, enyingi Török István, Bálint unokája, <sup>5)</sup> Tahi István, Kátai György, Senyei Miklós, s több mások ajánlták fel neki szol-gálatukat. Szóval, Zsigmond szédítő magosságának délpontjára jutott.

Ezek voltak Báthori Zsigmond uralkodásának aranyuezi rövid napjai.

Ily boldog percekben vette a hirt, hogy ifju szép arája Má-ria Krisztierna ausztriai főhercegasszony már utban van. Jun. 30-án Bogáthi Imrét elébe küldé, hogy nevében Kassán köszöntse. Zsigmond azon kalandos gondolatra jött, hogy aráját, még mielőtt

<sup>1)</sup> W. Bethlen IV. 231. Szerdai, Ser. Ep. 212. <sup>2)</sup> W. Bethl. III. 530. 553. <sup>3)</sup> Magy. Tört. Tára. III. 175. <sup>4)</sup> Okl. W. Bethlen III. 557. V. 8. Magyar. Tört. Tára III. 174. <sup>5)</sup> 1597. máj. 24. a töröktől visszafoglalt őseihez tartozott, Temesmegyében fekvő monostori és marsinai urdalmak-kal ajándékozta meg. Kemény Dipl. VI. 201

megérkezik láthassa, Genga Simon olasz építészével álruhába öltöztött, Nagy-Károlyba ment, incognito vele néhány perczet töltött, <sup>1)</sup> s azzal haza tért. Kolozsvár a fejedelmi arát három napig vendéglé, zene, ének között. A nász-kiséret aug. 1-én Tövisnél haladott, hová a fejedelem fényes kísérettel elejökbe jött. Fejérvártt zene és ágyudörgés fogadá. Az ország rendei is felgyültek, s a nász aug. 13-án megkezdődött. <sup>2)</sup> Az esküvő után ebéd következett, hol a főasztalnál a fejedelmi pár, a fejedelemné anyja Károly főherczegnő mellett, az erdélyiek közül egyedül Bocskai kapott helyet. Ebéd végével táncz kezdődött, mit a fejedelmi pár nyitott meg. Másnap ajándékosztogatás és fogadás folyt. Aug. 9-én Mária Kristierna okmányt irt alá, melyben a házassági szerződés értelmében minden örökségéről s osztrák trónkövetkezhetségi jogáról lemondott. <sup>3)</sup> Aug. 17-én a fejedelemné anyja hazaindult, a fejedelem Enyedig, a fejedelemné Tasnádig kísérte el. <sup>4)</sup> Vége volt a násznak, vége Zsigmond farsangos élte hushagyó-keddének . . . E nász Erdély negyven évi békéjének, a fejedelmikor aranyidejének zárköve lön.

Vége levén a násznak, Zsigmond felvállalt szerepét, a töröknek a pápa és a római császár kedveérti megtámadását, s a töröktől leigázott népekkeli kezefogást megkezdette. Legelőbb is a mult évben kivert szerbeket szándékozott földükre visszavinni; e végett simai Borbély György derék vezérét a Bánság felé indítá, s ez a törököket megtámadván, <sup>5)</sup> sept. 1-én Lippát, oct. 23-án Jenőt bevette, mire Solymos, Világosvár, Csanád, Nagylak, Fülel, Pankota, Orod erődtvényei negyven év után ujra visszakerültek. <sup>6)</sup>

Azonban a könnyű győzelemre súlyos napok következtek, mert az ez évben trónra lépett III. Mohamed Sinán basát az elpártolt Oláhországra indítá s Erdélyt is hatalmasan fenyegeté. Mihály vajda e hirre családját Szebenbe, Zsigmond az övét Szamosujvárra helyezé. Józsika Istvánt helytartójának hagyva, sergeit Sinán basa elébe indítá Oláhországba, hova sept. 6-án maga is kiindult. Feketehalomnál központosítá erejét, hová a Rudolftól tán mutatványnak

<sup>1)</sup> W. Bethlen III. 130. <sup>2)</sup> Fundgruben III. 33. <sup>3)</sup> Okl. Uj m. Muzeum. 1854. x. 324. l. <sup>4)</sup> Wolf d. Bethlen III. 377.—82 l. <sup>5)</sup> Székelykronika 82. l. <sup>6)</sup> Schwandtner, Scriptorum III. 149. Erd. Tört. Adat. III. 29. 30.

küldött 1500 főnyi németsegély csapat is, Ribisch Albert alatt megérkezett. <sup>1)</sup> A székelyek csatlakozását is várta, kiket felszólított, s kik mintegy 16 ezeren Brassóhoz is gyűltek, de míg Zsigmond az 1562-ben a székely népre vetett várjobbágyságot le nem veszi, mozdulni nem akartak. Tizennégy hosszú napot alkudoztak. Akkor politikai iskolája tana szerint, egy utógondolat mellett, sept. 14-én kivánságukat teljesíté, a jobbágyságból felszabadítá: mire ezek is Feketehalomhoz mentek, a Rudolftól kapott ugynevezett fekete puskákat felvették, s Töröcsvárnál Mindszenti Benedek, Udvarhely várkapitánya és Kornis Farkas vezérlete alatt sept. 18-kán Oláhországba indultak. <sup>2)</sup>

Szinte késő lett, mert Sinán már Erdély felé tartott; s Mihály vajda, mert sergével s a segítségül előre küldött gagyí Király Albert és Petrichevich Horváth Mihály által vezérelt 2000 székelylyel nem tarthatá, <sup>3)</sup> már Brassóba menekült vala. Zsigmond ha a székelyek meg nem segítik, hasonló sorsnak nézett elébe, s Rudolf azon levelének, mely sept. haváról neki az oppelni és ratibori herczegségeket biztosítá, hamar hasznát vette volna. <sup>4)</sup>

De a székelyek elámitása után seregbe tévén szert, Bocskait fővezérévé tévé, s maga is Mihály vajdával Erdélyből beindult. Sinán basa ekkor már csaknem Erdély határánál állt; de meghallván a nagy készülöteket, visszavonta magát, s sergeink akadály nélkül nyomulhattak előre. Nyomultak is, oct. 12-én a Dobravicza vizénél haladtak, s oct. 18-án Oláhország akkori fővárosát Tergovistet, oct. 20-án Bukarestet, Sinán kezéből visszavették, s győzelmesen nyomultak a Duna felé, hol Sinán a Duna szigetén fekvő Gyirgyóvárra támaszkodva, döntő csatára készült. Zsigmond e csatát is elfogadta, oct. 30-án neki rontott a török tábornak, székely gyalogaink a Dunát török vérrel festék, Sinán basát a Dunán átnyomák, Oláhországot a töröktől megtisztíták. Erdély a fenyegető véstől meg vala mentve. <sup>5)</sup>

Báthori Zs. dicsősége s szerencsége tetőpontján e perczben állott, azt hitte, kezdődik a pápa által neki szánt missio, a töröknek Európából kiverése. Megállt, s várta, hogy mint biztatva volt,

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 43. Erd. Tör. T. II. 20. <sup>2)</sup> Schwandtner, Scriptorum III. 152. Chronic. Fuch. 123. <sup>3)</sup> Székely Kronika 82. <sup>4)</sup> Okl. a főkorcányszék levéltár. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 30. Simigianus 1621.



a német segédsergek is megérkeznek, hogy a Dunán, illetőleg a török határon átkeljen: de a népekben és kormányokban egyiránt megcsalatozott. Hogy győzelmének mégis némi sikerét arassa, Sínán basával egyezkedett: s ez egyezkedésnek következése lön, hogy a basa neki Erdély békességes birását, Oláhország Erdélyhez csatoltatását biztosítá. <sup>1)</sup> Mi egy csata után igen szép vívmány vala.

Erre megtért. Nov. 8-a tájt már Brassóba van. De ép e győzelme okozá vesztét, mert a török, mivel a hosszas kimélésért így fizettünk, Erdélyre bősült; s Mihály vajda is azért, mert Oláhont Erdélyhez kapcsolá, Zsigmondnak és Erdélynek halálos ellensége lön.

## V.

**Rudolfhoz megy. A török szultán Rudolfot és Zsigmondot Magyarhonban megveri. Másodszor is Rudolfhoz megy, le akarják mondatni. Később lemond. A lemondási szerződés. Az Erdélyt áttevő biztosok lejőnek. Az ország nem akar Józsikát elfogják, a többit esküre kényszerítik. Az eskü. Zsigmond kimegy Erdélyből.**

Mik Zsigmondra ezután következtek, csak multjának büntető következményei. Rajta is betölt a közmondás, hogy a ki szelet vet, vihart arat.

Most is, a mint Oláhországból hazajött, dec. 13-ára Fejérvárra országgyűlést hirdetett, s a mellette harczolt s számára dicsőséget aratott s z é k e l y n é p e t az illetők kívánságának hódolva, az egyes donatariusok s fejedelmi yarak jobbagyságába visszavetette. <sup>2)</sup> Dec. 15-n a császári sergeket hazabocsátá, azt hitte, hogy ezentul számára csak babér terem. Egyszersmind tudatá a rendekkel, hogy Prágába, Rudolfhoz fog utazni, s felszólítá, hogy kíséretől gondoskodjanak. <sup>3)</sup>

Azonban a politikai botlások büntetlen nem szoktak maradni. A huszankét éves fejdelemre nézve eljött vala már az idő, hogy egyik csalódásból a másikra kellett ébrednie.

Csak hamar hallania kellett, hogy István moldovai vajda, kit a lengyelek székéből kivetettek volt, s kit most I m e c s Mátyás

<sup>1)</sup> Kemény Ján. Önéletir. 21. <sup>2)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 189.  
<sup>3)</sup> Miles, Würgengel. 173.

háromszéki, Sándor István s Czegő Bálint csiki csapatvezérek támogatása mellett Moldvába visszaküldött vala, Szucsávánál dec. 12-én csatát veszített, nyársba került, s a székekelyek alig menekülhettek haza. <sup>1)</sup>

Nem soká megjött a felszólítás, hogy Rudolphoz menjen. Bocskait helytartójának hagyva, fényes kísérettel 1596 jan. 13-án felindult, febr. 4-én Prágába érkezett, hol mint győzedelmes sogor s új szövetséges, a legnagyobb pompával fogadtatott. De mindjárt az elfogadtatás után himlőbe esett, a török ellen folytatandó háború feletti értekezletet helyette, cancellára Jósika István és tanácsosa Kornis Gáspár folytatá, s azon megállapodásra jöttek, hogy Zsigmond kész lesz tovább is fegyvert fogni, mire nézt 12,000 embert s havonként segélypénzt fog kapni. <sup>2)</sup> Hogy febr. 25-kén felgyógyult, Rudolf Zsigmondnak egy gyémántos gyűrűt s pompás ezüst készletet adott; s azzal Prágát oda hagyva, napáját indult volna meglátogatni Stíriába, de vette a hirt, hogy a székekelyek a jobbágyság jármát szabad nyakukra újra felvenni vonakodva, felkeltek, s Bocskainak Apafi Miklós és Ravazdi György alatt serget kellett ellenek küldenie, s a csendet csak is a főbbek éjjelenkénti befogdosása s rajtok elkövetett barbárságok által sikerült helyre állítani. <sup>3)</sup>

A kedvetlen hírekre mart. 4-én Prágát elhagyá. Hazajövén, apr. 21-én Kolozsvárt országgyűlést nyitott meg, hol hadi adót szavaztatott, s hogy készülétei sokba ne kerüljenek, az iparczikkeket, nyers anyagot, kereskedést nyügöző árszabály alá vetteté; s a Maroson és Szamoson a hajókoni szállítást, harminczad mellett, szabaddá tette. <sup>4)</sup>

Még készen se volt, midőn veszi a hirt, hogy a törökök Lipát, Erdély egyik előbástyáját megtámadták. Szerencsére parancsnoka, a hős simai Borbély György, míg az erdélyi hadak kiérkeztek, keményen tartá magát; Rudolftól máj. 15-én 32,000 tallért kapott, azzal Zsigmond maga is kiment, a törököt visszaverték; s azon hiedelemben, hogy az ígért császári sergek is nem soká érkeznek, jun. 10-én Temesvár ostromához fogott, Kornis Gás-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Tára. I. 185. <sup>2)</sup> Chronic. Fuchsio. I. 124. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 46. Erd. Tört. Tára. II. 19. Simigianus 167. <sup>4)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tár. I. 197.

pár, Király Albert, Toldi István csapatvezérek által löveté éshantatá. Azonban a nagy reményü kezdet, silány véget ért, mert a Prágában kilátásba tett császári segélysereg sehol sem mutatkozott, s miután cserbe hagyatva látta magát, vissza kellett térnie.<sup>1)</sup>

A török udvar, a nagy Szolymán hagyományos politikájához ragaszkodva, Erdély iránt folyvást kimélettel volt. A szultán Zsigmondhoz csauzt küldött, azt izenteté, hogy Erdély adóját elengedi, a két Oláhország feletti fensőségét elismeri, csak vele s ne Rudolfal szövetkezzék. Zsigmond a helyett, hogy a feltételeket érett megfontolás alá vette volna, azokat Rudolfnak jul. 29.-ről megküldé; mire fennől, aug. 17-dikéről, igen egyszerűleg azt kapta, mit előre gondolhatott, hogy vesse félre az egészet. Jól van, tehát ismét fegyverkezett. Azonban Mohamed szultán sem késett a török birodalom akkori hatalmát éreztetni, felkelté sergeit, s szeptemberben Magyarországra rontott. Zsigmond mint a magyar király szövetségese, 10,000 emberrel maga is a Tiszához szállt. Maximilián főherczeg is alá jött Kassáról; az erdélyi és magyarhoni sereg egyesült: mi igen lélekemelő jelenet lett volna, ha nem a lett volna a kérdés, hogy az annyi felől magtámadtatott s elsodortatással fenyegetett anyahon egyidőrei elbukása esetére, legalább Erdély, mint a hajdani-független magyar királyság romja, koczkára ne tétessék . . . Egyesültek tehát, a csaták megkezdődtek és változó szerencsével folytak, mignem oct. 26-án megesett a keresztesi véres csata, hol a török győzött, s mintegy 6000 magyar, még pedig az erdélyiek részéről Géczi Ferencz, Csáki Zsigmond, Borbély András, a György fia, Lázár István,<sup>2)</sup> Szilvási Péter, a tudós Cserényi Mihály, Cseh Ferencz és György mellett, csatatéren maradt vagy 2000 ember, azok közt egy sereg két darabont.<sup>3)</sup> S midőn Zsigmond serge romját összeszedte, arra ébredett, hogy a magyarhoni sergek már messzi jártak; mire ő is felszedte a sátorfát, s vert hadával hazajött.

A török háboruk azon időben csak is oct. végéig szoktak vala tartani, Szt.-Demeter napján a szultán most is megfordítá sergeit, de kivivott győzelme tavaszra még véresebb rohamot tett kilátásba.

<sup>1)</sup> W. Bethlen IV. 8. Chronic. Fuchs. 125. <sup>2)</sup> Gyalakuti Lázár. L. gróf Lázár család. 125. <sup>3)</sup> Wolf de Bethlen IV. 27. Miles 174.

Rudolf tehát keményen készült. Mihály oláhoni vajdát felhivatá, felment s ez útjában Zsigmondot is meglátogató. Majd őt is felszólíták. Felkészült, Mária Kristiennát a Kövári-várba szállítá; maga 140 személyből álló kísérettel, kik között most Bocskai is jelen van, s cancellára Józsika István sem hiányozhatott, másodszer is felindult. Prágába 1597 febr. 17-én érkezett meg, hol Zsigmondot, ki a tavasszal megújulandó török háboru kimenetelétől tartott, arra kívánták venni, hogy a fejedelemségről Rudolf császár, mint magyar király részére mondjon le. A jezsuiták még tovább mentek, nem kevesebbet akartak, mint hogy nejétől válják el, s nehogy örököszt hagyjon, a fejedelemséget bibornoksággal, Erdélyt Romával cserélje fel. <sup>1)</sup> Az ifju fejedelemnek tettsettek ugyan a kalandos gondolatok, s mindamellett, hogy szép nejét vele meguntaták, csak is a fejedelemségről lemondásba egyezett belé; s mire el lön fogadva, mart. 4-én Rudolf nagy udvari pompa között, sajátkezüleg akasztá Zsigmond nyakába a Filep spanyol királytól részére kért aranygyapjas vitézi jelvényt, mi által rom. szent birodalmi herczeggé, a rom. katolikus vallás védőjévé, s a római császár hűbéresévé lön felavatva. <sup>2)</sup> Miután a szerződéssel készen voltak, s Zsigmond a fejedelemséget 100,000 ft. évi jövedelem, s az ekkor Csehországból kiszakított oppelni és ratibori herczegségekért Rudolfnak átengedte, mart. 7-én leindult. Rudolf pedig, apr. 10-én, a terv kivitelét tanácsosainak elrendelte.

Mint e tetteből látjuk, a még ifju fejedelem teljesen tanácsadói lapdájává engedte át magát. A kimerültség, nejéveli mesterségesen eszközölt feszült viszonya, a megnehezített kormányzás — kedélyét meghasonlásba hozták, életuntság, embergyűlölet, világ-fájdalom kezdett rajta erőt venni, s innen azon ziláltság, következtetlenség, mely ezután minden léptén előmlik.

A mint Prágából hazajött, Fejérvárra apr. 27-ére országgyűlést hirdetett. Hogy mit végzett oda fenn, arról mit sem szólt, az elnyomott közvélemény még kérdezőleg sem emelte fel szavát; s a terrorisált hongyülés még köszönetet szavazott, hogy az ország javáért személyesen futkároz. <sup>3)</sup>

---

<sup>1)</sup> Istvánfi, Libro XXX. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adatok. III. 32. <sup>3)</sup> Törvény-czikk, Mike Gyűjt. I. 897.

Hogy kormányzása ekkori szellemére s ingerült kedélyének jelzésére példát idézzünk, megemlítjük az összeütközést, mely közte s a nagyváradiak között történt; ő úgy akart, hogy Váradot Rudolf kezébe adja, s első lépésül oda jezsuitákat akart bevinni; mit a váradiak megsejtve, parancsának ellene szegültek. <sup>1)</sup> Erre Báthori Zsigmond jun. 2-áról szóról szóra ily despotához illően irt hozzájuk: „Hitigazítás nem a ti dolgotok, hagyjatok békét . . . Te pedig Király György uram, felnyisd a szemedet, száján tartsd a szolgáló rendet, mert valaki lészen kezdője, vagy kapitány, vagy lovász, vagy pap, egy istrang szálat meg nem kimélek tőle . . . Nem parasztemberhez illik a hitigazítás, sem vargához, sem szőcshez, sem a protestatióvali fenyegetés egy pór bertyó áruló kurva fiához.“ <sup>2)</sup> Mely fellépés, felesleges is mondanunk, hogy véres következményeket vont maga után.

Tavaszzal Magyarországon a török osztrák-háború ismét megnyílt. A török elleni harczolás népszerűtlen lévén Erdélyben, Zsigmond nem nagy részt vehetett. De hogy magát Rudolf kegyében fentarthassa, Józsika Istvánt, — kit rokona, Gyulai özvegye elvételével s adományozásokkal gazdagított — Temesvár alá küldé, de ő se mehetett többre mint azelőtti évben Zsigmond, s szeptember 27-dikén eredmény nélkül, sőt veszteséggel tére meg; azonban a magyarhoni sergek a törökökön diadalokat arattak.

A török vesztese s a császáriak győzelme Zsigmondot még mélyebben meríté a habozásba. Megvesztegetett udvaroncza minden perczet felhasználtak, hogy a török boszujával rettegtesék. Félelme már is agyrémeket alkotott, s álbarátai egyre tanácslák, hogy csakugyan czélszerű lesz, visszalépni: ma Bocskait, holnap Kornist, majd Józsikát kínálgatá a fejdelelenséggel, de átengedni nem akarta; <sup>3)</sup> s Erdély függetlensége megmentésére tervekről gondolkoztak.

Késő már, mert Zsigmond Prágában jártakor lemondást ígért. Az okmányt Rudolf dec. 13-án aláírta, s azzal Carilli Erdélybe érkezett, hogy Zsigmonddal elfogadtassa. A nevezetes okmány a következő sarkalatosabb pontokat tartalmazá:

<sup>1)</sup> Miles, Würgengel 175. <sup>2)</sup> Kulcsárféle Kronika 84. <sup>3)</sup> W. Bethlen IV. 44.

Zsigmond meggondolva, hogy Erdélyt a török hatalom ellenében meg nem tarthatja, a fejedelemségről ezennel lemond, fejedelmi jogait Rudolf császárra, mint magyar királyra ruházza át, úgy, hogy a császár azt nevezze következőjének, vagy gubernatorának, kit jónak lát. Rudolf pedig császári és királyi jogánál fogva átveszi Erdélyt; Zsigmondnak pedig életéig Oppolia és Ratibor herczegségeket adja, ad ezenkívül életeig évenként 50,000 tallért, <sup>1)</sup> s azt Rómában, vagy a hol lakni akar, fizetteti ki; ígérte továbbá, hogy ha szándékához képest pappá akar lenni, nejétől elvásztja, bibornokságot s a spanyol királytól néhány ezer arany papi jövedelmet eszközöl számára; kikötetett, hogy a fejedelemtől jegyajándékba kapott erdélyi javait megtartja, s ohajtás fejeztetett ki az iránt, hogy ha csak lehet, Zsigmond következőjéhez menjen férjhez; egyébiránt az okmány a fejedelem adományozásait érvényben hagyá. <sup>2)</sup>

Carilli, ki 1598. jan. 21-én érkezett Zsigmondhoz, sajátlag Romából jött gróf Tihurnna s neki mint írja, Milles a pápa és császár nevében aranyhegyeket ígértek; <sup>3)</sup> ő szinleg a lehozott szerződést elfogadta ugyan, de hiveivel titkon abban egyezett meg, hogy a kormányt gubernatori czimmal Józsika Istvánra ruháztatva, kísértse meg a porta oltalma alá visszamenni e végre Konstantinápolyba követet indítottak; a mellett Józsika Zsigmond tudtával, mondhatni megbizásból Kassára levelet intézett, hogy az Erdélyt átvevő biztosok a lejövetellel ne siessenek. . . <sup>4)</sup> Elkösett lépés, mert Rudolf Maximilián főherceget Erdély kormányzójává nevezte, s Szuhadi István czimzetes csanádi püspököt, s az ősz Istvánfi Miklós alnádorispánt, s velek Pecz Bertalan osztrák törvénytudort azon utasítással, hogy Erdélyt átvegyék s egyelőre Mária Krisztiánának adják át — jan. 31-én leindítá. <sup>5)</sup> Hajnold Miklós, fogalmazó pedig arra rendeltetett ki, hogy Erdély jövedelmeit írja össze. <sup>6)</sup>

A biztosok sejtván az erdélyi hangulatot egyideig Kassán vesztegmaradtak, s miután látták, hogy Zsigmond szépszerivel

<sup>1)</sup> Az az 16,666 pft, mintán a tallér a németeknél a mi magyarforintunkkal egy volt. Okl. Uj. m. Muz. 1855. 515 l. <sup>2)</sup> Okl. Uj m. Muzeum 1858 IV. f. 193 l. <sup>3)</sup> Miles, Würgengel 197. <sup>4)</sup> W. Bethlen IV. Miles Würgengel 179. <sup>5)</sup> Simigianus Okl. Uj m. Muzeum 1855. 497. <sup>6)</sup> Okl. Uj. m. Muzeum 1855. 502 l.

nem enged, mart. 10-én egy rendelet kelt, mely Magyarországot harczí készületre szólítá, hogyha az Erdélyt átvenni akaró biztosok akadályra találának, fegyverrel lehessen őket fátogatni.

Ily fenyegető helyzetben Zsigmond mart. 23-ára hongyulést hívott össze. <sup>1)</sup> Mi fog ott történni, a rendek előtt még titok. Egyik jezsuita, ki Józsikával a legnagyobb barátságot szinlette, Zsigmond udvarát oda hagyá, Tordán Rudolf közelgő biztosainak, mit Józsikától kivehetett, besugá. Ezek a gyűlés alatt Fejérvárra érkeztek, Zsigmondot megtámadák, ő mindent Józsikára vetett, magát pedig Erdély átadására hajlandónak nyilatkoztatá. Az országgyűlés még folyt, s a mint apr. 4-én <sup>2)</sup> a nagy templomba tanácskozásra felgyűlnének, azon meglepő izenetet veszik, hogy a fejedelmi palotába menjenek; felmentek. A biztosokat ott találták, a rendeket köszönték, s felolvasák Rudolf felhatalmazását, mely a őket teljhatalommal ruházta fel; <sup>3)</sup> elmondák, hogy Zsigmond Erdélyt, a tán bekövetkezhető lemondás esetére sogora Rudolf oltalmába ajánlta, s nincs egyéb hátra, minthogy az esküt letegyék. Képzeltetni a meglepetést, a zajt, mely az alkotmányos ország feletti titkos alkudozás felett keletkezett. Azonban Zsigmond az udvarra mutatott, hol Lázári István, ugyanazon kék darabontokkal, kik az 1594-i vénapokat előidézték, fel vala állítva. A fejdelem felindulásából kitetszett, hogy ismét bünbakot keres, hogy magát fedezhesse. Erre a biztosok elővették Józsika István levelét, mely a nem sietést tanácsolja; s miután a fejdelem tagadá, mintha tudtával iratott volna: a biztosok Józsikát a császár és haza ellenségének nyilváníták. Lázári István fegyveresekkel belépett, Józsikát, mint Zsigmond legmeghittebb emberét a többek rémitésére megfogatá.

Nehéz perczek álltak be. A rendek Damokles kardját láták fejük felett. Az eskületétel sürgetése fő- és vagyonvesztés büntetése alatt újra ismételtetett. <sup>4)</sup> E parancsra, írja Bethlen F., bánatos mély hallgatás állott be. Minden a kolozsvári vérpadra gondolt. De volt még most is, ki szót mert emelni. T e k e Ferencz kolozsi

<sup>1)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 208. <sup>2)</sup> Egykorn vers.

Heute ist der vierte April

Man schickt den Narren wohin man will.

<sup>3)</sup> Okl. Uj. m. Muzeum 1855. X. 501 l. <sup>4)</sup> W. d. Bethlen. IV. 76.

főispán a fejdelemhez fordult, az annyit zaklatott nemzet, annyit szenvedett haza nevében felkérte, ne siessen el ily nagy dolgot, s ha le akar mondani, ám lássa; de az ország fejdelemválasztási szabadságát, az alkotmányt, mire elei és ő is esküt tett le, ne tapodja el. — Zsigmond, mint abszolút fejdelem l'état c'est moi-val szeretett volna felelni; de a rögtöni kényszer mégis elmaradt... Nehány napot nyertek gondolkozásra. Ugy látszik, az erőszak minden színét elakarák távoztatni, nehogy vérnek kelljen ömölnie. A néhány nap is eltölt. A rendek belátva a helyzet súlyát, apr. 8-án meggyőződve, hogy tűz és víz közé vannak szorítva, hosszas egyezkedés után — mint Bethlen írja — ajkokkal, de nem szívekkel az esküt letették; <sup>1)</sup> még pedig következő szertartással: A rendek Rudolfnak, mint Magyarhon királyának hűségesküt hoztak, oly hozzáadással, hogy a mit fejedelmek vagy kormányzói által rendel, annak engedelmeskedni fognak; a királyi biztosok szintén, mint a koronázott magyar király teljhatalmazottjai megesküdtek arra: hogy Zsigmond történhető halála esetére, vagy ha valamikor, vagy épen most kedve lenne a fejdelemségről Rudolf részére lemondani, s ha abba a rendek beleegyezének: fogadják 1-ör, hogy Rudolf Erdély törvényeit, kiváltságait, a fejedelmek adományait érvényben hagyja; 2-or, hogy a bevett vallások szabadságokban megtartatnak; 3-or, hogy a fiscalításokhoz tiszték honfiakból fognak alkalmaztatni; 4-er, hogy a mostani 12 tagból álló kormánytanácson és közigazgatáson változtatni nem fog. <sup>2)</sup> Az eskü feltételes hangzott ugyan, de úgy látszik, hogy Zsigmond fenségi jogairól teljesen lemondott, mert a törvénycikkben a rendek kiköték, hogy a függőben levő per- és egyéb okmányok még nevében kelhessenek.

Erre a fejdelem apr. 10-én aláírta a bevezettnak nyilvánított országgyűlés végzéseit, a melyekben mintha semmi lemondás se történt volna, a rendek Rudolfal szemben csak consensus és concordiáról és unióról beszéltek. <sup>3)</sup> Azonban, hátra volt még az országgyűlés ünnepélyes berekesztése. A mint a rendek felgyűltek, legnagyobb meglepetésökre berekesztés helyett, lemondási be-

<sup>1)</sup> Wolf de Bethlen IV. 78. Erd. Tört. Adat. III. 34. Simigianus 180.

<sup>2)</sup> Az eskü, Uj m. Muzeum. 1855. 204. <sup>3)</sup> L. e. törvénycikkeket. Erd. Tört. Tára I. 201—208 l.



széddel lépett elő, melyben magát honáért feláldozó Codrushoz hasonlítva, mint egy áldozat, tetteit hazája és családja előtt megkísérté igazolni. Mint a történészek írják, beszédét, melyet honszeretet lengett át, az elfogódás és köny miatt félbe kellett szakasztania: mi akkora sensatiót idézett elő, hogy a biztosok felkérték, lemondását egyidőre halasztaná el. Ő fájdalmas sohaj közt, egyszerűleg, késő bölcs tanácsnak nevezte . . . Erre Náprádi Demeter, erdélyi püspök vette fel a szót, elbucsuztatván tőle a rendeket, a hit alól hiveit a vallás nevében feloldozá. Zsigmond ismét felállt: s megtört kedélylyel magát az emberi sors játékának nevezé, ki ezennel felejtetlen hazájáért a hányodás vándorbotját vesz fel, s felszólítja a rendeket, hogy e percztől barátjoknak nézzék őt . . . Megható jelenet. . . Zsigmond soha sem volt nemesebb, mint lemondása pillanatában. <sup>1)</sup>

Bevégződván, a királyi biztosok Józsika Istvánt a fogházlól elővezettették. A sok szép adományokkal felruházott férfi azon szavakkal: „így szoktak a fejedelmek fizetni,“ a reá várakozó gyászszekérre lépett . . . Javait elkobzák, nejének egyedül Gerendet hagyák meg, személyére lévén adományozva. Szathmárra vitték, hol mint látni fogjuk, fejét vesztli.

Józsika után Zsigmond távozása következett. Készülődése percében már nem játszá az elérzékenyültet; mint bőszült orosz-lány lépett fel: a kincstárt szekérre rakatá, nehogy idegen kézre jusson; a fejedelmi lakról letépett minden aranyot, ezüstöt; a magyar királyok, fejedelmek emlékül tartott fegyverzeiteit elajándékozá, a titkos levéltárból tüzet rakatott. Egyelőre Kisfaludra, onnan Görgénybe, Bocskai várába ment . . . honnan apr. 15-én, Hunyadi Ferencz orvosa, Mindszenti Benedek, Szikszai Imre, és Carilli Alphonstól kísértetve Oppoliába, vagy mint az erdélyiek nevezék, Inopiába távozott. <sup>2)</sup>

A családi vér erényei, hősiesség, jóság, eszeség culminációját minden családban előbb utóbb eléri, s azontul csakis a család gyengeségei jutnak a maradékra: — ki kell mondanunk, hogy Zsigmond a Báthori-család culminációján innen született, ő a nemes Báthori vérnek csak gyengeségeit örökölte.

<sup>1)</sup> W. de Bethlen IV. 89.—106 l. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tára I. 186. Magyar. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 92. W. Bethlen. IV. 110 Fundgrub. III. 166.

Annyival mégis tartozunk jellemének, hogy változandósága indokát nem egyedül szerencsétlen természetében, hanem a török hosszúra nyult háborujában s gyakori csatavesztéseiben, s az osztrákok harci szerencséjében kell keresnünk. A török, mintha profétája elhagyta volna, egyre veszté Magyarhonban a csatákat: a kolozsvári véres jelenetek, a kanizsai, szikszói, szineki, székesfejvári, romhányi vesztett csaták, Szécsény, Kékkő, Hollókő, Dévén, Drégely, Nográd s több várak töröktől elvészése előzte meg . . . hogy Zsigmond havasalföldi szerencsés hadjárata, s a Jenő és Lippa megvétele mellett is ismét visszakiváncozott a törökhöz, azt a szultán 1596-i magyarhoni szerencsés hadjárata idézte elő . . . Politikája, a török szerencséje és szerencsétlenségének óramutatója: lemondását pedig Tata, Babocsa, Visegrád, Vác, Hatvan, Pápa, Nagy-Győr elvesztése vonta maga után . . . Meg kell még említenünk, hogy Moldva és Oláhország a töröktől szintén Rudolphhoz hajlott volt . . . s hogy ez által Erdély egy nemzeti nagy gondolat felé sietett, — a pogánytöli megszabaduláshoz, s az anyahonnali vizsont egyesüléshez.

A török megtörése ekkor európai kérdés volt. Erdélyt s a két Oláhországot ezért szakították el tőle . . . Zsigmond e politikának lőn áldozata.

---

# Mária Krisztierna.

(1598. ápril 10.—augustus 15)

**A kormányt felveszi. Maximilián kinevezett kormányzó helyett Zsigmond jön haza Oppollából.**

Zsigmond elment, ide hagyta a hazát. A királyi biztosok egyike, Istváni Miklós alnádor, Mária Krisztiernához Báthori Zsigmond férjes özvegyiségre juttatott nejéhez ment Kővárra, hol a szerencsétlen áldozat több időtől fogva mintegy belebezve élt. Átadá nagybátyja, Rudolf császár levelét, melyből belátható, hogy Zsigmond lemondása régebb el volt határozva, s melyben neki a leendő kormányzó, Maximilián főherczeg megérkezésének bevárása, vagy anyjáhozi rögtön visszatérése közt választást engedtek. A bánatos fejedelemné Maximilián bevarását választá.

A kir. biztosok, szintén ezt látták czélszerűnek, minthogy Maximilián, a császár testvére, egészen magyarba öltözve, már Kassáig lejutott vala. <sup>1)</sup> Mig a főherczeg megérkezik, némi kormányt kelle szervezni, e végre Mária Krisztiernát Fejérvárra hívák, hogy nevében a kormányzást megkezdhessék.

M. Krisztierna tehát apr. vége felé Kővárról megindult, s Csáki István, Géczi Péter, Kereszturi Kristóf, a Józsika helyébe cancellárává nevezett Náprádi Demeter püspök és gr. Thurn Zsigmond, fennől hozott titoknoka kíséretében, mély gyászba öltözve, mint özvegy érkezett a minden ékességétől megfosztott fejedelmi palotába. A királyi biztosok Erdélyhez kiáltványt bocsátottak, felszólíták, hogy Szászsebeshez táborba szálljanak. <sup>2)</sup>

Mig ezek gyűlnek, Mihály vajda Zsigmond lemondásán megütközve, s a töröktől féltében, a kir. biztosokhoz kémlelő követeket küldött: mire Istvánfiék magokhoz véve Kornis G. és Senyei Pongrácz tanácsosokat, hozzá, Oláhországba mentek, jun. 17-kén a császár protectiója alá menetelét, szabad vajdaválasztás, s az erdélyinél kedvezőbb más feltételek mellett, aláíraták. <sup>3)</sup> Hazajöven, Maximilián főherczegét, ujra meg ujra felszólíták, hogy induljon ;

---

<sup>1)</sup> Fundgr. III. 15. <sup>2)</sup> Wolf d. Bethlen IV. 114. <sup>3)</sup> Miles 192.

de a főherczeg, ki Lengyelországban szintén királylyá választott volt, s mivel a császár rendelkezésére elég pénzt nem küldött, megbukott: jövetelét, mig pénz nem jön, határozottan megtagadta. <sup>1)</sup>

Nem is ok nélkül, mert a török Erdélyt nem kívánta oly könnyeden koczára tenni. Serget ültetett fel. A temesvári basa a Marospartján Csanádvárát ostrom alá vette, s Lugosi Ferencz várparancsnok és lugosi bán, Barcsai Andrással egyesülten, vele csatába keveredtek. Már a török főerő és tatárság is megindult. A főherczeget sürgető futár egyik a más hátán van, de még se mozgult, mert az általa követelt százezer forint sok pénz volt Erdélyért Rudolfnak, ki mikor meghalt (1612), titkos pénztárában 17 milliót hagyott. <sup>2)</sup> A tatárság már csaknem határainkon áll. A két szék közt porban maradt Erdély mindinkább fenyegetve lőn, a Szászsebesnél táborzó főrendek a kir. biztosokhoz küldének, s felkérték, hogy ígéretököt a hon oltalma érdekében váltsák be. S miután látták, hogy csak szép szóval vannak kecsegtetve, önmagukra támaszkodva, Szászváros felé ellenség elébe készültek. <sup>3)</sup>

Nehéz egy helyzet. A török jő, s az ország fő nélkül áll. Mária Kristierna, a most 24 éves szép és mivelt fejedelmi hölgy, ki a latin nyelvet jól beszélte, s a magyarok tiszteletét teljesen bírta, a honfiak elnézése s a biztosok felhasználása következtében, rendelkezett ugyan, sőt adományozott, ítéleteket irt alá, a peres levelek hozzá czimeztettek, s bár Szuhai István váczí, Náprádi Demeter erdélyi püspök és cancellár ellenjegyzése mellett magát mint „fejdelem“ irta alá, s így a fejdelemség tetteleg folyt, az ország mondhatni még sem tudta, hogy ki sajátlag fejedelme. Mert a kinevezett főkormányzó, Maximilián főherczeg állomását még mind késett elfoglalni; a fejdelemné pedig Erdély idehagyására készült, jegyajándékba kapott uradalmait Kakas István, javai főigazgatójának 24,500 tallér haszonbérért már oda alkudta. <sup>4)</sup>

Ily elhagyott állapotban kapta Bocskai a táborban Marcell Benedek útján Zsigmond hozzá intézett levelét, melyben vádolva magát, hogy idegenekre hallgatva, idejutott; kérte mindenre mi

<sup>1)</sup> L. ez erőteljes oklevelet: Uj m. Muzem 1855. 506. l. <sup>2)</sup> Ugyanott 508 l. <sup>3)</sup> Wolf Bethlen IV. 132. <sup>4)</sup> Lásd e jegyajándék további történetét, Fundgruben I. 157.

kedves, hogy szabadítsa meg száműzetéséből, s adja vissza házájának. <sup>1)</sup>

Bocskai látva a hon kényes helyzetét, a levelet Náprádi Demeter püspökkel, Kornis Gáspár és Farkassal azonnal közlé, ezek meggondolva azt, hogy a Maximilián késedelmeskedése török táborot vagy anarchiát vonhat maga után, s mintha sejtették volna a Mihály vajda és Básta alatti taktikát, nehogy a haza martalékul oda dobassék, Zsigmond elébe paripákat indítanak.

Zsigmond, kinek a kitarítás nem tartozott erősebb oldalához, sietett volna ugyan feltett célját keresztül vinni; azonban, mert az oppoliai várból hír nélkül még lovagolni sem mehetett ki, egyelőre bajosnak hitte. De mellette maradt egyik hiv embere Szikszai Imre ösztönzése végre is minden akadályt legyőzött.

Mária Krisztiérna, mit sem tudva, a mind közelebb nyomuló törökségtől félelmében már hazafelé indult; Náprádi püspök, Kereszturi Kristóf, kolozs megyei főispán, s mások biztos fedezetkiséretében Fejérvártt elhagyá, aug. 13-án Kolozsvárra érkezett, a város bírájához Katonai Mihályhoz szállt. Harmadnap éjjelen a felvont várkapukhoz egy barát érkezett két szolgálával, ki a bírót magához kéréte. A kapu erre megnyilt. S kevés idő múlva Zsigmond, ki vadászat ürügye alatt Oppoliát elhagyta, s Lengyelhonon keresztül szerencsésen menekült — egész váratlanul szencsétlen szép neje szobájába lépett. <sup>2)</sup> Egy lovagias férj és egy nemes keblű nő állt egymással szemben, kit a befolyások, hogy utódok nélkül maradjanak, egymástól elidegenítették vala. Fájdalmas kibékülés fejezte be a jelenetet. Zsigmond, mikép Napoleon, mikor Elbát elhagyá, ellenei bámulatára mint fejdelem köszönté Erdélyt; <sup>3)</sup> s a kormány kiejtett gyeplőjét, mit Maximilián főherczeg felvenni nem akart, kezébe ragadva, négy havi bujdosás után, másodszor is uralkodni kezdett.

---

<sup>1)</sup> Wolf. Bethlen. IV. 132 l. <sup>2)</sup> Wolf d. Bethlen IV. 136.—41 D. Fundgruben III. 151. <sup>3)</sup> A szerencsétlen fejdelemné további sóisáról l. Fundgruben. I. 56. 153.

## Báthori Zsigmond, másodszor.

(1598. aug. 15—1599. mart. 21.)

**Zs. visszajő. A török ellen sergét felülteti. Rudolfal új szerződést kísért. Erdélynek a törökhözi visszatérést ajánlja. A fejedelemséget Báthori Endrének átadja. Másodszor is lemond.**

Zsigmond a mint Oppoliából Kolozsvárra visszaérkezett, gyorsfutárt indított Szászsebesre, tudatá Bocskaival, hogy nejevel kibékült, s trónát elfoglalni szándékozik. E hírt Bocskai aug. 16-án éjjelen vette, azzal Kornis Gáspár sátrába sietett: reggel a tábor főnökeit egybehívák, s határozattá lőn, hogy miután Maximilián be nem jött, miután a császártól sem segélysereg, sem pénz nem érkezett, a kormányt Zsigmondnak visszaadják, s azzal Zsigmondot a táborral újra fejedelemnek kiáltaták ki.<sup>1)</sup>

Ekkor érkeztek Kolozsvár követei a k. biztosokhoz Fejérvárra, hogy a város Zsigmondtól lefoglaltatását bejelentsék. De veszik egyszersmind a tábor azon izenetét is, hogy Zsigmondhoz indult követeikre, ha jó kell, ki ne csapjanak. Képzelné lehet meglepetésöket. Tollat ragadtak, a szász városokhoz kiírtak, hogy maradjanak hivek; Maximiliánhoz pedig három uton indítanak futárt, hogy siessen bejönni; de mind a három kézre került.

A tábor Bocskai István, Kornis Gáspár és Farkast, Csomortáni Tamást néhány szász főemberrel Kolozsvárra küldé, hogy Zsigmondot mint fejedelmet köszöntsék, s kérjék fel, hogy országgyűlést hirdettessen. Zsigmond örömmel fogadta őket, a kormányzat új szervezésére Tordára országgyűlést hirdetének.

Hogy Maximilian főherczeg bejöveteletét meggátolja, aug. 22-n kereken megírta, hogy miután a kötések meg nem tarták, vele mint eszelőssel bántak, visszajött Erdélybe. De nehogy megtámadtassék, aug. 27-ről kijelenté, hogy bár hazajött, a császárral a jó egyetértést felbontani nem akarja. Azonban Maximilián a mint

---

<sup>1)</sup> Wolf . Bethlen IV. 147. 1.

Zsigmond megérkezének hírére vette, Kassáról a szászsebesi táborhoz kemény hangú levelet intézett, melyben tudatta, hogy sereggel indul; addig pedig míg bejő, esküjökhez híven Zsigmondnak, törököknek, tatárnak fegyverrel is álljanak ellene. <sup>1)</sup> Késő már, mert már N.-Váradon kívül minden meghajolt; ez bár Sennyei Pongráczot és Toldi Istvánt hozzájuk küldé, mert mint fennebb elbeszéltük őket szál kötéllel fenyegeté, a főkapitány Király György ellenzésére a várat nem adá.

Az aug. 29-ére hirdetett hongyülésre Zsigmond fenséges nevével ugyanazon kocsin ülve érkezett Tordára. A szerencsétlen fejedelmi pár kibékülése örömmel fogadtatott. Mire a gyűlés megnyílt, s megnyitó beszédét elmondá, a panaszos hang, mely a lemondás történetét s a reákövetkezett négy havi száműzetést rajzoló, a hont a 25 éves fiatal fejdelemmel kibékíté. Elmondá, hogy elejétől két Alphons nyomása alatt nyögött, s ki nem állhatván előlök, Erdélyt inkább a magyar koronával egyesíté; elpanaszlá, hogy a Rudolf által részére kikötött pénzből még mit sem kapott; hogy a gyönyörű Erdély helyébe, köves hogyeket, s lakásul romokat, oly épületeket kapott, melyeknél itthon majorházai is különbek; végül felkérte a rendeket, ismerjék el újra fejedelmöknek. <sup>2)</sup>

A rendek belátva azt, hogy a hon ügye, egy hajóéhoz hasonlított, mely a vihar vészei, villámai közepett kormányos nélkül martalékul volt esendő — Zsigmondot visszavették. Biztosították vele az alkotmányt, igen a vallásszabadságot, Várad protestáns vallását; megígértették vele, hogy a jezsuitákat csak Kolozsvárra szentvedí, hogy idegeneknek hivatalt nem ad: a haza és fejdelem egymás tetteire a feledés fátyolát veté, s Zsigmond halála esetére a szabad fejdelem választást fenhagyá <sup>3)</sup> . . . S mindezekre az esküt újra letették. <sup>4)</sup>

Aug. 29-én Haller Gábor, kükküllői főispánt, Trauzner Lukácsot Maximilián főherceghez inditák Kassára, hogy a fejdelem visszatérését indokolják. Bodoni Istvánt Mihály vajdához küldék, hogy szövetségét megújítsa. Ezzel a királyi biztosokat Fejérvárról Tordára hivatá, s azok kíséretében fejedelmi székébe bevonult.

<sup>1)</sup> Okl. Uj. m. Muzeum 1855. 508. <sup>2)</sup> W. d. Bethlen, IV. 152. l. Miles Würngengel 198. <sup>3)</sup> Törvénycz. F. M. or. Minerva 1829 18. l. <sup>4)</sup> Wolf de Bethlen. IV. 155.

Azonban míg ő államcsinyát végrehajtá, a császári seregek Várad alá érkeztek, Király György főkapitány Zsigmond elleni, felebb indokolt boszujában Nyári Pálnak feladá, s így Várad környékével a Szilágy is Rudolphhoz szakada. A Bánság felől pedig a török nyomult, Lugost már is ostromolta. Zsigmond helyzete a skorpioéhoz kezdett hasonlítani, melyet üldözői tüzelt szoktak körül venni, melyre aztán önfulánkjával vet végett életének.

A két felől közelgő vést elhárítandó, az országot felültetvén, Szászsebesen tábort állított; de hogy mily kevésbé lelkesült Erdély érette, mutatják a szászsebesi táborban hozott törvényczikkek, melyek a felülni nem akarókat keményen fenyegetik. <sup>1)</sup>

Rudolf, hogy az erdélyieket s Zsigmondot megsebezze, s féltelmet idézzon elő, Marinus Jánost egy dalmatát Szatmárra küldé, s Józika Istvánnak, egy török rab által fejét véteté, — épen azon napon, sept. 11-én, melyen négy év előtt Báthori Boldizsárt és Kovácsoczit Zsigmond az ő tanácsára megfojtatá. Minek hallására Zsigmond a két királyi biztost, Szuhait és Istvánfit vasba vereté; de Halter Gáborék kedvező válasszal térvén meg, haza bocsátá őket. <sup>2)</sup>

Rudolf, mert a török miatt nem akart Zsigmond ellen fellépni, békés szellemet tettetett; de nem a török, mely a bánsági várakat, Csanádat, Aradat, Nagylakot megtámadta, bevette. A tatár chán Szatricsi Mehemed nagyvezérrel egyesülten, Erdélyre készültek rontani. Hogy a török sereget kikémleltesse, előbb a törökül beszélő Óvári Istvánt küldék ki; s mire a basa, mint egy Scipio Nadagaranál a Hannibál kémének 200,000 főből álló sergére mutatott: Zsigmond aranyokat vett elő, Sennyei Pongráczot várhegyi főkapitánt, Kornis Farkas és Palatics György lugosi bánt küldé a fővezér és tatárkámhoz, hűség ígéret mellett kivitték, hogy ez uttal Erdély meg lön kímélve. <sup>3)</sup> De azért hogy tul is kegyet keressen, sept. 13 Maximilián főherczegnek Bogáti Menyhárt által tudtára adatá, hogy a török Várad felé indult, s felajánlá magát, hogy ha kell maga is serget vezérel ellenek. <sup>4)</sup> És ugy tett, a felült 16000 főből álló hadát, mi eddig Dévánál táborozott, a Körös vize mellé Sebesvárhoz, részint Székely Mózes alatt Somlyóhoz telepíté. Ez alatt a török Váradat sept. 29-én ostrom alá vette, mire Maximilián főherczeg Buda

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike, Art. Diet. I. 939. <sup>2)</sup> Wolf d. Bethlen IV. 160. Miles 202. <sup>3)</sup> Miles, Würgengel 201.



osrom alá vételével, a váradi őrség pedig oly vitéz ellentállással fellett, hogy a basának 14 napi ostrom után veretve kellett eltávoznia, miért is zsinort kapott. Zsigmond pedig a Körös mellett fekvő táborban, hogy a régóta fegyverben álló rendeket újabb összejöveteltől megkímélje, oct. 30-án gyűlést tartott, az elfordított veszélyért magának hálát, a továbbiakra adót szavaztatott.<sup>1)</sup>

A tél elnyújtata ugyan a fegyvereket, de Zsigmond belátta hogy azon feszült viszony, melybe a törökkel s más felől császári sogoraival sodortatott, hosszason annál kevésbé tarthat, mert az utolsók őt folyvást csak Oppolia herczegének czimezgeték. Azon gondolatra jött tehát, hogy Erdélyt a törökkel kibékítse, s hazája felzaklatott nyugalmát a régi lábra állítsa vissza. De minthogy a jezsuitáknak kemény esküt tett vala le, hogy maga a pogánynyal szövetkezni nem fog. Báthori Endre bibornokra gondolt, Kabos Istvánt titkon Lengyelországba küldé s felszólítá, hogy Erdélybe siessen.

Nem bizván teljesen terve kivitelében, hogy fennől magát biztosítsa, Kamuthi Farkast Rudolffhoz inditá, hogy őt újra megnyerje, s új egyezkedésre bírja. Ő megjövén, 1599 jan. elején Fejérvárt gyűlést tartott, B o e s k a y t és cancellárát Náprádi püspöket felinditá, hogy a prágai egyezményen, a statusquo és szabad fejdelem választás alapján modositást eszközöljenek.

Mig ezek fennmulatnak Báthori Endre bibornok s testvére István, febr. 20-n, Lengyelországból Kolozsvárra érkeztek. Többször említett tanácsosa, Sennyei Pongrácz, a Zarándmegyében fekvő csucsi uradalom ura fogadá s vezeté őket Szebenbe, hol mint erődített helyen a fejdelem téliszállást vett vala. Szebennél maga is elejőbe jött. A négy évtől fogva meghasonlásban élt rokonok kibéültek. S miután a család érdekében elhatározták, hogy Erdélyt visszavigyék a török alá,<sup>2)</sup> mart. 21-n Medgyesre gyűlést hirdének.

Mind a három Báthori megjelent a gyűlésre. Legelsőbben is a 80,000 ft. értékű aranykeresztet, mit János Zsigmond az országnak vég hagyományozott, a mult hadjáratra tett költségei kárpotlá-

<sup>1)</sup> Törvényczikk Mike, Art. Diet. I. 943. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 51.

sául magának adatá; <sup>1)</sup> erre a törvényczikkeket, melylyel Báthori Endrét és Istvánt notáztatá, eltörölteté; erre ügyesen szőtt tervével a gyűlés elé lépett, hogy az ország a törökkel kibéküljön, <sup>2)</sup> maga helyett Endre bibornokot ajánlá fejdelemnek. Báthori Endre magát választás alá bocsátá: a rendek a török pártiak irányában compromittált Kornis Gáspár és Ravazdi György tanácsosok ellenzése mellett, megválaszták. Ő elfogadta . . . s Báthori Endre, ki egy hónap előtt, mint száműzött lépett Erdély határiba, most mint notázói fejedelme ő biztosit feledést. <sup>3)</sup>

Zsigmond pedig, ki egykor magát a haza basájának képzelte, most szerény appanage felett alkudozott: maga jelelvén ki e végre a hajdani beszterczei grófságot, az általa Bocskainak adott sajói és vécsi uradalommal, s e mellé évenként 24,000 tallért, mit megígértek ugyan; <sup>4)</sup> de meg nem adtak. Mire Zsigmond másodszor is lelépett . . . Nehány nap mulva, száműzte magát, incognito Lengyelországba ment, sogorához. <sup>5)</sup>

Egy év alatt, harmadik trónváltozás. És ez annál válságosabb, mert Zsigmond béke követei, Bocskai és Náprádi, még fenmulattak.

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen Erd. Tört. Tára. I. 216. Miles, 223. E kerestől egy értekezést l. Transilvania 1862. 41. l. <sup>2)</sup> Wolf. d. Bethlen IV. 227. 30. Erd. Tört. Adt. I. 51. <sup>3)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára I. 216. <sup>4)</sup> Chronic. Fuchsio. 141.

# Báthori Endre, fejdelem.

(1599 mart. 21. — nov. 3.)

## I.

**Báthori Endre trónra lép. Mária Kristierna, később Báthori Zsigmond kimennek Erdélyből. A két oláhoni vajda vele szövetségre lép. A török feltételeesen elismeri. Malaspina visszaviszi Zsigmond politikájára. Azért Mihály vajdát elene felleptetik.**

Egy férfi jelenik meg Erdély trónán, kit neve emelt ide s neve buktatott le. <sup>1)</sup> Egy férfi, kimint Báthori András vajda fia, Báthori István lengyel király neveltje, mint ermelandi gazdag püspök s a szent szék bibornoka, mint még fiatal férfi, eddig csak az élet kellemesebb oldalát ismerte. Bár a Báthoriak sok ügyességével birt, s a jezsuitáktól sokat tanult, még sem birt elég belátással arra, hogy belássa, mikép a fejedelmi bot, nem püspöki pálcza, s hogy a protestans és a térítéstől félő Erdély támogatni őt nem fogja.

Báthori Endre 1599 mart. 21-én történt megválasztása után délczege szürkéktől vonatot kocsiban, Zsigmonddal ülve vonult be Fejérvárra, hol a várfalakról üdvölvések fogadták. A Zsigmond viharos uralkodása alatt kifáradt Erdély tőle már nevénél fogva is sokat remélt: senki sem számított arra, hogy a fejedelmi széket egy Báthori foglalja el, ki predikátor, köfaragó, zenész, halász, vadász, szóval minden nagyobb, mint diplomata. Fel voltak jogosítva hinni, hogy a hon felszázados szerencsés politikájára visszatérve, a török souzeránitása, <sup>2)</sup> a császár s illetőleg magyar király jó szomszédsága mellett, Erdély függetlenségét fen fogja tartani.

Szép, de nehéz feladat. Melynek csendes megoldása közé, mint villám sujtott be az, hogy a Zsigmondtól pár hónap előtt felküldött Bocskai és Náprádi püspök Prágában apr. 6-n egyezményt

---

<sup>1)</sup> L. Neugeboren tüzetes, Miles Würgengel 225—59 lapja nyomán irt monographiaját. Benigni és Neugeboren Transilvaniája 1853. I II, III, füzet. <sup>2)</sup> Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 51.

irtak alá, melynél fogva Erdélyt Rudolfnak Báthori Zsigmond nevében ujlag átegyezték. <sup>1)</sup> Képzeltetni a meglepetést, a mikor az erdélyi és prágai udvar, mondhatni ugyanazon időben tett váratlan lépésekről egymást értesíték; képzeltetni az erdélyiek megütközését, midőn megérték, hogy Zsigmond követi a fejedelmi választástól elállva, beleegyeztek, hogy Erdély kormányát főherczegek vegyék át, mint kormányzók. Ez egyezmény a dolgok új fordulata miatt már életbe nem léphetett. Báthori Endre tehát Kamuti Farkast Prágába indítá, s felemlítve a kereszténység szélén, a pogányság torkában fekvő Erdély nehéz helyzetét, Rudolfot más alaponi szövetségre kérte fel. <sup>2)</sup>

Kamuti fel sem ért, már Bécsben elfogatott, Bocskait és a püspököket Nagy-Szombattól szintén visszatéríték; s csak miután Rudolf császárnak hűséget esküdtek, bocsáttattak vissza Erdélybe.

Zsigmond ez idő alatt Fogarasban mulatott. Eléggé meg volt már törve, de hogy viszonyait még ziláltabbá tegyék, álbarátai azt tanácsolák, hogy nejétől válják el.

Hogy az anygali jószágú nő e botránynak ki ne tétessék, jó emberei mindent elkövettek. Zsigmondnak fejébe verték, hogy anygya Majláth Margit, az általa kivégeztetett Báthori Boldizsár anyja, megbűvölte, s arra van kárhoztatva, hogy ha távol van nejétől epedjen érte, s ha közeledik, borzadva forduljon el tőle: Zsigmond, mennyiben rajta állt, e kinszenvedéstől kívánt szabadulni. Hogy Mária Kristierna távozhassék, Báthori Endre jegybe kapott erdélyi jószágait, Fogarast, Tekét, Marosujvárt, Monort, Kisfaludot, Enyedet, apr 8-án átvette tőle, úgy, hogy évenként 15,000 ftot fizessen mindaddig, míg 100,000 ftban megalapított jegyajándéka le lesz törlesztve. <sup>3)</sup> Erre a Zsigmond iránti női kötelezettség alól feloldozák, s a szerencsétlen fejedelemné apr. 18-án kiindult; Báthori Endre Tővisig, Erdély főnemességének virága pedig a hon széléig, Tasnádig kíséré, hol kápolnai Bornemisza Boldizsár, szathmári várparancsnok oltalmába tevék át. E szerint Carilli Alfons jezsuita s több főúr kíséretében Stiriába ment anyjához, Erdélytől örökre bucsút vett. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> A pontokat lásd Wolf. Bethlen IV. 236.—46. <sup>2)</sup> Wolf Bethlen IV. 241. <sup>3)</sup> Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 51. <sup>4)</sup> Okl. Új. magy. Múzeum 1858. 516. Kemény, Fundgr. I. 156. Transylvania II. 122. Chronic. Fuchsio 142.

A Zsigmond helyzetét is rendezniök kellett. Bocskai leérkezvén, reá bírák, hogy Vécs és Sajóról Zsigmond részére mondjon le, s kapja helyébe a dévai várat. <sup>1)</sup> Hogy ezt az országgal helybehagyassák, jun. 7-én Kolozsvárra országgyűlést hirdettek . . Ez is meglevén, Báthori Zsigmond és Endre is bucsút vettek egymástól még pedig nem sejtve, hogy örökre bucsuznak. Zsigmond, miután együlésen a szászok a besztercei, egyébiránt üres kolostort, mit lakásul akart vala választani, tőle megtagadák, <sup>2)</sup> előbb Vécsre ment, minden kincseit, jószágait Bodoni Istvánra bizva, onnan Lengyelországba, Báthori Endre használatul átengedett jószágaira huzódott; <sup>3)</sup> honnan Rómába szándékozott . . Ily végletek közt hanyodott a férfi, ki jobban neveltetve büszkesége lett volna a hazának; bibornok rokonából fejdelmet csinált, s maga bibornokká akart lenni; még fiatal s már is ott állt, hogy miként Róma tyránja, aranyhegyeket ígért volna, hogy élvezetet fedezzenek fel számára. Családját, honát, nemzetét zavarba sodorta, és saját önmagával is meghasonlott . . s most mint egy Kain bujdosni indult, hogy rémes emlékeitől szabaduljon.

Endre fejdelem a hongyülés után egy ideig Kolozsvárt maradt, de vette a kedvetlen hirt, hogy azon török-tatár tábor, mely Temesvár környékén telelt és nyaralt, az erdélyi kormányváltást rablásokra, s a Vér Mihály által parancsnokolt boros-jenőivár megtámadására kezdi felhasználni, s hogy Körösbányáig, sőt majdnem egész Fejérvárig felportyáznak; kellemetlen helyzet, mert a míg Rudolffal tisztába nem jő, nem akart a töröknek nyilatkozni. S mint főpapi ember, a pogánynyal szövétségbe azon esetre akart belemenni, ha Rudolf véduralmát meg nem nyeri. De a tatárjárás hírére, elkellett vetni a kockát: Óvári Istvánt és Rácz Istvánt a Temesvárnál álló Alip Kerai tatár khánhoz s a temesvári basához küldé; ajándékokkal tisztelé meg őket, s felkérte, hogy vessék közbe magokat, mire ezek a szultán sógoránál Ibrahim nagyvezérnél kieszközlék, hogy a szultán fegyvernyugvást adott, Bá-

<sup>1)</sup> Törvényezikk, Mike, Art. Diet. I. 973. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel. 216 Chronic. Fuchsio 143. <sup>3)</sup> Miles Würgengel 2:9. Fundgruben III. 151. Erd. Tört. Tára II. 23. Simigianus I. 190.

thori Endrét a beküldött Husszain csausz által, mint fejedelmet köszönteté, s vele alkudozásba bocsátkozott. <sup>1)</sup>

Báthori Endre szándékában habozóvá tételve, hogy halogatását palástolja, a csauszt, két legtehetségesebb főurral, G á v a i Miklós és Budai Ferenczcel bocsátá vissza Belgrádra, kik által nem kevesebbet követelt: mint hogy jutalmául, a Báthori Zsigmond által elfoglalt Jenő és Lippa várát hagyja kezén, hogy az öt évről fizetetlen maradt adót engedjék el, s a következő öt évre se követeljenek semmit, s végre hogy Erdélyt keresztény fejdelem eleni harczra ne kényszerítsék, s Oláhországot hagyják Erdély alatt. <sup>2)</sup> Oly feltételek, melyeket Ibrahim fővezér önfejétől megadni nem mert; de miután mégis látta, hogy a követek e feltételektől elállani nem akarnak: Gávaiékat Konstantinápolyba küldötte, míg visszajönnek Erdélynek fegyvernyugvást biztosított.

A porta után a két Oláhországgal is tisztába kívánt jöni. Hogy Moldovát jobban megnyerje, azon gondolatra jött, hogy Mogilla Jeromos moldovai vajda leányát, Ifju Jánosnak, mostoha testvérének megkértesse; körösbányai Nagy Jánost ki küldé tehát, s annyira vitte a dolgot, hogy 20,000 arany kölcsönös bánatpénz ígéret mellette a házassági szerződést aláírták, s a nászra napot tűztek ki <sup>3)</sup>

Mihály oláhországi vajdával bajosabban boldogulhatott. Az öreg Ravazdi Györgyöt s Vitéz Miklóst juniushoz küldé. De már ekkor Mihály vajda a törökkel kibékülni nem akaró erdélyi főbekkel összesugott volt. Két hónapig huzta halasztotta az ügyet, míg végre, hogy minden gyanut elhárítson, aug. 14-én 10 bójárjával az Endre fejdelem iránti hűségesküt letette; s erről ünnepléses okmányt adott ki. <sup>4)</sup>

A harmadik szomszédhoz, III. Zsigmond lengyel királyhoz tanácsosát Bánfi Gábort s a követségekben jártas ítélőmestert Kakas Istvánt indítá. <sup>5)</sup> meghagyván nekik, hogy őt mint lengyelországi polgárt és államtanácsost mentsék ki, hogy a fejdelemiséget a király tudta nélkül elfogadta . . . Mire a lengyel király barátságát, segélyét ígerte.

<sup>1)</sup> Wolf d. Beth. IV. 262—68. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel 230. <sup>3)</sup> Wolf d. Beth. IV. 271. <sup>4)</sup> Miles, Würgengel 231. <sup>5)</sup> Kakas, fia Sarlay Annának, kihez Báthori Kristóf szállni szokott volt. Kemény, App. Dipl. XII. 1598 évhez

Vége, hogy magát a római császár felől is, legalább az ellenséges büntetések ellen biztosítsa, Básta György tábornok kaszai főhadparancsnokhoz az erdélyi főhadvezért Kornis Gáspárt indítá . . . <sup>1)</sup> kinél egyébiránt kétesebb jellemű követet alig választott volna. <sup>2)</sup>

A jó szomszédság feletti ily intézkedései közepett, honnan legkevesebb jót várt, a töröktől két követ érkezett, Mustapha és Hussain csauusz, kik a szultán nevében trónra téptét üdvözlék, s biztosíták, hogy urok teljes kegyére számíthat, ha Jenőt és Lippát, hűsége jeléül visszaszabocsátja.

Vajjon egyetértett-e Endre a törökhöz visszahajlani ohajtó országgal, bajos elhatározni. Mint fejdelem meg lehet, de mint bibornok, minden áron óhajtotta volna ismerni a pápa nézetét mi végre Bocskai Miklóst épen Rómába akará indítani: a midőn a vészmadár, Malaspina szent. sevirinói püspök, pápai nuntius, ki épen a keresztény fejedelmek közt szövetség létrehozása végett járta az udvarakat, a pápa azon megbízásával, hogy Báthori Endre és a császár közt jó viszonyt hozzon létre, — a fenmulató Seraphin Bálint hazánfia kíséretében Rudolftól sept. elején ide érkezett. <sup>3)</sup> Malaspinának, kinek minden politikája a vallás, azon kezdé, hogy Endrét arra birta, hogy az ügyet a pápa eldöntésére bizza; s mivel a pápa nézetével tisztában volt, sietett kivinni, hogy Bogáthi Rudolphoz menjen, s jelentse, mikép Erdély a keresztény fejedelmek szövetségében részt kíván venni, s hogy a prágai szerződést felbontani nem kívánják.

Endre tehát Rudolfnak meg volt nyerve, de hátra volt az ország. Miért néhány év előtt a hon legjobbjai elvérzettek, azon terv isménti átvitelét czélba vették. Most is a fejdelem után a tanácsosak megnyerése következett. Kornis Gáspár, Borne misz a Boldizsár, s Alárdi Ferencz tanácsurakat Malaspina méz beszéde csakhamar részére hódítá, a császári párt azonnal alakulni kezdett; de nem mervén erőszakolni, abban állapodtak meg, hogy a hongyülés ideje előtt mindent titokban tartsanak. <sup>4)</sup> A többi tanácsos lágyemelegen

<sup>1)</sup> Wolf d. Bethlen. IV. 268. <sup>2)</sup> Ugyanott 273. l. <sup>3)</sup> Magyar Történelmi Emlék. Okmányt. III. 121. Bethl. IV. 288. Lengyelhonban ez élczeit csinálák Malaspinaról: Nunquam erit bona spina, licet mittatur de Roma.

<sup>4)</sup> Miles, Würgengel 232. Wolf. Bethl. IV. 305.

vette; miért is Malaspinának sikerült Endre fejedelmet odahangolni, hogy szavát adta, hogy a törökkel szakaszt, s ha az országgyűlésen kisebbségben marad, ő nem gyilkoltat ugyan mint Zsigmond, hanem lemond s Erdélyt sorsára bizza. Malaspina tehát felvette Carilli szerepét, Báthori Endre pedig Báthori Zsigmond utára lépett; s hogy ügyeit összehozza, azt mivelteté vele, hogy Endre egy szép napon, a török követeket, kiket eddig visszatartatott, hivatalá, s egy tanácsülésben, melyben Malaspina is jelen volt, kijelenté, hogy Lippát és Jenőt vissza nem adja; s ha a szultán mégis követeli, fegyverre bizza az ügyet, mert később harczra szállni, mintsem megaláztatást szenvedjen . . . A koczka tehát el lőn vetve, a törökök elmentek. Kakas Istvánt pedig Rudolffhoz indíták, megvinni, hogy Endre fejedelem a prágai szerződést kész aláírni azon feltét alatt, hogy a fejedelemség, ha Endrének fiórköze nem találna maradni, leányutódaira szálljon át. <sup>1)</sup>

Ki hitte volna, hogy ily kedvező diplomatiái alakulások mellett Endre, mert biztos alap helyett fővényre épített, oly közel volt bukásához. Ő dynastia alapítására, Mária Kristierna elvételére gondolt, s megbuktatására már kész volt a terv, ő már reá lépett.

Határozott színt öltött volt már Endre császárias politikája, mikor egész váratlanul felkezdett merülni a hír, hogy Mihály, oláhoni vajda, a császár megbízásából Erdély ellen fegyverkezik. <sup>2)</sup> Voltak, kik hitelt adtak; de bizonyos embereknek gondjuk volt, hogy Endrével s a hazával elhitessék, hogy a vajda, ki mint egykori trónvesztett Erdélyben menhelyet talált, kit Báthori Zsigmond fejedelemségébe visszahelyezett, <sup>3)</sup> s ki Endrének esküt tett le — ilyesmire nem gondolhat.

Pedig úgy volt. A kalandori vállalatokra mindéig kész Mihály vajda, mint Rudolf császár hűbérese, <sup>4)</sup> már Báthori Zsigmond ellenében szereppel volt megbizva, most Báthori Endre felléptével a császár egyenes parancsára készült, fegyverkezett; s azon ürgy

<sup>1)</sup> Miles, Würgengel 233. Kakas csak nov. 25. bocsátatott vissza. Magy. Tört. Emlékek Okmányt. III. 136. <sup>2)</sup> Gr. Mikó Erd. Tört. Adat. I. 52. <sup>3)</sup> L. kötelezettségét s életét Wolf. Bethlen. IV. 274—75. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Tár. III. 174—77.



alatt, hogy a töröktől fedetlen hagyott Bulgáriára akar rontani, harczy készületeit nyíltan folytatá.

Könnyű volt, mert Báthori Endrének csak annyi tapintata volt, hogy aprilisben, mely időben Rudolfal még feszült viszonyban állt, a császártól az éppen ellene teendő készületekre küldött 70,000 frt ezüst pénz Erdélyeni átszállítására még szekereket rendeltetett. <sup>1)</sup> Már akkor készen volt a terv, hogy míg egyfelől Mihály vajda támad, Magyarhon felől a kassai parancsnok, B a s t a György csapjon Erdélyre.

Már csak a napot kellett kitűzni. Az e feletti rendeletet meghozni Stojka nevű bojár itt ment át, s miután Székely Mihály szathmári parancsnoknak is kézbesíté azt, Erdélyen keresztül vitte meg urának, még pedig Malaspina tudtával.

Azon kormányzati elvből, hogyha a szomszéd fegyverkezik, fegyverkezni kell: Szászsebes mellett itt is tábort vontak össze, de minden komolyabb gondolat nélkül. A fejdelem C s o m o r t á n i Tamást, székely főurat beküldte ugyan, hogy a vajda kártyáiba nézzen: de az oly vaksággal járt el, hogy a fejdelem a vajdának még azt is megengedé, hogy Erdélyben toborzon, fegyvereket szerezzen, sőt M a k ó György, L u g o s i Ferencznek s több másoknak szabadságot adott, hogy a vajda szolgálatába át menjenek. <sup>2)</sup>

Sept. vége felé Mihály vajda már felakart lépni. Viszter Demjén és Bréda személyében követséget küldött Endréhez, s nem kevesebbet kért, mint hogy engedje meg neki, hogy a Magyarhonba vonult Ibrahim basa ellen, Erdélyen át menjen Rudolf segítségére. <sup>3)</sup> Az árulásról a fátyol szét kezdett lebbeni, a fejdelem tehát kereken megtagadta; s kis-sennyei Sennyei Pongráczot, várhegyi kapitánt és Háromszék főkirálybiráját, egy eszes, de aulicus férfit, s K o r n i s Gáspárt, Sennyei nyugotra gravitáló politikájának másik részesét, Mihályhoz küldé, hogy fegyverkezése felől felvilágosítást kérjen. A vajda, kinek eljárását ha diplomatiái ügyességnek neveznök, megbélyegeztük vele a diplomatiát — magát szerencsétlen csilagzat alatt születettnek vallá, hogy a fejdelem benne kételkedik; s könnyhullatások közt mindenre, mi szent megesküdt, hogy

<sup>1)</sup> Miles, Würgengel 233. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel 234. W. d. Bethlen, IV. 297. <sup>3)</sup> W. d. Bethlen IV. 319.

ellenesetben az Isten odajuttasa, hogy fia testével táplálkozzék, s annak vérével oltsa szomjúságát . . . <sup>1)</sup>

Nem merjük ugyan Sennyeit árulással vádolni, de hogy a különben éles elméjű férfi magát elámittatá s ez által a fejdelmet csalodásba ringatni segített: nagy árnyfolt marad honszerető jellemén. Sennyei előadása után magyar ember botránynak tartotta volna tovább is kétkedni. A most is inkább bibornok mint fejdelem az inkább papi mint kormányi dolgokkal foglalkozó Báthori Endre, sergeit jóhiszemben hazabocsátá, maga pedig vadászat, építkezés s más szenvedélyeinek engedé át magát; folytatá Fejérvár tervbe vett szépítését: a fedelemei palotán és nagy templomon javításokat tetetett; Genga Simon mérnök-építészét azzal bizta meg, hogy az Ompoly-vizét, egy 3000 öl hosszú csatorna által Fejérvárba vezesse; e mellett kivégzett testvérenek Báthori Boldizsárnak, mestermivű emléket faragtatott, s azt a templomban felállíttatván, fekete selyem mennyezetébe az ezüst szegeket saját kezűleg veregeté . . . zenélt és imádkozott; szóval a helyett, hogy a hon nemes haragja mennyköveit keltette volna fel elleneink ellen, előkészületeket tett egy hosszas uralkodásra, mely közé idyli örömekeket szándékozott vegyíteni. <sup>2)</sup>

## II.

**Mihály vajda betör. Szeben felé siet. Báthori Endre elejébe megy. Sellenbergnél megütköznek. Báthori osatát vesz. Elfut. Meggyilkolják. Mihály vajda Fejérvárra bevonul.**

Azonban, ezen árkádiai hangulat nyugalját, nem soká kétségbe nem hozható fegyverzőrej zavará meg.

A Malaspináéktól tudtán kívül kémi szerepre juttatott Kornis Gáspár fővezért újra átküldék Mihályhoz; sőt a Lengyelországból nagy pompával visszahozott Báthori Istvánt is indítani akarák: midőn a kétszinű vajda a fejdelmet felkérte, hogy testvérét Báthori Istvánt, küldje a verestoronyi-szorozhoz, mert nejét s fiát Petráskot, kincsei nagy részével hűségre zálogául át kívánja adni . . .

<sup>1)</sup> Miles, Würgengel 235. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel 205. W d. Bethlen, IV. 300.

A vajda nem csak Erdély, hanem a porta irányában is hasonló cselekre vetemedett. Nehogy a török háta megett felkeljen, Báthori Endrét feladá, hogy a portától elakar szakadni: ő pedig hogy hűségét kétségen kívül tegye, adót küldött a portára . . . Már készen volt, táborban állt s vezérei sem ismerék célját. Mielőtt megindulna, még a táborában lévő feles magyarság érzületét is ki akará kémlelni: tán nem tartá őket oly megfizethetőknek, mint valósággal valának. E végre oct. 18-án Plojesten felállítá táborát, a magyarságot csapatonként főhadiszállása elé léptetve, esküre kényszeríté: hogy bár hová vezetendi, zászlóját el nem hagyandják. <sup>1)</sup>

Legelső volt Makó György csapata, vezetékek Tárkány István, Tamásfalvi János, Nagy Demeter és Kis Gergely; utánna jött Nagy Bálint 500 lovasa, Horvát György, Kis János, Kidei Péter, Szindi János alvezérek alatt; ezek után Petneházi István 400 jancsárszerű lovassága . . . <sup>2)</sup> Mint e névsorból látható, kalandorok sehonnai viadorok, kiknek hátán volt házuk, keblén a kenyerök.

Már utkészen állt Mihály tábora, összesen mintegy 25,000 ember, egy sereg ágyuval. <sup>3)</sup> Oct. 21-én kelt napi parancsa szerint Endre fejdelemmel oly egyezményre lépett, hogy Oláhországot neki átadja: felhitta tehát katonáit, kísérvék el Magyarhonba, hol ő Rudolf szárnyai alá akarja lehajtani fejét. <sup>4)</sup> Erre oct. 23-án a bodzai-szoroson beindult, kora reggel már Erdély földén volt s bejövételét, Béli János kastélya halomra döntésével proclamalta.

A hír, mit a brassaiak hírnöke Kornisnak mint fővezérnek jökor meghozott, de mit kétes jellemének tulajdoníthatólag másnapig eltitkolt, mint mennykő csapott Fejérvárra, hol oct. 18-kán országgyűlés nyílt vala meg. <sup>5)</sup> A tanácskozás egyszerre megszakadt, harci készülődés nyomult előtérbe. Felülési panancsok repültek. Aranyosszéken véres kardot hordoztattak, s a jobbágy-ságra vetett székely néphez felszólítás indítatott, hogy ha felkél, elvesztett szabadságát visszanyeri.

Késő volt minden. Mert Mihály vajda a Bodzán ki sem nyugodta magát, Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Haralyi Istvánt

<sup>1)</sup> Miles, Würgengel 237. <sup>2)</sup> Kulcsárféle Kronika 90 l. <sup>3)</sup> Miles, 241. 60—100,000 embert, 80 ágyut említ egy egykoru Magy. Tört. Emlékek. Okmányt, III. 133. <sup>4)</sup> Kulcsárféle Kronika Szindi után 90. <sup>5)</sup> Miles Würgengel 238. W. Bethlen V. 323—25.

Dömös Istvánt s másokat, Rácz György hive kémkedése mellett, a székelysége küldé, a fejedelmet a szabadság ígérésben megelőzte, s a jobbágyság vasveszeje alól, mely alá őket 1596-ban ismét visszakényszeríték, felszabadítá; <sup>1)</sup> ha pedig fel nem kelnek, az egész székely földet, hamuba döntéssel fenyegeté . . . Bár az értelmesebb rész tisztába volt, hogy hódítótól jólétet, leigázott nép fejedelmétől szabadságot nem remélhet: a köznép nem így gondolkozott, Csikban, Gyergyóban mintegy 1000 ember fegyvert ragadott, s lejövet zajosan követelte, hogy a Háromszéken fekvő Várhegy-várat, mit János Zsigmond fékezésekre építtetett, leronthassa . . . <sup>2)</sup> Ugy lön mint kívánták. <sup>3)</sup> S csak azután indultak a vajda táborához.

Ez alatt a vajda, hogy a fejedelemnek időt ne engedjen, oct. 24-n a bodzai-szorosból felkelt; útját Fejérvárnak vette. Brassó mellett elhaladva, a várost feladásra szólítá; s mire tagadó választ kapott, oct. 25-én hátrahagyva a várost, az akkor mértföldeket kanyargó sárkányi erdőnek vette útját, Szunyogszöveget hamuba dönté.

Az előcsapatot képező longyel lovasok a velek szemben jövő brassai kereskedőket lesújták, a tábor égetett, pusztított; a rabolhatással kecsegtetett népet mint ár sodorta magával: s a festői Fogaras-vidéken oly sebesen haladt át, hogy a híres rácz kalandor, Bába Noák, 6000 főből álló sergével, mely a verestoronyi-szoroson tört be, <sup>4)</sup> oct. 28-n már csatlakozhatott.

Endre fejedelem belátva a játékot, melyet a hazával idegenek ármánya üz: a nála mulató Malaspina püspökre rontott, s kemény szemrehányások közt felszólítá, hogy menjen a vajda elébe, s adja tudtára, hogy Erdély a császárnak meghajolt. A püspök betegség ürügye alatt a követségre nem vállalkozott. Csejti Istvánt indíták tehát, s készüléket tett. A kormányt testvére Báthori Istvánra és Gyulafi Lászlóra bízva, polgári ruhát öltött, <sup>5)</sup> s a csekély sereggel, mit oly kevés idő alatt összevonhatott, Szászsebesről Szebennek indult; melyen tul oct. 27-n már a vajda sergével találkozott. Estve felé Malaspina is Endre táborához érkezett. Né-

<sup>1)</sup> Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 52. 5. <sup>2)</sup> Miles, Würgengel 240.

<sup>3)</sup> Kulcsárféle Kronika 91. <sup>4)</sup> Miles, Würgengel 242. <sup>5)</sup> Schuller Archiv.

melyek szerint, ha a fejdelem e perczben a harczi kürtöket megfuvatja, a győzelem bizonyosan részére üt ki. Azonban a vajda cselhez nyult, alkudozásba bocsátkozott, huszonnégyszáz órai fegyverszünetet kért és kapott; melynek kezességül a fejedelmi táborból Székely Mózes és Bogáthi Menyhárt, a vajdáéból Postelnik Gergely és Bréda nevű bojárok egymást ünnepélyesen kicserélték.<sup>1)</sup> E meglévén, Mihály vajda már felemelte szavát, s következő pontokkal állott elő: Erdély nyilatkozzék a császár mellé; sarczul fizessenek 100,000 forintot; Endre Oláhországról mondjon le; a multakra vessenek fát; végül, hogy Endre Erdély kormányát adja át Báthori Zsigmondnak . . .<sup>2)</sup>

Oly feltételek, melyekre már csak ágyuval lehetet felelni. — Másnap oct. 28-n, csütörtökön reggel, a kezeseket egymásnak visszaadták, az értekezlet megszakadt. Malaspina azon ürügy alatt, hogy a vajdát ő majd visszatérésre birandja átment, magát biztosítá.

Mikor a vajda hálóját már kerítve látta, Sellenbergből ágyuit előlépteté, s reggeli 9 órakor a csatajél eldőrdült.

A magyar tábor, mely arról ábrándozott, hogy Malaspina a béke olajágával térend meg, meg vala lepetve. A harczi sorok mozgásba jöttek, s a 4000 lépésnyi síkságon, mely Szeben és Sellenberg közt terül, megkezdődött a nevezetes csata.

Nehéz pillanat a hazára. A fejdelem csak néző, a fővezér Kornis Gáspár kétes jellemű, csupán csak az alvezéreknek és a harczi népek volt helyén a szíve. Az előcsapatot a derék Székely Mózes vezérlé, dandárát 1000 erdélyi, s 300 lengyel lovas képezte, kiket Lévai Ferencz s két vitéz Székely főúr, lemhenyi Csomortáni Tamás és Béli Tamás vezérlett; a sereg jobb szárnyán 10,000 gyalog léptetett, a Báthoriakhoz annyi hűséget tanusított szászfalvi Lázár István és Aradi György alparancsnoksága alatt; balszárnyán Peresit Máté vezeté a fejedelmi gyalog testőrséget Túri Ferenczcel. A sereg zömét a Magyarhonból beszármozott s itt jószágokkal ellátott Huszár Péter és Tahi István 500 lovasa, Zalasdi Miklós, Bogáthi Menyhárt s más főnemesek dandára, Barcsai András

<sup>1)</sup> Miles, Würtemberg 243. <sup>2)</sup> Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 134.

lugosi bán, Sibrik Gáspár a fejedelmi lovastestőrség kapitánya csapatai és az udvar nemes apródjai képezék.

Ezek kezdék meg a csatát. Mig megettők a Senyei Pongrácz Mindszenti Benedek, Toldi István, Ravazdi György, Bodoni István, a fejedelem mostoha testvére Ifju János s más tanácsurak körében, ott állt a megyei nemesség s a felkeltett nép, kik közt Kornis Boldizsár, a fővezér fia volt látható. Mindössze 9000-nyi kis sereg, mennyit a beütéstől hat nap alatt össze lehetett rögtönzeni; ennek is fele csataképtelen. A fejedelem biborveres páncéltölt ruhában, holló fekete ménen a szt.-erzsébeti szőlőhegyek magaslatán foglalt helyet, körülé a többek közt Csák István, Palatics György és a szárnysegédek fejedelmi jelzászlóval, melyeken A betű ragyogott. <sup>1)</sup>

A vajda tábora balszárnyán Baba Noák, jobbján rácz lovaság, közepén Makó György a behozott magyarsággal s felgyűjtött székelységgel; megettők a vajda mellett kozák és oláhoni lovasok . . .

Az ágyuk elkezdék véres játékukat. A csata kétes fordulatokkal folyt, mignem Zalasdi Dani, kit a Báthori-család emelt ki, fajrokonaságtól indítva átszökött s a csatarendet elárulá. <sup>2)</sup>

Most már a vajda rohamot vezényelt. Baba Noák nyitá meg Lázár Istvánra; mi visszaveretvén, Makó György kísértett egy mást renegát magyar és székely zsidásaival. S megkezdődött a véres ütközet, melynek minden csep vére nemzeti szennyfolt, mert bár a renegátok egy része megbántott Coriolani bosszuvágytól volt vakitva, s a szabadságtipró Báthori-ház ellen hevült, a nagy rész a római viadorok vakeszközzel határos szerepét játszá, kiknek vérök olcsó, ha a tusa tapsai közt testvérok ellenében omlik is ki.

Bár a harc részletei előttem feküsznek, bocsánat, ha ott, hol a történet költészete megszűnik, hol a harcosok egyrésze nem hős, hanem bakó, hol elárult ábeli vér kiált az égre, — e csatának a valódi-hős tetteket illető leírást nem adhatjuk.

<sup>1)</sup> Miles Würgengel 245. <sup>2)</sup> Nem tagja a híres Zalasdi családnak. Ezt Székely Mózes, Mihály vajda bukta után feldaraboltatá, s az ország részeire felbuzetá. Miles. 246.

Részünkről L á z á r István Báthori Zsigmond poroszlója el-  
esett. Görög Tamás, Széplaki István fejedelmi zászlótartók hiába  
hultak el; Sz é k e l y Mózes oroszlánybátorsága mit sem ért; Hu-  
s z á r Péter hiába vezérlé segítségre a nemesség dandárait: Mihály  
vajda maga is bevágott, Endre fejdelem is csatára szállt. Minden  
hasztalan, mert a szerencsétlenség a magyar tábornak már üldözőbe  
vette: a fővezér Kornis Gáspár, Ravazdi György tanácsos ur,  
Bolyai Gáspár s más főemberek foglyúl estek; s a minden-  
ben árulót látó fejedelmet oda vitték, hogy a csatátért el-  
hagyva, önnépétől is rettegve futásban keresett menedéket. És  
ki hinné, <sup>1)</sup> ennyi cselszövény daczára is a csata még mind  
folyt. Sz é k e l y Mózes, Huszár Pál délutáni három óra tájt  
a tábornak oda hangolák, hogy a harc új erőt kapván, a vaj-  
dát megfutamtaták . . . Már futott, azonban megérkezett a felkelt  
székely jobbagyság, ezekkel a vajda megtért; <sup>2)</sup> a fejdelem len-  
gyelei is átszöktek; erre a csata megújult . . . a lemenő nap két-  
ség alatt hagyá, ki részén áll a győzelem.

Gyászos éj borult a vérben uszó csataterre, melynek két el-  
lenkező oldalán két vert had foglalkozott podgyászaival, hogy  
az éj sötétét menekülésre használja. Azonban a vajdának jutott a  
szerencse, hogy megvigyék, miszerint a fejdelem még délutáni  
három óra tájt elhagyta táborát, s a vezérletben nem bizó tábor  
futásról gondolkodik.

A vajda felhasználta a szerencsét, hajnalban ráütött a fej-  
delmi tábor romjára, s a kézrekerült 32 ágyú öt jelelé ki győzel-  
mesnek.

A kétrésről mintegy 4000 ember maradt csataterén. A fen-  
megnevezetteken kívül, T o l d a l a g i Ferencz, dobokai főispánt,  
L a s k a i János hires törvénytudót, K ö p e c z i Mihályt, Gerendi  
Jánost, Bakó Dánielt említik még, mint jobb sorsra érdemes ál-  
dozatokat. Főurat és népet, erdélyi és oláhroni harczost ugyanazon  
halomba temeték, azon jókora domb alá, mely a Sellemberki-tér  
közepén ma is messzelátászólag domborodik.

Még folyt a szomorú temetkezés, a vajda sergei már mint

<sup>1)</sup> Mig Kornisnak semmi baja, Ravazdit az udvarhelyi vár parancs-  
nokát, a székelyek gyűlölete tárgyát s Bolgait a vajda azonnal lesújtatá.  
Miles, Würgengel 247. <sup>2)</sup> Gr. Mikó. Erd. Tört. Adatok. I. 52.

nyomozó véredek lepték el a hont, hirdelve, hogy a vajda a nemesség kiirtására jött. A vajda nejével és Péter nevű fiával a császártól ajándékba kapott hatos szürke fogattal, <sup>1)</sup> mintegy triumphator vonult be nov. 1-n az erdélyi fejedelmek pusztán hagyott fővárosába, Fejervárra: hol senkit sem talált, mert Báthori István és Gyula fia László a kormányzó helytartók egyike somlyói, másika szilágy-csehi várába menekültek.

Szomoru napok álltak be. A nemesség mint üldözött vad futkosott saját hazájában. A szertebocsátott vajdai sergekkel a jobbagyság kezefogva esett neki az odadobattak hitt földesurak életének és vagyonának.

Bán Mihály a vajda egyik vezére 3000 emberrel Kolozsvárra ment, azt elfoglalá, <sup>2)</sup> a más városok szintén kezébe estek. A szegény fejedelem mintegy másfél száz főrral, <sup>3)</sup> milyenek Ifjú János, Béli János és fia Pál, Zalasdi Miklós, Becz Tamás és Imre, Lázár Imre és Farkas, Csomortáni Tamás, Kabos István, Geréb Ferencz, hogy a vajda foglárjai elől mielőbb Moldvába, onnan Lengyelországba menekülhessenek, otthagya a csatatért, Udvarhely felé futottak; honnan a fejedelem az Udvarhelyt leapadt kísérettel Csiknak vette útját, s hol most a szt.-domokosi rézbányák vannak, az Olt völgyéből a határszéli havasoknak indult.

Futott, de a fejére tett jutalomigéret és a táborból utánna indított 12,000 ember szélszárnyon követte, Felcsik néhány falva, egyfelől a jobbagyságra vettetés fájdalma, másfelől a futó földesurak kifoszthatása ösztönéből utánok rohant. <sup>4)</sup>

A mint Csik-Szentdomokosról a bányáknak tartunk, az Olt bal partján, ma is kereszt jeleli a kis völgyet, melyen a bujdosók a hegyeknek felcsaptak; kereszt jeleli a forrást, mely mellett a pap-fejedelem hasonlóan az elárulás szenvedései elé néző üdvezítőhöz, balsejtelmek közt osztá meg hiveivel utolsó falatját; a kehelyt, melyből szomját utolszor enyhíté, maig is tartja a Boros-család. Nov. 3-ka alkonyán Szent-Tamás nevű hegy lábain, Pásztorbükk nevű helyen tévelygett, <sup>5)</sup> midőn körüle támadó székely és oláh-nép lándzsája, fejszéje villana fel; 800 vért és zsákmányt szom-

<sup>1)</sup> Schuller, Archiv. I. 148. <sup>2)</sup> Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. III. 135. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adatok. I. 53. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 133. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Tára. I. 187.



juhozó bős ember lármájától látta magát körülvéve. Csata támadt köztök, ha szabad e szót orgyilkosok műtételével szennyezni. A nép győzelemre vergődött. A bujdosók lovukat, vagyonukat nekik hagyva, az erdők sűrűjében kerestek oltalmat. Béli János s két fia Pál és Kelemen, Lázár Imre, Karácsoni s mások sirjukat lelék. A fejdelem még mintegy 2000 lépésre haladt, Naskalat hegy táján, már már alig birta a fáradság terheit. Kisérete elhult, csak Fekete István s Mikó Miklós támogatta még; ezek közül is Feketét vérvesztése miatt galyok közé rejték. <sup>1)</sup> Kunyhót pillantának meg, forrás vizért küldék a jó pástor embert; egy tölgy árnyába vonultak, a hold sugarát is kerülték. Azonban a nyomozók üvöltése már ide hallatszik. Ördög Balázsban felismerék a fejedelmi udvar egykori szolgáját, mentő angyalt véltek közelgeni. Mikó elejökbe megy; de még azon kegyelmet sem nyeré meg, hogy felajánlt kardjával sujsák le . . . Erre a fejdelem következett. Néhány percz múlva a magát hősileg védett Báthori Endre is, történezszeink szerint Ördög Balázs, a néphit szerint Krestély András fejszeütésétől, <sup>2)</sup> mi bal vakszemén találta, összerogyott. S az alig negyven éves férfi, hét hónapi fejdelemkedése után, mikép a vérpadra került XVI. Lajos ősei hibáiért, népe dühének lön áldozata. Mert a népet el lehet nyomni, de jogérzetét kiszakasztani nem.

Az elámitott nép, mely azt hivé, hogy Báthori Endre s társai fejével a népszabadság tiprók utolsó hidrafejét vágák le, a nemes főt magokkal vitték; magokkal az elfogott Ifju Jánost, Kabos Istvánt, Pálosi Gáspárt, Geréb Ferenczet, Lázár Farkast; velek Fejérvárra siettek; de elejökbe jött a szózat, hogy sujsák le, s csak Ifju János <sup>3)</sup> és Mikó kis fiával kedveskedtek a vajdának.

A szencsétlen csata után tizenegy nappal, nov. 8-án, ott feküdt a vajda asztalán a fejedelmi szép szöke fej. <sup>4)</sup> Mihály vajda tetetett fájdalomla hasonlított a Julius Caesárához, mikor ellenfelévé vált barátja, Pompejus fejét megvitték; neje mintegy rosszat sejtve,

<sup>1)</sup> Később Moldvába menekült, s úgy ír le az esetet. <sup>2)</sup> Lesujtója egy ifju rosz ember. Magy. Tört. Emlékek Okmányt. III. 140. <sup>3)</sup> Két hó múlva a vajda a Marosba fojtatá W. Beth. IV. 485. <sup>4)</sup> Malaspina, pápai követ, Miklós krétai festővel lefesteté, hogy a pápának megvigye. W. Bethlen IV. 467.

sohajta fel: hej szerákul papá! szegény pap! s férjét a sors változandóságára emlékezteté. <sup>1)</sup> Teodosius cancellára tanácsára kiadá a parancsot, hogy testét is hozzák el, kilenczed napra Fejérvártt volt az is; de kis uja, mit gyilkosai a rajta volt drága gyűrűért levágtak, hiányzott; s idehozatván egyszersmind a Báthori Zsigmondtól legyilkoltatott Báthori Boldizsár testét is Szamosujvárról, a két testvért az egybekényszerített karok és rendek közepette, nov. 24-én a nagy templomban azon emlék alá temetteté, melyet a szerencsétlen fejdelem testvére számára készített.

Elvérzett, de gyilkosai felett sem soká késett az ítélet: a vajda jutalom helyett a néptől az összes zsákmányt összekutattatá; a csiki székekelyekre a pápa 100 éves pénteken és szombaton tartandó böjtöt monda ki. <sup>2)</sup> Mihály vajda pedig, mint látandjuk, még sajnosabb véget ér.

Mennyire fájlalja a székelj nép e tettét, bizonyítja az, hogy Pásztorbükön egy kereszt alaku fát mutat, hogy egy jámbor székelj a szerencsétlen fejdelmet egyelőre ide temette volt, sirja fölé keresztet állított: s mint regéli, e fakereszt kizöldült, abból lett e fa, melyhez a nép most is bucsút jár.

---

<sup>1)</sup> Nemzeti Társalkodó 1840 15. sz. <sup>2)</sup> Erd Tört. Tára I. 187. <sup>3)</sup> W. Bethlen. IV. 468.

# Rudolf előszöri uralma.

(1599. nov. 3. — 1601 febr. 3.)

## A) Mihály vajda helytartósága alatt.

(1599. nov. 3. — 1600 oct. 6.)

### I.

**Mihály vajda Fejérvárra bevonul. Erdélyt magának akarja tartani. Moldovát is egyesíteni próbálja. Rudolf, cs. és a szultán elismeri.**

A fejedelmi kor legszomorubb napjaihoz értünk. Egy korszak nyílik meg, melyet a mongoltatár dúlás óta nem láttunk, melyben az erdélyiek feje felett nem damoklesi kard, hanem pallos függött: melyet Bocskai forradalma fog helyreütni.

Bocskai már ez időben fejedelemséget keresvén, hajdukkal Kolozsvárig nyomult vala: de a sellenberki csatavesztés hírére megtért. <sup>1)</sup>

Mint említők, Mihály vajda nov. 1-én Fejérvárra bevonult. Báthori Endre és hivei lesújtatának. A kormányzat teljesen a császári párt kezében maradt, melynek cancellár Náprádi Demeter, püspök, <sup>2)</sup> Kornis Gáspár, Alárdi Ferencz, Bornemisza Boldizsár és Sennyei Pongrácz.

Nov. 20-ára Fejérvárra hongyulést hirdettek. A megrémültek megjelentek. Báthori Zsigmond donatioit eltörlék; a vajda sergei számára roppant élelmi szert, ezenkívül, mi eddig hallatlan volt kapunként 6 ft. adót, a székelyekre minthogy új fejedelem lépett a trónra, ökörsütést róttak. És a mi a gyűlés legfőbb tárgyát tette, mint Rudolf császár tanácsosa, helytartója és egyik főkapitánya a rendekkel hűségesküt tétetett le. Hogy a székely népet megjutalmazza, mely napon a gyűlés végződött, okmányt adott ki, melynélfogva jobbagyság alól felszabadítván, régi szabadságukba visszaszahelyezé, kikötvén, hogy hadidején jó fegyverrel szolgálni tartoznak;

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 53. 94. <sup>2)</sup> Ugyanott I. 54. <sup>3)</sup> Törvénycz, Erd. Tört. Tára I. 212.

fenhagyván azon ősi szokást, hogy a mikor fejdelem lépik trónra, nősül, vagy első fia születik, minden hatodik ökrüket adóba adják, valamint a többi gyermekek születésénél s keresztelésénél 1 ft. adót adni kötelesek legyenek. <sup>1)</sup>

Alig hangzott el az eskü, szavaztatott meg az adó; Mihály vajda elveté álarczát, s a férfi, ki Oláhország történetében, mint azon ország legnagyobb fejedelme jelenik meg, Erdélyben mint bitorló lépett fel, s vandalismusa által nevét bemocskolá.

Első gondja közé tartozott, hogy Báthori Zsigmond kincstárát, mely drága edények, öltözetek, löszerek, órák, ékszerek, s vert aranyokban néhány százezer forintra ment, elfoglalta, Vécsről magához viteté. <sup>2)</sup> Hogy hivei is meggazdagodjanak, a vele bejött bojároknak, katonáknak uradalmakat, jószágokat osztogathasson: a Báthori Endre mellett elestek jószágait elkoboztatá, s ha Malaspina pápai követ nincs benn, cancellára Náprádi Demeter elnézése mellett, azonnal hozzálátott volna az erdélyi nemesség kiirtásához. <sup>3)</sup> De minthogy ez ellenszegült, egyelőre beérte azzal, hogy magyar zsoldosait a Barcaságra, ráczait Déva vidékére, oláhait a megyei faluk, városokra telepíté, nekik szabadkezet engedett <sup>4)</sup>

Rendben látván magát, Stojka nevű hívét azonnal Rudolfhoz inditá, hogy győzelme hírét vigye meg, hozza le az évenként Oláhország védelmére járt 10,000 aranyot, s végül, hogy Erdélyt számára felkérje. Hogy a pápát is megnyugtassa, 1600 febr. elején azt írta neki, küldjön pénzsegélyt, mert nagy céljai vannak, s azok egyike, hogy Oláhországot a római vallásra tegye át. <sup>5)</sup> Hogy a harmadik hatalmat is kijátszodja, Török Mihályt a portára inditá, hogy neki fejedelmi jelvényeket eszközöljön . . . És ez utolsó hozá meg végveszedelmét.

Mig ezek odajárnak, 1600 febr. 9-re Fejérvártt új hongyülést tartott, melyen mikor a rendek alkotmányukra hivatkoztak, már kardjára csapott, s kimondá, hogy az mától fogva Erdély törvénye; s ha egy pár jobb érzésű bojár nincs mellette, Demeter bolgár püspök nógatására, mit egyszer felhagyott, a nemesség kiirtását

<sup>1)</sup> Okl. Székely M. féle Székely nemzet Constitutioi. 82. <sup>2)</sup> W. Bethlen IV. 471. <sup>3)</sup> W. Bethlen IV. 464. Erd. Tört. Adt. I. 179—195.

<sup>4)</sup> Chronicon Fuchsio-L. I. 52. Simigianus 199. <sup>5)</sup> Magyar. Tört. Tár III. 120

megkezdette volna. <sup>2)</sup> Volt-e erre valakitől utasítása, nincsen fel-  
derítve.

A gyűlés után roppant pompával, mintegy 600 fegyverestől kísértetve Brassóba ment, hová mart. 1-én érkezett. Itt fogadta Rudolf császár követeit, mart.4-én, ide érkeztek a török portától küldött fejedelmi jelvények, miket egy basa mart. 9-n hozott meg. <sup>2)</sup>

Rudolf Mihály vajdához Ungnad Dávidot s Székely Antal szathmári kapitányát küldé, s általuk egy febr. 11-én kelt diplomában Erdély elfoglalásáért elismerését nyilváníta, s jutalmul őt és fia maradékát Oláhország trónán örökjögunak ismeré el. <sup>3)</sup> S fel-  
kérte, hogy Erdélyt Basta, kassai főkapitányának adja át.

Azonban a merész vágyakkal felruházott vajda ezzel távolról sem volt megelégedve. Erdély átengedése helyett alkudozásba bocsátkozott, telhetetlensége körülbelől odament ki: hogy a császár adja neki Erdélyt s a két Oláhhont örökösire szállíthatólag; Erdélyhez adja a tiszai megyéket is; Görgényt, Vécset, Fogarast, Gyalut, Husztot, Kővárt adja át családjának; s azon esetre, ha a török miatt megbuknék, 100,000 évi jövedelmet kért biztosítani; mikre ráadásul birodalmi herczegi czímet kívánt. <sup>4)</sup>

A beküldött cs. biztosok a vajda felcsigázott követeléseit 12 pontba foglalák; többek közt a két Oláhországot biztosíták, de Erdély felett csakis gubernatorságot ígérhettek: végre is belátva a nagy véleménykülömbiséget, a biztosok eredmény nélkül visszamentek.

Azonban Erdély ezen leigázása a szomszédoknál sem maradt hatás nélkül. A törökkel tartó lengyel és moldovai udvar lépést akart a befészkelődés ellen intézni, s e végre abban állapodtak meg, hogy Báthori Zsigmondot visszajöni segítsék. <sup>5)</sup>

A vajda azon ürügy alatt, hogy ezt akarja megakadályozni, egy harmadik ország, Moldva meghódítását is célba vette.

Nehogy mig künn jár, itthon a török párt feltámadjon, vagy hogyha csatát vesztené, Báthori Zsigmondot — behozzák: azon főurakat, kiket magával vinni tanácsosnak nem látott, arra szólítá fel, hogy fiát, Petraskót, lennének szivesek Oláhországba kísérni, s

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adatok I. 179. 180. 195. <sup>2)</sup> Chronic Fuchsio-L. I. 153

<sup>3)</sup> Az okmány Wolf. Bethlea IV. 487. <sup>4)</sup> Magyar Tört. Tára, III. 178

<sup>5)</sup> Ugyanott 178.

szép szín alatt a hon hatalmasabb fiait mint B á n fi Gábort, Bogáthi Miklóst, Bodoni Istvánt, Kamuthi Farkast, Mikola Jánost, B á n fi Györgyöt, Mihályt és Ferenczet, Tarnóczi Sebestyént, Torma Kristófot, Baládfi Istvánt, Bornemisza Istvánt, G y u l a y Ferenczet Erdély határán tul tevé.

Még egy más cselfogáshoz is nyult. Szilvási Boldizsárt és Hertelt Báthori Zsigmondhoz küldé, hogy felszólítsák, foglalja viszsza trónát, s vegye el leányát, Flórikát. Azonban uttársukat, Muraldo János nevű orvosát arra bérlette fel, hogy Báthorit pusztítsa el. Jeremiás vajdának pedig azt ízené, legyen nyugton, csak a hátszélit kívánja biztosítani, egyéb szándéka nincs.

Igy ki voltak osztva a szerepek, midőn érkezik a török porta követe, s a meghozott fejedelmi jelvények díjául Jenőt, Lippát, Lugost és Káransebest felkéri. De megérkeztek Rudolf császár biztosai is, apr. 20-n Erdélyt ujra felkérék.

Mihály vajdát e küldöttségek meglehetősen meglepék. Rudolf követeinek tudtára adván hadi terveit, felhitta, hogy kövessék őt, vagy várják be, míg visszaérkezik; a török követeket pedig, nehogy a porta szövetségét ohajtó nagyok szóba eredhessenek, magával vitte, apr. 24-én megindult. <sup>1)</sup> A császári biztosok, kik mert pénzt nem hoztak, hidegen lönek fogadva, kik egyszersmind beláták, hogy Erdély átadását megtagadottnak tekinthetik — vissza-indultak; azonban a vajda cancellára utánok küldött, Kolozsvártt letartóztatá.

Ez alatt a vajda máj. 6-án Moldvába rontott. Miként Báthori Endrét, úgy Jeremiás vajdát is meglepé; rögtönzött sergeit máj. 23-án megveré, Moldvát leigázá; azonban Jeremiás vajda Ortáno várába vette magát, Mihály vajda néhány heti ostromát dicsőségesen kiállta, migsem Zamoiszki vezérlete alatt megjöttek a lengyel sergek, Mihály vajdát megfutamtaták; minek következtében, minden eredmény nélkül jun. 27-én már Brassóban volt. <sup>2)</sup>

Ideje is, mert az erdélyiek pohara már telőfélben vala Székely Mózes, most már Udvarhelyszék főkapitánya s királybirája, kit a vajda az erdélyi hadak fővezérévé tett, Báthori Zsigmonddal Lengyelhon határán titkon találkozott; s mire sergeivel a Barcaságra

<sup>1)</sup> Magyar Tört. Tár. III. 130.—42. 178. <sup>2)</sup> W. Bethlen IV 491. 95. 505. Chronicon Fuchsio-L. I. 157.

visszaérkezett, hiveivel a vajda elleni felkelésről s Zsigmond visszahozataláról tanácskozni kezdett. <sup>1)</sup>

Természetesen még csak titokban folyt. S tán hamarabb lángat vet, ha cs. tanácsos Petz Bertalan, Rudolf telyhatalmu biztosa, a jul. 20-ára hirdetett országgyűlés előtt újra meg nem érkezik. E gyűlésen a nagy adó, a katonák féktelensége s a jószágok idege-  
neknek lett eladományozása ellen panaszt emeltek: <sup>2)</sup> de miután a cs. biztos a helyett, hogy a vajda fenemlitett követeléseire elutasítólag felelt volna, neki diplomát hozott, mely őt Erdély helytartójává nevezte, <sup>3)</sup> s e mellett a vajda által követelt évi díjt is meghozta: a hazafi párt a fellépésének még nem látta idejét.

## II.

**A honfiak Mihály v. ellen fellépnek. Szabad kezét enged  
ővéinek A nemesség kiirtását czélba vette. Az erdélyiek  
fegyvert fognak. Bastát behívják.**

Ennyi balszerencse mellett sem hiányzottak merész hazafiak, kik eltiport hazájok érdekében Mihály vajda s az őt támogató két császárral szembe mertek nézni. A vajda a tervnek csakhamar nyomába jött. Székely Mózesét magához idézteté, ez táborát a Barcaságon hagyva, Segesvárra ment, nejétől s ipjától a derék Kornis Farkastól bucsút vett, Lengyelországba futott Báthori Zsigmondhoz. <sup>4)</sup>

E merész s önfeláldozó lépés jel volt a szakadásra. Az erdélyiek felemelték fejüket, a vajda pedig bárdjához nyult. Azonnal Kornis Farkas után küldött, a nála talált Farkas Ferencz és Szemere Mihály székely főurakat a poroszlók lesújták, dersi Petki János csak futással menekült, Kornist pedig elfogák.

Nehogy a hon fejét felmerje emelni, terrorismushoz fogott. A kozákoknak, a törökök által kiűzött s Erdélybe csöditett bolgárok  
nak és rácoknak, s a veleek szövetkezett oláh népnek szabadkezet engedett. <sup>5)</sup> A rablás, égetés mindennapivá vált. Hogy egyes eseményeket ne idézzünk, a vandalismus jellemzésére megemlítjük, hogy

<sup>1)</sup> W. Bethlen IV. 501. 5. Magy. Tört. Tár. III. 179. <sup>2)</sup> Mike Gyűjt. Art. Diet. I. 991. <sup>3)</sup> W. Bethlen IV. 507—9 v. ö. M. Tört. Eml. Okm. III. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Tár. III. 179. <sup>5)</sup> Simigianus 202.

a keresztényszigeti szászpapot a sekrestyébe akaszták fel. <sup>1)</sup> Az udvarok prédára lőnek vettetve. Bánfi-Hunyadon a katonaság egy vasárnap rabolni kezdett, a nép ott hagyá templomozását, a katonaságot megtámadta, levágta: miért Csáki István, ki Biharmegyében fekvő adorzáni jószágából jól titkolt tervekkel eléállt, <sup>2)</sup> s az erdélyi hadak új fővezérévé lőn, azon parancsot kapta, hogy a népet kardra hányassa s a helységet hamuba döntse; s maga Csáki is csak annyit segíthetett rajtok, hogy a népnek megizené, hogy meneküljen, de a helység aug. 4-én felprédáltatott. <sup>3)</sup> Ily fellépések mellett csoda-e, ha a birtokosság seregestől futott, s az utak rakva lőnek Magyarhon felé menekvőkkel. Bethlen Gábor s mások Lengyelországba mentek ki.

Azonban a menekvés sehogys sem volt a vajda inyére. Többek közt az ékes beszédű bikali Vitéz Miklós Vitéz Gábor fiának, egyik tányérnyalójának azon szerepet adá, hogy szerte járva, a magyarokat a futás gondolatáról lebeszélje. <sup>4)</sup> Erre sokan honn maradtak. Ekkor a vajda demoni terve, a kiirtás szervezéséhez fogott. Egyelőre, mint a ki terve kivihetőségében kétkedik, a legnagyobb ovatossággal tapogatódzott. Hadnagy István nevű zsoldosát egy éjjel a fejedelmi palota vereshársonyosnak nevezett szobájába hivatá, mindenekelőtt megesketé a minden szentekre, hogy kérését teljesíteni fogja; ez megesküdt; akkor lefestvén előtte a szép jövőt, mely rájuk vár, ha Erdélyt oláhokkal es ráczokkal népesíthetik, Hadnagyot reábirta, hogy katonáival eszköze leend. <sup>5)</sup> Erre Tamásfalvi Jánoshoz fordult, kit Marosszék főkapitányává emelt vala. S csak hamar oly biztosnak hitte czélját, annyira bizott embereiben, hogy poharazás közben a titok fátyolát fellebbenté.

Ily előlépések után a vajda a köteleket már Erdély birtokossága nyakán látta: nem vette figyelembe, hogy a politikai köteleknek is két vége szokott lenni, s gyakran megtörténik, hogy másik vége a vetőre kanyarodik vissza. Hogy Rudolf által már is kétség alá hozott hűségét bebizonyítsa, azon rendeletre, hogy Bastával egyesülve, a török ellen menjenek: készülleteket tett, Szászsebeshez táborot akart összevonni. S im az első nyilvessző onnan pattant vissza,

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 64. W. Bethlen IV. 512. <sup>2)</sup> Magyar Tört. Tár. III. 160. <sup>3)</sup> W. Bethlen IV. 513. Fundgruben I. 164. <sup>4)</sup> Simigianus 214. <sup>5)</sup> W. Bethl. IV. 526. Simigianus. 210—15.



honnan legkevésbé sem remélte: M a k ó György egyik leghivebb embere, ki őt behozni segített, a menekült Székely Mózes itt hagyott terveit folytatólag, <sup>1)</sup> mint a Barcaságon fekvő magyar tábor vezére engedelmességét felmondta; Csáki István fővezére pedig Kolozsvárt értekezletet tartott, s hasonló szellemben nyilatkozván, abban állapodtak meg, hogy a felülésre felszólított rendeket ne Szászsebesre, hanem Tordára rendeljék. Az ellenzék lobogója tehát kitűzetett.

E perctől Erdély főbbjei, s a vajda egymással teljesen meghasonlottak. A hazafiak augusztus utolsó felében Tordára sereglettek, a vajda lengyel, kozák, oláh zsoldosait, s a székely nép azon részét, mely elég vak volt binni, hogy bitorló szabadságot adhat, Szászsebesre gyűjté. A városok piaczára, hogyha elpártolni mérésznének, akasztófákat állította. <sup>2)</sup> A nemesség nyílt ellenszegülésére pedig nagy kedve lett volna karddal felelni, de belátva ingatag helyzetét, szép szavakkal fordult hozzájuk; s mire ez nem használt, fenyegetéshez kezdett. De azért Csákiék Tordáról nem mozdultak, pedig az ők helyzetök is válságos. Mert míg egyfelől a a vajda tekintélyes sereggel rendelkezett, másfelől Basta, Rudolf császár magyarhoni főkapitánya, a vajdával csatlakozandó Kassáról szintén kilépett, Erdélytől nem messze Majténynál titokteljesen megállt. Pethe Lászlót előcsapatával Sz.-Somlyó alá küldé, hogy a végső Báthorit is kiűzzék a hazából; úgy lőn, mint Basta kívánta, a Somlyón ostrom alá vett Báthori István végül is csak Huszt és Szamosujvár átadásával menté meg életét, s úgy mehetett el Lengyelországba.

A hazafi párt tehát két tűz között állt, s Báthori Zsigmond ígért segélye még sehol. A kétség vihara közepette, a vajdától két tanácsur érkezik hozzájuk, az öreg Kemény János és a hős Petki István, még egyszer s utoljára felszólítatá általuk, mondjanak le merész szándékukról . . . Drámai jelenet következett . . . A honfiak öregei mély halgatással feleltek, csak a hevesebb fiatalság harczvágya tombolt. Előttek a vajda, hátuk megett Basta serge, fejök felett a bárd. Vezérok Csáki István, történetünk egyik legnagyobb egyénisége, jól értette a honfiak e fájó hallgatását, s meggondolva,

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adatok. I. 55 <sup>2)</sup> Chronic Fuchsio I. 160,

hogy a két követ szintén vérökből való vér, kiknek jó indulatában nem kételkedhetnek: mint egy Mucius Scevola bajtársai közül ki-lép, s megszakasztja a halgatást . . . Mondjátok meg szolt a két kö-vetnek — beszélhetek e nyíltan előttetek? Hát mi előtted? Vi-szonzá a hozzájuk jött két tanácsos . . . Erre egymásnak szót és kezét adtak . . . Ekkor az elfojtott hazafi fájdalom az eltiport haza-síralmas helyzete felett nemes haragra gyult ki. Az önfelál-dozás s a honszeretet érzelmének szavakat adtak . . . Elveszett szabadságuk visszaszavivása közös imává vált . . . s a feletti örö-mükben, hogy egymást megérték, hogy ismét egyet értenek, követ, vezér, nép és nemesség arca öröm könnyektől ragyogott . . . S a közös boszueskü elmennydörgött. <sup>1)</sup>

Készen voltak. De Báthori Zs. és Székely Mózes lengyelei még sehol sincsenek. Mit tegyenek!! A kétfelőlről fenyegető el-lenség közül, a kisebbiket választák.

Bastára gondoltak, ki már Kolozsvártól nem messzejárt. A l á r d i Ferencz tanácsurat, s a derék Haller Gábort Bastához fut-taták, s felejtván, hogy a török iránt kötelezettségeik vannak, fel-kérték, hogy velök ellene egyesüljön. Basta, ki ismerve helyzetét, tudta azt, hogy Mihály vajda a császár követeitől azt izente, hogy ha Rudolf a megígért 10,000 aranyot visszatartja, az ördögöket is fegyverre kelti ellene: <sup>2)</sup> a felhívást azon feltét alatt, hogy magu-kat Rudolf részire hitlevéllel kötelezik, elfogadta; mit Csáki István néhány főúr aláírása mellett, azonnal teljesített. <sup>3)</sup> Makó György-höz a Barcaságra szintén követek repültek; Makó is hozzájuk in-dult, mire ez Medgyeshez ért, a Csákitól elébe küldött Bogáthi Mik-lós javait, miket a vajdától kapott, neki biztosítá; erre Makó a re-negát táborral, mely Mihály vajdát behozá, Csákiékhoz nyilatko-zott. Mihály vajda szintén mindent megmozgatott: M a k ó t Nemes János által, a tordai tábor t S e n n y e i Pongrácz tanácsur s Stojka Vízster udvarmestere által újra megújra élpróbálta, mennyet, föl-det ígért: de követei mindenünnen siker nélkül tértek meg. <sup>4)</sup>

E ponton vették Basta azon izenetét, miszerint megindult, míg meg nem érkezik, minden harczot kerüljenek. Kerültek, de

<sup>1)</sup> W. Bethlen. IV. 548. Simigianus. 227. <sup>2)</sup> Simigianus 201. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 55. 58. <sup>4)</sup> W. Bethlen. IV. 554

azért nem maradtak tétlen: a szászokhoz leveleket intéztek, hogy csatlakozzanak, mire a szász városok fegyvert fogtak, a vajda örségét kiverték. <sup>1)</sup> Hogy a vajda táborát felbontsák, követeket, inkább kémekeket küldtek táborába, kik azonban a székely néppel, mert félték, hogy újra jobbagyságra vetik, nem sokra mehettek. A kozákok a hozzájuk ment *V e r e s* Boldizsárt mint bujtogatót lesújták. A meresz fellépés még se maradt sikertelen. A vajda népe éjjelenként egyre szűkött, a szászok közül a beszterczeiek átjöttek. Kolozsvár polgárai *Barabás János* polgártársuk vezérlete alatt, otthon lora kerekedtek, ott termettek a hazafiak táborában, <sup>2)</sup> *M a k ó* György is megérkezett, *C s á k i* s a nemesség fátyolt vetve multjokra, zeneszó mellett vezették a Keresztesmezőre.

*Csáki István* meglehetősen tábor élén állt, a mikor *Vásárhelyi György* jezsuita, s *Ungvári János* fejezérvári ref. pap *Mihály* vajdától ismét követkép jelent meg nálok: ezeket már ki se halgták, fogásra veték. Majd egész hivatalanul *T a m á s f a l v i* János is megérkezett 500 marosszéki lovassal, s elé mutatá a vajda irtásra szólító levelét; az aranyosszékiek már régebb csatlakoztak vala . . . <sup>3)</sup> Itt érkezett meg *Basta* hat ezer magyar és németből álló sergének előcsapata, magyar huszárság *P e t h e* László vezérletében. *Basta* is Zilahról sept. 14-én kiindulván, *Tordához* érkezett . . . Illő pompával fogadták . . . *C s á k i* a fővezérséget átadá . . . s azonnal követség indult, mely *Mihály* vajdát felszólítá, hogy Erdély földét hagyja ide. <sup>4)</sup>

### III.

**Básta bejő. Sergét a magyarokkal egyesíti. Miriszlónál megharcolnak. Mihályt megverik. Kifutamtatják.**

*Mihály* vajda most értette át fenyegető helyzetének egész nagyságát. *Postelnik András* nevű bojárja és *Trauzner Lukács* a tordai táborhoz küldé; de *Basta* küldetésök céljának még előadását is betiltá.

Eltávoztak tehát s *Basta* erre *Mihály* vajda ellen készülődött. Mint másnap, sept. 17-n megindultak, hallják, hogy a vajda *Enye-*

<sup>1)</sup> *Okl. Schlötzer Geschichte d. Deutschen* I. 104. *Chronic. Fuchslö.* I. 158.—61. <sup>2)</sup> *W. Bethlen* IV. 562. *Simigianus.* 231. <sup>3)</sup> *Kemény*, *Suppl. Dipl.* IX. <sup>4)</sup> *Magy. Tört. Tár.* II. 182. *Simigianus* 234. *Istváni* 463.

den tul Tinód nevü rétségen töltötte az éjet; onnan az általa azon éjjen felégetett Enyeden átjőve, Miriszlóig nyomult, ott a hidnál sánczot vetett, s nehogy megkerülhessék, a Gombás feletti magaslatra háromszáz lovaszt állított fel. Estve volt, mikor a két tábor egymás szemébe nézhetett. Körülök szép térség, tölök keletre a Maros, nyugatra a völgyből kiemelkedő havasok, köztük Oláhlápád felől egy havasi patak futott a Marosba.

Reggel, sept. 18-n, Bástá előlépett. Előcsapatul, hogy a támadást kezdje, háromszáz próbált vasast állított; jobbján ezer-ötszáz magyarhoni és erdélyi könnyű lovas, kiket Toldi István és a katonás Sennyei Miklós vezérelt; balján aranyosszéki, kolozsvári és beszterczei gyalogok, élőkön a török és muszka sebektől diszitett Túr i Ferencz. A had zömét, a kétezer magyar o vasságot Cs á k i István erdélyi, P e t h e László magyarhoni főkapitán s Makó György vezették. Ezek megett tartalékul ezer ötszáz vasas Pecz, két ezer huszár a dandárával bejött késmárki T ö k ö l i Sebestyén <sup>1)</sup> és P e t k i István alatt, és a német gyalogság volt felállítva. A tábor széleit jobbról az aranyosszéki két száz lovas, balról Tamásfalvi marosszéki székelyei fedezék, hátok megett Peresit Máthé, a rácz despoták utóda, néhány ezer felkeltett néppel állt. Az egészhez még csak egy kocsit kell gondolnunk, melyből a török ellen annyi győzelmet vitt, de már elöregedett hős B o r b é l y György osztá lelkesítő tanácsait.

A csata kicsiny mérvben kezdődött. A könnyű csatázás hosszason folyt. Idővártatva, Basta, hogy a vajdát vett jó állásából kicsalja, sergét, mintha veretve látná magát, visszavonulásra rendezé, Miriszlót felgyujtatá, s Décsé felé kezdett huzódni. A ravasz hadvezér nem csalatkozott. Mihály vajda győzelmi örömében utána eredett, Miriszlón átrontott: csak ekkor látta megdöbbenve, hogy Basta Décsénél megállt, s futást tettető sergeit visszafordítá. A vajda egyelőre arra gondolt, hogy békét ajánljon, de fővezére Barcsai András azon megjegyzésére, hogy azzal már elkéstek, sergeit maga is csatára rendezé. Elöl négyezerötszáz kozák és oláh, kiket Lugosi Ferencz és Enyed leégetője Tahi István vezérelt; odább a székely nép néhány ezere élén, a résztvenni kényerült Sen-

<sup>1)</sup> Ezért fia Miklós Székely kapja Báth Gábor alatt. Kemény, Suppl. Dipl. IX. 153

n y e i Pongrácz és Bodoni István, odább Budai György alatt négyezer rác, oláh és székely lovas; végre a had balszárnyán maga a vajda néhány ezer elegynépet vezérelt. Megettök Farkas György, lippai várparancsnok, háromezer székely lovas s különböző faju gyalogsággal állt, mint tartalék. Leghátul Gyarmati Máté volt helyezve nyolczszáz gyaloggal, mint a kiket átpártolni akarás gyanuja miatt használni nem lehetett.

Igy álltak egymással szemben; a vajda mellett mintegy 25,000 ember, 32 ágyu; tula hazafi pártnál mintegy ezeknek fele.

Az ágyuk megdördültek. Az erdélyiek, kik hazájokért, szabadságukért csatáztak, bevágtak. Véres csata kezdődött, a kozákokat a Marosba nyomták . . . a vajda táborá futásnak eredt . . . a csata meg vala nyerve . . . Mihály vajda is megfutott . . . Mint írják, 9,000 halott maradt a csatatéren, kikből 7,000 jött azon halom alá, melyet később a Maros elsepert.<sup>1)</sup>

Azonban a győzelem öröme nem volt teljes, mert a vajda katonái folyvást kegyetlenkedtek: Kornis Farkast, a Székely M. ipját, ki a miriszlói csata hallására börtönéből kitört, Fejérvártt agyonverték. Mihály vajdának is elég ideje maradt, összegyűjtött zsákmányát a fejedelmi lakból szekérre rakatni, s azzal együtt vonulni kifelé.

Basta utána nyomult. Azonban a vajda berendelt sergei már érkeztek, a Verestornyon be csapatokat kapott, s a bodzai szorosan mintegy 20,000 ember érkezett, kik a csatanapján Prásmárt, Földvárt és több barczasági helységet felgyújtottak, s sept. 23-kán a vajdával Feketehalomnál csatlakoztak. Mert a magyarok előcsapata nyomában volt, s háta megett Brassót se ígéret se fenyegetésekkel nem bírta feladásra venni, felkelt, s sept. 25-én a bodzai szoroshoz vonult, hogy kimenő útját fedezze.

Állást vett, védelemre gondolt. Szilassi János csapatvezérét Bastához küldé, hogy benmaradhatását eszközölje. Hétfalut felégeté. Azonban megjött a hir, hogy Báthori Zsigmond, sogorával, Zamolski János lengyel cancellárral, feles törökség és lengyelségtől támogatva Moldovába érkezett. Basta erre a Szebennél megállt német

<sup>1)</sup> W. Bethlen IV. 577—90 Simigianus 236. Erd. Tört. Adt. I. 56—7 182. Magy. Tört. Tár. III. 183.

sergeket sept. 29-n felülteté, a Bárczaságra ment, Tököly Sebestyént és Csákit oct. 4-én a vajdához küldé, hogy egyezkedjenek. De meghallá, hogy a lengyelek nem kevesebbet akarnak, mint Mihály vajdától Oláhországot elfoglalni: erre a vajda a császárnak ismét hűséget fogadott, bizosítottá magát, hogy az erdélyi tábor utána nem nyomul; s azzal oct. 6-án Erdélyből, a Vidombáknál álló Basta elnézése mellett, csendesesen kivonult.<sup>1)</sup>

Itt és így végződött Mihály vajda kényuralma; mert a mi szerepet ezután kapott, abban többé önállóságra vergődni nem engedék. Mivel a pápával és pogánynyal egyaránt játékot üzött, megbukkott; később csak mint másodrendű eszköz jelenik meg, míg két kulacsosságaért végül is nyaka szakadt.

---

<sup>1)</sup> Chronicon Fuchsio 162.—68 Fundgruben I. 167. Magyar Tört. Tár. III. 184

## B) Basta helytartósága, először.

(1600 oct. 6. -- 1601 febr. 3)

**Mihályt a lengyelek megverik. A császárhoz fut. Lesz a híres léczfalvi gyűlés. Az erdélyiek Rudolfnak hűséget esküsznek. Majd Báthori Zs. visszahozását elhatározzák. Basta kimegy.**

Mihály vajda kiűzetése után a kormányt az olasz eredetű tábornok, báró Basta György vette át, egy ember, kit a dobpálczától vezéri botig vad jelleme emelt fel. A győztes hadak Háromszéken és Barcaságon telepedtek le. Basta Uzonban, kormányzó társa Csáki István s tanácsos társai, Sennyei Pongrácz, Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Toldi István, Mindszenti Benedek, Bodoni István Léczfalván vettek szállást. <sup>1)</sup>

Ekkor vette a nemzeti párt a rájuk nézve már elkészített hírt, hogy Zamoiskis Báthori Zsigmond fellépése való, hogy Moldovát és Oláhországot Mihály vajdától visszaakarják venni, s azután Zsigmondot hozzák Erdélybe. Nem soká a Mihály vajda elől menekült Székely Mózes, lengyel fedezet alatt Csákiékhoz jött. Basta belátva, hogy ekkora erő ellen, ha az erdélyiek is ellene fordulnak, mit sem tehet, egyelőre elutazásra gondolt. De a főbbeket részére nyervén, arra munkált, hogy a helyzetnek ura maradjon. Mihály vajda pedig, hogy az erdélyiek magokat a lengyelekkel össze ne kössék, s ellene segítséget ne nyujtsanak, nejét, fiát, és leányát, mint barátsága zálogait Erdélybe küldé. <sup>2)</sup> Felesleges is lett volna reá-menni, mert magok a lengyelek Moldvában ellentállásra nem találva, Oláhország határán oct. 20-án teljesen tönkre verték. Nem volt elég. Mihály vajdát a török hadak is üldözöbe vevék; országát feladta, megmaradt csekély sergével Hátszeg mellett az oláhoni határszélekre vonta magát. Onnan Erdélybe futott, s Baba Noak által Kornis Gáspárral, Fejérvár parancsnokával alkudozott, hogy

---

<sup>1)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. IV. 5. 70. <sup>2)</sup> Magy. Tört. Tár. III. 185. Chronicon Fuchsio L. 169.

bocsássá át. A küldött 2000 arany utat nyitott, úgy futott a körösbányái havasokon keresztül Magyarországra, hogy Prágába mehessen. <sup>1)</sup>

Képzelné lehet az erdélyiek válságos helyzetét. Basta megszabadítá őket Mihály vajdától, hűséget ígértek a császárnak; s most Zsigmond ott állt a határokon mint a török udvar visszafogadott kegyeltje. A tél nyakukon volt, a török és lengyel támogatására a tél folytán nem számíthattak, de nem is akarák csataszínterévé tenni a hazát. Időt vettek tehát maguknak, míg a dolog fejlődik. Legelőbb is Csákit, ki maga is fejdelemségre vágyott, Basta nevében Zamoiskihoz küldék, megizenték, hogy a lengyelhadak bejövését a császár hadizenetnek fogja tekinteni, hogyha pedig visszatér, Sáros és Zádvár uradalmokra számolhat.

Mig künn ezek folytak, Basta sietett, hogy Erdélylyel a hűségesköt letétesse. E végre oct. 25-én L é c z f a l v á n, Háromszék egyik falujában a táborban jelen volt rendekkel országgyűlést rögtönöztetett; s itt a Basta tábora közepette, hogy a Mihály vajda pártját lesujtsák, a vajda adományozásait megsemmisíték; a többek közt a s z é k e l y n é p e t újra jobbagyságra veték, a fegyverviseléstől eltilták, s meghatározzák, hogy a lerontott V á r h e g y e t, Háromszék, Csik, K.-Vásárhely, Udvarhely-várát Gyergyó és Kászónépe visszaállítsa; az o l á h o k fegyverét szintén elszedeté; a két Oláhországból bejáró g ö r ö g, oláh, dalmat kereskedőket, hogy kémül ne szolgálhassanak, határszéli helyekre szoríták; hogy Báthori Zsigmond pártját is gyengítsék, B o c s k a i t, ki a minap Zsigmondot trónába visszajátszá, az udvar kedvére, Erdélyből száműzék; a lefejezett Kendi Sándor fiának K e n d i Istvánnak Lónát, S z a l á n c z i László fiának a Hunyadban fekvő Bukarestet visszaadták; végül C s á k i Istvánt, Mihály vajda kiüzéséért kapott jószágaiban megerősíték. <sup>2)</sup>

Azonban e gyűlésnek más feladatai is voltak. Hogy a lengyeleket magokra ne zudítsák, Bornemisza Farkast, Trauzner Lukácsot, Daczó Ferenczet, Enyeter Lukácsot Zamoiskihoz küldék, megizenék, hogy a törökkel és lengyellel viszályba keveredni nem akarván, Zsigmondot visszavenni hajlandók. De a császárt sem

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tár. III. 186. Erd. Tört. Tár. II. 27. <sup>2)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára. I. 254. W. Bethlen IV. 5<sup>o</sup>7.



akarván megbántani, miután e követség visszajött, s a vést egy- időre elhárítva látták, Bornemisza Boldizsár, Trauzner Lukács és Régeni János személyében egy más követséget indítanak, mely Rudolphhoz menve, felkérje, hogy ha Maximilián főhercezet gubernatornak nem küldheti, engedjen fejdelemválasztást, de idegen tanácsosokat be semmi esetre se küldjön, a magyarok kezéből várat el ne vegyen, az ország alkotmánya bántatlan hagyassék; továbbá, hogy addig, míg a berohanástól megvédvé nem lesznek, Erdélyt át ne vegye, mert mintsem a török és lengyelnek magokat kitegyék, készek Zsigmondot visszafogadni; végre kérték, hogy Mihály vajdát, mint a haza felforgatóját zárassa el. <sup>1)</sup>

Ezzel a gyűlés nov. 7-én bezáratván, a tábor feloszlott. Az erdélyiek visszavonultak tüzhelyeikhez. Csáky és kormánytanácsa novemberben Fejérvárra ment, s folytatá a kormányzást. <sup>2)</sup> Basta fegyveres népét kiküldé telelni Magyarhonba.

A követek még fenn vannak, s csakhamar meggyőződtek, hogy a fejdelemség folytathatására igen szűkek a kilátások. Az osztrák protectiobani remény mind szűkebb körre szorult. Megjött a hír, hogy a császár Mihály vajdát ünnepélyesen fogadta, s uj missióval akarja felruházni. A törökhözi visszatérés újra előtérbe nyomult. Basta egy szép fedezettel Kolozsvártt telelvén, titokban viték az ügyet. Csáki István és Székely Mózes más főurakkal Kolozsvártt értekezletet tartott, a török véduraság visszaállítása, Báthori Zsigmond visszahozatala vagy egy más megválasztása felett tisztába jöttek. Báthori Zsigmond pártjából lemhényi Csomortáni Tamás s mások Lengyelországba mentek, <sup>3)</sup> őt Moldovába szöktették; <sup>4)</sup> Csáky mint az ország főkapitánya Kolozsvárra 1601 jan. 21-re hongyulést hirdetett, a visszahozás tervét előadta. A tervet mindnyájan elfogadták, kivéve Kornis Gáspárt, Sennyei Pongráczot, Géczi Pétert, Bodoi István és Huszár Pétert, kik Rudolf mellett nyilatkoztak. Csáki és Székely e főurak aulicus ellenvéleményén megütközve, nehogy követőkre találjanak,

<sup>1)</sup> W. Bethlen IV. 611. Chronicon Fuchsio 172 Simigianus 242. Istváni 464. <sup>2)</sup> Kemény, Suppl. Diplom. IX. 10. <sup>3)</sup> Ezért adományoz neki I. Kemény Diplomatar. VI. 287—300. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 58.

a dolgok élére veték magokat, a város kapuit bezáraták s azon ürügy alatt, hogy Mihály vajda bejövetelére gondolnak, elfogták, Kornist és Sennyeit Görgénybe, a többit Dévára küldék . . . Erre febr. 3-án Báthori Zsigmondot és Csáki Istvánt választás alá bocsáták; mire Báthori harmadszor is fejedelemlennek választaték . . . <sup>1)</sup> Szegedi Nagy Pált, Zsigmond egykori főlovászmesterét azonnal Moldvába inditák.

E merész fellépés után Csáki és Székely Mózes Bastához mentek, jelenték, miszerint a rendek, mert a császár oltalmában, a fenyegető török ellenében nem bizhatnak, Báthori Zsigmond visszahívását egyhangulag elfogadák; s jó szolgálataért Bastának Déva-várát ajánlták: ki az ajánlatot az okon, mert nem csak Déva, hanem egész Erdély a Rudolf császáré, visszautasítá; a rendeket pedig hűségben maradásra inté. Végre belátván, hogy az árnak elébe nem állhat, fenyegetések között Erdélyt ide hagyá. <sup>2)</sup>

A hongyülés a komoly következményekre gondolva, adót, fegyvert szavazott; Náprádi kath. püspök javait, mert császár kémjének tartatott, elkobozák, a püspökséget megszünteték, s Csákinak a hon iránti szolgálataért Fogaras-várát ajándékozá. <sup>3)</sup>

Hogy a hongyülés határozott szellemét jelezzük, megkívánjuk jegyezni, hogy a fogságra jutott Baba Noákot, Mihály vajda rácز kapitányát Erdély pusztitóját, az irtást javasló rácз főppappal megégettették.

A koczka tehát ujra el vala vetve. Minden szem Báthori Zsigmondon függött. Bogáthi és Vajda Miklós hozzá robogtak, hogy a meghívó követség érkeztét jelentsék; nyomukban Toldi István, Szentpáli János, Petki János s mások 300 lovas élén haladtak. Moldva Botosán nevü városában találták őt, ünnepélyesen meghitták, mit Báthori Zs. elfogadván, azonnal beindultak, s mart. 24-én Beszterczén ágyudörgések üdvözölték.

---

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 169. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 58. 59. Erd. Tört. Tár. II. 29. <sup>3)</sup> Törvényezikk, Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 3.

# Báthori Zsigmond, harmadszor.

(1601 febr. 3. — 1602. jul.)

**Báthori visszajő, az esküt ismét leteszi. Szervez. Basta elene jő, Goroszlónál megveri, kifuttatja.**

Báthori Zsigmondot 1601 febr. 3-án Erdély harmadszor is fejedelmének választván, Lengyelországból visszajött. Visszajövetésének egyik tényezője Székely Mózes küldöttség élén Beszterczén, az ország rendei Kolozsvárt, a legnagyobb pompával fogadták, egyenesen a nagy templomba kísérék . . . Ujra beigtaták, s mart. 27-n harmadszor is felvette a kormányt.

Szomoru helyzet, mikor egy ily fejedelem birása is akkora öröm, hogy udvara fénye helyreállítására egyesek, lovakat, fegyvereket, arany ezüst szereket hordtak össze, a nemesség minden jobbágyától egy forintig rotta meg magát. <sup>1)</sup>

Szervezéshez kezdettek. Szamosujvárt Basta Ribis Sigfrid kapitányára bízta volt; Marosujvárt — mit Mihály vajda Miháltz nevű bojárjának adott vala, Ribisnek adományozák, s ez a várat Gyula fi Lászlónak feladta. Toldi Istvánt és Torma Kristófot a portára küldék, Rudolffhoz Kakas István táblai ülnök ment. Azonban ez utóbbi nem azon fogadtatásban részesült, mint a portán Tormáék, mert Rudolf oly haragra gyuladt, hogy a léczfalvi gyűlésről felküldött követséget azonnal kiutasítá, Mihály vajdát 100,000 arannyal megajándékozván,azonnal utnak indítá, hogy Bastával egyesülten Báthori Zsigmondot Erdélyből kiverjék. <sup>2)</sup>

Báthori Zsigmond e hirre készületekhez fogott. Hogy hiveit lekötelezze, kik behozásában részt vettek, jutalmazásokkal halmozta. Többek közt Borbély Györgynek s vejének Vajda Miklósnak máj. 26-án Déva-várát; <sup>2)</sup> lemhényi Csomortáni Tamásnak Háromszék főkirálybirájának jun. 1-én a Várhegyhez tartozott K.-Vásárhelyt, Bereczket, e mellett Eresztevényen, Páván, Pákén részjoszagokat adományozott. <sup>4)</sup> Jun. 3-án hongyulést tartott, a

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 11 <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat I. 59. <sup>3)</sup> Kemény, App. Dipl. XIV. <sup>4)</sup> Kemény, Diplomatar. VI. 287. 309.

felkelést elrendelék. <sup>1)</sup> A moldovai vajdát s a közelebbi basákat segítségére szolítá. De mind ez csekélység Basta ellenében, ki saját ereje mellett, azon ürügy alatt, hogy Mihály vajdát akarja haza kísérni, a magyarhoni megyéket is felakará ültetni; mit a megyék megtagadtak ugyan, de a hajduságot szabad dulás ígérete mellett megkapá, s Mihály vajdával kezettfogva tekintélyes táborral indultak be. <sup>2)</sup> Az erdélyiek, hogy a vérontást elhárítsák, Gyulafi Lés-tárt Bastához futtaták, hogy szándékáról leverje. <sup>3)</sup>

Azonban a harcz kikerülhetlennek mutatkozott. Báthori Zs. negyvenhárom zászlót osztatott ki; Kolozsvár mellé tábort állított; Csáki István és Székely Mózes vezérlete alatt elejökbe indultak, Somlyón és Tasnádon a határszél védelmét elrendezték. Itt hallják a legnagyobb leveretésükre, hogy a fondor Mihály vajda Zsigmond nevében a basákhoz ajándékokat küldött, s azt ízené, maradjanak veszteg, mert elég erősnek hiszi magát Basta ellen. E cselfogást helyreütni már késő volt. A segítségére érkezett 3000 tatár csak egy csepp a szomjuság ellen, mert Basta már Majlátnynál közelgetett. Báthori, hogy időt nyerjen, visszafordítá táborát; Basta utána eredt, s aug. 2-án 10,000 gyalog s 8000 lo-vassal G o r o s z l ó n á l Zilahtól, pár órára elébe vágott.

Másnap, aug. 3-án, csatára viradtak. Goroszló akkor felebb a hegyen feküdt, alatta lankás oldal nyult le a kis völgyre, mit egy patak metsz át. Basta kezdé a csatát: elől sléz és vallon lovas-ság, azután magyar lovasok, német és vallon gyalogok, hátrább a Mihály vajda zsoldosai és R á k ó c z i Lajos gyalogsága jött; kik azonnal állást foglaltak. <sup>4)</sup>

Báthori szintén rendezé magát, de igen hibásan. <sup>5)</sup> Legfőbb hibája, hogy mind két vezérét egyenlő hatalommal ruházta fel: Csáki nevénel fogva, Székely személyes tapasztalatai érzetében függetlenül rendelkeztek. . . A két tábor a két ellenkező hegylábbon foglalt helyett. A csata megkezdődött, azonban csak ágyukkal foly-ván, délutánra áthuzódott.

Öt óra felé Basta lováról leszállt, a sátrakat felhuzatá, ágyuit elcsendesíték. Az erdélyiek azon hitben, hogy ma már a csatának

<sup>1)</sup> Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 21. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 60. <sup>3)</sup> W. de Bethlen V. 16. <sup>4)</sup> W. Bethlen. V. 21. Erd. Tört. Adt. I. 185. <sup>5)</sup> Basta bírálatát I. W. Bethlen V. 161.

vége, a roppant melegtől eltikkadtan szintén leszálltak, lekantároztak, a vezérség a kastélyba vonult, s ezzel bele mentek a hadi csel kivetett kelepczéjébe. Mert Bastáék azonnal lóra pattantak, a magyarokat megrohanták, heves csata támadt, mi végül is oly szomoruan ütött ki, hogy Báthori ágyui, gazdag sátrai az ellenség kezébe estek, s mire az est a szerencsétlen csatának végetvet, 2000 ember maradt csatatéren, köztük: Pettki István, Tarkányi István, Csomortáni Tamás, Horváth György, Szerdahelyi Albert; mások fogságra estek, kik közül Szeptán István, Rácz István helytt kivégeztettek. Báthori 45 ágyuját oda hagyva, csakis ügyes vezetőinek köszönhető, hogy Dézs felé elmenekülhetett. <sup>1)</sup>

A nagyszerű vesztes után Báthori ügye tarthatlanná vált. A legyőzettek abban állapodtak meg, hogy Báthori huzódjék ismét Moldvába, maradjon ott, míg a szultán segédsergeket rendel; Székely Mózes pedig maradjon ben, szedje össze a serget, vonuljon Fejérvárra. Ugy lön; Báthori Csákiival, Bogáthi Miklós s másokkal Radnánál kiment, ismét itt hagyta a hazát; fővezére Székely M. Fejérvár felé tartott, hol mentorukat, az öreg Borbély Györgyöt találták.

## II.

**Basta és Mihály vajda Erdélyt másodszor is elfoglalják. Basta és a vallonok. A hajduk és vallonok kegyetlenkedéssel. Báthori Zs. és vezérei ellentőrekvéssel. Basta Mihály vajdát megöleti.**

A goroszlói csata s Báthori Zs. Moldovába menekülése után, Basta Erdély északi részét kardcsapás nélkül elfoglalhatá. A déli részekben Székely Mózes, mint benhagyott fővezér akadályokat gördített.

A győzelmes sereg a Szilágyból, Kolozsvárnak tartott, mely az összeromboltatástól magát 100,000 fton váltá meg. <sup>2)</sup> Gyulafi László is feladá Szamosújvárt: s azzal az ut a hon szívébe nyitva lön. Erre a két vezér Basta és Mihály vajda Tordára ment, Keresztes-mező gyönyörű térségén, az Aranyos partján sátrakat vonattak.

<sup>1)</sup> Fundgrub. I. 170. Erd. Tört. Tár. 18. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 50.

Kezdődött a Basta-kora.

Harmadfél százada ez eseményeknek, mégis a Basta név s a Bastakor fogalma, vérfagylaló emlékezetet kelt lelkünkben. Mint ilyen esemény körére nem ártand némi világot vetni.

Mint tudjuk, azon időben a Habsburg-ház, mellékágai által, Spanyolország s Belgium felett is uralkodott, sajátlag mindenütt egy politikát követtek, s hiven támogatták egymást. Belgiumban és Spanyolországban, az Alba herczeg iskolájában, a protestansok elleni inquisitio folyama alatt több merész fásult szívű hadvezér emelkedett ki: Basta György is ezek egyike lévén, mint mondják, dobosból báróság és tábornokságra emelkedett. A protestánsná lett Erdély és Magyarország ellen ily emberekre volt szükség. Rudolf 1597 febr. 15-én levelet intézett Belgium urához s felkérte, hogy Bastát küldené zsoldjába; mire ez mart. 6-án Brüsseltől elindult; <sup>1)</sup> s mint említők, Magyarországon osztrák főhadi parancsnoki minőségben Kassára küldetett. Napégetett arcz, nagy spanyol szakál, felfodritott bajusz, felhuzott szemöldök s kegyetlen éles szem jelzik arczképét.

Ily iskolából jött Basta, de hogy nevét megalapíthassa, hasonló vad jellemű katonákra lön szüksége: azonban ezeket is kapott. Ugyancsak ez időben Rudolf a belga udvarhoz küldött, s Belgium francia részén Schönburgi Reichardt ezredes által 6000 gyalog katonát gyűjtetett, <sup>2)</sup> kik a francia nyelven beszélvén, vallon nevet kaptak. Oly katonaság, mely zsákmányért fogott fegyvert, s mint ultramontanok, a protestansok jajjaihoz már otthon neki voltak szoktatva. Parancsnokuk Erdélyben Beauri Jakab vala.

Azonban a hatezer vallon nem volt elég, belföldi vallonokat is kelle teremteni; hogy mint Basta is mondani szokta vala, az ebet ebbe marassák. <sup>3)</sup> Azon időben ágyu és lovasság tette a hadierőt, a kevésbé mozogható gyalogság hordereje még nem volt kifejtve. A mi kevés gyalogságot használtak, azt Erdélyben darabontnak, Magyarhonban hajdunak nevezték. A hajduságot nagyban szintén Basta vette igénybe. Az ország minden részéből, minden népe és nemzete kalandoraiból csapatokat alkotott, kik zsold nélkül csupa zsákmány kedvéért fogtak fegyvert. Így toborzának most is össze

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt III. 86 88. <sup>2)</sup> Ugyanott III. 88. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adt. I. l. 39.

Mihály vajda részére egy serget, azon ürügy alatt, hogy öt Oláhország uralmába visszakisérjék.

Ily emberekkel jelent meg Basta Erdélyben. Pénztárt nem hozott, tehát az egész ország martalékul esett. A török párt irtása czime alatt a magyarság irtásához fogtak. A vallonok, de főleg a hajduk szabad rablás feltétele mellett fogván fegyvert, az országot szélére hosszúra előnték. A nép falvait odahagyá, a hegyekre futott, mire a zsoldosok, mit még a falvakban felkutathattak, mindent felszedtek, eltakarítottak; hol ellentállásra találtak, még a mezők kalászeit is felgyújták. A kerítetlen városokat, mint Tordát, Enyedet feldulák, Fejérvárt bevették, a fejedelmi palotát, fejedelmi sirboltokat feltörök, a Hunyadiak, Zápolyák, Báthoriak porát szélnek ereszték, az ország levéltárát szélszórták; <sup>1)</sup> A köfállal kerített, s meg nem rohanhatott városokat, mint Beszterczét, Medgyest, Segesvárt megsarczolák. <sup>2)</sup> Kivéve a székelyföldet, összekoborolák az egész országot, raboltak, égettek, gyilkoltak; s oly személyválogatás nélkül, hogy Kornis Gáspárt és Sennyei Pongráczot e két legaustriacussabb embert, kik aulicus érzületek miatt most is a görgényi fogságtól kiszabadulva siettek Bastához, az uton megtámadták, Kornist megölék, Sennyei sebekkel menekült.

Az eszélyesebb Basta elégségesnek látta megtörni Erdélyt, de nem akará fenekestől felforgatni, mert belátta, hogy ez esetben katonái hajlék- és élelem nélkül pusztulnak el. Végre megelégtelte a rablást, figyelmezteté Mihály vajdát, de ő nem sokat gondolt vele, mert híveit Oláhország elfoglalására akarta lelkesíteni. Az ismételt figyelmeztetés végre összeszólalkozásra adott alkalmat, mely közben Mihály vajda azon büszke szavakra fakadt, mikép ne feledje Basta, miszerint ő csak szolgálja, míg ő barátja Rudolf császárnak. . . És e percztől a két büszke ember, mint két éles kard fordult egymás ellenében.

Mig ezek benn folytak, Báthori Zs. kíséretével Moldovában a nemezzi monostorban tartozkodott; mindent elkövetett, hogy Erdélybe visszajöhessen. Csákit a tatárok khámjához küldé; erdélyi barátaihoz leveleket intézett; <sup>3)</sup> és a minek legnagyobb hordereje

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 33. <sup>2)</sup> Fundgruben. I. 172. <sup>3)</sup> W. Bethlen V. 57.

volt, egy csapatot ültetett fel, Fogarasba küldé, s onnan Mihály vajda családját, mit ő békes hajlama kezeséül küldött volt be — Moldvába fogságra viteté.

E váratlan csapás a vajdát szíven találta. A családi vesztes fájdalma, s a nemesistőlí félelme keblét egyaránt marczangolá. Hogy övéit kiszabadithassa, szokott fogásaihoz nyult. Báthorinak családjáért nem kevesebbet ígért, minthogy neki Erdélyt Bastától visszahódítja, s maga is Rudoltól vele együtt a törökhöz fog visszapártolni. A vajda ily hangu levelei közül Basta többeket elfogott, miután magát hűtlenségi bizonyítványokkal ellátta, eltökélte magában, hogy a vajdát, ki Erdély meghódítása babérait Bastával megosztani nem akará, s ujra helytartóságról álmodozott — lábalól eltegye. Basta az efélehez már otthon neki volt szokva. Hol táboroztak, Torda mellett a Keresztesmezőn a vallonok főnökét, Beauri Jakabot magához hivatá, tervét előterjeszté, s a felelősséget magára vállalá. Másnap, aug. 19-én, <sup>1)</sup> egy vasárnap jóreggel, a vallonok harczi sorba álltak, egy intésre három százan kiválnak, a vajda sátorára rontottak, körül fogák, vezérök a sátorba lépett, jelenté, hogy fogoly. Mihály vajda épen öltözködött. A kellemetlen hangra kardját keresé; azonban egy vallon, karját, melylyel a szegen függő kard után nyult, átlövé, mire Beauri alabárdjával lesujtá . . . A zajra Mihály hiv emberei összefutottak, néhány közülök elesett . . . Minden védelem és ellentállás hasztalanná lön. A vajda meghalt . . . Fejét levágák, pellengerre tevék. Testét később Oláhországba szállíták . . . Kincsei, fegyverei prédára estek. Ministere, a 70 éves B á n Mihály fogságra jutott, ott hala el. <sup>2)</sup>

Basta a tényállást feljelenté . . . a behatás minden nyom nélkül enyészett el. A vajda hajdui élére a fanatikus Sennyei Miklós nevezték. Mintha mi sem történt volna, a dolgok rendé tovább folyt.

### III.

**Báthori Zs. visszatér. Basta Dézshez vonul. Báthori Kolozsvárig jő. Onnan osata nélkül visszahuzódik.**

Basta Mihály vajda láb alóli eltételése után vetélytárs nélkül maradt. Mint Erdély egyedüli parancsnoka Fejérvárra ment. De a fej-

<sup>1)</sup> Istváná sept. 7-re teszi, ellenben Beth. F. Fundgruben I. 172. Székely I. kronikája e napra mondják. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 43—47. Epitaphiuma Erd. Tört. Adt. III. 39.



delmek palotájában nem soká pihenhetett, mert Báthori visszajövetelének híre csakhamar szárnyalni kezdett. Sergét a Kenyérmezőre összehuzatá; Dévát Borbély Györgytől felkérte; de azon választ nyerte, hogy a vár Báthori Zsigmondé, várja urát, különben is vénebb ember, hogysem áruló lehessen.

Ugyis volt. Báthori Zsigmond aug. 21-ről Bákóból, Moldva egyik városából kiáltványban tudatá, hogy vissza indul. <sup>1)</sup> Nem soká betört, a székely földre érvén, a székely nép szabadságát visszaadta, mire ezek mellette fegyvert ragadtak; már aug. 31-én Brassóba bevonult. Basta e hirre sergeit felszedte, Szebenén át Fogarasnak, illetőleg Brassónak tartott; de meghallá, hogy a székelyek és szászok Báthorihoz nyilatkoztak, tudára jött, hogy török segítség is közelg: az Olton ne mene át, hanem az esőzés ürügye alatt két ágyut a sárban hagyván megfordult, s azon hasztalan reményben, hogy a székelységet maga mellé vonhatja, Maros-Vásárhely mellett Nyárádtőhez tette le táborát. <sup>2)</sup>

Huszonöt napot mulatott itt. Ez alatt a hajduk M.-Vásárhelyt feldulák, kastélyszerű kolostorát leégeték. Bogáthi Jánost s másokat a székelyek közé küldé; de egy lelket sem tudott részére vonni.

E három hét alatt, míg Báthori Brassóban mulatott s várta a török segélysergeket, a brassaiaktól ajándékba kapott ezüst edényekből szorgalmatosan vereté a tallérokat. De sehonnan sem érkezvén segély, midőn épen régi kországába, a habozásba esnék, s már csak a Fogarasból oda érkezett határozott jellemű Székely Mózes tartaná a lelket benne: érkeznek october 3-kán a portára küldött követei, Toldi, Torma és Gávai Miklós, kik az ország végtelen öröme hozák a fejedelmi jelvényeket s a megerősítő athnámét. <sup>3)</sup> A török tehát Zsigmondot ismét kegyébe fogadta, fejedelemnek ismerte el.

E hírekre Basta vadjellemeének minden indulatja kitört. Iszonyu pusztításhoz kezdett, Vásárhely mellől felkelt, Tordán, Kolozsváron átmenve, felégetett mindent, mi utjába esett, elpusztított mindent, mi Báthorinak támogatásul szolgálhatott volna. Dézsnél a n.-bányai uton, magát sánczba vette s várta a Magyarhonból süрге-

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Adat I. 13. W. Bethlen. V. 50. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 69—71. Erd. Tört. Tár. II. 28. <sup>3)</sup> Töredéke W. Bethlen. V. 55. D. Fundgruben III. 121.

tett segédsergeket. <sup>1)</sup> Oly nyomort idézett elő, hogy egy köből gabona 14 ftra szökkent, vagyis egy véka gabona ára annyi lön, mint azon korban egy tehéné.

Az elvonulásra Bastának alapos oka volt, mert oct. 3-n Brasóban Báthori Zsigmondnál csauz jelent meg, átadá a porta elismerő jelvényeit, s tudatá, hogy a török-tatár segélysergek jönnek, Oláhországnak Simeon vajdában uj fejedelmet hoztak, s nem soká Zsigmond oldalánál lesznek. Oct. 14-én már Csáki is Brassóba ért s jelenté, hogy a tatárok már átlépték Erdély határát. Mire Báthori Brassót elhagyá, Fejérvárra indult. <sup>2)</sup>

E percztől Báthori vezérei, Borbély, Csáki, és Székely elemőkben voltak.

Borbély György intézé az első csapást, ki Temesvár felől három basával Fejérvár alá nyomult, Basta hajduit és vallonait kiverte; s átvette a fővárost, mit oly állapotban találtak, hogy még a törökök szíve is megesett rajta. <sup>3)</sup>

Báthori oct. 18-n Szeben alatt haladott, melyben Basta hajdui fészkeltek, Merza főkapitány alatt. Omlásnál Székely Mózesről vezéreltetve 4000 török jött elébe, kiket Medgyesen át, <sup>4)</sup> Marosvásárhelynek indított: hol Székely M. Bogáthi Jánost, a Basta említett ügynökét összevagdaltatá; innen Besztercze alá ment, hol Basta egyik vezérét Rákóczi Lajost találta, kit Dézshéz vonulni kényszerített. Ugyancsak ide érkezett meg Csáky István is, ki Moldvából uj kozák és tatár sergeket hozza be. <sup>5)</sup>

Ez alatt a fejedelem Fejérvárra érkezett, kit a Szászsebesnél táborozó töröksereg minden tisztelettel fogadott. Innen, mintegy 20,000 ember élén Basta ellen indult. Mikor még a sereg Marosujvárnál huzodnék, Toldi István kis előcsapattal előre száguld, egy reggel Kolozsvár alatt termett, az őrség künn levő részét levágta, foglyul ejté, s azzal visszasietett.

Azonban e merész kémjáratnak Tordára nézt szomorú következménye lön. Basta kolozsvári hajdu kapitányai Németi, Balázs, Csatári János, Horváth Ábrahám Toldi után robogtak; s midőn látták, hogy be nem érik, rablási vágyból Tordát a sóbányák felől

---

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Tár II. 29. <sup>2)</sup> Chronicon Fuchsio-L. 197. <sup>3)</sup> W. Bethlen V. 59. <sup>4)</sup> Fundgruben I 225. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adt. 185 86.

megrohanták: a megrémült nép, hogy életét vagyonát megmentse, a templomkerítésekbe futott; s mire tudokra esett, hogy Szindi János 25 zászlóval Torda megtisztítására siet: a város felső részét felgyújták, a templomkastélyt betörték, Csipkés Györgyöt a város hadnagyát, három század magával kegyetlenül legyilkolák. <sup>1)</sup> Ha Szindi még sem érkezik, s a fanatizált hajdukat szét nem veri, a szép várost, mint a protestantismus egyik fészket tönkretették volna.

Torda mellett Gerendnél táboroztak, a midőn Filstik Péter, kolozsvári gazdag tanácsos, előadja, hogy Rudolftól Kolozsvárra követ érkezett, ki nem mervén ide jönni, általa azon ajánlatot téteti, hogy küldje vissza a török és tatár sergeket, s Rudolf Erdélyt Zsigmondnak visszabocsátja; de hogy milyen feltételek mellett, azt később egyenlítik ki. Báthori tanácsosai átértették a cselet, a követet egyszerűen visszaküldék; azzal Tordán át Kolozsvár alá mentek, nov. 23-án ostromolni kezdék. <sup>2)</sup>

Kolozsvár falai ez időben jó karban álltak, sánczait könnyű volt vízzel betölteni, s a benne hagyott csapatok az ostromot hosszasan feltarták . . . Azonban míg az ostrom folyt, Báthori Zs. ismét bele ment a kivetett hálóba.

Marietti M. Antal jezsuita, kit Rudolf Basta mellé mint cs. biztost adott volt, <sup>3)</sup> ki a goroszlói csata után Moldovában Zsigmond mellé csatlakozott, s mint jó barát őt folyvást ovatosságra intve Kolozsvárig kíséré: itt célját érte, az ingatag fejdelen győzött, reávette, hogy Dézsre Bastához küldje, Erdély visszabocsátása felett egyezkedést kezdjen. <sup>4)</sup> E lépést alig lehetne megmagyarázni épen e perczben, midőn Zsigmond mondhatni győzelemben állt, ha meg nem volna említve, hogy Kolozsvár polgárai szintén kérték, ne vesse zsákmányra a várost; s hogy az őszi hideg miatt a törököknek sem volt kedvök tovább harczolni. Elég, hogy ő egyezkedett; mi övét oly boszura gerjeszté, hogy többek közt Székely Mózeset, nehogy lázzadást indítson, nov. 29-én elfogatá, előbb Dévára, majd Fogarasra küldé. <sup>5)</sup> Mire másnap Báthori Zsigmond az ostromot félbe szakasztá, s a nélkül,

<sup>1)</sup> W. Bethl. V. 61. Erd. Tört. Adat. I. 201. Kemény, Suppl. Dipl. IX. 15. <sup>2)</sup> Magyar Tört. Tár. VI. 260. <sup>3)</sup> Szirmai, Szathmár I. 161. <sup>4)</sup> Magyar Tört. Tára. VI. 260. <sup>5)</sup> Chronic. Fuchsio-L. 200.

hogy Bastát Dézstől kivenni próbálta volna, Marietti által Szent-György napig tartó fegyverszünetet kötött, határu a Marost állítván fel. A nagyreményű hadjáratnak ezzel vége volt. Csáki István a szászföldre vonult vissza, december 3-án Medgyest főhadiszállásává tette. Báthori Zsigmond pedig egyelőre Dévára húzódott, januárban Brassóba ment, hol apr. 1-ig marada. <sup>1)</sup>

#### IV.

**Szerencsétlenségek hosszú sora nyílik meg. Báthori Segesvárt, Basta Gyalut, Almást, Bethlent, Beszterczét beveszi, őrségét lesújtatja.**

Báthori menthetlen habozása, a romlás új sorát idézé elő. A kétfelé osztott, Erdély mint Mohamed koporsója ég és föld között, úgy függött a két ur serge kardja élén. A feldarabolt hon legszebb pontjai martalékul estek, mert Báthori a déli, Basta az északi részekben, mint sajátján tovább folytatá a meg nem hódolt várak ostromát. Melyik fél mivel tölté el a fegyverszünetes telet, arra kívánunk néhány jelenetet említeni. Csáki Báthori Zs. helytartója, a mint magát Medgyesen megfészkelte, fellépett, hogy a szászföldet hűségére hódítsa. Legelőbb is Toldi Istvánt a közelében fekvő Segesvárra szállítá be; azonban a segesváriak Toldit csak is az alsó városba ereszték, és azt is megízenék Bastának. Szerencsétlenségek a levél Toldi kezébe került, hogy ezért elégtételt vehessen, a Bastával tartó Haller Gábor boraiból a várból három horodót kéretett, s úgy intézkedett, hogy mikor a boros-szekérrel a várból kijönnek, megállván a kapu betetését lehetlenné tegyék. A terv dec. 11-n kísértetett meg, s jól sikerült. A nyitva maradt kapun a katonák berohantak, a felső várost elfoglalták; s különösen a kozákság a hegytetőn fekvő templom s a templombeli 12 apostol ezüst szobra és más ékítmények elrablásával potolhatatlan károkat okoztak. <sup>1)</sup>

A fejedelmi sereg Csáki vezérlete alatt Segesvár meghódítása után belebb nyomultak, 1602 jan. 3-án Szeben előtt álltak, melyet

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 66. Fundgruben I. 177. 225. III. 122. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. Libr. XI. D. Fundgruben I. 175. 226. II. 94. III. 122. Chronic. Fuchsio 201.

a Merza hajdui s a Bastához hajlott szebeniek várfalaikban bizva, keményen tartottak; mire Csáki visszatért. <sup>1)</sup>

Igy tölték a fejedelmi sergek a telet; de mind ez csekélység ahhoz képest, mit Erdély Basta alá esett része szenvedett.

Basta mielőtt téli szállást vett volna, Dézsről Kolozsvárra ment. Onnan Gyalu-vára alá küldött, hová Gyerőfi János, kolozsmegyei főispán, Makó György s mások alatt a goroszlói csata után néhány száz ember vette volt be magát, kik mint Náprádi Demeter római kath. püspök várában, Szilvási János ottani lelkész oltalmába bocsáták magukat. A hajduk mintegy másfél ezeren jelentek meg, egy pár századot a vár alá küldtek: Gyerőfit sikra csalták; előtte megfutottak, ekkor a többi a lesből előrohanna, Gyerőfit és népét megtámadta, levagdálá. Erre Petz a kis várat, melynek inkább hegyeni fekvése nyújtott erősséget, ostrom alá vette, végre is az őrség elmehetés feltétele alatt magát feladá . . . de azért mielőtt kijöttek, felkonczolák őket. <sup>2)</sup>

Basta Kolozsvárról telelni indult. A mint Nagy-Almás-varánál haladna, mi ekkor Csáki Istvánné volt, kettős várfallal és őrséggel ellátva: körülfogatá, addig löteté, míg az feltételek mellett szintén feladá magát . . . de azért ezek is felkonczoltattak. <sup>3)</sup>

Gyalu és Nagy-Almás sorsa, valamint a hátramaradott vallonok és hajduk rablása, kegyetlenkedése a többi várakat mély és méltó aggodalommal tölté el. Besztercze város bezárkozott, a hajduk és vallonok sarczolásainak elébe állt; de tovább alig tarthatván magát, Szentpáli Jánostól a fejedelmi sergeknek 7000 főt küldtek, Csákit felkérék, hogy őrséget küldjön bele. Kivánságok 1602 jan. 7-én teljesítve lön. Medgyesről 200 székely jött bele, a várparancsnokságot Vitéz Miklós kolozsmegyei főispán s Nagy Albert vevék át.

Basta e lépés által a Zsigmonddal kötött fegyverszünetet sértve látta. Résztint, nehogy Besztercze példáját más városok is kövessék, résztint mivel meghallá, hogy gazdag birtokosság vonta bele magát: prédavágyó sergével a Szilágyból visszafordult; útjában Bethlen-várát, melyet 200 székely védelmezett, szabad elme-

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 226—35. I. Chronicon Fuchsio 199 <sup>2)</sup> W. Bethlen V. Libr. XI. <sup>3)</sup> Ugyanott.

hetés ígérete mellett január 31-én megvevé . . . de azért a mint kiléptek, egyig levágatá. <sup>1)</sup>

Másnap febr. 1-én már Besztercze alatt táborozott. A nyomort, melybe a közel lévő falvak estek, leírni alig lehet. A vagon és személyes bátorságról szó sincs. Besztercze ostroma Valendorf felől megkezdett, azonban a nevére érdemes vezér, Vitéz a várfalait folyvást erősítetté és védelmezé. Azonban mindjárt kezdetben a várost azon csapás érte, hogy a városba folyó vizet Basta elvételé, s a kemény tél miatt a várbeliek a hideg és vízhiány sanyarainak lőnek kiteve. Febr. 9-én éjfél után a falakon már 13 öl rés vala nyitva; rohamra roham következett; de a székelveket Vitéz, a menekült birtokosságot Kozárvári György példája egyre tüzelte, s a zászlót feltüzni akaró németet egy beszterczei kovács sujtá le; Galaczi István, mint a hajdani hős, ki a homlokába kapott nyíllal büszkén ment be Rómába, ugy ez is homlokába kapott golyójával tovább harczolt . . . hasonló hősi ellentállást egyhamar megtörni lehetlen volt. <sup>2)</sup> Báthori, ki a jezsuiták miatt többet gondolt a Rudolfnak letett hitére, mint az ország javára, Basta e fellépésére Bogáthi Menyhárt cancellárt Bastához küldé, s arra törekedett, hogy a hadi-lábon álló fegyverszünetet, békére változtassa; egyezkedtek: Báthori Zs. bűnbocsánatot ígért mindennek, ki Bastához nyilatkozott vala, s e mellett Váradot, Husztot, Kövárt átbocsátá. <sup>3)</sup> Ily kemény s az ország feldarabolást aláíró egyezmény következtében Vitéz Beszterczét feladá, de ugy, hogy népe s az oda menekültek a várost minden javaikkal elhagyhassák. Ez is aláíratott, s Besztercze magát 32,000 frttal megváltá. Ezek után Vitéz békés elmehetést remélve, febr. 24-én egy vasárnap, övéivel, kiknek családját 87 kocsi vitte, megindult, vele van Bogáthi, s fedezetül Basta alkapitánya néhány csapattal. De alig haladtak egy mérföldet, Budak felé, midőn a hajduk és vallonok utának rohantak, őket megtámadták, többek között Vitéz is elesett, s mindenekből kifosztattak, hogy a nők gyűrűit is letépek: mire Basta megérkezvén a rablásnak, gyilkolásnak véget vetett; <sup>4)</sup> katonáit visszatéríté, s a mintegy 30,000 fira ment rab-

<sup>1)</sup> W. Bethlen. V. Libr. XI <sup>2)</sup> Ugyanott. <sup>3)</sup> Fundgruben I. 181. Chronicon Fuchsio-L. 232 <sup>4)</sup> W. Bethlen. V. 73. Fundgruben I. 179.

lott kincset beadatá. Azonban míg ez itt folyt, a katonák Besztercze kirablását is megkísérték; a főnököket kivégezteté ugyan Basta, de miután a várossal drágaságait beadatá, Beszterczét maga is prédára bocsátá. <sup>1)</sup>

Igy járt el Basta. Rémes neve ez időtől meg volt alapítva. Megrakódott s azzal elhagyá Beszterczét; hol elvonult, a faluk marháit szintén magával indítá, a templomok feltörésének, az udvarok kifosztásának ellene nem állt; Vécset, Görgényt, Szamosujvárt, Gyalut németekkel és vallonokkal megraká. Ugy ment ki maga martiusban Szathmára; de sergét a Szilágyságban hagyá.

Azonban a hajduk benmaradtak, de Csáki felkelt, ellenök ment, Eger begyénél megtámadta, megverte őket, s kinyomta Erdélyből.

## V.

**Báthori Zs. Rudolfal titkon újra alkudozik. Basta bejő, hogy átvegye az országot. Székely M. elébe áll, Fejérvárnál csatát vesz. Báthori Zsigmond végkép lemond. Csehországba internálják.**

Báthori Zs. mint gyanítani lehetett, ismét belefáradt a dicsőségre s a fejedelemségről lemondást újra tervbe vette. Brassóból martiusban Fejérvárra ment, Csáki Istvánt, Toroczka Lászlót, Basta több gyűlölőit magához hivatá, előadá, miszerint ideje lenne Rudolf haragját lecsendesíteni; mit onnan vél eredni, mert a Mária Krisztiernának jegyül ígért összeget meg nem fizették; felkérte, gondoljanak ki pénzforrást, küldjenek valakit Rudolfhoz, biztosítsák, hogy ez összeget megfizetik, de csak úgy, ha az Erdélyhez tartozó várakat, Váradot, Husztot, Kövárt visszabocsátják. A jámbor tanácsosok még megörvendének ez ötletnek, legtávolabbról sem gyaníták, hogy csak ürügy, hogy Zsigmond emberei az udvarral magukat közlekedésbe tehessék. <sup>2)</sup>

Az ürügy megvolt. Marietti jezsuitát, Bogáthi Menyhártot, czegei W a s Ferenczet, meghittjeit, azonnal Szathmára indítá, tit-

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 73. Fundgruben I. 179. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 80.

kon megízené Bastának, hogy most csakugyan kész lemondani, ha a császár régi szállásánál jobbról gondoskodik; kiköték egyszersmind, hogy míg az egyezkedés tart, legyen köztük fegyverszünet.

Basta e feltételeket szívesen elfogadta. Mire Báthori Harinai Miklóst, Sibrik Gáspárt (ki itt meghala), Haller Gábort, Bornemisza Boldizsárt Szathmárra kezesekül küldé; s megkezdődött az új lemondás tervének kivitele. Hogy a Basta kormányától idegenkedő főembereket még jobban elaltassa, a hon nagyjait ismét összehívata; arra kérte fel, hogy irjanak fel Rudolffhoz az ország nevében; azok megírták a fennebb elésorolt várakat visszakövetelő feltételeket; azonban az ország felírása mellé Báthori Zs. egy egészen más szellemű levelet adott, melyben magát teljesen Rudolf kegyére bízta. <sup>1)</sup>

A követség, mely mellé Marietti jezsuita, e dolgok intézője is csatlakozott, felment . . . A haza fiai ekkor kezdék sejteni a játékot. A boszuság és leveretés általános lön; Csáki a fővezér fellépett s mire látta, hogy a fejdelem eszét meg nem fordíthatja, kimondá, hogy az átadáshoz kezet nem nyujt, mert ő mikor a török sereget kapta s bevezeté, Erdélyt a portának kötötte le: azzal Fogaras-varába vonta magát. <sup>2)</sup> Mások nyíltan ellenszegültek.

Basta, a csattogó drámai jelenetek szerzője, nehogy Zsigmond határozatát a honfiak megváltoztassák, új jelenetet gondolt. Hogy a székelyeket megrettentse, hajduit, e practorianusokká fajult zsoldosokat elővette, <sup>3)</sup> egyrészét a mezőségen átküldvén, Urnapja hajnalán M.-Vásárhelyt kiraboltatá. <sup>4)</sup> Hogy a magyar népben kevesebb ellentállásra találjon, katonáit innen a Szamosmentire küldé, hol azon időben magyar falvak virágzottak, s ezek magyar lakosait kiöleté, s ez által utat nyitott a desolált ekkleziáknak és a bekövetkezett eloláhosodásnak. <sup>5)</sup> M.-Vásárhely e jelenetre fogott azon vára építéséhez, mely most is fennáll. <sup>6)</sup>

E ponton érkeztek vissza Zsigmond követei, hozva Rudolf azon izenetét, hogy Oppolia helyett most a Csehországban fekvő gazdagabb Libokoviczi uradalmat adja. De már ekkor sok minden meg

<sup>1)</sup> W. Bethl. V. 87. Fundgruben I. 242. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 189. <sup>3)</sup> W. Bethl. V. 95. <sup>4)</sup> W. Bethl. V. 87. Fundgruben I. 242. <sup>5)</sup> W. Bethl. V. 95. V. 6. Erd. Tört. Adt. I. 79. 188. <sup>6)</sup> Erd. Tört. Tár. II. 31. Erd. Tört. Adat. I. 71. 75.



vala változva. Zsigmond ellenvéleményben levő tanácsosai a portára és a basákhoz követeket futtattak, s azok egy sereg arannyal tértek meg, mit a hadjáratra fordítsanak. Basta tehát, hogy a kényszernek új súlyt és nyomatóköt adjon, háromezer hajdut ismét felülített, s nyugoti havasokon át Fejérvárnak indítá, hogy Zsigmondot meglepjék, elfogják, hozzávigyék.

A hajdúk Toroczkon voltak már, midőn hírek Fejérvárra érkezett: azonban Zsigmond odább állt, Dévára huzódott; Lugosi Ferencz és Szelestei János az erdélyi hajdukkal a magyarhoni hajduknak elébe siettek, a toroczközi völgyben őket megtámadták, s a berontani akarókat tönkre verték. <sup>1)</sup>

Báthori terve e szerint többé titok nem lehet. A közvélemény, mert a haza szabadsága ellen működött, sujtolni kezdé. A lágymeleg tanácsosok szemet hunytak, az önzők Basta kedvét keresték . . . Azonban voltak köztök is lelkes hazafiak, mint Toldi István, a gr. Toldiak Erdélybe szakadt őse, s Székely Mózes, kik azon merész gondolatra jöttek, hogy Zsigmondot elfogják s mint hazaárulót állítsák törvényszék elé. Tervöket közlék az öreg Borbélyllyal; felszólíták, hogy elfogatását vejével Vajda Miklóssal hajtassa végre, mint a kinél Déván, mint Borbély után Déva-vár birtokosánál mulatott. Borbély helyeselte, de vejével nem lévén bizalmas lábon, közbejáróul rokonát Boronkai Jánost ajánlá; ki Vajdát felszólítá ugyan, de ő a magyar vendégszeretet meggyalázására nem ajánlközt, hanem azért titoktartást ígért, mit meg is tartott, bár Báthori Zsigmond itt mulatása alatt ötöt Borbély halála esetére, jun. 21-n Algyógy körül néhány faluval gazdagítá. <sup>2)</sup>

Itt találja a hazafipártot a hír, hogy Basta 4000 válogatott katonával, ágyukkal Erdélybe indult, s a hajdukat Rákóczi Lajos, a későbbi fejedelem Rákóczi Zsigmond testvére vezérlete alatt a körösbányai havasokon úgy indítá be, hogy Zsigmond útját Magyarhon felé elvágják. E hír Zsigmondot is meglepé, mert ő Bastát csak pár száz lovas kíséretében várta, őt is csak a végett, hogy a követi által fenkötött szerződést aláírják . . . Az érkező Bastával fényes vezérkar jött, velek van a Bastánál nem annyira kezes, mint

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 189. <sup>2)</sup> Kemény, App Dipl. XIV. Borbély neje Bánrévi Borbára.

ministerkép működő Sennyei Pongrácz, a tordai főispánból fejéri főispánná lett Bornemisza Boldizsár és Haller Gábor, <sup>1)</sup> kiket az ország Szathmárra kezesekül küldött vala. Basta most mint jó barát érkezett, maga volt a szelidség, katonái mint annyi báránybőrbe öltözött farkasok: mégis Kolozsvár, Torda, Enyed s más városok és utba eső faluk lakói futásnak eredtek, az országot egész Déváiig egy vándorkaraván, nők, gyermekek és aggok szekeren és gyalog, étlen és szomjan futnak, mintha tatár volna hátuk megett. Székely Mózes és Toldi István e hirre a fejedelemre rontottak, férfiasan elébe léptek, felszólíták, tudassa az előzményeket; megértették vele, hogy békét, szerződést aláírni nem sereg élén szoktak jönni; s Báthorit oda hangolák, hogy felhatalmazta őket, hogy Bastát visszaverjék.

A szabadság két hőse, erre a hont fegyverre szólítá; a Szász-Sebesnél feküdt Toldi parancsnoksága alatt álló 2000 székely élére álltak. Kemény Boldizsárt, ki Bastától levelet vitt, elfogák; Fejérvár oltalmát Túri Ferenczre bizák; a csaták tapasztalt intézőjét, Borbély Györgyöt táborukba nyerék; s Maros-Váradjánál a Báthori István által épített hidat védendő, a Maros balpartján állást foglaltak.

Basta Kolozsvárra ért, hol hogy kegyelmességét mutassa, jun. 29-én Kornis Boldizsárt, illetőleg a Kornis családot Szt.-Benedek, Alparét s vagy 20 faluval megajándékozta. <sup>2)</sup> Székely Mózesék tervét Tövisen hallá meg. Erre jul. 2-án sergeit rendezé. Csáki István, ki mérsékelt jelleménél fogva Fogarasból eléállt s Zsigmondtól küldetve Bastához ment: Bastától Székely Mózeshez küldetést vállalt, hogy felhiná, kiméljék a hasztalan ömlendő honfivért; e mellett Bastától a Székely katonáinak három havi zsoldot, a honnak szabad fejdelemválasztást ígért. Az öreg Borbély György szintén alkudozást javallott; tanácsolta, hogy a Maroson a hidat addig is semmitsék meg; s a midőn látta, hogy szava elhangzik, a táborból elhajtatott. Székely Mózes, bár Basta ígéreteiben nem bízott, időt kért a gondolkozásra, de Basta nem adta meg, s előnyomult. Székely kicsin, de lelkes tábor a kétes csatát elfogadta, a balszárnyat pestesi Nagy Albert és Deli Bálint, a jobbat

<sup>1)</sup> W. Bethl. 8. 130. <sup>2)</sup> Kemény, App. Dipl. XIV.

Szelestei János, a tartalékokat Nagy Demeter és Kapronczai Tamás vezette, maga a sereg zöme élére állt. Székely Mózes skárlát szín hosszú mentében, nemes vérű pej paripára veté magát, s a sanyargatott haza sorsáról velőt rázó beszédet tartott. <sup>1)</sup> Azon időben az országot Fejérvár ellenkező oldalán, a hegyek felől vezetett a Maros partjára: Basta erről jött, s a királykutjánál állást foglalt. Nehogy Basta hátramaradt gyalogsága is megérkezzék, Székely Mózes azonnal csatát kezdett. A lelkesült magyarság Bastát állásából kiveré, s hatalmasan nyomta Borbánd felé. Basta Kadácsfalvi Jánostól fejére két sebet kapott; Barcsai Andrást Szelestei halálra sebzé. Azonban a szép remény csakhamar hanyatlásnak indult; mert Kapronczai dandára harcolni nem akart; Toldi Szászsebesről még mind nem érkezik: s bár Székely Mózes és társai mint annyi oroszlán harcolnak, a csata mégis veszve volt. Székely M. 1500 főből álló dandárát Basta 4000 lovasa a Marosnak nyomta; közülök, kik el nem estek, a Marosnak ugrattak, s odahagyák a csatátért, melyet többé nem tarthattak. A csataterén többek közt Bethlen Miklós és János is odaveszett.

Székely Mózes és szárnyvezére Szelestei, s a végtől jobb időkre tartott Bethlen Gábor Szt.-Imrénél átusztatták a Marost, elmenekültek.

E csata egyszersmind a haza sorsát is eldöntötte. A hajduk a körösbányai havasokról, mint saskeselyük csaptak le. A falvak népe, mint árviz-előtt futott: és Báthori Zsigmond, kit Déváról Bastához kísérték, mintha mindez mit sem érdekelné, mint írják könnyű kedélylyel haladott el a földönfutók csapatai között. Bastához jött, ki már ekkor Szászsebesnél táborozott. Nehány napot együtt mulattak; kiáltványt bocsátottak ki, melyben Székely Mózes pártja részére amnestiát hirdettek, ha fegyverüket leteszik. Onnan Szebenbe mentek. Ott Báthori a fejedelemségről, mire ugyse volt érdemes, lemondott. Azzal jul. 26-n fedezet alatt Rudolphoz felindult. <sup>2)</sup>

Ezzel végkép lelépett a trónról, melyen nagy ősei emlékét megkimélni nem birta. Fegyver között kísértetett ki a honból, melyen át ingatagságáért a nép átka kíséré. Előbb Kassára vitetett, hol

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 145, Chronic. Fuchsio-L. 208. 210. <sup>2)</sup> Ugyanott 211

már saját kíséretétől hallania kelle a honárulás vádját, később a Libokoviczi váruradalmat kapá Csehországban, itt élt 1610-ig, a midőn azon gyanusításra, mintha Mihály vajda szintén belebbezett fiával trónuk visszafoglalásán munkálkodnának, mindketten elfogattak, vasba veretve Prágába vitettek. S mint egy kronikásunk magát kifejezte, a sogorságért holtig való rabságot kapott. De még sem, mert 1613 elején szabadon lőn bocsátva, mire mart. 7-én, mint gyanitják méreg által meghalt; szent Zsigmond kápolnája<sup>1)</sup> a főtemplomban temettetett el. <sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 165. Erd. Tört. Adatok I. 73. 214. III. 40. Váradján Nemes György 1629-ben egy egyszerű márvány kőtáblát tétetett, melyre a Báthori-czimert, „it az aranygyapjas-rend lánca foly körül — rámetsetvén, alája a következő siriratot véseté: D. O. M. obiit 163 lector discite, quibus fortunae ictibus pateat humana majestas. Sigismundum Bathorium Transilvaniae principem extinctum tegit boema terra. Huc, e solio arreptum, immitis fortuna dejecit. carvisset sepulchro, qui sederat in solio nisi famuli fides etia in tempestate inconcussa stetisset.

---

# Rudolf másodszeri uralma.

(1602 júl. 26 — 1603 máj. 9.)

## Basta helytartósága, másodszor.

**Az egyesek meghajolnak. Kezdődik a török párt tönkretévése, a hajduk kegyetlenkedése. Az országgyűlés Rudolffhoz hódolatát bejelenti. Azonban Székely Mózes a töröktől fejdelemnek neveztetik. Betör. Fejérvárt beveszi. Basta elvonul.**

Báthori Zs. végkép lelépvn, Rudolf cs. helytartója, Basta György tábornok vette át a kormányt. Erdély le volt verve, de nem leigázva, mert a fejérvári csatából többen menekültek, s azok között Székely Mózes, a Bastaféle kormány legnagyobb ellene, kik az Erdélyhez tartozott magyarhoni részekbe húzódtak.

Székely M. magát Solymos várába vonta, melyet néhány hó előtt Báthoritól nyert vala, a mellette küzdött Szelestei János Világosvárra ment, mint a melynek parancsnoka volt. Basta bár mindent elkövetett, e két férfi megnyerése sehogy sem sikerült.

Székely és Szelestei magokat Bektas, temesvári basa oltalmába bocsáták. Sőt az előrevigyzóbb Székely M. Solymost a beljebb eső Kladovával cserélte el, nejével együtt odament. És nem ok nélkül, mert Petneházi István, Jenő-vár parancsnoka a világosvári őrséget megvesztegetvén, Szelesteit orozva megölette, fejével Bastának kedveskedett. <sup>1)</sup>

Székely Mózes szintén célul tűzetett. Basta aug. 3-ára hongyulést hirdet. Beütésektől félvén, magának adót szavaztatott, de a nemességet felültetni nem meré; notáztatáshoz lett volna kedve, de keresztül nem vihette, egyedül Székely Mózesre hoztak törvényt, de őt is csak is Solymos török kézbe adásáért condemnálá. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 169. 174. <sup>2)</sup> Törvényczikk Mike Gyűjt. Art Diet. II. 25.

Még folyt a gyűlés, midőn meghozák, hogy Tamás falvi János, kit néhány hó előtt Báthori Zsigmond a tatár khámhoz segélyért küldött vala, 8000 tatárral Erdély felé közelít; de megjött egyszersmind Tamásfalvi is, ki meghallván Báthori elbuktát, a tatároktól haza szökött. De azért a fenyegető veszély nem volt elhárítva, mert a barátképen jött tatár egyszerre ellenséggé változott. Basta sem sokat késett, néhány ezer hajdut és székeleyt Moldvába elejökbe küldött, maga is september elején a Barczára, Prásmárhoz szállott; onnan gr. Capriolis Tamás tábornokát szintén Moldvába indítá: s egy csata után a tatárokat sept. 23-n visszafordíták. <sup>1)</sup>

Alig vonult el keleten a baj, nyugoton másik merült fel. A solymosi török őrség az erdélyi só Marosoni szállítását kezdé háborgatni; azonban Borbély György hadakkal kiszállt, Solymosvárárt visszavette. <sup>2)</sup>

Basta tehát mind szilárdabb állást kapott. Mint Brassóba huzódnék, Csáki István Fogarasvárárt közébe bocsátá, maga is meghajolt, s ezzel nem volt több ellentálló a hazában. Nem valami vívmány, mert Basta katonái csak erre vártak, azzal neki estek a prédálásnak. Megkezdődött a török párt és protestantismus kiirtása. A tatárjárások ehhez képest csak futó fergetegek. Az utonálló rablás csak a járókelőket éri: ezek megrohantak mindent, s a szertefutókat egy pár gyűrűért, mint vadászebek a vadat, keresék fel az erdőkben. A magyar mint a paria oltalmon kívül esett, az volt legnagyobb hőse, ki legtöbb magyar legyilkolásával dicsekedhetett. Azonban a német elem, a szász nemzet sem részesült több irtalomban, mert lutheranusok valának; egész szászfalukat kiirtottak, s oláhok települtek helyükbe. <sup>3)</sup> Nem volt egy város, egy falu, melyet fel ne forgattak volna, csupán várak és kerített városok menthették meg magokat, azok is gyakori sarcfizetéssel. Hogy mily gondosan felverték minden menhelyt, megemlítjük, hogy Fejérvár mellett a Kecsekő magas csucsára is felmásztak, az oda menekülteket, kiket resteltek legyilkolni, a sziklatetőről a mélységbe hányták.

Ez égrekiáltó megtámadtatás ellen igen természetesen a haza fiai panaszt emeltek, de elégtételről szó sem volt. Végre dec. 10-n

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 74. <sup>2)</sup> W. Beth. V. 184. Erd. Tört. Tár. II 75  
<sup>3)</sup> W. Beth. V. 173. 195. V. 6. D. Fundgr. III. 35.

Fejérvártt országgyűlést tartott; Basta felhitta a rendeket, hogy katonái fizetésére szavazzanak 15,000 ftot, 100 ezer köből gabonát, s ekkor kész őket bizonyos helyekre beszállásoltatni. Megszavazák. <sup>1)</sup> De azért mi sem változott. Már volt pénz, volt élelem; mi fenmaradt a hazában, azt a katona magáénak nézte. S mi volt természetesebb, minthogy a hosszas pusztítás, az igavonó marhák elhajtása, a munkás kéz lesujtása, a lakosok barlangokba, erdőkbeni beszorítása, roppant szükségét, éhséget idézzzen elő . . . A szükségből 1603 elején pestis fejlett, a pestis és éhség a népből haramiát, emberevő kannibált csinált; senki, semmi sem biztos; a nép is rabolni kezdett, egymást gyilkolák és evék meg, tavasszal még a sírok lakóit is felhányták, csakhogy rothadó husokkal nyomorult életöket egy nappal tovább tengethessék. Ily vérfagyáló jele-  
neteknek lön szegény hazánk szintere. <sup>2)</sup>

Az erdélyiek kifáradva a kinszenvedés alatt, az 1603 jan. 15-én Fejérvártt tartott honygyűlésben, fejöket koczkáztatva, Bastát megtámadák s a hajduk eltávolításáért követelőleg léptek fel; oda vitték a dolgot, hogy a hajdukból 15,000-et azonnal kiindított, azokra nézt, kik kimenni nem akartak, milyenek valának a ráczok, Basta engedelmet adott, hogy a megyék széltibe akaszthassák. Egyébaránt már nem is volt rájuk Bástának szüksége, mert Erdély teljesen meg volt törve. S e gyűlésen a cs. biztosok már könnyen átvitték, hogy az egybegyűlték követeket választottak, kik Rudolfhoz menve, Erdély hódolatát megvigyék. A követek ki voltak jelölve, de úgy látszik nem sok kedvet merítettek a sietésre, mert a követ-ség utasítással ellátására febr. 28-án a főispánok s megyei választottakból uj gyűlést határoztak. Ezek szintén összejöttek. Basta jelenlétét kijátszák, s itt Sennyei P., Mindszenti B., Bogáthi M. tanácsosok vezérkedése mellett, a hódolatvivő követ-séget 15 pontból álló utasítással látták el, melyben megtámadott alkotmányos szabadságuk, s a katonaság által eltiport haza érdekében, tüzetes felterjesztést szerkesztettek; <sup>3)</sup> a követ-séget, mely Sarvasági János, Petki János, Mindszenti Benedek, itélőmester Ki-

<sup>1)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tár. II. 41. <sup>2)</sup> W. Bethl. 189. <sup>3)</sup> A pontokat l. W. Bethl. V. 201. Egy hasonló felterjesztést l. Fundgruben III. 152 Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 49.

rályfalvi János s a szászok részéről Lutsh Gál és Enyedi Györgyből állott, mart. 10-én felinditák.

E pontoktól egyébiránt nem sokat vártak. Bástában, ki csak szép szót, de pénzt nem igen kapott, a nép inkább elnyomóját, mint védelmezőjét kezdé látni, egyedül a menekültek betörésétől várt jobb fordulatot. És nem minden alap nélkül, mert mint említettök, a fejérvári csatából sokan menekültek; az ősz folytán a bennmaradt békétlenek Bethlen Gáborhoz, ki a fejérvári csatából saját várába, az Erdély délnyugoti szélén fekvő Ilye-várába vona vala magát, levelet intéztek, hogy azt Székely Mózeshez küldje. Erre Bethlen az ifju szabadsághős, vára őrségét magához vette, prédára hagyta szép birtokait, számüzte magát, mintsem Basta kormányja alatt éljen, maga vitte meg a meghívó levelet Székely Mózesnek. Mire elment, Basta Ilyevárát azonnal elfoglálá. <sup>1)</sup>

Székely Mózes e mozanatra uj erőt kapott. Erdélybe emissariusokat indított, kik közül Toldalagi Mihály Basta kezébe került, s életét csakis nagy összeggel válthatá meg. <sup>2)</sup> Kornis Miklóst, sogorát, Székely M. a tatárok khánjához küldé; a portán a lengyel követség útján mozgató ügyét; maga Bektás temesvári basánál nyomta a kengyelt; s csakhamar oda vitte a dolgot, hogy a szultán a fejedelmi jelvényeket részére megküldé; s az athnáméban a fejedelemiséget reá és maradékaira ruházta. <sup>3)</sup>

Igy tölté Székely M. és az emigratio a telet. Megkapták a segélysergeket, szervezék magukat, Káransebest, Lugost a német őrségtől elfoglalák; s a mint a tavasz annyira nyílt, beindultak.

Az előcsapatot, mi 120 magyar, 1000 tatár, s szép számú rácز gyalogságból állott, Bethlen Gábor apr. 23-án vezette be a Vaskapun. <sup>4)</sup> Sehol semmi ellentálló sereg. Basta Kolozsvárt mulatott, s mert katonáit fizetni nem bírta, azok nem mozdultak, tehát pénzért, segélyért futtatott a császárhoz. E mellett Sorbán Rádul havasalföldi vajdát segítségére szólítá; s mig ezekre várt, mint egy patriarka kiült háza elé, tekézett nagyszerű lakomákat adott, mintha a betörésről mit sem tudna. <sup>5)</sup>

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 188. <sup>2)</sup> Ugyanott. 204. <sup>3)</sup> Ugyanott 206 <sup>4)</sup> D. Fundgruben III. 157. Chronic. Fuchsio. 214. 219. <sup>5)</sup> Bethlen V.



Bethlen a Strigy partján kevéssé megállott, tudósítá barátait, előőrsoket nyomott fel Szászvárosig, hol a legközelebbi német őrség szállásolt. Négyszáz katona telett itt és pedig a polgárság oly sa-nyargatásával, hogy a városiak a templom-kastélyba huzták magukat, a várost nekik átadák, mit úgy összedultak vala, hogy a kerte-  
léseknek még nyoma se látszott. Néhány nap mulva, egy hajnalban Bethlen Gábor Nagy Albert és Gosztoni Balázs szárnyvezéreit reá-jok küldé; a németek Tech Ilyés parancsnokuk vezérletére a tem-  
plom-kastélyba akarának berontani, de a városiak a kapukat fel nem nyiták. A kastély sánczába vonulnak tehát, magokat szekérbástyá-  
val falazák, estvig az ostromot dicsőségesen kiállták; a mint az éj beállt, az erdők felé lőpodztak, a magyarok utánok, s az egész-  
ből csak is tizennégyet engedtek menekülni. <sup>1)</sup>

Az út ezzel meglevén tisztítva, Bethlen Fejérvár alá nyomult, hol Basta Spinoza Péter kapitányát hagyta volt, négy század német-  
tel. Az emigratióval tartó városiak az alsó-városba huzódtak le, Spinoza pedig a várat védelmi helyzetbe tette. Az ostrom második  
napján a németek kirontottak, az alsó-városnak tüzet adtak: a zsen-  
delyeket a szél felragadá, a várba vitte, a fejdelmilak kapuja meg-  
gyult, a tűz a laktanyákra csapott, arról a nagy templom nagyobb  
tornya is meggyult, a kisebb torony a benlevő puska porral felre-  
pült; s a felső város fele a fejdelmi palotával együtt, a Szt.-György-  
kapuig összeégett. <sup>2)</sup> Bethlenék a zavart felhasználni tán elmulatak,  
az ostromot tovább kellett folytatniok.

Az ostrom ötödik napján, Székely M., ki maj. 3-án lépte át  
Erdély határát, <sup>3)</sup> török, tatár, és ráczokból álló táborával szintén  
Fejérvár alá érkezett, Borbánd mellett foglalt állást, a 8000 ta-  
tárt külön a Maros partjára telepíté, s az ostrom keményebb fordú-  
latot vőn. E mellett Székely Mózes kiáltványa is repült, felszólítása  
viszhangra talált, a honfiak mindenfelé fegyverkeztek. Basta a han-  
gulaton megdöbbsent, a nélkül, hogy ellentállást kísértett volna, Ko-  
lozsvárról Szomosujvárra vonta magát.

Székely betörése s Basta tétlensége egész Erdélyt mozgásba  
hozta. To l d i István, ki a fejérvári csata után Bastának meghajolt,  
de azért birtokait vissza nem kapta, az öreg B o r b é l y György,

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 217. <sup>2)</sup> Ugyanott 236. <sup>3)</sup> Fundgruben III. 248

veje nagymegyeri Vajda Miklós, Boronkai János, az enyedi templom-kastélyból, hová magokat vonták vala, s mások, az országból Székely táborába sereglettek. Fejérvár ostromát keményebben fogták; faltörő ágyuk hiányában létrákat vettek elő, rohamot kísértettek; azonban nehezen ment, mert a falakról golyó és közápor fogadta. És bár Székely és Bethlen személyesen vezették az ostromot s a falakat többször megmászták, annyi heves roham eredményre nem vezetett.

Székely Mózes már félbe akará hagyni, s Basta ellen készült, a midőn Borbély György tanácsára az átállott Ribis Sigfriedet és Sulyok Jánost a várba küldék, s Spinozát reá bírák, hogy szabad mehetés feltétele mellett a várat feladá, máj. 9-n az ostrom tizen-nyolczadik napján Fejérvár Székely Mózes kezébe esett, <sup>1)</sup> s e naptól a fejedelmi címet felvevé.

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 244—260.

# Székely Mózes, fejdelem.

(1603 máj 9. — jul. 17.)

**Székely Mózes a vajdai czimet felveszi. Beszterczéig előnyomul. Basta kimegy Erdélyből. Rudolf Székelyt elakarja ismerni.**

Siménfalvi Székely Mózes, az emigratio feje, mint a szultán által kinevezett fejdelem, mely nap a fővárost bevette, maj. 9-kén, a vajdai czimet felvévé s uralmát megkezdette. <sup>1)</sup>

Másnap hálaadó imát tartott. S mint az ima elhangzott, azonnal hadvezérré lőn, a német sergektől megrakott várak és városok megvételére gondolt.

Vannak történészek, kik e kitünő jellemet, kora szellemének e hű lenyomatát, lázadónak, legfőlebb trónkövetelőnek tarták, s mint a ki hősiessége, személyes bátorsága által alulról, székely lófősből hadvezérségre, onnan fejdelemségre emelkedett: <sup>2)</sup> nem részesítik azon méltánylatban, melyet a szabadság elvérzett bajnokai az utókortól megérdemelnek.

Székely Mózes már a Báthori István lengyelhoni hadjárataiban megalapította volt hirnevét; most azonban Fejérvár bevétele, a Bastavali szembeszállása a legnagyobb népszerűség fénykörével övedzte körül. A nemesség melléje állt; Aranyos-, Maros-, s hogy bebizonyítsa, mikép a szabadsághősöknél nem teljesül, hogy senki sem proféta hazájában — szülőföldre Udvarthelyszék, majdnem az egész székelység melléje nyilatkozott: <sup>3)</sup>

Gr. Salm Miklós, ki Szászsebest tartá, azonnal visszahuzódott Sebenbe, a város magát Borbélynak feladá; s így Fejérvár környéke megtisztult.

Erre Székely M. tovább haladt. Enyed, Torda örömmel fogadta. Kolozsvárt német őrség lévén, azt cernirozták; azzal Szamosujvár ellen indultak, hová Basta Senneyei Pongrácz s más német pártiakkal vonta vala magát; ezt is cernirozták; azzal Nagy

---

<sup>1)</sup> W. Bethl. V. 261. <sup>2)</sup> Ifjúkori életét l. W. Bethlen V. 404. Fundgruben I. 183. Kemény Ján. Önéletírása 238. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Tára II. 32.

Albertet alatta hagyván, Székely M. Dézsre ment. Mire Basta Szamosujvárt Sennyeire bízta, maga pedig negyven praetorianus lovas kíséretében éjjel kisuhant Erdélyből s Szathmárra ment.

Mig Basta magát künn összeszedné, benn Székely Mózés óriási léptekkel haladott. Dézsen alól a nagy-bányai utban Kaplyonnál Kornis Boldizsár, a Gáspár fia, az ifjú Kendi István s mások vezérlete alatt Bastapárti tábor állt, ezeket Rhédei Ferencz magyarokkal és tatárokkal megtámadja, szétveré. <sup>1)</sup> Innen nem messze Besztercze mellett is hajduk táboroztak: ezt a többször emlegetett székely születésű Makó Györggyel megtámadtatá, ezeket is szétszórák. Rádul havasalföldi vajda Basta segítségére sergeket küldött, ezeket is Segesvártól visszaverte. <sup>2)</sup> Capreolis Tamás olasz grófot, kit Basta a székelyek közé küldött vala, Bogáthi Menyhért elfogató, <sup>3)</sup> s a Báthori Zsigmondtól kapott görgényi-varába vivé, honnan Fejérvárra került.

A fősereg Székely M. alatt nem kevesebb szerencsével működött. Dézstől vissza Kolozsvárnak tartott, melyet Basta őrsege, s a város lakosai szász töredéke zárva tartott előtte. Körülfogató; hogy a város felprédáltatását kikerülje, követeket küldött be, feladásra szólítá fel őket. Három napig alkudoztak, mit végre is a tábor tatár és rác népe megunt, a külvárost jun. 2-n megrohanta, felgyújtá, a várat is felgyújtással fenyegeté: mire a városi nép, mely Székely Mózest bálványozta, fegyvert ragadott, a városház alá gyülekezett, a tanácsot feladására kényszeríté. Feladák, a német őrség jun. 9-n, miként kiköttetett, bontott zászlóval, dobpergés közt oda hagyá a várost. Erre a nép a jezsuitákat eltávozásra szólítá fel, s midőn szépen meg nem nyerék, templomukat, klastromukat, tanodájukat megrohanták, feldulák; a ben volt 15 jezsuitát Görgényre szállíták. <sup>4)</sup>

Kolozsvárról Besztercze alá ment. Azt is felkérte. Mire hosszas és heves vita támadt a városban. A tanács a feladás mellett nyilatkozott, a német őrségtől megnyert polgárság pedig ellene. A nép fegyvert ragadott, s mint Basta biztató levele is megjött, kiü-

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. . <sup>2)</sup> Fundgruben I. 184. <sup>3)</sup> B. M., 1607. fiágban kihalt. <sup>4)</sup> W. Bethl. V. 275—296. Erd. Tört. Adatok. I. 78. Magy. Tört. Tár. VI. 261. Fundgrub. I. 184.

tést kísértettek. Székely hét ágyut szegeztet a városnak, s kétszáz negyvenyolcz golyót repített egy nap a városba. A golyók győztek, alkudozás kezdődött, s a város oly feltételek mellett, melyek a várost teljesen biztosíták, de a melyek az őrséget a Székely kezébe adák, magát feladta. <sup>1)</sup>

Mielőtt tovább menne, azon hirre, hogy Jeremiás, moldvai vajda Radul Oláhbonbóli kiverésére fegyverkezik: Kemény Boldizsárt, hogy e szándékában erősítse, hozzá indítá. Beszterczéről Medgyeshez ment, hol a beszterczei pontok mellett, megint győzelemhez jutott. Onnan Segesvár alatt termett, hol három zászlóaly német gyalogság lévén, ellentállásra talált. <sup>2)</sup>

Itt, szerencséje tetőpontján érkezett hozzá Gyulafi László és Nyári Pál, Várad várparancsnoka, s Rudolf császártól nem kevesebb ajánlatot hoztak, minthogy elégedjék meg a sajátlagi Erdélylyel, a részeket bocsássa át, tartson Magyarhonnal jó szomszédságot: s biztosíták, hogy ha ezeket elfogadja, kész a császár őt Erdély fejdelmének ismerni. <sup>3)</sup> Székely Mózes habozott. Gyulafiék mindent elkövettek, hogy a feltételeket vele elfogadtassák; mert Rudolf Magyarhonban a törökkel véres harcban állott. Azonban Toldi István, kinek e szerződés szilágyi birtokait fenyegeté, kifogyhatlan volt annak indokolásában, miszerint Székely a fejedelmek e vívmányát gyalázat nélkül fel nem adhatja. Kemény Boldizsár is jó hirrel tért vissza Moldvából. Toldi nézete győzött. Székely a feltételeket elvetette . . . de azzal egyszersmind bukását is aláírta.

E naptól Székely szerencse csillaga hanyatlani kezdett. Mit leginkább siettetett az, hogy a táborban volt tatárság kegyetlenül rabolt, s füzé rabszjira a népet.

## II.

**Basta Radul vajdát felülteti Székely M. ellen. A vajda katonái bejönnek. Csatak. Rádul is bejő. Brassónál Székelyt megveri, elejti.**

Basta elvonult, de csak azért, hogy Székely Mózes ellen annál biztosabban léphessék fel. Előcsapatul az általa teremtettt havasalföldi vajdát Sorbánt, vagy felvett nevén Rádult használta

<sup>1)</sup> A feltételek W. Bethl. V. 319—21 <sup>2)</sup> Fundgr. I. 184. <sup>3)</sup> W. Bethl. V 317.

fel. <sup>1)</sup> Basta benmaradt élrelmezési biztosa, Kracker Szaniszló nevű lengyel a segesváriak, Basta és Rudolf császár nevében fűtött Rádulhoz segítségért, de a vajda tettetve, mintha az erdélyiekkeli jó szomszédságot nem akarná felbontani, nem ajánlkozott. Kracker tehát az inkább osztrák, mint havasalföldi zsoldban álló rácz születésű Deli Marko s az erdélyi uraknál nevedezett Rácz György hajdukapitányokhoz fordult, kik zsákmányt remélve, azonnal követék.

Rádul, ki sejtette már, hogy Székely Mózes a moldvai vajdát ellene ülteté: szemet hunyt, s a hajduk jun. 7-én bejöttek a Barczaságra; de félvén a jövőtől, azt is elnézte, hogy a székely születésű Halmágyi István, tőle, egy hajducsapattal Székely Mózeshez szökjék.

E hirre Székely M. Szalánczi Lászlót Rádulhoz küldé, s felszólítá, hogy a török szövetség ellen fel ne lépjék, s vele jó szomszédságot tartson; Rádul kétszínű politikáját folytatva, kedvező feleletével főlovászmesterét Zultsér Manót küldte be, s tőle jun. 24-ről maga és tanácsa nevében Székely Mózeshez levelet intézett, melyben barátságot ígérve, felkéré, hogy lépjék közbe a szultán-nál, eszközölje ki, hogy őt ismerje vajdának, Oláhország és a porta közti régi jó viszony megújuljon. <sup>2)</sup>

Míg ezek a két udvar közt folynak, Rácz György Brassónál bejött, Földvárnál tábort ütött, s a székelységet, ki Székely M. tatárai miatt tűzhelyét elhagyni eddig nem merte, csatlakozásra szólítá: mire Matis János és Bedő István vezérlete alatt Csikból s Háromszékről csapatokat kapott. <sup>3)</sup> E mellett a megrémült Háromszék Székely Mózes náluk volt küldötteit Coppa, segesvári parancsnok kezébe adá, ki őket, köztük a még ifju Henter Benedeket kivégezteté. <sup>4)</sup> A székely népe hangulatára Rácz György Brassóban hat piros zászlót készíttetett, melyen egyfelől a kétfejű sas, más felől Magyarhon kettős keresztje.

Székely Mózes e kétértelmű fellépés mélyen megdöbbené. Rádul követét magánál tartva, Szalánczit visszaküldé, s felkérte, hogyha a török szövetség iránti szándéka komoly, küldjön kezességül

<sup>1)</sup> Rádul jellemzése W. Bethlen V. 336. <sup>2)</sup> Okl. W. Bethl. V. 351.

<sup>3)</sup> Erd. Tört. Adatok. I. Erd. Tört. Tár. II. 33. <sup>4)</sup> W. Bethlen V. 363. Fundgrubeu I. 187. II. 99.

be három bojárt, sergeit pedig huzza vissza. Azonban nem késett Makó Györgyöt és Imecs Mihályt 2500 lovassal, 400 tatárral indítani, hogy az oláhhoni tábornot feltartóztassák. <sup>1)</sup>

Az oláhországiak erre Rosnyó és Keresztényfalva közé vonultak; Makó György és Gergely több székely főemberrel, nehogy azok meneküljenek, rendeletök ellenére nyomukba keltek, s Imecs, a vakmerő ifju ösztönzésére az ellent, mely egyfelől egy patak mély sánczaira, e mellett sűrűn vert szekérbástyázatára támaszkodott, megtámadák, s bármennyire vítottak, a szekérbástyát meg nem törhették. A támadók már visszavonulóban voltak, midőn a megtámadottak a szekerek közül kimentek, mieinket megfutamtaták, s egész Feketehalomig oly dühösen magok elé vették, hogy mintegy ezerötyszáz magyart és székelyt terítettek le; köztük az oly régóta szereplő Makó Györgyöt és Imecset, az ifju tüzes vezért. <sup>2)</sup>

Bár az oláhhoniak, — kik egyébaránt mint említők, inkább osztrák zsoldosok — győzelemben álltak, a határszél, illetőleg a törösváriszoros felé vonultak. Nemcsak, mivel a Székely Mózest által előre küldött Rhédei Ferencz közelgett, s mivel maga Székely Mózest is mintegy 4000 lovas, 1000 török s 4000 tatárral jun. 8-n Brassóhoz érkezett: hanem inkább azért, hogy Rádul vajdával összeköttetésben maradjanak.

Székely a vele tartó, s a szebeni politikát nem osztó Brassó mellett, a papírmalomnál állást foglalt. Csatára készült. A midőn a ravasz Rádultól követek érkeztek, felszólíták Bektas basát, ne támadja meg őket, mert a vajda az osztráktól török oltalomba kívánkozik térni. A csalfogás mindent megváltoztatott. A törökök lágy-melegek lettek; a tatárok, mert téllenségbe tétettek, rabláshoz fogtak; a sereg, mely azonkívül élelemmel ellátva nem volt, rendtelenségbe jött: Székely, a szomorító körülményeket látva, arra gondolt, hogy pestesi Nagy Albertet, <sup>3)</sup> ki a Rudolftól át-pártolt lengyelekkel Désnél, Borbély Györgyöt és Török Bálintot, ki Fejérvárnál, Bethlen Gábort, ki Dévánál sergek élén állt — ide várja; magát tehát szekérvárba árkolá, míg a törökök künmaradtak. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Fundgruben III. 267. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 371.—74. Fundgrub. III. 60. 157. Chronic. Fuchsio-L. 215. <sup>3)</sup> Mezősegi, feketelaki birtokos. Erd. Tört. Adat. I. 83. <sup>4)</sup> Fundgruben III. 157.

Székely M. a töröktől, tatártól magát elhagyatva látván, jul. 14-n Gy er őfi János, kolozsmegyei főispánt s K o l o z s v á r i János, közügyek igazgatóját, N.-Váradra Ny á r i Pálhoz indítá, hogy a Rudolftól ajánlt, de általa félbeszakasztott egyezkedés fonálát, ujba felvegyék: Rudolf minapi feltételeire nyolez pontban felelt, melyek során a követelt Váradot és Husztot, sőt ha másképp nem lehet, a Szilágyot is megengedé odaigértetni, minthogy különben is kezőkben volt.

De késő volt már a követség, mert Rácz György zsoldosai annyira fanatizálva voltak, hogy Rádul cancellárát, mert török pártinak látszott, agyonverék: mire jul. 15-én Radul is beérkezett, székét koczkáztatni nem akarván, magát fellázadt serge élére veté, feltétlenül Rudolf mellé nyilatkozott; jul. 16-n 17,000 emberrel Zernyestől előlépett, s nehogy Székely M. a várt sergeket magához vonhassa, jul. 17-n Székely Mózes Brassó mellett megtámadta.

A Radul vajda békeigéreteitől ekép kijátszott Székely Mózes <sup>1)</sup> szerencséjében bizva a csatát elfogadta. Az ágyuk mindkét részről megszólaltak, s keményen dühöngöttek; végre Deli Markó s a hajduk rohamot kezdettek, a mocsáros helyeket csakhamar átgázolák, a szekérvárt megtámadák, felbonták, a sorompókon kívül maradt törökség a magyarokat cserbehagyva, elfutott; a tatárság, hogy zsákmányát megmentse, utat vesztett; a hatszáz főnyi gyalogság a védelemre elégtelen vala, a bezárt lovasság mi erőt sem fejthetett ki. . . S bekövetkezett a szomorító esemény, hogy nemcsak a csata, de elveszett Erdély nemességének összes virága, mit eddig a vihar megkimélt; elveszett csaknem minden, ki a Basta-kormánynak meghajolni nem akart; Rádul, mondhatni egy dőféssel, minden szabadon lélekző szívet átdőfött.

Mindennek vége volt. Székely Mózes a szabadsághős, Brassónak vette futását, azonban Rácz György egy csapattal utolérte, s bár felszólítá, adja meg magát, Székely addig osztá a halált, mig elvérzett inkább, mint sem magát megaláztatni engedje. Mint oroszlan küzdött, végül is oroszva irányzott golyótól esett el, mit hátába kapott. Elmetezett fejével úgy bántak, mint bántak Basta katonái Mihály vajdáéval, mignem Weisz Mihály Brassóban eltemetteté. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 396. Erd. Tört. Adt. I. 82. Erd. Tört. Tár. II. 3

<sup>2)</sup> W. Bethl. V. 402—407. Fundgruben I. 186.



Sergéből fele ha menekült, a többi Marathonná változtatá e helyet. Brassó Alabor nevű völgye Erdély Mohácsa lön. Több nemes kebelt egy sir nem fedez Erdélyben, mint a mely itt emelkedett. Ha elhozza az ég azt az időt, hogy a szabadsághősöknek emlékoszlopokat emelhetünk, az ide emelendő oszlopra egy sereg fényes név jön, mint Apafi Farkas, Kemény János, (a fejd. nagypja), Toroczka László, tanácsosok; Sükösd István, Harinai Ferencz, Szentpáli János Tordamegye főispánja, Kornis Miklós és Zsigmond testvérek, Székely Mózes sógorai; Kornis Farkas, Kendeffi Gábor és István testvérek, Toroczka Mátyás, Alárdi Gáspár, Daniel Ferencz, Tomori István, Cserényi László, Lázár György, Kabós Farkas, Nyujtódi György, Bikali János, Kálnoki János, Óvári István és Sámuel testvérek, Aszalai Mátyás, Daczó János, Bodoni János, Tötöri János, Jankó Miklós, Apor János, Henter Benedek és Gáspár, Tompa János és István, Bodor Péter és Lőrincz, Boér Balázs, Szilvási András, Szigeti Pál, Balácsi András . . . Ily férfiak serge vértett el a csatán. Valóban megérdemelték a siriratot :

Quos genuit cives, hic Transsilvania claudit:

Heu, parvo tumolo quanta ruina jacet.

Kik el nem buktak s Brassóba menekültek, mikor a város magát Rádulnak feladá, fogságba estek. Ilyenek valának Toldi István, és Bogáti Miklós tanácsosok, Kendi István a későbbi kancellár, Mikola János, Kamuti Balázs, Alia Farkas, Vajda Miklós, Toldalagi Mihály, Mikes György és Benedek, Kálnoki János, Imecs Mátyás, Tamásfalvi János, Székely Balázs, Harinai György, Lészai Farkas, Ribiczei Albert, Donáth János, Szörcei Ferencz, Jankó Gáspár, kik részint sebekben, részint Basta kezébe adatva, hóhérbárd alatt vértettek el; kik megszabadultak, roppant áron válták meg magukat. <sup>1)</sup>

E volt a szerencsétlen barczasági csata kimenetele. Megemlítők a részeseket, hogy felmutassuk, miszerint Székely Mózes az ország akkori legjobb családai támogaták. Itt volt Székely Mózes fejedelemségének vége s a Basta-korának valódi kezdete.

<sup>1)</sup> W. Bethl. V. 408—11. Chronic. Fuchsio-L. 216. 223.

# Rudolf uralma, harmadszor.

(1603 jul. 17. — 1605 febr 21.)

## A) Basta helytartósága alatt.

(1603. jul. 17. — 1604 apr.)

**Basta a sereg romjait kitüzi. Déván hongyülést tart. Vad-jelenetek. Kivégeztetések. A cs. biztosok szerveztetése. Basta kimegy.**

Székely Mózes buktával egy korszak következett be, melyhez hasonlót Erdély IV Béla ideje óta nem látott. A nyomorgatások egész özöne önté el a hazát. <sup>1)</sup>

Azt hisszük, eleget mondunk, ha azt mondjuk, hogy a Basta-kor a minden iszonyaival kitört.

Az időben, melyben I. Ferdinánd alatt Magyarország osztrák véduralom alá esett, a politikát intéző jezsuiták a nemzet meghajtására ezen elvet állíták fel: faciamus Hungariam catholicam, miseram et germanam. Merész három nézet, de Basta ezek átvitelére Erdélyben magát elég erősnek hitte. Mi Castaldó tábornoknak a mult században Izabella-korával szemben nem sikerült, s végre is egy diadalmas forradalommal végződött: Basta nagyobb mérvben kísértette meg. Mint vad katonák, csak a percz diadalának örvendettek, a jövő előttök semmi volt.

Soha két ember egy kormány ellenében ennyi gyűlöletet fel nem költött mint ezek, legfelebb még a későbbi Caraffát tehetjük a triumviratusba. Az a különös, hogy a három politikus katona közül egy sem német vagy osztrák, mindenik idegen nemzet, csupa katona, kik nem számítottak arra, hogy egy erős nemzetet kineznek, melyet megtörni még nem lehet.

A vandalismust Radul kezdé meg, <sup>2)</sup> ki Brassót, mert a menekvők belefutottak, körülvéteté; a várossal, mert Székely Mó-

---

<sup>1)</sup> Chronicon Fuchsio-Lup. 216. <sup>2)</sup> Fundgruben III. 159.

zessel tartott, magának 50,000 ftot fizettetett, a belefutott nemes-  
séget javaitól kifosztva, rabságra hurcolá.

Székely Mózes követei, Gyerőfi és Kolozsvári, Gyulafi László-  
nál Szilágycseh várában Rudolf követével már összeültek vala  
egyezkedni, midőn a vesztés hírét vették, mire az értekezlet fel-  
bomlott.

Rádul a győzelmi jelvényeket Prágába küldé, hol a vívők  
nagy kitüntetéssel fogadtattak; Rádul királyi ajándékokat kapott. <sup>1)</sup>

Basta erre Szatmárról bejött. Kolozsvárhoz érvén, Sennyei  
Pongrácz kérésére a városnak megkegyelmezett ugyan, falai alatt  
elhaladt, de azon fenyegetéssel, hogy visszajövet eltörli; s ha Sar-  
masági Zsigmond, erdélyi követ az udvarnál nincs, meg is történt  
volna. <sup>2)</sup>

Fejérvár lakosai, Borbély György és Makó Gergely, az ele-  
sett Makó György testvére javallatára jul. 21-n városukat pusztán  
hagyák, elfutottak; a nálok fogva volt Capriolist, Boronkai János  
magával vitte, de Török Bálint Hunyad ura a Vaskapunál kivette  
kezeből. A pusztá fővárost a Szebenből előnyomult német őrség jul.  
26-án kardcsapás nélkül elfoglalta, s a még ott lézengő mintegy 60  
aggot és öreget legyilkolá. — De a meneküléssel foglalkozó Nagy  
Albert, a mint itt haladott, nem gondolva azzal, hogy Basta meg-  
lepheti, a németeket megrohanta, Fejérvárt bevév, az őrséget egy  
lábig levágatá. <sup>3)</sup>

Nagy Albert erre tovább haladt. Szászvároson Borbély  
Györggyel egyesült. A két seregtörődék vezére, Borbély György  
kiáltványt bocsátott ki, mely felhitta a hon minden hős fiát, hogy  
táborába siessen. Hunyad, Zaránd, s más szomszédos megyékből  
meg is jöttek, a hon helyreállítását tárgyalás alá vették; kimonda-  
tott, hogy Bastához senki se csatlakozzék; az öreg Borbély  
Györgyöt fővezéröknek nevezék: de hogy magokat támogatva lás-  
sák, Csizsár Görgyöt Bektas tömösvári basához, Szabó Istvánt  
a fejérváriak szóvivőjét s Körösi Istvánt a nagyvezérhez küldék,  
hogy segítséget küldjenek; s midőn meghallák, hogy a nagy-  
vezér Esztergom vivásától Belgrádhoz közeleg, Bethlen Gábort  
is hozzá indíták. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 422. <sup>2)</sup> Ugyanott 425. <sup>3)</sup> W. Bethlen V. 436. Erd.  
Tört. Adat, I. 83. <sup>4)</sup> W. Bethlen V. 445.

E kis gyűlés végével Borbély a Strigy-vize mellett vőn állást. Itt vevék a hirt, hogy Duval Henrik, Lippavár parancsnoka 2000 ráczzal a Maros mentén felfelé tart. Borbély elejébe küldött, a lengyel csapat vezére Nagy Albert Barcsánál aug. 6-kán Duvalra csapott, sergét teljesen tönkre veré; maga is csak nagynehezen futhatott Déva-várába.

Csekély győzelem a fenyegető vész nagyságához képest. Rádul haza ment ugyan, de itt hagyott Rác György vezérlete mellett 2000 embert, ezek az Olt két partját pusztítva jöttek a székely föld felől, Básta is megérkezett már Fejérvárra.

E két leverő hirre, a kis magyar tábor felszedé magát, s nehogy meglepessenek, megkezdék kivonulásokat, hogy a hazát ide hagyják. Szomoru látvány. A honfiak utolsó töredéke vesz bucsut sirva, meg nem védhetett hazájától; s még szomorubb, hogy velök van minden compromittált, velök azok családja, egy sereg nő és gyermek; futnak saját hazájokból, menekülnek a halál félelme előtt.

A gyalog és szekeren vonuló menekvők hosszú sora a keskeny uton s még keskenyebb vaskapui szoroson csak csendesen haladhatott. Várhelynél a tábor megállt, fedezé a vonulást. Borbély, ki csak hordszéken járt, kocsijával előre ment. De alig kezdék meg a kivonulást, Rákóczi Lajos, családjának e kinövése, magyar rác és oláh hajdukkal aug. 8-n délfele reájok rontott, s a futással, nem csatakészülettel foglalkozókat megtámadá: s a Rákóczi-család és a magyar nemzet örök szégyenére, a magyarhoni magyarok a Magyarhonba menekülni akaró, fegyvertelen erdélyi magyarokat mészárolni kezdék. Rákóczi győzelme teljes lön, mert a mit a szoros utban a szekerek közt le nem vághattak, azt a kerekek zuzák szét, vagy az erdők oldalain a prédára éhező nép verte agyon. A nemzet virágából, mit Rádul vajda Brassónál meghagyott, az itt lelte meg sirját. Ki a majd egy mértföldre terjedt mészárszékről menekült, mint kifosztott koldus, gyalog jutott Káránsebesre vagy Temesvárra. <sup>1)</sup>

Nem volt több fegyveres erő a hazában, Basta hozzá kezdett rémes mütételéhez. Deák Mihályt, szászvárosi királybíró, mert a kastély kapuját a minap a német katonáknak meg nem nyitá, két

<sup>1)</sup> W. Bethl. V. 453.

polgártársával felakasztatá. S aug. 12-én saját és Krauzeneck Pál cs. tanácsos, felső-magyarországi s erdélyi cs. biztos neve alatt aug. 31-ére országgyűlést hirdetett oda, hol ő akkor lesz: hogy ott mint írá, „mivelhogy immár az országban vannak, urok, császáruk akarattját a rendeknek értésére adják.“ <sup>1)</sup>

Mig az országgyűlés vérfagylaló hirt a bujdosó nemességet az erdőkön, havasokon felkeresi: még egyszer pillantsunk a menekültek után. Egyrésze Karánsebesen maradt, a compromittáltabb része átment a török területre, Temesvárra. Karánsebesen következők álltak meg: Borbély György, iktári Bethlen István, ifj. Csáki István, Kovácsóczi Zsigmond, Boronkai János fiaival, Balogh István, Rákóczi János, Angyalos János, Jármí András és Miklós, Cserényi Ferencz, Csiszár György, Nagy Bálint, Vay Rufinus, Becski András, Toroczka András, kiknek egyrésze családotól vala itt.

A többi Temesvárra ment. A harmadik csapat Bethlen Gábort követé Belgrádra, a fővezérhez követségében. Ilyenek szilvási Cseszeli Boldizsár, Kamuthi Farkas, Rhédei Ferencz, Zalasdi Miklós, Makó Gergely, Kun István és Gáspár, Béli Ferencz és Benedek, Daczó Pál, Nemes Balázs s velek mintegy 600 lovas. Bethlen Gábor előadván hazája nyomorult sorsát, a fővezér szívesen fogadá, s segélyét ígéré. És hogy hajlamának legott bizonyítékát adja, a jelen voltak elé terjeszté, miszerint ott helytt válasszanak magoknak fejedelmet, kinek egy athnámét kézbesít, melyben a leendő fejdelemnek a szultán többek közt még azt is megígéri, hogyha Erdélyt elveszti, a visszafoglalásig fejedelmi menhelylyel látja el. <sup>2)</sup>

A szegény hontalanok e fogadtatása végtelen örömet okozott. S miután a küldöttség vezére elég eszes és bátor, s fejdelemségének csak is ifjusága lehetne akadály: a jelen voltak vezéröket Bethlen Gábort egy akarattal fejedelmöknek köszönték. A fővezér fejedelmi jelvényül buzogányt s udvartartására 16,000 talért kézbesített, az urakat megajándékozá, s a katonáknak egy hónapi zsoldot előlegezett. Mire oíy vig élet kezdődött, hogy Zalasdi Miklós, Török János mostoha apja, meg is házasodott, nejéül

<sup>1)</sup> Thaly, Történelmi kalászkok 87. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 464.

vevén Székely Mózesné leánytestvérét. S ha Szilvási, <sup>1)</sup> ki szintén vágyott volna a fejedelemségre, azon véleménynyel, mintha czélszerűbb lenne Magyarhon főurai közül fejedelmet választani, Bethlen ellen nem működik, tán még akkor mindjárt bejöhettek volna. <sup>2)</sup>

Ez alatt Basta Dévára tette át táborát; az ide hirdetett országgyűlés megnyílása is közelgett. A nemesség lassan szállingozott; de az utak csak oly bátorságosak, hogy Géczi Pétert, Kendi Krisztina, Kovácsoczi F. özvegye férjét, mint ide tartana, a vallonok kirabolták, s mire Bastának panaszkodott, csak a szokott jól van-ával tett eleget.

Bastával Krauzeneck Pál, az Erdély ügyei rendezésére leküldött cs. biztos is Dévára érkezett; Sennyei Pongrácz, Kornis Boldizsár, <sup>3)</sup> az osztrák érzelmeik e két leghatalmasabbika is megjöve.

De nem jöttek meg Erdély csak tíz év előtt is oly fényes rendei: azok elestek vagy kimenekültek. Azért a gyűlés, mely a városban, a vár tövébeni épületben, Basta szállásán, ellenséges tábor közepette tartatott, sept. 9-n megnyílt.

Első jelenetül Tótházi Mihály kolozsvári királybíró s Trauzner Lukács követ társa elfogatott: az elsőnek, mert Kolozsvárt Székely Mózesnek feladá, fejét vevék, az utolsó, mert katholizált, kegyelmet kapott.

Kezdődött a tragikus gyűlés, melyhez hasonlót nem ismerünk Erdély történetében.

Krauzeneck cs. biztos egy beszéddel nyitá meg, mely tele volt Rudolf cs. jósága magasztalásával, míg az erdélyieket pártütéssel bélyegezte; s az egész oda volt intézve, hogy Székely Mózes felkeléséért kegyelmet kérjenek, s hűséget ígérjenek. Utána Basta vette fel a szót, s azon kérdést veté fel: törvénytelt kívának-e vagy kegyelmet? <sup>4)</sup>

Nehéz kérdés: Rudolf háromszor foglalta el az országot, ha jött a török, háromszor hagyta védtelen; s az erdélyiek önvé-

<sup>1)</sup> A tordamegyei Szilvás, Jára, Lupsa st. ura. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 470. Bőjti: Engel Monumenta; Würg. 256. <sup>3)</sup> Sept. 19. Basta Kornist, mert Székelylyel nem tartott, Kornis Farkas erdő-szent-györgyi s h-szentpáli jószágával ajándékozta meg. Kemény, App. Dipl. XIX <sup>4)</sup> W. Bethlen V. 480

delmők uráni kapkodásokban bünt látni nem akartak; atörvénytétel rémeivel megbarátkoztak; de a kegyelem kérés annyi lenne, mint Erdély alkotmánya megsemmisíthetését aláírni.

Időt kértek tehát maguknak. Végre határoztak, s szónokul Kolozsvári Jánost bízák meg. A bátor férfi, mintegy alkotmányos honfíhoz illet, tagadta, mintha Erdély hitszegést követett volna el, miután a védelem, mire a más fél magát szintén kötelezte, sehol sem volt; ha szintén politikai bűn forogna is fenn, tagadá mintha minden, ki Székely Mózzal fegyvert fogott, egyformán fej- és vagyonesztésre lenne érdemes; végül Bastaék biráskodása törvénytelenységét érintve, az uralkodó kegyére felebbezé az ügyet. Beszédét Literati János egészíté ki: leplezetlenül odavágá, hogy Basta, mint a fejdelem képviselője elfutott, s azoknak, kik ajánlkoztak, hogy mint hívek vele mennek, maradást parancsolt, — s kimondá, hogy a részesek a legrosszabb esetben is csak az erőnek engedtek. <sup>1)</sup>

E beszédre, melyben kegyelemről még említés sem volt, Basta jelleme szilaj vadként féket szakított. Jól van — szólt — ha törvényre hivatkoztak, legyen tehát törvénytétel . . . Négyszer esküdtek hűséget Rudolfnak, négyszer sértettétek meg . . . főbejáró bünt követtetek el. . . Bakó — kiált fel — kötelel, lánczot elő, fened a bárdokat!! Ezzel a gyűlésből kirohant. Az országgyűlési termet katonaság vette körül, Mathaeus Alexander, hóhéraival megjelent.

Borzasztó helyzet. Mintsem kegyelmet kérjenek, s országukat hódítmánynak nyilatkoztassák, itt a haza mondhatni leggyávabb férfiai, azok, kik se halni se menekülni nem bírtak elég lelki erővel, a fegyveres despotismus bakóival merészen szembenéztek.

A dolgok ez állásában, melyben miként Nero Romának, úgy Basta az erdélyi nemességnek egy nyakat ohajtott volna; az ajtónállók ellenzése, a villogó fegyverek daczára ki lépik be a büsz hadvezérhez? Egy ősz férfi, Székely Mózes legnagyobb ellene, Rudolf egyik hive, Sennyei Pongrácz; s a legmélyebb fájdalom hangján megrohanja a dühöngő Bastát: Ezt érte-e meg

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 482.

szolgálatom — szólt — hogy hazámfiat elvérzeni, s kiket a harc dűhe megkímélt, azokat az ország termében hóhérok által lássam lemészároltatni? . . . Ez-e hűségem jutalma, hogy elvérzett hazám temetését is megérjem? . . . Vezér! ha öletni akarsz, öless velök meg engemet is, mintsem hazám még fenmaradt férfiai vérpadját meglássam? . . . Mert ha meg nem öletsz, mint királyom tanácsosa, bizonyásgúl hívom az egeket, hogy a jelen, jövő és a törvény nevében mészárlásodnak ellent mondok, s esküszöm az egekre, hogy ha egy csepp vér ömlik, Rudolfot egy perczig sem szolgálom. . . Basta dűhe a honfi fájdalom e kitörésére, csendesülni kezdett. . . Látom — szólt végre magához térve — emberekkel van ügyem, kik sem a szabadságot, sem a szolgálást nem hordozhatják; kiket sem jutalom sem büntetés nem képes korlátok között tartani. . . Bocsásások őket szabadon, bosszum ugys utol éri. <sup>1)</sup>

Erre az inkább siralomház, mint tanácskozó terem ajtaja kinyílt. . . . A gyűlésnek vége volt. . . A gyűlés nem hozott semmi végzést, de Basta fogalmazott. A jelen voltaktól hitlevelet fogadott el, s helyébe kegyelmi levelet szolgáltatott ki, s azzal őket haza bocsátá. Maga pedig és Krauzeneck, ketten, sept. 13-án a dévai gyűlés nevében a következő határozatot bocsáták közre: először, azok kik e gyűlésre megjelentek, vesztik vagyonuk negyedét, mit penzzel váltanak meg; másodsor, kik meg nem jelentek vagy menekültek, vesztik mindenüket; harmadsor a hűtelen városok katonai okk á legyenek, Kolozsvár piaci templomát adja át a jezsuitáknak; negyedsor, három hét alatt a hűtelen Brassó fizessen 80, Kolozsvár 70, Besztercze 60 ezer forint hadi sarcot <sup>2)</sup> s katonai igazgatás alá esnek.

A gyűlés lejárt, kezdődött az ember vadászat, s az elestek, menekültek és notázottak javai összehordása. Ezt követék a motózasok, befogatások, s a befogottak minden kihallgatás nélküli kivégztetése. Mert a vallonoknak szabad volt bár kire reá riadni: „hun grácia“? s ha kegyelemlevelet nem mutathatott, lesujthatá. <sup>1)</sup>

Krauzeneck Pál cs. biztos, Basta egyik segédkeze, a gyűlés végével Prágába ment. Mint Kolozsvárt áthaladt, huszonnégy elő-

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 485—89. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 86. <sup>3)</sup> W. Bethl. V. 490. Fundgruben III. 168. Chronicon Fuchsio-L. Simigianus 322.



kelő polgárt elfogatott, azokat a jezsuiták klostromába záratá: s hét hét mulvakik százszok valának köztük, Bastától kegyelmet nyertek; kik magyarok voltak, azoknak csak holttestét kapták meg.

Kifáradna a lélek a bekövetkezett sanyargatások s a pusztává tarolt Erdélyben felmerült dúlások, rablások s ebből következett drágaság, éhség s az éhségre jött pestis legvadabb jelenetei leírásában <sup>1)</sup>, csak is jellemzésül említünk meg némelyeket.

B o g á t h i Menyhárt, Radnót ura, <sup>2)</sup> mert Capriolist elfogta, Bastának 6000 aranyat fizetett.

Brassón a 80, Kolozsváron a 70, Beszterczén a 60 ezer forint felhajtattott.

Kolozsvár piaci templomát, minden hozzá tartozó külső és belsővel elvették, s bár a város unitárius volt, azt a néhány katholicusnak adák, sept. 29-én a jezsuitákat bele ültették. <sup>3)</sup>

Déván, Basta ott létében, a német katonák Geszti Ferencz sirboltját a templomban feltörék.

Mathaeus Alexander, előbb bécsi gyógyszerész, most Basta hörtönmestere, Fogarasba ment, onnan Brassóba, hol a barcasági csata után lappangókat sept. 18-án befogató, Borbély György vejét Vajda Miklóst ott helytt felakasztatá; H o m o n n a i Györgyöt szállásán öleté meg; a többit Fogarasra magához vitelvén, T a m á s f a l v i Jánost, Marosszék híres főkapitányát és R i b i c z e i Albertet, Zaránd főispánját, megfojtatá; mint a vitéz Lészai Farkast, Nagy Tamást, Jankó Gáspárt, Tamásfalvi Lászlót, Kis Pétert, Szörcei Ferenczet, Czeplédi Pétert s másokat egyéb kinok közt végeztetett ki. <sup>4)</sup> Kendi István, Mikola János, Kamuti Balás, Petki Farkas, Inecs Mátyás, Mikes Benedek és György, Daniel Péter részint mint fiatalok Bastától kegyelmet kaptak.

Igy álltak benn az ügyek. Kezdődött a városok katonai kormányzás alá vetése. Brassót sept. 27-n a vallonok parancsnoka vette át. <sup>5)</sup> Basta hogy a kimenekülteket is kézrekerithesse, Déváról Lippa felé indult. Borbély György s kik vele Káransebesen voltak, közegését nem kis megütközéssel vették. Gyulafi Lászlót,

<sup>1)</sup> W. Bethlen V. 533 Erd. Tört. Adatok. I. 87. 92. <sup>2)</sup> Jósága i 1606-bani végrendeletére Kemény, Suppl. Dipl. IX. 35. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adatok I. 91. <sup>4)</sup> W. Bethlen V. 439. <sup>5)</sup> Fundgruben III. 164. 172.

a krónikairót s Kapronczai Mártont Bastához küldék, s tőle kegyelmi okmányt eszközöltek. <sup>1)</sup>

Azonban míg ezek a honvágy és haláltóli félelem közt így ingadoznak: megérkezett Rndolf azon rendeletc, mely Erdély kormányát Bastára s néhány tanácsosra bíz: <sup>2)</sup> Basta, hogy a szervezés előmunkálatait intézze, visszahuzódott Fejérvárra, onnan Kolozsvárra sietett; s a káránsebesi menekültek csak arra ébredtek, hogy Ráczy György ráczokkal és hajdukkal őket körülfogta. Káránsebes város, nehogy feldulassék, a menekültek hazatérését maga is sürgeté: Ráczy György Borbélytól találkozást kért, indulásra szólítá; de kiraboltatástól félván, nem ígértek mozdulást, <sup>3)</sup> míg a csapatok szabad mehetésüket esküvel nem biztosíták. Erre megindultak, s bántatlanul értek hazájukba; s képzelhetni megütközéseket, mikor oly fogadtatásban részesültek, hogy Basta magát a hős Borbély Györgyöt sem bocsátá maga elé, mire a derék öreg, nem sokára (dec. 15.) meg is halt. <sup>4)</sup>

Teljesen le volt már Erdély igazva, csak a menekültek legszabadelvűbb töredéke van még künn. Rudolf tehát a szervezéshez kezdhetett. Legelőbb is tiz személyből álló tanácsot nevezett Basta mellé, milyenek: Burchauser Miklós, Imhoffer Károly, Krauzeneck Pál, idegenek: Sennyei Pongrácz, Hoffmann György, Süveg Albert szebeni királybíró; a cancellári rendekre beregmegei Daróczi Ferencz volt kiszemelve.

Nem lehet tagadni, nehéz feladat jutott ez uraknak osztályrészl. Szervezni egy hont, melyben a nép, mert a fegyveres erő mindeniből kipusztítá, mint a kannibál egymást ette; <sup>5)</sup> hol egész faluk állottak pusztán, hol a földmivelő, mert barmát leölék, csordástól kihajták, maga vontá két kerekű, Basta szekérének nevezett taligáját; <sup>6)</sup> hol a haza virágát elsodorta a csata, a mérsékeltebbeket pedig a folyamatban levő döghalál tizedelé; hol még most is több a rabló, mint a munkás kéz, hol vetésre nincs annyi föld szántva mint mennyi az új sir; hol nincs egy család, mely gyászt ne öltött volna. . . . Ily hazát szervezni, bizon nehéz feladat, főleg ha szer-

<sup>1)</sup> Fundgruben III. 164. 172. <sup>2)</sup> W. Bethlen V. 507. <sup>3)</sup> Okl. W. Bethlen. V. 513. <sup>4)</sup> Borbély jellemzése. W. Bethlen V. 526. <sup>5)</sup> A nyomort W. Bethlen V. 532—37. Fundgruben I. 192. <sup>6)</sup> Bod Péter Szt-Polykarsus 52. W. Bethlen VI. 339.

vezése idegenekre bízott, kik Bastának méltó tanácsosai. Hogy ne láttassunk rágalmazni, néhány újabb példát idézünk.

Basta 1604 jan. 25-én Kolozsvárra hongyulést hirdetett, s oda az eddigi szokás ellenére, minden nemest fejenként meghívott, még az elesettek özvegyeit is. A szokatlan meghívási eljárás ismét felkeltte a rég táplált félelmet, hogy Basta a nemesség végkiirtását csakugyan végre kívánja hajtani; nevelte az aggodalmat az, hogy a megjelenőket a városkapujánál névszerint feljegyezték, s meghagyatott, hogy szállását Gilyén Imre kir. bírónál minden bejegyezze. Felgyültek. A város inkább hasonlított egy nagy temetési gyülekezethez; különösen a gyászoló özvegyeket azon hir, hogy Basta őket mint tette Mihály vajda, katonáihoz férjhez fogja kényszeríteni — a legmeghatóbb jelenetekre ragadta. Fegyveres nép közt, bezárt városban szabad tanácskozást gondolni sem lehetett: de azért a hongyulás megkezdődött. Beszéltek a katonaság féktelenségéről, a terhessé vált adóról, s egyebekről; de Basta felelete végül is oda ment ki, hogy mind ez őt illeti. <sup>1)</sup> S minő vélemény szabadság lehetett ott, hol midőn a felgyültek már határozni akarnak, Boronkai Jánost, Kálmándi Mihályt és Csizsár Györgyöt a fejérmegyei nemesség legderekebb tagjait börtönre vetették. A megütődött nemesség Bastához fordult, felemlíté, hogy Káránsbesre küldött amnestiája ezekre is kiterjed: mit sem használt; Boronkai, mert a szász városokat Székely Mózesnek moghódítá, s Capriolist fogva magával ki akarta vinni; Kalmándit, mert Fejérvárt Székely Mózes kezére játszodta; Csizsárt, mert követségeket viselt, s a Genga testvéreket, Basta kedvenceit régebb Alvinczen megölette, — kinzásoknak tétet ki. Kolozsvárra futott nejeik és gyermekeik, tán csak sorsukat terhelék, mert Boronkai gazdag és szép leányára, Zsuzsánnára, Lodi Simon Basta káránsbesi bánja szemet vetett. <sup>2)</sup> A kivégzések nagy mestere, Mathaeus Alexander, harmincz kinos nap és éjjelen át tartá halálfélelem között, s az élet minden perczyi reményét aranyok-

---

<sup>1)</sup> W. Bethl. VI. 4—8. <sup>2)</sup> Boronkai Erdélyben született; előneve mindszeinti (Alsófejér); 1690-ben Vizaknai kamaraispán; (Kemény, Dipl. VI. 97.) neje Vajda Borbára; egyik veje Barcsai György; Zsuzsát Lodi vette el: 1607 maj. 31. Vidrátszeg s több falvakra új adományt vesznek. W. Bethl. VI. 9. Kemény, App. Dipl. XV.

kal fizettetvén velök: midőn egy este pompás vacsorát készítetett számokra, a bor pezsgett, Boronkai mélyen le volt veretve, s ismételve felszólítá Mathaeust, hogy siettesse a tragoedia kifejlését. S sejtelve nem csalta meg, mert a rémes vacsora végével a raburakat, hogy a hátramaradtak ne sejtsék, rendre kiszólitá, előbb a természetesebb Kálmándi, utána Csiszár, végre Boronkai következett, s a mint kiléptek, a kiállított czigányok urkot vetettek nyakokba, felaggaták őket. S másnap azon hirt terjeszték el a városon, hogy megszöktek. <sup>1)</sup>

Elfogattak volt még, Kis Farkas az átállt hajduvezér, ki nyilvánosan lőn felakasztva, Donáth György és Kálnoki János, kik magokat pénzen válták meg.

Szörnyű eljárás egy alkotmányos hazában. S minő rosszalást nyert ezekért Basta, azt hogy Prágába hivatott, Erdélyből áttetett a török elleni hadsereg fővezérévé.

Mielőtt kiment, Medgyesen át mart. 10-n Brassóba ment; <sup>2)</sup> mart. 12-én az általa találkozásra hitt Rádul vajda is megérkezett. Nem tudjuk, mi tervet főztek, annyit látunk, hogy Radullal és Brassó városával magának egy-egy drága, arany és drágakövekkel ékes lószerszámot adatott; mart. 16-án Brassót elhagyá. <sup>3)</sup> S azal kiment Erdélyből.

Az egykori szegény dobos, mint Croesus hagyá ide Erdélyt, mint irják, három tonna aranyot küldött előre. <sup>4)</sup>

## B) A cs. biztosok alatt.

(1604 apr.—1605. febr. 21.)

### II.

**Fejetlenség áll be. Hajmeresztő nyomor. A vandallismus tetőponton. Zsarolások. A vallon zsoldosok kivonulnak.**

Basta eltávozása mit sem változtatott Erdély nyomorán, sőt a féktelenségnek még nagyobb ut nyitottatott.

<sup>1)</sup> W. Bethl. VI. 12. <sup>2)</sup> Kemény, Diplomatar. VI. 345. App. Dipl. XIV. <sup>3)</sup> D. Fundgruben III. 63. 64. 171. <sup>4)</sup> W. Bethlen VI. 273. Fundgruben I. 196.

A német katonaság, melynek parancsnoka gr. Salm, mert zsoldot nem kapott, zászlóját elszaggtatá, s Basta indult. A hon erre a féktelenebb vallonok és ráczoknak esett martalékul. Ezek Basta elmentével urrá tévők magukat, újra kezdék a kutatást, rablást, pusztitást. Mert ez időben az éhség oly fokra hágott, hogy a nép gyökerekkel élt, s főleg Fejérvár körül az emberek saját gyermekeiket megevék: <sup>1)</sup> tehát felhatoltak a havasokra, Ponort, Reme-tét porrá égették. A székelység, nehogy a vész reájok forduljon, fegyverkezni kezdett, Udvarhelyszék mart. 15-én lustrát tartott.

Bastával, ki apr. elején távozott, Burchhaus is kiment. A kormányzás élére a tizek tanácsa helyett Krauzeneck Pál, Hoffmann György és Imhoff Károly jött. A rendszer mit sem javult, de hogyan is javulhatott volna, midőn a császári biztosok meggazdagodás után jártak; midőn a legnagyobb hős legtöbb igényt tartott a polgárok javaihoz; midőn sem erdélyi, sem osztrák törvény nincs, a városok megyék, székelyek felett katonák főispánkodnak; a lefegyverzett nemzet a nép communismusának, s a néppel kezeltfogott vallonok vandalismusának volt oda hagyva.

Basta helytartójának Kolozsvárt gr. Capriolis Tamás tábornokot hagyá, s a hon féken tartására azon hirt terjeszték, hogy tizenöt nap múlva visszatér. De midőn látnák, hogy még sem jön, a vallonok, a ráczok, oláhok, mint egy prédára vetett tartománynak neki estek: a már pusztává tarolt falukon összeszedtek mindent, minek valami értéke volt; a szegény földészt egy pár bornyuért lesujták; a gabonát félérten gázolák el; az urak lakából butort, vasszeget, mindent utnak indítottak; a templomokat, sirokat rendre kutaták . . . a szegény erdélyi magyar sorsa a hindu pariaéhoz kezdett hasonlítani, mely törvényen kívül áll; élete csak annak vala biztos, ki köfalak közé rejtőzhetett, de ott is folyvást ostrom és sarcz alatt valának. A zarándi nemesség, mely H a l m á g y r a, a K a s z á k kastélyába vette be magát, csak pénzfizetés mellett nyeré meg, hogy pestisben elhaltjait a kastély falai közül kitehesse. Szász és magyar közt semmi különbség. Háromszáz vallon az egész Barcaságot tönkre tette. A legkisebb bornyut is elhajtották;

---

<sup>1)</sup> Az éhség mart. apr. érte tetőpontját. Példákat W. Bethlen VI. 212—19. Erd. Tört. Tár. II. 33.

fel van jegyezve, hogy Rosnyó naponként 11 ekével szántot melyekbe nyolcz nyolcz szász fogta be magát, a kilenczedik kormányt tartotta. <sup>1)</sup> Földvár, Brassó mellett, hogy templon kastélyából ki ne perzseltessék, majd hétezer forintot fizetett. kis Medgyestől rendre 300,000 ft csikortatott: Brassó, Besztercz Kolozsvár, mint melyeket lázadóknak néztek, mit várhattak, mikor a hű Szebennel a történt, hogy Krauzeneck cs. biztos mikor utójára ott járt, s magát megajándékoztató látva, hogy a városban még pénz maradt, a királybíróval kikísértetve magát s akkor visszaízent, hogy váltsága 5000 ft. És mit mondjunk, Káránsebes, a akkor Erdélyhez tartozott, s a menekülteket befogadott város sarcoltatásától, hol a katonaság a prédálásban, Lodi Simon az akasztásban kifáradt. Az országutak oly bátorságosak, hogy juniusban M.-Vásárhelyről 132 gabnaterhelt szekér indult, a szállító fegyveresen kísérek, azért a katonák rárontottak, őket legyilkolák még a marhákat és szekereket is, mint hadizsákmányt oszták fe magok közt. <sup>2)</sup>

Kifáradva a kinok alatt a szászok, minthogy a többinek szava nem járt, ismételve folyamodtak, hogy legalább a rablás mesztereit, a vallonokat vigyék ki. Kivinnék, feleltek a császári biztosok, de 100,000 ft zsoldhátrálékjuk van. A szászok ezt is kifizették. Csak is ily nagy ár mellett vitték ki, hogy aug. 30-án a Barczát, később az egész országot ide hagyák. <sup>3)</sup>

### III.

**A visszatorlás kezdődik. Barbíani Bocskait fegyverre kényszeríti. A hajduk fellépnek. Pecz tbnk tönkre jut. Barbíani megszalad. Bocskai Kassára bevonul, harczra készül.**

Az 1594-ki kolozsvári vérpadnál kezdődik szenvedéseink sora, mely tíz éve hogy sújtolja Erdélyt. A szenvedés pohara fenékig ki volt ürítve. Nem volt elég, hogy Erdély teljesen tönkre volt téve, elég erősnek hitték magokat, hogy Magyarhon leigázásához is hozzá lássanak.

Barbíani Jakab gróf lőn ez időben Rudolf cs. kassai helytartója, egy felfuvalkodott ember s vallás türelmetlen olasz.

<sup>1)</sup> D. Fundgruben III: 64. 249. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 34—56. 66—73  
<sup>3)</sup> Fundgruben II. 102. III. 173.

olasz. Mi Bastának Erdélyben sikerült, miszerint a templomokat elszedte, aféléhez kezdett Barbiani Magyarhonban. Váradon sikerült is. Kassán szintén megtette, de már nagy zajjal; de azért mégis oly merész, hogy a mire a kassai protestánsok magán háznál kezdének istentiszteletet, a papokat kiüzé; s ha a nép panasza ment, két medvéjét lánczairól reájok bocsátá.

Ily tények soká nem maradhattak bosszulatlanul. A magyarhoni főurak Zagyvai Miklós által nála szót emeltek. Mit sem használt, sőt fellépett ellenök. H. Druget Bálint futással menté meg életét; Báthori Gábor sógora, Kátai Mihály Kállóvár parancsnoka és Rákóczi Zsigmond élete szintén veszélyben forgott.

A pozsonyi országgyűlésről követséget indítanak fel, mely a helyzetet lefesse, de a császár el sem fogadá őket.

E fogadtatás Barbianit még felfuvalkodottabbá tette. A császár leghivebb emberei sem maradhattak bántalom nélkül. Többek közt Bocskai Istvánt, kit Báthori Zs. alatt Erdélyben Rudolf mellett annyira buzgolkodni látánk, megtámadta, hogy neki 20,000 ftot kölcsönözzen, s mire ez megtagadta, rendelkezett, hogy Bocskai javait dézma alá vessék. <sup>1)</sup> Bocskai Prágába ment, de a kihallgatás tőle szintén megtagadtatott. Erre a vihar kitört, Bocskai a törvény nevében tiltakozott; s mint biharmegyei főispán s Várad zászlós-ura ellentállással fenyegetődött. Barbiani lázadónak kiáltá s megidézteté; de Bocskai a törvényszék illetékességét el nem ismervén, nem jelent meg.

Csekély kezdete egy nagyszerű eseménynek.

A kedélyek már forrtak, Bocskai, mint Rudolf leghivebb emberei egyike, hogy a figyelmet magától elfordítsa, Erdélybe jött, kezére venni itteni birtokait, a görgényi, egeresi, sajói és kaplyoni uradalmakat, melyeket a Rudolf melletti fellépésért Léczfalván elvesztett vala, s melyeket most visszaadatni rendelték volt. <sup>2)</sup>

Azonban Bocskai nem kerülheté ki sorsát. Barbiani s a magyarhoni püspökök kieszközlék, hogy kiadatott a rendelet, miszerint minden protestanssá lett templomot elvegyenek, s adják vissza a katolikusoknak. . . Nevezetes egy rendelet. . . Ugy lön, a

<sup>1)</sup> W. Bethlen. VI 100. <sup>2)</sup> Ugyanott 102.

püspökök megindultak, Barbiani támogatói, s a foglalások a nép legnagyobb elkeseredése közt a Szepességen megkezdettek.

Magyarhon rendei maguknak Gálszécsre értekezletet hirdettek. Barbiánihoz átiratot intéztek . . . Az erdélyi menekültek pedig a cs. biztosoktól bebocsáttatást kértek: de ezek is azok is tagadó választ kaptak.

Ily messze vitte a magyar hűségeskedését, ragaszkodását . . . Csak is ezen békés előzmények, a törvényes utoni boldogulhatás minden reményétől megfosztatás után fogott a nemzet az ellentétlenség, visszátorlás nagy és véres munkájához.

A menekültek adák az első lendületet. Mert haza nem jöhettek, az erdélyi fejedelemség visszaállításához fogtak. Magyarhon hatalmas főuraira gondoltak: ecsedi Báthori István, mint a fejdek rokonságára, Bocskai István, mint erdélyi birtokosra, s a hős Nyári Pálra, Várad parancsnokára fordíták figyelmüket; s Somogyi Bertalant azonnal Nyárihoz indíták, mint jó hazafit figyelmezteték, hogy Erdély bukása már is maga után vonta Magyarhon merészebb megtámadtatását, biztosíták a törökök segítségéről, felkérték, hogy a fejedelemséget fogadja el. <sup>1)</sup>

Nyári habozott. S bár mily titokban vitték, azon végződött, hogy Nyárit Bécsbe idézték, fogságra veték.

A menekültek tehát Bocskaihoz fordultak, bár tudták, hogy híve a császárnak, de mert Báthori Zsigmond Erdélybe lett visszajöveleleért 15 hónapig volt Bécsben letartóztatva, s most Barbianitól is bántalmaztatott, gondolák, hogy mint nagy hazafi, elfogja fogadni. Murád, Bocskai egyik török rabja, kit becsület szó mellett szabadon bocsátott volt, épen vissza volt hozzá térendő: ezt bizák meg a felszólítással; de Bocskai egyelőre elhárító feleletet adott. Majd levelet irtak hozzá, e levéllel Bethlen Szendrőről, hol nyaralt, Temesvárra ment Házán basához, hogy értekezzék, mások szerint készült, hogy Bektás basával Erdélybe üssön: elég, hogy a mint Tömösvár mellett táborozott, egy éjjel a lippai és jenői németőrség reá csapott, s zsákmányul esett felső öltönyével együtt a levél is kezökre került. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 110. <sup>2)</sup> Böjti : Monumenta 258.



E levél kézrekerülése fontos eseményeket idézett elő. Duvall tábornok Barbianinak, a Bocskai megbuktatására törekvő Barbiani azt a császárnak küldé, s a császári tanács kiadá, hogy Bocskai ellen fellépjenek. Barbiani azon ürügy alatt, hogy Gyula alá megy, felfegyverkezett, s ellene indult.

A mit sem sejtő Bocskai Erdélyből visszatértében Szathmáron hallja legelőbb a sejtelmet, mintha ellene indulnának. Szentjób nevű várának tartott, azt Fráter Istvánra egy távoli sógorára s Székely Ferenczre bizta; onnan Kerekibe ment, azt Örvendi Pálnak adja át; maga az erősebbnek vélt Solyomkővárába, Kereki mellé vonult fel. <sup>1)</sup>

Jókor, mert Barbiani Kassáról már kiindult, N. Váradnak tartott; Capreolis és a cs. biztosok a mit sem sejtő erdélyieket már felültették, az erdélyi hadakat Sennyei Pongrácz, Capreolis a katonaságot már vezette reája; csakhogy bajosan haladtak, mert az idegen katonaság eddigi ragadozmányait, Erdély véres verejtékét, mintegy 800 szekeren vonszolá ki maga után. <sup>2)</sup>

Barbiani tábornok mindjárt azon cselhez nyult, hogy Bocskaihoz futárt küldött, s azt izené, nehogy a fejébe vegye, mintha ellene indultak volna. Majd betért Ecsedre Báthorihoz, pénzt akart kölcsönözni. Végre elveté álarczát, egy csapatot Szent-Jób alá indított, s azon beizent álhirre, hogy Bocskai a törökökhez menekült, a várat kezére kapá.

E ponton vette Bocskai Bethlen Gábor levelét, melyben a kérdéses levél sorsát értésére adá. Bocskai rögtön követeket indított Barbianihoz, s felemlegetve hűségét, kérte, hogy az ügyet terjesszék törvényszék elibe. . . De választ nem kapott. . . Belátva helyzete veszélyeit, mielőtt a koczkát elvetné, kincsei egy részét Géczi Péterné zsákai kastélyába rejté, s azzal a Barbiani haragjával szembe szállt. Szt-Jób után Kereki ostroma következett; azonban Örvendi keményen visszaverte, Bocskai is leszált Solyomkővárából, Kerekinek tartott.

Kijött Solyomkőről, nehogy odaszoruljon; megütköznék, de ereje nincs. Azonban az önvédelem jogossága egy nagy ötletet

<sup>1)</sup> Az erdélyi cs. biztosok Solyomkő és Kerekit jul. 20-n, Kolozsvárrt, Zolyomi Mihály és testvére Erzsébetnek adják nova donation Kemény, Diplomatar. VI. 341. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 127.

sugalmazott: volt Barbiani táborában háromezer gyalog önkéntes, vagyis hajdu, mint akkor nevezék, megbízá Örvendit, hogy minden áron részére nyerve . . . Az ajándék a vezéreknél, zsoldigérei a csak szép szóval táplált hajduságnál, megtette hatását; az átpártolni akarók Barbiani elé léptek, zsoldot követeltek, s midőn az a pénzvágynak további kielégítésére Debreczen felpredálását mutatná ki, a nemesebb érzelem bennök felkelt: oct. 14-e éjjelén egyik vezérok átcsapott, utána átpártolt a többi s Bocskai e percztől sereg élén látta magát. <sup>1)</sup> Itt van kezdete sajátlag a hajduságnak, mely 1599-ben fogott először fegyvert. A csapatból, mit eddig dúlásra használtak, Bocskai katonaságot fejte ki, mely a magyar haderőnek dicsősége, s megajándékozván Kállóvár kipusztított környékével, a fejedelmeknek s Erdélynek védfalává lőn. <sup>2)</sup>

Barbiani most már komolyan vette a dolgot, kiáltványt bocsátott ki, hogy a császár minden híve Adorjánhoz siessen táborába; az erdélyiek is kikerkeztek; Pecz tábornok is jött lefele 3000 emberrel, hogy Barbianival egyesüljön. A jogtalanul megtámadott Bocskai igazságos ügyében bizva, <sup>3)</sup> szelleme egész rugékonyságát visszakapá, mint ügyes hadvezér, mielőtt Pecz Barbiánival egyesülhetne, Pecz tábornokot Almosd és Diószeg közt oct. 16-a hajnalán mgtámodá, teljesen tönkre veré, Ladányi György magát a tábornokot is elfogta, két faltörő s hét más ágyúnak jutottak birtokába. <sup>4)</sup>

Bocskai e percztől, mint szabadsághős állott serge és a nemzet szemében. Ide sodorta Barbiani eljárása a mérsékelt hazafit; s a haza, mert az alkotmány és vallásos türelem már lábbal tapadtatott, Bocskai zászlójában, mely egyelőre csak önvédelemért bontatott ki, a forradalom lobogóját látta kitűzve.

Barbiani a csata hírét Adorjánnál vette, rögtön Váradra huzodott; Sennyeivel és Kornis Poldizsárral Bocskainak levelet írta, hűségre térésre szólíttatá fel. Azonban a koczka már el volt vetve. Bocskai már ekkor a mellett, hogy felhányta, hogy a király füleit

---

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 140 Erd. Tört. Adt. III. 52. <sup>2)</sup> Ő telepíté be veleket a mostani hajduvárosokat, Magyarhonban. M. Történeti Tár. I. 201 204. A magyar gyalogság egész 1743-ig hajdu nevet viselt, ekkor nevét magyar gyalogságra változtatták. Új magy. Muz. 156. VI. Fü. <sup>3)</sup> Hűségéről részleteit l. W. Bethlen VI. 145. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 53.

bezárta előtte: mint szabadsághős emelte fel szavát, s kijelenté, mikép fegyverét le nem teszi, míg vagy a haza szabad nem lesz, vagy annak szabadságáért el nem vérzik.

Bocskai már csak előre mehetett. Magát a török karjaiba veté, mire Mechmet budai basa oct. 19-ről őt Erdély fejedelmévé nevezé. <sup>1)</sup> E percztől két tábor lön a hazában. Bocskai tábora, mint hógomólya nőtt; a más tábor erre Váradot odahagyá, megindult, Bocskainak tartott. Száma szép, 5000 székel, feles erdélyi nemesség, három zászlóalj magyarhoni, 1200 rác, 600 vallon s 300 német tevő táborát, majd tízezer, Bocskai négyezere ellenében. . . Barbiani a mint Váradról kilépett, nyíltsebességgel Debreczennek tartott, azt hívek csatát keres: csak később derült ki, hogy Barbiani oldalvonulása, valódi futás. Bocskai, nehogy a jó alkalmat elszalassza, utána rohant, oct. 25-én a Tisza partján utolérve, az utóhadat, az át nem szállhatott rácokat, megveré. <sup>2)</sup>

Bocskai szerencséje ezzel meglön alapítva. Oct. 29-én Káta Mihály, kit később cancellárává tett, Nagy Kálló várát neki átadá. A nép érzelme Barbiani ellen felkelt. A kivitt erdélyiek a német tábort odahagyák, hazajöttek. S mire a fővezér Kassa kapujához ért, azt maga előtt bezárva találta; Szepesvárára huzodott. Bocskai pedig oct. 31-én, mint győzelmes vonult be az előtte megnyílt Rudolf-párti Magyarhon fővárosába, Kassára.

Bocskai e percztől hadvezérnek és hódítónak nézetett. Nevének varázsa már lelkesített.

A nagy ember vívmánya horderejével teljesen tisztába volt. Többé nem magáért harczolt, mert Kassán már maga diktálhatná személye felett a feltételeket. Az uradalmakúra, a szabadság édes reményéért koczkára veté mindenét. Az egykori kormánypárti ember forradalmi vezérré változott. E jellem metamorphosisa örök tanuságképen állhatott a kormány szemében.

Vívmányát megtartani, megalapítani, e lön lelkének minden gondolata. Teljesen a közvélemény vezérévé tette magát. Mit régen annyiszor visszautalt, a törökökkel a kézfogást, most már kereste. A Pestnél táborozó fővezérhez küldött, ki szerencséjeért

<sup>1)</sup> Kemény, Not. Cap. I. 236. Erd. Tört. Adat. III. 319. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 53.

melegen üdvözölte. Az erdélyi menekültek Bethlen Gáborral Temesvárról szintén hozzája érkeztek, s egy perczig sem habozott velek kezét fogni. Kassa a forradalom középpontja lőn. Bocskaiiban őszpontosult a haza reménye.

#### IV.

**Bocskai forradalma kitör. Barbiani helyébe Bastát teszik vele szembe. Csataék. Homonnai Dr. Állint fellépte. Bocskai Erdélyt felszólítja. Az erd. cs. biztosok Szebenbe huzodnak. A székelyek fellépnek. Az erdélyiek B.-t fejdelmőknek választják.**

Mekkora változás egy rövid holnap alatt. Parányi kezdete egy roppant forradalomnak, mely Erdélynek függetlenségét, Magyarhonnak eltiprott szabadságát készült visszaszerezni; s biztosítani a protestans vallást, mely annyira üldözöbe volt véve, hogy tul a Királyhágón törvényczikkbe igtatak, hogy a ki csak szót mer is mellette emelni, fejét veszesse. <sup>1)</sup>

De még hátra voltak a nehezebb idők. A fegyvertelen haza ellenében oly hős Barbiani helyébe, Basta lépett elő. Mint Magyarhon török elleni fővezére, Esztergomnál működött tizennégy ezernyi hadsergével, nov. 14-én Bocskai ellen indult. <sup>2)</sup>

Bocskai Németh Balázst Barbiani ellen indította volt; mikor Basta megjött, ez hübele Balázs módjára neki ment, O s z g y á n n á l csatát veszített, foglyul esett. Azzal Basta Bocskai ellen fordult.

E nehéz körülmények közt Bocskai Kassára gyűlést hirdetett: sokan megjelentek, melléje nyilatkoztak; török segítség is érkezett s Bastával csatát indultak kísértetni. Lippai Balázs, Bocskai vezére, Basta serge egy részét E d e l i n n é l nov. 28-án egyelőre visszanyomta; de csakhamar döntő csatára került az ügy, Basta győzött; a segítségére küldött basák menekvésre gondoltak, Bocskait magokkal akarák vinni; de ő övéivel akará megosztani mit a sors hozhat, a basákat pedig, kiket ugysem tarthatott vissza, menni engedé.

Szomoru helyzet. Bocskai megvolt verve. Miskolczon szét-szórt serge összeszedésével foglalkozott. Képzelhetni állását, de ő

<sup>1)</sup> Szalárdi, Sir. Kronika 22. l. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. VI. 54.

nem csüggedett, új erő-gyűjtésről rendelkezett. S e kétségbeejtő helyzetben im Homonnai D r u g e t h Bálint 300 lovassal, mintegy mentő genius jelenik meg. A törhetlen szellem ebből kétszeres erőt meritett. Gönczről, hová nov. 30-án szálla, a hazát fegyverre szólítá, szava viszhangra talált, s újra tábor élén állott.

Mig ezek gyűlnek, Basta dec. 3-n Kassára rontott, beakarta venni; de hirtelen nem sikerülvén, a hideg s Bocskai gyülekező tábora miatt, dec. 7-én Eperjesre vonult, ágyuival magának a kapukat megnyitátá, s téli szállást vett. Bocskai is Kassára vonult, kevésbé megpihenhetett.

Dec. 12-én gondolt Bocskai legelőbb Erdélyre. Az erdélyi megyékhez felszólítást intézett, tudatá, hogy hada elég van; mégis eljötnék látja az időt, hogy Erdélyt is felhijja a csatlakozásra, bár eddig jónak látta megkímélni. <sup>1)</sup> Az egyik felhívás Gyaluba jött, G y e r ő f i János második főispánhoz; ki azt a cs. biztosoknak küldé: kik Rádul vajdát azonnal felszólíták, hogy Erdélyt sergeivel rakja meg.

Erdélyben cs. katonaság kevés vala, azok is a várakat tarták. A mozgalomra, mely e felszólításra keletkezett, a császári biztosok mozgásba jöttek: Krauseneck Pál, mert elgazdagodott, kiment, Hoffmann és Imhoff lakásukat Kolozsvárról Szebenbe tévék át. <sup>2)</sup> E lépések után még egy kísérletet kockáztattak a nép magokhoz vonhatására. Hofkircher János, egyik várparancsnok a cs. biztosoknak azon ajánlatot tette, hogy ha Aranyosszék s más közelekvő megyéket fegyverre szólítják, ő kész a már is fenyegetett Szamosujvár segítségére menni. Beleegyeztek. Hofkircher kalandos tervéhez nyult, 1605 jan. elején Fejérvárra ment, onnan a hazát fegyverfogásra szólítá, mire Szászsebes, Szászváros és Fejérmegye elé is állított pár száz gyalogot. Hofkircher ezekkel Tordára szállt, onnan Aranyosszékre parancsolt, s mire nem mozdultak, rájok ment, Rákosra beült; mint egész utjában itt is féktelenkedett; három nap mulva Toroczkó-Szt-györgyre ment, Toroczkai Istvánné udvarában tanyát ütött. Azonban itt arra ébredett, hogy a nép fegyvert ragadott, megrohanta, az udvart bevevé: Hofkirchert s tiszt-

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Adatok I. 213. W. Bethlen VI. 207. <sup>2)</sup> Fundgruben I. 213.

társait megkötözé, Enyedre inditá; mire a város befogadni és elzárni vonakodott, visszainditák, s a festői szép hegyrepedés közti uton sirjukat lelék. <sup>1)</sup>

A visszahatás tehát Erdélyben is kezdetét vette. A nép elkezdett Bocskai mellé nyilatkozni. Ellenben a hatóságok Bocskai január végefelé küldött, <sup>2)</sup> második felszólítására sem tettek mozdulatot. A tizevi sujtollatás egészen kimerítette volt a hazát.

De csakhamar minden megváltozott, mert Bocskai szerencséje mindent magával ragadott. Gyulafi jan. 24-én Szathmár-várát bevette. Febr. 12-n Bástá Tokaj segítségére, Bocskai pedig Sárospatakra ment; harczot egyik se mert a másnak ajánlani; míg végre is Basta minden táborával Eperjesre, onnan Pozson felé vette útját, s ki ment Magyarhonból. <sup>3)</sup> A várak is egyre hulltak a felkeltek kezébe: Lippa, Lugos, Káránsebes, s Felső-Magyarország több vára kézhez került; Kővár kettős várában, a felső várbeli 150 nagybányai polgár, az alsó várbeli harminczkét főből álló németőrségtől az egész várat magához vette, <sup>4)</sup> ennyi szerencse az erdélyieket is felvillanyozá. Az értekezletek folytak. Petki János, Udvarhelyszék egyik főembere febr. 1-én Udvarhelyszék főbbeit Kereszturra hitta, az ott egybegyült magyarok és székelyek Bocskai mellé nyilatkoztak; futárok által a megyéknek s több székelysékeknek ezt tudokra adván, febr. 21-én Maros-Szeredába gyűlést hirdettek. Bár mi rövid volt a kitűzött idő, népesen gyűltek fel, köztök van Bornemisza Boldizsár, Bogáthi Menyhárt, Kemény Boldizsár, czegei Wass Ferencz, Mindszenti Benedek az udvarhelyi vár kapitánya. Bocskait Erdély fejedelmének kiálták, s e határozatukat megvinni, a megyék részéről Kemény Boldizsárt és itélőmester Angyalos Jánost, a székelyek részéről Bató Menyhártot Marosszék főkapitánját, Nagy Menyhártot és Barlabás Ferenczet választván, felkérék Bocskait, hogy hijjon össze országgyűlést, s a székelyek ős szabadalmait elismervén, <sup>5)</sup> fogadja el az erdélyi fejedelemséget addig is, míg törvényesen megválaszthatnák. Bocskai a küldöttséget szívesen fogadta, Erdély oltalmát megígérte.

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 221. <sup>2)</sup> Okl. Erd. Tört. Adatok I. 217. <sup>3)</sup> A futó Bastárolí gunyvers Erd. Tört. Adatok I. 217. <sup>4)</sup> W. Bethlen VI, 227. <sup>5)</sup> A pont kat I. W. Bethlen VI. 230. Lőcseiféle székely nemzet Constitution 491

# Bocskai István, fejdelem.

(1605 febr. 21. — 1606 dec. 29.)

## I.

**A fejdelem czimet felveszi. A magyarok táborba szállnak. Gyulafi bejő A szászföld is meghajol. Bocskai is bejő. Fejedelemségébe beigtatják.**

Bocskai a Maros-Szeredára gyűltek általi megválasztatását érvényesnek tekintvén: e naptól fogva magát Erdély fejdelme, a magyarhoni részek ura s székelyek ispánjának kezdé czimezni.

Béthlen Farkast és Balassi Ferenczet azonnal az erdélyi cs. biztosokhoz inditá, s felhitta, hogy Erdélyt adják át, különben Gyulafi Lászlót sereg élén azonnal ellenök indítja. Szebenbe mentek, a cs. biztosokat felszólíták, de ezek kinyilatkoztatták, mikép magokat az átadásra felhatalmazva nem érzik; de megígérék, hogy többé Erdély kormányzásába nem elegyednek.

Mint a következők megfogja mutatni, kitérő válasz volt, mert Rácz György, mint fővezérök, néhány száz rácz hajduval, 500 fekete darabonttal, kiket a szászok adtak melléje, megkisértette a szász földet megtartani.

Bocskai hívei Segesvártól nem messze, Nádashoz táborba szálltak, s a szászokat barátságosan felszólíták, hogy csatlakozzanak. Segesvár alkudozott. A gyengébb Medgyes, midőn mart. 25-én a magyar tábor alatta megjelent, a he'yett, hogy ellensegéüljön, rákosi Túri Ferencz, aranyosszéki főkapitány alatt 200 embert a városba bocsátott. Azonban titkon Rácznak tudtára adák, e mart. 26-a éjjelén ott termett, a város kapui előtte megnyíltak, Turi a köfalon leereszkedett, de meglepett népe majd mind odaveszett. <sup>1)</sup> Ezzel Rácz Medgyesre beüle.

E percztől Erdély nemzetei ismét szemben álltak egymással. A magyarok erre Paratélyra mentek, székelység is érkezett, s Medgyesért a szomszéd helységeken boszulták meg magukat: mart. 28-n a paratélyi, 29-n az ecsellői, majd a berethalmi kastélyokat

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 201.

prédálták ki. Onnan Segesvár alá mentek, hol Balassi Ferencz és Bethlen Farkas, mint fejedelmi biztosok mart. 27-n egyezkedést kezdettek, mire apr. 6-n a sereg alóla elvonult.

Bocskai azon hiedelemben, hogy Erdély melléje áll, nem annyiban csatázni, mint a kormánygyeplőt átvenni, Gyulafi Lászlót mint helytartóját apr. elején ezer hajduval beindítá. <sup>1)</sup> Magyarhonnak apr. 17-ére Szerencsre országgyűlést hirdetett, hol apr. 29-án Magyarország fejdelmének választatott, s e naptól Magyarország és Erdély fejedelme, székelyek ispánja címét vette fel. <sup>2)</sup> Mely lépéshez a szultán azzal szavazott, hogy Bocskainak száz ezer arany segélypénzt küldött.

A szerencsi gyűlés apr. 2-áról Erdélyhez átiratott intézett, melyben constatirozzák, mint támadtatott meg az alkotmány és vallás-szabadság, s mint akarák kiirtani e magyar nemzetet: felhítták Erdélyt, álljon legitim joga terére, Bocskait, fejedelmöket s a szabadság ügyét fegyverrel támogatni siessenek. <sup>3)</sup> Gyulafi is már Maros-Vásárhelyre ért, onnan apr. 25-én maj. 8-ára ugyanoda, Erdélynek országgyűlést hirdetett. <sup>4)</sup> Azonban megjött a hír, hogy Rácz György Medgyesre Oláhországból kozákokat kapott s rájuk akar csapni: e mozgalomra a gyűlést a székelyföldre belebb, Kelemen telkére tették át, ott a Bocskai melletti felkelést végzésileg kimondák. S azzal Rácz ellen Medgyesfelé indultak, Ebesfalva és Holdvilág közt táborba szálltak.

Mi előtt Ráczot megtámadnák, Petki Jánosra vártak, ki Sz. Keresztturnál az épen érkező székelységet szervezé. Mig'itt vannak, Rácz Gyulafival szemben pár várért magát eladóvá tette. Szemből a szászoktól is követség érkezett, ennek élén Weisz Mihály brassai tanácsos, ki előadá, hogy maj. 8-án ők is szintén gyűlést tartottak, s minthogy mint mondták, már többször megmutaták, hogy „a magyarok dominiumát inkább akarják mint a németekét,” feltételeket irtak össze, melyek mellett készek Bocskai mellett nyilatkozni. Az egyezkedés megkezdődött. Nem számítottak arra, hogy a szászok egy része, melynek magán érdekei úgy kívánták, Rácz Györgyöt arra veszi, hogy csapjon rájuk s az egész egyez-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adatok III. 320. Fundgruben I. 203. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 247. Az artikulusokat I. Erd. Tört. Adat. III. 57.—64. <sup>3)</sup> Oki Bethlen VI. 254. <sup>4)</sup> Ugyanott 258.



kedésnek vessen véget. <sup>1)</sup> Ugy lön. Ráczy Gy. maj. 19-e hajnalán reájok ütött, a készületlen tábort szétverte, ágyuit elvevé, Holdvilágnál szétszorta, s négyszáz halottat hagyott csatatéren. <sup>2)</sup>

Gyulafi fővezérségére nézve szerencsétlen kezdet, de azért nem vala minden veszve. Gyulafi menekült, a székelyföld felé tartott, s M.-Sárdon, Segesvár mellett, csiki és gyergyói székelyekre talált, kiket Mátyus János épen táborába vezérlett, jun. 6-án Fiátfalvánál már ujra sereg élén állt. <sup>3)</sup> Kálnoki Bedő István, sepsi főkapitánya is megérkezett a háromszékiekkel. Ezzel Segesvár ellen indult, Fejéregyházán üté fel táborát. Segesvár alkudozni kezdett, kezeseket váltának; de csakhamar észre kelle venniök, hogy a mig az egyezkedés folyt, Ráczy Györgyöt Medgyesről fedezetül várják; mire a hajduk maj. 26-án az alsó várost meggyújták, s nagy részét leégették. <sup>4)</sup>

Mig Gyulafi itt mulatott, minden nap egy egy új örömdetes eseményt hozott: jun. elején jött a hir, hogy 800 magyar érkezik Rádul szolgálatából, hogy fegyveröket a hazának ajánlják; pár nap mulva Rádul vajda Bocskait üdvözlő követei érkeztek; nemso-ká a moldvai vajda követei jelenték be, hogy 5000 emberök érkezik melléjük; majd meghozák, hogy Kolozsvár Bocskaihoz nyilatkozott, hogy a németek Szamosujvárt jun. 5-n Bánfi László és Kamuti Farkasnak feladák; Bethlen Gábor is megjött 400 lovassal Bocskaitól: szóval, junius örömnépek közt folyt le, csupán a zavarhatá a kedélyeket, hogy Ráczy György magát Medgyesről jun. 14-én Segesvárhoz belopta, s bevehetése messzebb vetődött. <sup>5)</sup>

Szép tábor vala már együtt. Gyulafi Jobbágy Pált Szamosujvárra küldé faltörő-ágyukért. De felesleges, mert im, a szász békekövek minden felől érkeznek. Ezek sorát jun. 23-án Weisz Mihály Brassó követe nyitá meg; jun. 30-án Segesvár is komolyan alkudozni kezdett; jul. 2-án a szász egyetem képviselői jöttek meg Szebenből, s jul. 4-én a jelen volt magyar és székely rendekkel kezdet fogának az összes szász nemzet nevében, íráshán kiadván, hogy Bocskainak az első hongyülésen a szász nemzet hűségesküt fog letenni; addig is fogadák, hogy a Ráczy György kato-

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 283 Fundgruben III. 176. <sup>2)</sup> Okl. W. Bethlen VI. 258. <sup>3)</sup> Kemény App. Dipl. XV. <sup>4)</sup> W. Bethlen 271. Fundgruben I. 206 <sup>5)</sup> Fundgruben I. 209.

náinak, Déva és Fogaras német őrségének több élelmet nem szolgáltatnak, ellenben a magyarok is fogadák, hogy Bocskai katonáit a szászföldről visszavonják, s a nemzet jogait tiszteletben fogják tartani. <sup>1)</sup>

A szászokkal tehát tisztába voltak, csak Déva és Fogaras van még függőben; R á c z György is azt ígérte, hogy Segesvárt átadja, jul. 6-án már utkészen állott, a mikor Brankovics János Radultól beérkezett, s kivonulását megakadályoztatá. Gyulafi Mátyust, Csikszék kapitányát alatta hagyta, maga Fogaras ellen indult. Midőn Kaczához ért, német katonák jöttek elébe, kik jelenték, hogy ők Glancz János parancsnokukat s a többi tiszteket megölték, s ha Gyulafi őket szolgálatába veszi, készek a várat feladni. Gyulafi feltételeiket elfogadta, jul. 7-n Fogarasra ért, a várat átvette, bele magyar őrséget helyezett. <sup>2)</sup> Onnan Brassónak tartott, mely jó szelleménél fogva hódolatát elébe hozá; onnan Földvárra ment, mint diadala végpontjára: mert a derék honfi innen Baczonba már betegen érkezett, hol jul. 28-án övéi fájdalmára meghalt. A fővezér nélkül maradt sereg élére Petki János, az erdélyi forradalom zászlójának kitűzője állott, ő a sereggel Segesvár alá, Rácz György ellen ment, <sup>3)</sup> hová Ali basa is, ki jul. 19-én mintegy 12,000 törökkel bejött, nem soká szintén megérkezett, s aug. 1-n az ostromot ujba kezdék. <sup>4)</sup>

Míg ezek Erdélyben ily szerencsésen folytak, Bocskai Bastával szemben folyvást csatázott, még pedig diadalmasan, több apró nyert csata mellett a várak egyre hulltak kezébe.

A szerencsés forradalom a Duna mindkét partját elöntötte már, sőt Ausztriába is becsaptak, Bocskai sergei majd Bécsig nyomultak előre. Rédei Ferencz, Hagymási Miklós, a Kristóf fia, Homonnai Bálint, Dengelegi Mihály, Némethi György, s más tábornokok neve már fenragyogott. Ellenben a Basta katonái, kik hősök voltak a fegyvertelenek ellen, most a fegyveresek előtt futottak. A császári seregben a fegyelem felbomlott. Bécsét veszély fenyegeté. A különben is embergyűlölő Rudolf övétől oda keserítetett, hogy az embereket, ha közeledtek, kimotoztatá, nem rejte-

<sup>1)</sup> Okl. Beth. VI. 284. Fundgruben I. 310. II. 105. III. 177—80.

<sup>2)</sup> W. Bethl. VI. 288. <sup>3)</sup> Ugyancott 294. Vargyason Fundgruben III. 64.

<sup>4)</sup> Fundgruben I. jul. 28-n I. 212. II. 106. III. 181.

nek-e fegyvert; folyósót építtetett, hová be ne löhessenek; s végül is 1606-ban testvére Mátyás főherczeg mint elmebeteget, az uralkodásra képtelennek nyilvánítá, s a kormányt kezére vette. De már késő volt, mit a tanácsosok elrontottak, a dynastia helyre nem üthető.

Bocskai erről biztosítva látván magát, régi vágyát, hogy Erdélybe is bejöjön, Gyulafi halála esetéből kétszeresen tervbe vette. Kolozsvárra, honnan a jesuiták július 19-n elköltöztek <sup>1)</sup> országgyűlést hirdetett, s maga is július 26-án Kassáról leindult. Az erdélyi sereg ez alatt Segesvár ostromával volt elfoglalva. Medgyes meghodolását négy tanácsosa által már bejelentette.

A forradalom ünnepelt férfiai ily előzmények után érkezett Kátai Mihály cancellára s mások kíséretében aug. 22-én Kolozsvárra, hová az elébe ment főúrirend és örvendező nép. tisztelgése között délutáni három órakor vonult be.

Hoffmann György és Imhoff Károly cs. biztosok s titoknokuk Redler Szebenből azonnal átjöttek, Erdély kormányzását ünnepélyesen kezébe letevék.

Bethlen Farkas és Balássy Ferencz szintén érkeztek, s a székely és szász nemzet nevében arra kérék fel, hogy a hongyulást a tábor közelében fekvő Medgyesre tegye át; mely kérésöknek engedett.

Mielőtt Kolozsvárt oda hagyná, ünnepet szerzett a hazának, a menekültek vele visszaérkezett vezérét, a még ifjú Bethlen Gábor-t, ki Bocskai részére a fejedelemségről önként lemondott, a szerencsi gyűlésen notázott enyingi Török István hunyadvári uradalmával s Hunyadmegye örökös főispánságával ajándékozta meg: rokonát, Károlyi Zsuzsánnát nejül adván, fényes násztartá számokra. <sup>2)</sup>

Kolozsvárról aug. 28-n indula ki, sept. 1-n már Medgyesen volt, a fejedelem választó gyűlés sept. 4-n megnyílt, sept. 9-kén Rácz György is feladá Segesvárt, miért néhány nap mulva, sept. 16-n Gyalu-várát és Zilaht kapá Bocskaitól. <sup>3)</sup> E szerint csupán Déva-vára volt már az ellen tábor kezében.

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tár VI. 261. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 326. Böjti Engel Monumenta 259. I. <sup>3)</sup> Fundgruben I. 214. II. 108. Kemény, App. Dipl. XV.

Nevezetes gyűlés. Bocskait, a nemzeti párt győzedelmes vezérét, a legitimitás bajnokát Erdély is ünnepélyesen fejedelmének választá. Sept. 14-én a medgyesi piaci templomban lefolyt a beigtatás örömnünnepélye, mit a török szultán megérkezett athnáméja egészite ki. <sup>1)</sup>

Egy lépést tett ez által Erdély, mely a tiz évig zaklatott hazát révparrta vezeté. E nap korszakot nyitott, mely Erdély virágzását, a mivelődés és jólét ezer áldását kezdé árasztani s árasztja mai napiglan hazánkra.

## II.

**Rákóczi Zsigmondot kormányzónak hagyja. Kimegy. osatázik. Koronákat kap. A bécsi udvarrai alkudozik. Gyengélkedni kezd. Szerzi a bécsi békekötést. Meghalt.**

Bocskai tehát átvette Erdély kormányzását. Minthogy a harcz jelenlétét igénybe vette, a tekintélyes Rákóczi Zsigmondot Erdély kormányzójává választatá. <sup>2)</sup> Kimenni készült.

A reakció még fenlévő töredékeiről is intézkedett. Sennyei Pongrácz és Kornis Boldizsár önkéntes száműzetésöket tudomásul vették; a császári biztosokat a Segesvárt feladó németörséggel, Sarma sági Sigmond, tordai főispán és Huszár István fedezete mellett, Erdélyből kikisérteté. Miután a császár békekötni jött követét fogadá; s sept. 16-n a papok árváit, özvegyeit szabad embe reknek s minden köztehertől menteknek nyilvánítá: <sup>3)</sup> ünnepélyes kíséret mellett Kolozsvárra indult; sept. 20-n Kocsárdnál haladott, hol Radnótot, Kornis Boldizsár uradalmát Bogáthi Menyhértnek adományozá; <sup>4)</sup> pár napon Kolozsvártt mulatott; <sup>5)</sup> azzal kiment a várak ostromával foglalkozó magyarhoni sergéhez, Rákóczi pedig családjával Fejérvárra szállt, beült az oly hosszason üressen állt fejedelmi székvárosba.

Annyi szenvedés után az öröm napjai álltak be. A törökföldre menekültek családjai visszaérkeztek; Dévavára is feladta

<sup>1)</sup> Okl. gr. Mikó Erd. Tört. Adt. II. 321. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 333.

<sup>3)</sup> Kemény, Suppl. Diplom. IX. 31. <sup>4)</sup> Kemény, App. Dipl. XV. <sup>5)</sup> Kemény, Diplom. VI. 349.

magát: az egész Erdély együtt volt valahára; a kormány megkezdé működését, a felforgatott rend, személy és vagyon-bátorság helyre kezdett állani, a nép annyi bujdoklás, kiállott éhség után ismét bárázdáiiba tért; nem lévén barma, maga vonta ekéit, sirva szántottak, de legalább biztosak valának, hogy magok aratják le. <sup>1)</sup>

Bocskai oct. 7-n Bánfi-Hunyadon haladott; oct. 9-n már az utolsó cse di Báthori temetésén van. <sup>2)</sup> Hatalma meg volt alapítva, meg vele a nemzet tekintélye, melyet többé nem lehetett tapodni. Érsekújvár, Léva kezébe esett. Ennyi szerencse után Rudolf császár minden áron békét ohajtott, a lengyel udvar mint közbenjáró lépett fel. Majd a nagyvezér azon izenetét vette, hogy menjen Budára, mert fontos közlendője van, felment, nov. 10-én a Rákosterén kíséretétől megvált; ha tán Budáról a török politika többé visszatérni nem engedné, Homonnai Bálintot felkérte, folytatná elkezdett nagy munkáját: s im, a kétkedőt a nagyvezér, mint Magyarhon királyát köszönté szultána nevében, fejére arany koronát tett, azt mely a bécsi cs. kincstárban ma is látható a cseh korona mellett, <sup>3)</sup> kezébe királyi pálczát adott, s kardját maga a fővezér övedzé fel... Meglepő jelenet... Bocskai, mint a szultán Magyarhon iránti kegyét szívesen vette, azonban levette a koronát, azt Szécsi Györgynek adta át, mert — ugymond — van Magyarhonnak koronázott királya. <sup>4)</sup> Erdély sem lön ez ünnepélyes alkalomnál elfelejtve, a szultán, tekintve a hon kimerültségét, a következő tiz évre az adót elengedte, s a későbbi évekre az évi adót tizezer aranyban állítá meg.

Mig a Rákos-mezőn pár napot mulat, Erdély követei is érkeznek, velek van Brassó város küldöttsége. Egy más koronát is hoznak a szabadság koronára nem vágyó hősének, Brassó küldé ezt, azon koronát, mely hajdon a rácz despotáké volt, kiknek egyike Erdélyre rontván, megveretett, koronáját ide veszté. <sup>5)</sup> Így koronáza meg a közvélemény a nagy hazafit. Mig ez alatt Korponán az ő és a király részéről egybeült békebiztosok nov. 11-én egyességi projectumot irtak alá, melyben Bocskai fejedelem-

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 339 <sup>2)</sup> Fundgruben III. 187. Erd. Tört. Ad. III. 65. <sup>3)</sup> L. Jankovich értekezését róla. F. Magyaror. Minerva 1828 apr. füz. 1662. <sup>4)</sup> W. Bethl. VI. 345. <sup>5)</sup> W. Bethlen VI. 348.

sége Rudolf részéről is elől ismerte. <sup>1)</sup> Mire maga is Korponára ment, hongyulést tartott.

Benn a zaj tehát lecsendesült. Bocskai a kül diplomáciára fordította figyelmét. Hogy a császárral alkudozását elősegítse: dec. 10-ről a németországi fejedelmekhez kimerítő jegyzéket intézett, melyben a nemzet felkelését tüzetesen indokolta. <sup>2)</sup>

Már a Korponai gyűlésen Forgács Zsigmond, mint a békekötésre felhatalmazott Miksa főherczeg küldöttje megjelent volt, s oly ajánlatokat hozott, hogy Bocskai az egyezkedést végrehajthatónak találta. E végre maga részéről Ilyés házi Istvánt, Alsó-Magyarország kormányzóját dec. közepén Bécsbe indította; s 1606 elején, — melyet Bocskainak a szultán 40,000 frtot érő kard és buzogány küldésével köszöntött — megkezdődött az alkudozás; <sup>3)</sup> s Ilyés-házi nemsoká kész békepontokkal tért vissza, melyek ratificálására apr. 3-ra Erdélynek Kolozsvárra, Magyarországnak Kassára hongyulést hirdetett. De hogy minden békélődés mellett is mily előrevigyzó volt, mutatja, hogy ugyanez alkalommal 2000 lovas, ugyanannyi veres gyalog székelyt, a szászoktól 100 fekete gyalogot, a megyéktől 500 lovast és gyalogot kért felültetni. <sup>4)</sup>

Erre az erdélyi rendek a kassai gyűlésre lónai Kendi István dobokai, Sarvasági Zsigmond tordai főispánok, szövérdei Gáspár János Marosszék, Bedő István Háromszék főkapitánya, Trauzner Lukács kolozsvári, Fejér Mihály brassai, Brassai Bertalan szebeni tanácsosokat követekké választák; kik bemutaták a szászok azon végzését, miszerint a fejedelem fegyveres erő iránti rendeletének eleget tesznek, s az egyezkedéshez is hozzá szólnak; de csak azon feltétel mellett, hogy az erdélyi fejedelemiség szabad választás alatt hagyása biztosíttassék. <sup>5)</sup>

Megnyilván apr. 16-n a kassai országgyűlés, a békét elfogadák; de azért a hadikészületeket elrendelik; a hajduság meg-nemesítését helybenhagyák; s Ródey Ferenczet, harczy szolgálatiért a nagyságos urak közé emelik. <sup>6)</sup> E végzés következtében Czobor Mihályt, Barcsai Jánost és Hoffmann Györgyöt maj.

<sup>1)</sup> Pontjai, Mike gyűjt. Art. Diet. II. 75. <sup>2)</sup> Okl. W. Bethlen VI. 353—74. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Ad. III. 66—80. <sup>4)</sup> W. Bethl. VI. 389. <sup>5)</sup> W. Bethl. VI. 396. Törvényezikk Mike Art. Diet. II. 101. <sup>6)</sup> Törvényezikk, Mike gyűjt. Art. Diet. 79—95.

3-áról utasítással látta el, <sup>1)</sup> s traktára inditá. De hogy mennyire nem bizott, mutatja az, hogy főczélja időnyerés volt, hogy minden békélődése mellett, szövetségeseinek segítséget küldött; egy csapat Lengyelországba, egy más Bethlen Gábor alatt a moldvai fejedelem részére ment; s Rácz Györgyöt, mert Rudolf kezére játszott, elfogatá s Szamosujvárra záratá. <sup>2)</sup>

Azonban Bocskai a hon nyugalma visszaszerzése nagymunkája alatt kezdett kimerülni, mind rosszabbul érezte magát, a békeszerződés, mind szükségesebbé lett: Rudolf pedig halasztani kívánta, német segítséget sürgetett és várt; mignem az imperium kimondá, mikép a magyarok, mint a török elleni előbástyák ellen harcolni nem fognak, s a császárnak azon tanácsot adák, hogy tartsa meg adott hitét, és győződjék meg, hogy a magyarok ellen erőszakos eszközök nem használnak. <sup>3)</sup> E nyilatkozat segített. Ilyésházi háromszori fenjártára, jun. 23-n, megköték a békét, a nevezetes bécsi békekötést: melyben Rudolf Erdélyről lemondott, Bocskait Erdély fejedelmének ismeré s mely Magyarhonnak teljes vallásbeli jogegyenlőséget, a negyven évtől ürességben hagyott nádori méltóság betöltését, a magyar korona visszahozását, a pénzügynek hazafiak s illetőleg világiakkal kezeltetését; Bocskainak Erdélyt s a Báthori Zsigmondtól birt magyarhoni részeket, Tokaj, Beregh és Ugocsa-vármegyékkel fluágra, fejedelmi czimmal biztosítá; e mellett mindkét pártiaknak teljes bünbocsánatot adott, mely által Sennyei P. és Kornis Boldizsár javaikat visszanyerték. <sup>4)</sup>

Emlékezet okáért a bécsi békekötés, e jogerőre emelkedett okmány némely pontjait fordításban ide igtatni, nem tartjuk feleslegesnek, mint következők:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Austria főhercege, Burgundia, Stájer, Karantán, Krajna és Würtemberg hercege, Habsburg és Tirol grófja stb. Emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet:

1. §. Hogy miután Rudolf ő császári királyi Felsége, legtiszteltebb urunk és testvérünk, különös közbenjárásunknak kegyel-

<sup>1)</sup> Az utasítás Erd. Tört. Tára II. 85. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 80.

<sup>3)</sup> Ugyanott 123 l. <sup>4)</sup> Okl. W. Bethl. VI. 413—40 Erd. Tört. Adt. III. 84—88. Balia 207. Magyar Tört. Emlékek. Okmányt. III. 195—280 l.

mesen engedett, s a nemes Magyarországon támadt mozgalmak és háborgások leszállítására nekünk tökéletes teljhatalmat adott; s továbbá ő cs. és kir. felsége belső titkos és más tanácsosai és biztosai hozzájárultával békealku tartatott és végre meg is kötötte, s mindkét rész biztosai által aláírásaikkal és pecséteik reányomásával megköltetett:

2. §. Minthogy azonban tekintetes és nagyságos kis-mariai Bochkay István ur s a vele tartó magyarok részéről e felett még némely nehézségek fennmaradni látszattak: melyek megvizsgálására újra nagyságos illyésházi Illyésházy István ur, Liptó és Trencsén-vármegyék főispánja, más mellé adott nemesekkel, ugymint vizkeliti Vizkelethy Tamás, giletinci Oztrossit András és nagy-apponyi Apponyi Pállal, elégséges teljhatalommal ellátva, hozzánk Bécsbe érkezett:

3. §. Annakokáért mi, a felebb mondott s nekünk megadott teljhatalomnál fogva, sat.

Az első cikkelyre. A mi a vallás ügyét illeti: ellent nem állván a fennálló közhatározatok, valamint az 1604-ki utolsó sem (mivelhogy országgyűlésen kívül s az ország beleegyezése nélkül iktattatott be, s azért el is töröltetik), végeztetett:

1. §. Hogy Ő cs. kir. Felsége, előbbi határozmányához képest (melyre az ország viszontiratában vonatkozik), mely szerint t. i. minden Karokat és Rendeket összesen és egyenként, egyedül Magyarország határai közt lakókat, mind főrenden valókat és nemeseket, mind a szabad városokat és szabadalmas mező-városokat közvetlenül a koronához tartozókat: úgy a magyarországi végekben a magyar katonákat, vallásukban és hitökben sehogy és soha sem fogja háborgatni, sem mások által háborgatni vagy akadályoztatni nem engedendi.

2. §. De sőt minden fennemlített Karoknak és Rendeknek vallásuk szabad gyakorlata megengedtetik: mindazáltal a római katolika vallás rövidsége nélkül; és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházi községei bántatlanok és szabadok maradjanak; és a melyek az iménti zavarok idejében mindkét részről elfoglaltattak, kölcsönösön visszaadassanak.

A másodikra nézve. Fennmarad az előbbi békealku végzése



hogy a magyarokkal s a törökkel egyszerre készüljön a béke és kiegyenlítés.

A harmadikra nézve. Választassék nádorispán szokott méltósága fenntartásával s a régtől fogva divott módon a legközelebb tartandó legelső országgyűlésen.

1. §. Minthogy pediglen Ő cs. és kir. Felsége, a kereszténység különféle szükségeinél fogva Magyarországon vagy szomszéd helyen nem székelhet; nehogy az ország lakói, bármely ügyekben az Ő Felsége távolabb fekvő székhelyeire menni, s e miatt terhesen költekezni kényteleníttessenek; a hol magyar tanácsosok sem lehetnek mindig Ő Felsége oldala mellett:

2. §. Annakokáért határozatott és végeztetett, hogy Ő Fenségének, az Ő Felsége által neki nem oly rég a végre adott Teljhatalma szerint: Magyarország ügyeiben a nádorispán és magyar tanácsosok által, nem különben mintha Ő cs. és kir. Felsége személyesen jelen volna, ügyeket hallgatni, előadni, elítélni, végezni, cselekedni és rendelkezni, mindazokban, mik Magyarország megtartására s az ország lakók nyugalmára és javára szükségeseznek fognak láttatni; teljes hatalma és szabadsága legyen.

3. §. És hogy a mostani királyi személynök helyében hagyassék: úgy mindazonáltal, hogy ezentul az ország rendelményei szerint válassztassék.

A negyedikre nézve. Kérik még az ország lakók Ő Felségét, hogy a korona Magyarországba, Pozsonba, békesb idők beálltával (más országok módja szerint) visszahozzassék.

A kilencedik és tizedikre nézve. Ő cs. és királyi Felsége Magyarországot s a kapcsolt részeket, ugymint Tótországot, Horvátországot, Dalmátországot, született magyarok és neki alávetett s hozzá kapcsolt nemzetbeliek által kormányozza.

1. §. Ugyszinte, az országnak mind nagyobb, mind kisebb hivatalait, a külsőket is, a végházak kapitányságait, magyar tanácsában alkalmas magyaroknak és hozzájuk kapcsolt nemzetbelieknek adományozza, vallás különbsége nélkül.

A tizennegyedikre nézve. A Bochkay ur által kiadott adománylevelek; minekutána némelyek egyesek balértesítésén alapulva, az ország nyilvános karával; mások pedig különféle módon keltek; azért a közjó s a béke és kölcsönös barátságnak Magyaror-

szágon való fenntartása tekintetéből, szükségképen kell hogy az országglakók azon adományzásokat a legközelebb leendő országgyűlésen közértelemmel megvizsgálják: és a melyek fentartandóknak fognak ítéltetni, maradjanak meg érvényökben.

1. §. Az érdemdíjazások pedig, s azon jószágok, melyek vagy Bochkay ur vagy Illyésházy István által zálogba vettettek maradjanak meg érvényökben, míg az országglakók azokat az ország közgyűlésén tárgyalni s azokat, kik pénzt adtak, kielégíteni fogják: ennekutánna pedig semminemű érdemdíjazások ne történjenek, bármely czim vagy ürügy alatt.

2. §. A Bochkay ur által tett nemesítések maradjanak meg érvényökben: úgy mindazonáltal, hogy az ország közgyűlésén az azok feletti levelek előmutattassanak, hogy tudva legyen azoknak nemessége, nehogy benne a törvény ellen hiba követtessék el.

3. §. Minthogy pedig a legközelebb Kassán tartott gyűlésen, a Bochkay urral tartó országglakók által az végeztetett; hogy azok, kik legközelebbi sz. Jakab napjáig hozzá és az övele tartókhoz nem csatlakoznak: minden józágaikat és birtokjogaikat elveszítsék: végeztetett tehát, hogy ezen végzés megszűnjék, érvénytelen legyen.

A mi Bochkay ur személyét s az ő kielégíttetését illeti. Erdély mellé, Magyarország részeivel, melyeket Báthori Zsigmond birt; Tokaj-vára is, minden mostani tartozékaival, szinte két egész vármegyével, Ugocsával és Bereggel, még pedig a Tiszán innen és tullévő részeikkel, hasonlókép régi határaik tartozékaival, és Szathmár erőssége, ennek vármegyéjével átengedtetik.

2. §. Ezek pediglen Bochkay urnak örökösödési joggal birtokába bocsáttatnak; ha mindazonáltal fiágon, saját véreből és törvényes házasságból származott maradéka nem volna; akkor az itt neki engedményezettek, önként Magyarország törvényes királyára, és következésképen az ország koronájára szálljanak: úgy, hogy senki vérrokonai, vagy hivei, s ezek örökösei közül a Bochkay urnak engedményezett fejedelemségre, tartományokra és Vármegyékre, soha semminemű hatóságot ne követelhessen.

4. §. Hogyha pedig leánygyermeké maradna; ez az ország rendeletéhez képest, a leányi negyeddal elégedjék meg; vagy megnyugodjék abban, a miben Ő Felsége magával Bochkay urral meggyezendik.

6. §. Kassa és Magyarország többi felső részeinek kormányzása a magyarok részére folyjon, miképen az a közönséges czikelyben végeztetett.

8. §. A cimzetet illetőleg, az engedményeztetik neki, melyet Báthori Zsigmond birt; hogy t. i. magát romai sz. birodalom és Erdély fejedelmének, a székelyek ispánjának, s Magyarország részei urának nevezhesse; hasonlóképen Erdély czimerét viselhesse, melyet Báthori Zsigmond viselt; nemzetségi és más szerzeményi címerei mellett.

9. §. Beiktattatása pedig tartományába s az Ő Felsége által engedményezett részekbe, Ő Felsége biztosai által történjék, melyhelyest mindenek maga Bochkay ur és követői által helyben lesznek hagyva.

10. §. A mikoron azon eskü alól is feloldozások leszen az erdélyieknek, melylyel magokat Ő Felsége hűségére kötelezték.

11. §. Hasonlóképen igéri Bochkay ur, hogy gondja leszen, miszerint ők az egyenes és régi utra visszszevezetessenek.

12. §. Valamint hogy követeket is meg fog bizni és küldeni Magyarország közgyűléseire azon vármegyékből, melyek Magyarországhoz tartoznak.

18. A mi pedig Ő Felsége hiveit illeti, ugymint Kornis Boldizsárt és Sennyey Pongráczot, s minden más erdélyieket, kik hűségök s az Ő szents. cs. és kir. Felségének tett eskü miatt Erdélyben jószágaikat elvesztették: minekutána azok, e cselekvésök által mindeneknél méltán dicséretet inkább, mint valamely büntetést, érdemelnek; s a Bochkay ur követőinek mindenök visszaadatik, s a mult dolgok feledésbe bocsáttatnak: Ő Felsége kegyesen sürgeti és megkeresi, hogy Ő Felsége ezen hivei is ugyanazon igazságot érezzék és tapasztalják, és hogy jószágaik visszaadassanak, és azokat magok vagy mások által birniok, vagy illendő áron eladniok és elidegeníteniok szabadjon.

19. §. Ezeken kívül pedig: Bochkay ur kijelenti, hogy a vezér által neki ajándékozott koronát, nem Magyarország királya és az ország s ennek régi koronája kisebbségére fogadta el.

20. §. Végre az is elhatározott, hogy azon kölcsönöket, melyeket Ő szents. cs. és királyi Felsége biztosai, Ő Felsége szükségére erdélyiektől felvettek; Ő cs. és kir. Felsége fizettesse ki,

vagy engedje hogy kereskedésök vagy harminczadaikba betudva lassankint törlesztethessenek.

A mi hogy annál alkalmasban történjék, s örökké marandó erősséggel megszilárdíttassék; s magok a Bochkay urat követő magyarok biztosított, nyugodalmas és csendes lélekkel lehessenek: Mi a nekünk Ő szentséges cs. és királyi Felségétől megadott teljhatalomnál fogva mindnyájokat, összesen és egyenkint, kik eképen Ő Szents. cs. és kir. Felségével kibékülnek; mindazoknak felelőségét kegyesen megadjuk, mik 1604. october 15. napjától mostanáig itt-ott viseltettek s elkövetettek: úgy, hogy bármely ölések, rablások, várak prédálásai, városok és mező-városok ostromlásai, saluk és majorok elfoglalása, általában minden erőszak-tételek, mik ez időben történtek és véghezvitettek, senkinek, akármilyen állásu, állapotu, rendü és rangu legyen (a fennkiveteket ide nem értve), be ne tudassanak; de sőt világosan és egyszerűen elfeledtessenek és soha semmi időben, semmi kikeresett módon és szín alatt; se Ő cs. kir. Felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai, se a kártvallott országlakók, egymást, nyíltan vagy titokban törvényes belől vagy kívül magok vagy mások által, ezek miatt gátolhassák, vagy bármiképen terhelhessék.

31. §. Így történt és végeztettek ezek Bécsben Ausztriában, junius hónap 23-d. napján 1606. <sup>1)</sup> Mátyás s. k.

A békepontokkal egyszerre Rudolf császár egy okmányát is meghozák, mely a béke ünnepélyes aláírása napjáról, sept. 24-ről Bocskainak a békeszerződésben ígérteteket diplomával is megpecsételé. <sup>2)</sup>

Az erdélyi fejdelemség e szerint ismét helyre volt állítva. A két hadakozó fél közt létre jött tehát a béke, de hátra volt a harmadik fél, a török porta. Hogy a két császár közt is mielőbb létre jöjjön, Bocskai mindent elkövetett; a békebiztosok e végre is összeültek, nov. 11-én az ugynevezett Zsitva-törökölati békeszerződés is alá lett írva, benne a két császár husz évi békét kötött, Rudolf cs. a töröknek 200.000 frtot fizetett, s Bocskai is bele lép foglalta. <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Toldy, Magyar Birodalom alaptörvényei 31. <sup>2)</sup> Okl. W. Bethl. VI 440. <sup>3)</sup> Okl. W. Bethl. VI. Erd. Tört. Adt. III. 88.

Ez is megléven, hogy az ország jóváhagyása is hozzájáruljon, Bocskai dec. 13-n Kassára hongyülést hívott össze: számolt a nemzetnek eddigi pályafutásáról; s többek közt kikérte az ország beleegyezését, hogy a békepontok értelmében magát rom. sztr. birodalombeli herczeg, Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura, s székelyek ispánjának czimezhesse. <sup>1)</sup>

Ezzel a békepontok egyes pontjai végrehajtása megkezdődött. A várak visszaadását Váradon kezdek, melyet nov. 22-én adták meg Erdélynek.

Bocskai e szerint bevégezte küldetését. Mit fegyverrel kivivott, azt megis szentesítette. Jókor. Mert gyanus gyengélkedése mind inkább hatalmat vett. Hívei a legmélyebb fájdalommal láták hanyatlani a nagy ember, a hónszabadító napjait. A római birodalomban halála előtt néhány hóval elterjedt vala a hír, hogy beadott lassu méreg munkál az erős szellem kioltására. <sup>2)</sup>

Dec. 17-n végrendeletet írt, végrehajtókul udvari papját Alvinczi Pétert, e mellett kincstárnokát, a Balásfalvával megajándékozott Örvendi Pált, <sup>3)</sup> s belső titoknokát Pécsi Simont, rendelé. Végrendeletében sok szép eszmét tett le: Magyarországot arra inté, hogy az erdélyi fejedelemséget igyekezzék fenntartani; Erdélyt pedig arra szólítja fel, hogyha a magyartrón helyre áll, Magyarhonnal egyesüljön; javallá, hogy következőjének a még ifju Homonnai Bálintot válasszák; <sup>4)</sup> a koronát, mit a szultántól kapott, az ország tárházába tétetni rendelé; tovább egy sereg hiv emberének jószágot adományozott: többek közt Bocskai Miklósnak Görgényt, Vécset, Sajót, Homonnaiak Husztot, Haller Gábornak Kövart, Bánfi Lászlónak s Haller J. fiainak Kaplyont és Egerest, Nyári Pálnak Dévát és Radnohot; Szamosközi historiája kinyomatására 7000 frtot hagyott; végül azon hő óhaját fejezte ki, hogy az általa szabadságába visszahelyezett székely nemzetet jogaiban tartsák meg. <sup>5)</sup> Erre hosszas szenvedés következett be. Az utolsó éjen a főembereket magához hivatá, hagyakozott volna, de már ereje hanyatlott; a mint körülálltak,

<sup>1)</sup> Törvényez. Erd. Tört. Adat. III. 90. <sup>2)</sup> Ugyanott 981 <sup>3)</sup> Bagdi. Gy. kihaltán 1606 jan. 2-án. Kemény, App. Dipl. XV. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Eml. Okmányt. III. 224. <sup>5)</sup> Végrendelete Rummy Monumenta II. 315.

egyik honfiai fájalmától elragadtatva felszólal: mit érdemel a bűnös, ki a haza vezércsillagát oltá ki? A legkinosabb halált! riadtak fel. De ki volna az? Kátai Mihály felelé amaz . . . Válságos pillanat. A népdühe féket szakított, Kátai cancellárt börtönre hurcolák.

Ezzel a még csak 59 éves nagy hazafi, Erdély felejtethlen fejedelmei egyike, dec. 29-én, péntek nap, mint a mely napon folya le élte minden jelentékenyebb eseménye, <sup>1)</sup> meghala.

Nagy volt a vesztes; de kétszeres mégis az öröm, hogy a nemzet épen e válságos napjaiban született. Két év alatt visszaállítá az eltiprott hazát; s ha még él, tán visszaállította volna a budai trónt.

Bocskai mérgezés gyanújával halt el, legalább a közvélemény Kátait azzal vádolá. <sup>2)</sup> Mennyiben volt bűnös, soha nem tisztázzák: mert némelyek szerint, hogy vallomásokat ne tehessen, felkonczolák. Annyi áll, hogy Magyarhonban a méreggel való politikai gyilkolást külbefolyásra folyvást üzik. <sup>3)</sup>

---

<sup>1)</sup> L. versbe foglalva W. Beth. VI, 397—402. Tud. Gyűjt. 1818 I 132 1819 70. <sup>2)</sup> Kátait ártatlannak állítják: Erd. Tört. Adt. I. 102. Vét. kesnek: Erd. Tört. Adt. I 102. III. 97. 100. Kemény János 261. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 124.

# Rákóczi Zsigmond, fejedelem.

(1606 dec. 29. -- 1608. mart. 5.)

**Mint kormányzót fejedelemnek választják. Trónkövetelők lépnek fel. Bethlen Gábor, Báthori Zs. visszalépnek. Homonnai Dr. Bálint fegyverrel kívánja érvényesíteni; de visszalépik. Végre Báthori Gábor fellépésére lemond, kimegy Erdélyből.**

A nagy fejedelem elhunyt, mit hét napig titkoltak, Erdély kormányát Rákóczi Zsigmond kezében kapta, mint választott főkormányzóban.

Bocskait Gyula-Fejérvárra kell vala temetni, testének beindítását febr. 1-ére határozták, úgy, hogy 18-n Fejérvárra érjenek. <sup>1)</sup> A nagy halott temetésének végrehajtásával Homonnai Drugeth Bálintot Zemplén és Máramaros főispánját és Nyári Pált bizta vala meg. Homonnai mint kit Bocskai saját utódául vég-hagyományozott, alkalmat vett, hogy megjelenésével fejedelemségre választásának súlyt eszközöljön. Mint a Rákóczi Zsigmond veje, mit sem is kételkedett, hogy ipája a főkormányzó Erdélyben miandent megtesz: serget ültetett tehát fel, s azzal akarta a testet Erdélybe kísérni. E mellett a Belgrádon mulató nagyvezérhez küldött, hogy részére fejedelmi jelvényeket eszközöljön.

Homonnai után egy más trónkövetelő is lépett fel, Ecsed ifju ura, Báthori Gábor, a Báthori-ház végsarja, kit ősei érdemei mellett még az is ajánlt, hogy Bocskai egykor utódra gondolván, épen Homonnainak ajánlta, hogy körüle seregелjenek. <sup>2)</sup> Báthori Gábor vára őrségeit felfegyverzé, a hajdukat zsoldjába szólitá; <sup>3)</sup> a főkormányzónak s Erdély rendeinek megírta, hogy mellette működjenek. Az öreg kormányzó, ki a fejedelemségre épen nem vágyott, örvendett Báthori fellépésének, egy levéllel felelt neki, melyben őt

---

<sup>1)</sup> Thaly K. Történelmi kalászok. 89. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 343. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 216,

Rudolf császár és királynak ajánlotta, mit Báthori tovább küldjön.

Egy harmadik trónkövetelő is van és ez Bethlen Gábor, ki a töröktől kineveztetése alapján, Bocskai halála után Kassáról azonnal Erdélybe indult, minden áron érvényesíteni kívánta kinevezését. Negyedik volt Báthori Zsigmond, kit Bocskai halála hírére Prágából leindítottak.

Sejtven az ország, hogy a fejdelemválasztás nagy rázkódásokat fog előidézni, jan. 22-ére Kolozsvárra országgyűlést hittak egybe: itt Rákóczit a választásig újra gubernatorrá nevezték, melléje Sennyei Pongrácz, Haller Gábor küüllői főispán, Bornemisza Boldizsár, Kornis Boldizsár, hadréi Trauzner Lukács és Szilvási Boldizsár, személyökben kormánytanácsot rendeltek, e mellett a fejdelem temetését is szervezvén, intézkedtek, hogy a bekísérés minél kevesebb zajjal történjék; Balassi Ferenczet a portára, Sarmasági Zsigmondot a királyhoz inditák. <sup>1)</sup>

Eljövén febr. 2-a, Magyarhon rendei nagy számmal felgyűltek, kezdődött a fejdemi temetés, melyet Homonnai oly nagyban szervezett, hogy ki sem érkeztek Kassáról, s már 35,000 frt. volt kiadva. <sup>2)</sup> A gyászmenet megindult, fegyveresek s Homonnait pártoló főurak sergétől kísértetve, közeledtek Erdély felé.

Nehogy meglepetessenek, Erdély rendei febr. 8-án Kolozsvárra siettek, választó országgyűlést rögtönöztek A főkormányzó a trónbetöltése előterjesztésében nem mulatá el megemlíteni, miszerint Bocskai Homonnait hagyja utódául: Homonnai érdemei és személye ellen nem is volt kifogás; azonban a sikerben annyira biztos Homonnai ellen, mint a ki a szabad választás útját mellőzni akarja, mint jogtipró ellen, hevesen kikeltek.

A vég hagyomány erejét alkotmányellenesnek, a török jelenyekérti idő előtti folyamodást bitorlásnak, s a sereggel jövőst megtámadásnak nyilatkoztaták. <sup>3)</sup> Nehogy a porta kinevezését elismerni látszassanak, Bethlen Gábort is elejtették. A két Báthori szintén mellőztetett. S így Rákóczi Zsigmondot febr. 11-én fejdelemnek választák. Bár a podágra s évek sulya alatt kifáradt, 60 éves öreg a rendeket kérte, tegyék e gondokat ifjabb vállakra: a

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 111. <sup>2)</sup> A temetés leírását l. W. Bethl. VI. 475. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 121.



rendek nem tágitottak, a hazafi érdemekben dús Rákóczit beigtatták. <sup>1)</sup> Cancellárává a derék derzsi Petki Jánost nevezé. Erre Kassát febr. 12-én a cs. biztosoknak átadák, s a Bocskainak kiszakasztott magyarhoni megyék visszamentek.

Rákóczi fejdelem már, de kettő van még hátra: a két császár beleegyezése, s a három trónkövetelő leültetése.

Bethlen Gábor lépett fel először is. Miután ügyét veszte látta, még a gyűlés folytán Báthori Gábor pártjára állt, Báthori pártalakító leveleit nyíltan kezdé osztogatni; kiosztván, arra a székekhez indult, hogy nézetének megnyerje: de alig ért Tordára, Rákóczi utánna küldött, elfogatta, s Kolozsvárt tisztességes fogásba vetvén, mint felségsértőt az országgyűlés elé állítá.

A már is sok érdemekkel halmozott nagyreményű ifju ballépése mély aggodalmat okozott a rendeknek úgy, mint a fejdelemnek. Az országgyűlés közbeveté magát: a fejdelem megkegyelmezett, de a Bocskaitól nyert Hunyadvárától megfosztá őt. <sup>2)</sup>

A második trónkövetelő, Báthori Zsigmond, <sup>3)</sup> a mint a választás eredményét hallá, azonnal visszatért, s folytatá belebeztetése rabéletét. A harmadik követelő Homonnai sereg élén közelgett. Nehogy Erdélyt megrohanja, a sergeket itt is hirtelen felülteték. Kornizs Boldizsárt küldöttség élén Homonnai elő indíták: megizenék, miszerint a fejedelmi szék már be van töltve, felszólíták, hogy sergeit bocsássa vissza, s az annyit zaklatott hazát ne igyekezzék pártokra szakasztani.

A küldöttség Homonnait a Szilágyban, Goroszlónál találta. Míddön látnák, hogy felszólításukra haboz: kijelenték, mikép Erdély seregnek sereggel készül ellentállani. Erre Homonnai, Nyári és mások magokhoz vették a fejdelem szekerekben szállított kincseit, visszatértek; a fejdelem holttestét tovább kísérni másokra bízák; s ezek csendesen folytaták útjokat, úgy érkeztek meg febr. 18-n Kolozsvárra, onnan harmadnap Fejérvárra, hol febr. 22-én tarták a nagy halott nagyszerű temetését. <sup>4)</sup>

Homonnai mint említők biztosnak látta vala fejdelemségét, ugylátszik a nagyvezérhez küldött követei sem kételkedtek, mert

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 482. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 487. Bőjti: Engel Monumenta 262—4. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 108. <sup>4)</sup> W. Bethlen VI. 491—501 Erd. Tört. Adatok I. 314.

a portai jelvényekkel egyenest Fejérvár felé tartottak, s Szászvárosnál hallák az ellenkezőt. Széplaki Péter, Homonnai küldötte, itt arra vette a melléjek adott basát, hogy a Homonnai nevét a diplomából kivakarván, a Rákócziét irassa helyébe. <sup>1)</sup> Meglőn. Rákóczi a Homonnainak szánt jelvényeket jó hiszemben örömmel fogadta. A porta részéről elismert fejdelemnek képzelvén magát, testvérét, R á k ó c z i Lajost mart. 1-én Prágába indítá, hogy a király Homonnait, mint alattavalóját, minden merénnytől tartsa vissza.

A választó gyűlésen szervező hongyulést határoztak volt M.-Vásárhelyre, mi mart. 18-án összeült. Azonban Homonnai követei megjelentek, tudaták az országgal, hogy mint Bocskai véghagyományosa visszalépni nem fog, azért adó megszavazás s fegyveres küszületen kívül, lényeges kérdésbe nem bocsátkozhattak. <sup>2)</sup> Mig az erdélyi gyűlés folyt, a felső-magyarhoni megyék, melyek a Bocskai uralma alá kerültek volt, mart. 23-án Kassán szintén összegyűltek: magokat Magyarhonhoz visszakeblezék, sőt egész a Meszesig kívántak volna kiterjeszkedni; e gyűlésnek Homonnai erdélyi fejedelemsége ellen szava nem volt, de hogy magát a törökkel Magyarhon fejdelmévé akarát tétetni, azt kárhoztaták s ellene intézkedtek. <sup>3)</sup>

Rákóczi azonban nem zavartatá magát. Szilvási Boldizsár Radul oláhországi s Simon moldvai vajdákhoz küldé, hogy a szövetséget, mit minden fellépő fejdelemmel megújítottak, életbe léptesse. Csalatkozott, mert Homonnai nem tágitott; a nagyvezérhez küldött, feladá, hogy a részire adott athnámét meghamisíták, miért is a jámbor basának feje elesett; mert a portának Homonnaival nem volt kevesebb célja, minthogy Bocskai helyébe Magyarhon s Erdély fejdelmévé léptesse. Miért is Ungvárra új jelvényeket küldöttek, s Rákóczinak megírák, hogy székét engedje át. <sup>4)</sup> Rákóczi hogy a basák cselszövényeitől megszabaduljon, feles ajándékot halmozott össze, egyenesen a portához fordult, s felfejtven Homonnai aulicus céljait, a szultánt megnyeré.

De mégsem szabadult. Homonnai a Bocskai kincseiből serget állított, Kővár és Huszt alatt termett: K ő v á r t, megvesztegetvén

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 120. <sup>2)</sup> Törvénycz Mike Gyűjt. Art. Diet. II. 131 Fundgruben III. 197. <sup>3)</sup> W. Bethl. VI. 504. Erd. Tört. Adt. III. 119.

<sup>4)</sup> Okl. Erd. Tört. Adat. III. 117. 120.

parancsnokát osztopáni P e r n e s z i Gábort, kezére keríté, Huszt-vára Berei Mihály hűtlensége miatt szintén elesett.

E jelenet Erdélyt s Rákóczit meglehetősen kellemetlen helyzetbe sodorta. Homonnai e fellépésére az udvarnál szemet hunytak; Illyésházi, Nyári s más főurak levelei egymást érték Rákóczyhoz, hogy mint beteges ember veje részére mondjon le; <sup>1)</sup> sőt a magyarhoni részek apr. 19-n Rozgonyban Homonnaival értekezletbe bocsátkoztak; s azon feltét alatt, hogy csak Erdély fejedelemségét keresse, támogatást ígértek. <sup>2)</sup> A magyarhoniaknak sok igazuk volt a derék Homonnai felléptetésében; de az erdélyieknek sem volt kevesebb, mert Rákóczival legalább Erdély függetlensége biztosítva volt. Rákóczi belátva a helyzet súlyát, tanácsosait maj. 20-ra Fejérvárra hivatá, ezek Veres Dávidot és Weisz Mihályt a portára, <sup>3)</sup> az udvarnál kedves S e n n y e i Pongráczot, majd Kemény Boldizsárt Prágába inditák, hogy Rákóczi fejedelemségét elismertessék, s Homonnait visszaléptessék: <sup>4)</sup> következése lön, hogy Kassára hongyülés jött össze, a rendek H o m o n n a i t, ha megtámadási szándékától el nem áll, felségsértőnek nyilváníták. . . . Homonnai végre is engedett a kényszer hatalmának: Bocskai azon koronáját, mit a szultántól kapott, bár kedvetlenül Rudolf részére kezéből kiadá; azzal Fejérvárra jött, Rákóczival, mint ipjával könnyen kibékült. <sup>5)</sup>

Mint látók, Rákóczi eddigi uralkodása nem egyéb, mint trónkövetelőkkeli küzdelem. Most már minden bajnak végét látván, jun. 10-ére Kolozsvárra hongyülést kirdetett, hogy szervezésekhez kezdhessen. E hongyülés negyedik volt ez évben, s csak most voltak a kedélyek odahangolva, hogy komolyan tanácskozhassanak. Nagyszerű gyűlést nyitottak meg, feles törvényczikkeket alkottak, melyet Rákóczi kormányzása programjának lehet tekinteni: egyik pontjában Bocskai végrendelete azon részét, mely Homonnai következtét s némely város eladományozását illeté, megsemmisíték; más pontban Szilvási Boldizsár, Kornis Zsigmond és Boldizsár, Sarvasági Zsigmond, Kálnoki János, Trauzner Lukács, Mindszenti Benedek, Bánfi Péter, Béli Kelemen, Ka-

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Adat. III. 117. 120. <sup>2)</sup> Ugyanott 119. <sup>3)</sup> Utasítás Fundgruben III. 198. <sup>4)</sup> Okl. Romy, Monumenta III. 341. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 124.

muthi Balázs s még néhány katolikus ur daczára, <sup>1)</sup> a jezsuitákat Erdélyből örökre kitiltották; egy harmadikban meghatározták, hogy az álladalmi várok magánosok kezéből vétessenek ki; a görgényi, vécsi és dévai váruradalmak zászlósuraságát eltörlik, területöket az illető megyék hatóságába visszahelyezék; végre Perneszit, Kövár átadásáért száműzik. <sup>2)</sup>

Hogy Rákóczi pártját bemutassuk, megemlítjük adományozásait: Rédei Ferenczet Bocskai kihaltán maj. 7-kén Szt.-Jób <sup>3)</sup> Sennyei Pongráczot Rác György buktával maj. 25-én Gyálúvár; Bornemisza Boldizsárt jun. 25-én a Bocskai Miklóstól elvett Vécs-vár; viczei Mindszenti Benedeket dobokai főispánt jun. 28-án Alsó- és Felső-Pestes; Szilvási Boldizsárt jul. 1-n Vingárd és Drassó; Petki János cancellárát jul. 28-n Bogáthi M. kihaltán Alsó-Bajom és Vesszős, aug. 7-n N.-Sajó; <sup>4)</sup> bűni Bethlen Farkast és Ferenczet, keresdi Bethlen György és Gergelyt oct. 5-kén Bonyha, Hétur és Vidrátszeg; <sup>5)</sup> Filstik Péter bányaparancsnokat november 6-n Offenbánya, Brezest, Muncsel és Csorával; <sup>6)</sup> Szamosközi Istvánt, mint történészét oct. 5-n Fejérvártt egy udvarházzal jutalmazá. <sup>7)</sup>

Azonban bár mennyire kívánta is pártját erősíteni, s bár Petki János a székeket annyira megnyerte neki, hogy mint fellépett fejedelemnek oct. 9-n Udvarhelyt összegyűlve, ököradót szavaztak; <sup>8)</sup> s bár három követelő visszalépett: tróna egyre ingadozásában maradt, mert hátra volt a leghatalmasabb, Báthori Gábor.

Bethlen Gábor, mint említettük, a köszvénye miatt már járni is alig tudó Rákócziban, <sup>9)</sup> nem látta a hőst, ki Bocskai vívmányait karddal biztosítani, nem a határozott jellemet, mely a német befolyást visszaautasítani képes volna: ennélfogva, ha már maga nem lehet, Báthori Gábort nézte ki Erdély fejedelmének. A forradalmi pártot az öreg urak által mellőztetve látván, a hongyülés után a fejedelem tudtával, magát mintegy expatriálta, Báthorihoz ment Ecsedre, ki őt Aranyos-Medgyessel ajándékozá meg. Tervök kiviteléhez kezdettek, mi végre Báthori sógorát s legmeghittebb

<sup>1)</sup> Óvás Mike, Art. Diet. II. '183. <sup>2)</sup> Törvényez. Erd. Tör. Tára. II. 183. <sup>3)</sup> Kemény, Diplomata VI. 362. <sup>4)</sup> Kemény App. Dipl. XV. <sup>5)</sup> Jós-Kemény, Supl. Dipl. IX. 405. <sup>6)</sup> Ugyanott 419. <sup>7)</sup> Okl. W. Bethlen VI. 511. <sup>8)</sup> Kemény, Diplomata. VI. 415. <sup>9)</sup> Szalárdi, Sir. Kron. 24.

emberét, Gyulafi László anyjáróli testvérét, <sup>1)</sup> diószegi Imrefi Jánost Rákóczihoz küldék: előadaták vele, hogy Rudolfmal maholnap összeütközésbé kell hogy jöjjön, s azon aggodalomba hozák, hogy miután birtokai a király által birt Magyarországon feküsznek, minden javait kockára vetette. A fősvény Rákóczinál, ki Barna István komornyikjától már szép összeget küldött vala ki, <sup>2)</sup> az indok győzött; e mellett Imrefi Kendi Istvánt és Kornis Boldizsárt is megnyeré: csakhamar oda hangolták Rákóczit, hogy a trónátengedés felett hajlandónak mutatkozott egyezkedni.

A két ifju hős, Bethlen és Báthori Gábor, hogy az egyezkedést siettessék, a hajduságra gondoltak, kik, mert a Bocskai által ígért szabadságukat senki sem akarta elismerni, Nagy András vezérök alatt mintegy 16,000-n fegyveröket letenni folyvást vonakodtak: ezekkel egyezsége léptek, magok pedig ágyukat véve fel, Ecsedből kiindultak. <sup>3)</sup>

E mozgalmok Rákóczit méltó aggodalomba ejtették. Hogy Váradot biztosítsa, Bánfi Dénes helyébe a hivebb Rhédei Ferencczet tette a kapitányságba Sarvasági Zsigmondot s vejét Homonnai Bálintat, országbíró, a hajdusághoz küldé, hogy leszállásra bírják; de végül sem vihettek ki többet, minthogy velek ötven napi fegyverfrígyet kötöttek, mi 1608 jan. 1-én kezdődött. <sup>4)</sup> Rákóczi, ki az eshetőségektől félt, ezalatt Báthorival szintén folytatá egyezkedését, kárpótlásul Szádvár és Sárosvárát kívánta, mit Báthori megigértvén, közte s Rákóczi küldöttei Szilvási Boldizsár és Pécsi Simon között az egyezkedés véghez ment.

A lemondás tehát alá volt írva, de Rákóczi nem sok garanciát látva, végrehajtására nem sok kedvet mutatott. Azonban közelgett a frigy határidejének lejárása, Rákóczi a hajdukhoz és Báthorihoz bár új követtségeket küldött, ezek magokat még fenyegetőbb állásba tették. <sup>5)</sup> Nem volt mit tenni, Kolozsvárra mart. 3-ra országgyűlést hirdetett, hogy az országot válság elé ne vigye, mart. 5-én a piaczi nagy templomban, a hajduk fenyegetésére, nehogy polgárháború kerekedjék — lemondott. . .

<sup>1)</sup> Kemény, Diplomata. VI 199. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tár. II. 36. Megjegyzendő az „Elvitte a patak“ szóról keletkezett, mert e patakot nem bírta, hisz kapta azt 1616-ban Loránd Zsuzsánnával. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. III 123.

<sup>4)</sup> Erd. Tört. Tár. II 32 124. <sup>5)</sup> Ugyanott 127.

Alig hangzott el lemondása, Bethlen Gábor másnap felmutatá Báthori Gábor levelét, melyben kéri a rendeket, hogy ősei érdemeiért a választásnál reá tekintettel legyenek. Harmadnapon, mart. 7-én reggel, Rákóczi, nehogy idelepjék; családjával együtt Magyarhonba indult, saját birtokaiba.

Báthori Gábort még azon nap fejedelemnek választák. <sup>1)</sup>

Rákóczi Magyarországon felső-vadászi uradalmába ment, hol más évben, 1608 dec. 5-én meghalt.

Rákóczi fejedelemsége nem látszik valami nagy jelenségnek, pedig Erdély történetére alig folyt be uralkodás emlékezetesebben mint az övé. Ő mint Bocskai gubernatora Bocskai elveinek volt apostola; és a mit ő mint fejedelem folytatni öregsége miatt nem birt, fia, unokája és déd-unokái hiven folytattak. Bocskai szelleme a Rákócziakra szált, s miért Bocskai küzdött, azért Rákóczi Zs. li-neája hatadiziglen, a Rákóczi-család kihaltáig, harczolt és vérzett, míg végre e család alatta nemesen összeroskadott.

Ennyi érdemet az öreg Rákóczi Zsigmond fejedelemkedésétől megtagadni nem lehet.

---

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 123. Magy. Tört. Tár. VI. 261. Fundgruben III 200.

# Báthori Gábor, fejdelem.

(1608. mart. 7. — 1613. oct. 21.)

## I.

**Báthori fellépik. A két Oláhország szövetségét fogadja. A magyar király fejdelemségét elismeri. A porta megerősíti.**

Az öreg Rákóczi helyébe ifju férfi lép, ki daliás alakja, személyes bátorsága s dús gazdagsága által nagy reményeket ígért. <sup>1)</sup> Minthogy Báthori István, a nyirbátori illetőleg ecsedi Báthori-ág utolsó sarjadéka, voyonát azon feltétel alatt hagyá reá, hogy elődei vallását protestánszal cserélje, még a vallásbeli féltékenységnak s eleje volt véve. <sup>2)</sup>

Rákóczi lemondása által megürülvén a trón, mart. 7-n egyhangulag fejdelemmé lön választva. Az együtt maradt országgyűlés Kőrös Boldizsár vezérlete alatt Ecsedvár urához azonnal fényes követséget indított, ki beindult, s mart. 30-n Kolozsvár előtt állott, hol fejdelemségének főindítója, Bethlen Gábor üdvözle. <sup>3)</sup>

A mint megérkezett, mi eddig szokatlan, az ország jogai biztosítása végett feltételeket szabott elébe, mi azután minden uj fejdelemmel szemben megmaradt. <sup>4)</sup> Miután elfogadá, mart. 31-n az esküt reá letette, ünnepélyesen beigtaták. Apr. 4-n a hozott törvényeket megerősíté, <sup>5)</sup> a gyűlést bezáratá; mire az ország őt Fejérvárra, a fejedelmi székvárosba kísérte.

Uralmát megkezdvén, a cancellárságot, miről Pettki János († 1612 oct. 23.) öregsége miatt lemondott, a lefejezett Kendi Sándor fiára, Kendi Istvánra bizta.

Méltó utóda akarván Bocskainak lenni, azonnal megkezdé az osztrák befolyás elleni diplomatiai és harci csatározást. Az oláhországi vajdák ez időben a töröktől Austriához hajlottak, Mihály

<sup>1)</sup> Ifjukurát Bujtinel. Engel Monumenta 261. Szalárdi 29. <sup>2)</sup> Illi Ortus et Progr. 113. Fundgruben III. 200. <sup>3)</sup> W. Bethlen VI. 523. Magy. Tört. Tár. VI. 261. <sup>4)</sup> Conditioi Approbata II. 1. Erd. Tört. Tára II. 140.

<sup>5)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára II. 131.

vajda osztrák pénzzel Báthori Endrét, Sorbán Rádul Székely Mó-zest buktatá vala meg: nehogy rajta is megtörténjék, mindjárt apr. elején Brassóba ment hol a 94-ben megbukkott oláhhoni vajda tartozkodott, s hogy ez aulicus vajdáknak szárnyát szegje, tervet készítettek, hogy helyezzék vissza székébe; hogy Constantin moldvai vajdával is tisztába jöjjön, Piskoti Balázst hozzá küldé, <sup>1)</sup> hogy e céljára segítséget nyújtson.

Bethlen Gábor, ki a fejedelmet Brassóba kísérte volt, innen Konstantinápolyba indult, hogy a fejedelmi jelvényeket meghozza, a fejedelem pedig cancellárával Fejérvárra tért vissza, hogy Ecsedről érkező nejét, palocsai Horváth Annát fogadjja, kit — különben is nem valami szilphi termet lévén, a fejedelem óhajtatásához képest azon ürgy alatt, hogy a fejedelmi lak rom, — ezennel Görgény várába helyezünk el nyugalomra. <sup>2)</sup> Ez is meglevén, a fejedelem újra felvette tervei fonálát, máj. 10-re Fejérvárra értekezletet hívott egybe, Rádul oláhhoni vajda kivetését nyíltan szönyegre hozta: következése lön, hogy Imrefi János első miniserét, a tudományosan képzett fiatal Sarmasági Zsigmond tanácsosát, szövérdi Gáspár Jánost marosszéki főkirálybirót és Weisz Mihályt brassai tanácsost azon utasítással inditák Rádulhoz, hogy vagy határozott szerződést kössenek vele, vagy hadat izenjenek neki. Bementek, maj. 31-n a szövetség létre jött, Báthori a ravasz Rádul szavának hitelt adva, vetélytársát Erdélyből neki kiadá. <sup>3)</sup>

Oláhországgal azt hitte tisztába van. Moldva fejedelmével még barátságosabb lábon állván, aug. 9-n Fejérvárra részletes hongyulést hirdetett, melyben minden nemzetből 8—8 főembert választata, kik a moldvai közalgő követekkel az esküt kicseréljék. <sup>4)</sup>

Az apró szomszédokkal tehát kész volt, következtek a félelmesebbek. Kornis Boldizsárt és Imrefit márrégebb Kassára küldötte, hogy Mátyás főherczeggel, ki Rudolf gyengélkedése miatt a kormányt magához ragadta volt, magát elismertesse: ez is sikerült, aug. 20-n a Bocskaival kötött szerződést részére is aláírták, Mátyás főherczeg Báthorit fejedelemnek ismerte el. <sup>5)</sup> Mire sept. 29-kén Kolozsvárt hongyulás lön, hová deregnyői Daróczi Ferencz,

<sup>1)</sup> Fundgruben III. 200 <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tára I. 104. <sup>3)</sup> Fundgruben III. 200. <sup>4)</sup> Törvénycz. Mike, Gyűjt. Art. Diet. II. 207. <sup>5)</sup> Okl. W. Bethl. VI. 527. Törvénycz. Mike, Gyűjt. II. 213.



kir. tanácsos lejött, Báthorit ura nevében fejedelemnek köszönté, s a szerződés feletti esküt a rendektől elfogadta.

Végre a mi legfontosabb volt, Bethlen Gábor is haza érkezett a portáról: nov. 29-n a fejedelmi kinevező jelvények is megjöltek, meg az athnamé, mely az adót három évre elengedte. <sup>1)</sup>

Báthori e szerint a szomszédos udvarokkal szövetségkötését szerencsésen befejezte, így fejedelemsége bevégzett ténykép tekintetett.

## II.

**Féktelenkedni kezd. A közvélemény ellene kezd fordulni. Kendiek megakarják gyilkoltatni. Rudolfal majdnem haboruba keveredik. Szeged elfoglalja. Rádul vajdára megy. Weisz Mihály felkelése. A szászok Rádult behíjják. Rádul ellen csatát vesz.**

A mint trónában megerősödött, eddig féken tartott szenvedélyei felszínre kezdetek merülni. Országos gondok helyett lakomák és tánczvigalmak, könnyelműsködések tették napi foglalkozását. Az 1609 apr. 26-i országgyűlésen a Báthori Zsigmond és Bocskaitól használt felséges czimet magának megszavaztatá; <sup>2)</sup> a szászokra egész szokatlanul 25,000 frt adót rótt; mert Constantin vajda az ígért évi 8000 frt fizetését huzta halasztotta, Weisz Mihályt Moldovába küldé, s jul. 14-én vele a diplomatia összeköttetését félbeszakasztatá; <sup>3)</sup> aug. 14-én 3000 főnyi kísérettel Ecsődre indult, ott néhány hetet vigan töltött; oct. 9-én Kolozsvártt hongyütést tartott, ott a kapuszám szerinti adózást helyreállítatá, az eddigi 99 pénz helyett, egyszerre 8 frt adót vettetett ki; <sup>4)</sup> s a gyűlés végével hívét, Kornis Boldizsárt, oct. 26-án, saját személyére Radnóth, Szent-Benedek s más jószágaira nézve zászlós-urassági kiváltsággal, az az minden közterhek alóli mentességgel ajándékozta meg: <sup>5)</sup> bár jól tudta, hogy az ország a zászlós-urasságokat apasztani s nem szaporítani kívánja.

Ezeket látva, a nagy remények, melyek közt Báthori trónra lépett, csalodássá kezdetek átmenni. De még semmi botrány. Az

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Adat. II. 328. <sup>2)</sup> W. Bethlen VI. 534. Törvénycz. Mike II. 219. Fundgruben VI. 204. <sup>3)</sup> Fundgruben III. 206. <sup>4)</sup> Törvénycz. Mike II. 235. <sup>5)</sup> Kemény, App. Dipl. XIX.

őreg Imrefi, ki őt Nagy Sándornak, magát Parmeniojának szerelte nevezni, — ugyszintén a becsvágyó lugosi bán, Kamuthi Farkas, szemet hunytak nejeik Báthorivali csapodárkodására; <sup>1)</sup> hogy egy harmadik kegyenczenek, a szép özvegy enyingi Török Katának Hunyadvárát, mint családi elvesztett javát, miért adta vissza, még mind csak bizalmas körök titka. Azonban 1610 jan. 13-án Brassóba ment, azon hó 25-ig könnyelmű kíséretével a következő versre adott alkalmat

Multa vorans et multa bibens, mala multa locutus

Gabriel hic vere Sardanapalus erat. <sup>2)</sup>

Igen természetesen a botrányok a színpalak megüi csakhamar napfényre nyomultak; a kormányzás terén minden nap újabb sérelem merült fel: de még minden elfátyolazható lett volna, ha a családi élet szentélyébe mind belebb nem tolakodik; s ha a hon két legtekintélyesebb férfja, tronrajutásának két főtenyezője Kendi István cancellára, s udvari hadi főkapitánya, Kornis Boldizsár nejeik hűségét nem veszi ostrom alá. Hasonló könnyelműségei miatt a jobbak szeretete elkezdett fordulni tőle; a megalázott férjek, az általa nem szivelt katolikus <sup>3)</sup> és osztrák érzelmű urak párttá alakultak ellene; s mennyiben abból, hogy a bécsi udvar épen ez időben Báthori Zsigmondot s a Mihály vajda fiát, mint gyanusokat, vasba veretve Libokovicz várából Prágába fogságra küldé, <sup>4)</sup> következtetni lehet: ugylátszik, hogy a pártfőnökök Báthori Zsigmond isménti visszahozatalára gondoltak. Báthori Gábor előtt a párt mozgalmak nem maradhattak titokban, az eddig oly sima férfi, családja czimerét, a sárkányfogakat fenni kezdé, alkalmat keresett, mi csakhamar fel is merült. Ugyanis, a szerződés Magyarhonnal szemben alá volt ugyan írva, de a hon határvonalának elhúzása függőben maradt. Hogy a kezdődő traktára készülteket tegyen, Beszterczére hongyulést hirdetett, szokatlan helyre, mert útjában tervei voltak. A mint a gyűlésre ment, betért Székre, Kendi Istvánhoz. . . Mi történt ott, még nincs eléggé constatirozva; elég, hogy Báthorinak okot adtak arra, hogy elhiggye s azután hirdesse, mikép Kendiék mart. 21-ike reggelén Kendi lovász mesterét, Török

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása. <sup>2)</sup> Fundgruben III. 208. <sup>3)</sup> Kemény Adversaria III. 1610. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Tár. II. 36. Illia Ortus et Progr. 117.

Jánost ráküldék, s a célba vett orgyilkoltatás csakis a bérencz, gyávasága miatt nem sikerült. Annyi áll, hogy Báthori reggel, mire kísérete megindult, s ő még szobájában mulatott, lármát ütött, kíséretét visszaparancsolta: az urak szétfutottak, a különben sok érdemekkel jeles Kornis Boldizsárt megfogatá, testvérét Györgyöt futtában sebbe ejteté. Így nyílt meg a beszterczei gyűlés, mart. 25-én, hol Báthori bösz haragja minden áron áldozatokat kívánt. Thordai Jánost, a királyi tábla directorát minden kihallgatás nélkül, mint igényelt részt helyben kivégezteté; a megfogott Kornis Boldizsárt fővesztésre ítelteté, a menekült Kendi Istvánt, Sennyei Pongráczot, — kit nem rég Gyalu-varával ajándékozott vala meg — Kereszturi Györgyöt, Torma Györgyöt, Kovácsoczi Istvánt, Kendin kívül, mind katolikus urakat, notázlatá, a katolikusok és jezsuiták elleni törvényeket megújittatá; a székelyföldön szaporodni indult judaizansokat megidézteté.<sup>1)</sup>

A szétriasztott Kendiek Magyarhonba menekültek.

Ily tragoedia után nyílt meg a fejdelem és a király között a trakta. A királyt Turzó György nádor képviselé, Báthori pedig személyesen ment jun. 8-án Darócra, hol Erdély és Magyarhon határán 10,000 emberből álló kíséret közepette egymással szembe levének. A fejdelem a menekültek kiadását, a nádor a bécsi szerződés azon pontja kitörlését tette sarkpontul, mely az erdélyieket a török elleni segítségadás alól felmenti. Két nevezetes kérdés. Egyik sem akart engedni: végül is mint két hadizenő fél váltak el egymástól. A fejdelem Váradra ment, a hajduságot felülteté, neki bocsátá az aulicus urak jószágainak. Hogy az osztrák pártot Erdélyben is megrettentse, Kornis Boldizsárt Kolozsvárrt jul. 11-lefejezteté.<sup>2)</sup>

A hajduk féktelen csoportozása, kikkel mint Ecsed ura rendelkezett, a háborut kikerülhetlenné jelzé. A nádor a magyarhoni hadakat szintén felülteté; de hogy mily szellemben s mily abszolút elvekkal, mutatják a kiosztott zászlók feliratai, melynek: Deus in coelo, Caesar in terra. Deo et Caesari reddite, quae debetis. . . Non habemus regem, nisi Caesarem . . . ide süllyedett volt az alkotmányos érzület Magyarországon.<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Törvényez. Erd. Tört. Tára II. 144. <sup>2)</sup> Fundgr. III. 215 L. Erdély családai 160—1. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Ad. III. 125.

A nádor készüllete s Kendi István Lengyelhonban tett toborzásának hire jul. 29-én, mondhatni egyszerre érkezett Erdélybe. A fejdelem Moldovát és Oláhországot segélyadásra szólítá, a szászoktól 100,000 frt kért, a portára szintén futárt indított: azonban a moldvaiak nem jöttek, Radul oláhhoni vajda csak 3000 embert, a szász nemzet csak 10,000 frt adott. A dolgok ily állásában az ügyes diplomata Imrefi, mintegy a fejdelem akarata ellenére Kassára futott, nádor Ilyésházi Istvánnál a határ és hajduság leültetése feletti kérdéseket kiegyenlítette, s Mátyás főherczeggel, Rudolf meghatalmazottjával aug. 15-n szeszödést irt alá; mit az erdélyi rendek sept. 29-én a medgyesi gyűlésben elfogadtak. <sup>1)</sup>

Az, hogy e válságos ponton a két oláh vajda s a szászok cserben hagyák, Báthorit végtelenül felbőszíté. E percztől fogva mindenben osztrák befolyást látott, minden ilyes ellen hadat izent. Bocskai Miklóst, mert őt elismerni vonakodott, a megyesi gyűlésen, mihez bátyja véghagyományánál fogva igényt tartott, Vécstől és Görgénytől elbuktatá. <sup>2)</sup> Hogy a szászok közt magának biztos állást szerezzen, s innen a két oláhhoni vajda megfélemezését intézhesse, Szeben elfoglalására gondolt; mire annyiival nagyobb szüksége volt, mert Fejérvártt a fejedelmi palota le vala égve, s megtámadtatás esetére nem volt egy pont, hol magát bár addig, míg hajdúi beérkeznek; fenntarthassa, Szebenre tehát égető szüksége lőn.

Szebennek a volt szokása, hogy a fejedelmet csak bizonyos számu kíséret mellett bocsátá falai közé. Nagy kíséretet csempészni be, e lőn Imrefi feladata, mit a ravasz kormányférfi nemsoká megis oldott. A serget mintha Oláhországba indult volna, felülteték, s az Szeben alatt azon ürügy alatt, hogy pihenni akarna megállt. A fejdelem dec. 10-én Szebenhez érkezett, szép kísérettel a városba ment, a podgyászos szekerekkel ismét levonult egy csapat, a künnmaradtak is lassan kezdetek beszálingozni: a szebeniek egyszer csak azon vették észre magokat, hogy mint hajdon a trojai lóból, a város fegyveresekkel van tele. S mire a fejdelem harmadnap a város kulcsát kérte, nem maradt egyéb hátra, mint szép szerint átadni. <sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Okl. A főkörm. levéltárban. Okl. Erd. Tört. Tára II. 175. <sup>2)</sup> Törv. cz. Mike II. 265. <sup>3)</sup> D. Fundgruben I. 255 III. 217. Erd. Tört. Tára II. 38. Chronic. Fuchsio — L. 270.

Biztosnak érezvén magát, célbavett rendszabályai végrehajtásához látott: rendeletet adott ki, hogy fegyverét mindenki a nagy-piaczra hordja össze; dec. 17-én táborát hongyüléssé alakítá: Szebent a szász földből kiszakítván, fejedelmi székvárosnak nyilvánítatá, s alkoták a törvényczikket, mely első volt, mi nyomtatásban bocsáttatott közre. <sup>1)</sup> Dec. 20-án, nehogy távolléte alatt a szebeni tanács valamit kezdhessen, a tanácsházra tevő kezét. <sup>2)</sup>

Szeben tehát kezében volt, vele a szász nemzet; most már Rádul vajda megfékezésére gondolt. Azon gondolat alapján, hogy Erdély nyugalmát a két Oláhbon bekapcsolásával lehetne legbiztosabban elérni, dec. 26-n Szebenből kiindult, 1611 elején egész váratlanul Oláhországba csapott, a készületlen Rádul vajdát Moldvába utamtatá, fővárosát Tergovistet elfoglalta, Argyis kolostor arany és ezüst készleteit elvevé. E, mondhatni véletlen szerencse után már csak a vívmány biztosítását látta hátra lenni: e végre Keresztes András lugosi bánt, s később Imrefi János főtanácsosát a portára küldé, felkérte a szultánt, hogy Oláhország kormányát is reáruházza. A porta, kit Sorbán Rádul Austriávali szöveteződése régóta bántott, Báthori beütését helyeselte ugyan, de kívánságát nem teljesíté: hanem hogy meg ne bántsa, a portáról egy oláhoni menekültet, egy más Rádult küldé ki vajdának, ki martiusban meg is érkezett. <sup>3)</sup> Báthori e kinevezést meglehetősen zokon vette; de azért barátságosan köszönté az új vajdát, s azzal három hónapi künnmulatása után, haza indult: mart. 16-n Brassóba ért, honnan Szebenbe tért vissza. <sup>4)</sup>

E babérain azonban nem soká pihenhetett, mert Szeben elfoglalása s Oláhbonba tett beütése, oly viszályokat keltének fejére, melyekből egy hatalmasabb talentom is nehezen vágta volna ki magát. Ugyanis az elkergetett Rádul vajda lengyel segítséggel Oláhországba rontott, a helyébe tett vajdát kiveté, széket visszafoglalá; e mellett az erdélyi szászokkal, illetőleg Weisz Mihály brassai tanácsossal, ki Báthoritól Szeben után Brassót és Beszterczét féltette titkon szövetségre lépett, hogy közös ellenségeknek megbuktassák.

Báthori sejté, hogy Rádul boszut fog állani, apr. 3-ára Szebenbe országgyűlést hívott egybe, hallatlan adót, kapujától 10 flot

<sup>1)</sup>Törvénycz. Mike II. 273 <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tár. II. 38. Fundgr. 1256.

<sup>3)</sup> Bőjti G. Engelnél 273—79. <sup>4)</sup> Fundgr. III. 253. Chronic. Fuchsio-L. 242.

s felülést szavaztatott. <sup>1)</sup> Hogy magának új pénzforrást nyithasson, maj. 10-én kelt rendeleténél fogva, a szász papok tizede  $\frac{3}{4}$ -ét álladalmi jövedelemnek nyilatkoztatá. <sup>2)</sup> Ezzel sergeit felülteté, azok 4 ágyuval maj. 15-n a Barczán megjelentek. Jun. 11-kén Nagy András, a magyarhoni hajduk főkapitánya is megérkezett 7000 hajduval, másnap a még barátságos Brassóba ment, öröséget akart a várba csempészni, de megtagadták: mire a brassaiak, hogy e miatti bösz haragját szelidítsék, hatos szürke fogatot, pompás kocsit küldének neki Prásmárhoz, mi azt idézte elő, hogy a hajduk őt árulónak kiálálva, jun. 18-án visszaindultak Magyarhonba. <sup>3)</sup> Mely váratlan jelenetre a fejedelem jun. 20-n a Barczaságon termelt.

Nem ok nélkül, mert Brassó e fenyegető helyzetében Rádulhoz futtatott, s csakhamar jul. 6-n az előcsapat beérkezett, másnap Rádul vajda is berontott, s jul. 8-n a reá várakozó Brassóba bevonult.

Báthori serge, mely eddig Feketehalomnál táborozott, Szentpéterhez nyomult elő. Azonban Rádul nem soká váratott magára. Megérkezése után másnap, jul. 9-én Brassóból kilépett, a fejedelemnek tartott, s pár óra múlva a két sereg egymással szemben állt. <sup>4)</sup> Rádul balszárnyát lengyelek, magyarok és oláhoniak képezték, mit az Erdélyből menekült Kendi István vezért, jobbszárnyát moldvaiak és tatárok, közepén Rádul csapata: az egész sereg mintegy 8000 ember, Brassó három ágyujával. Báthori sergét tizezer lovas és három ezer gyalogra teszik; a jobb szárnyát Bethlen Gábor, a balt az ismét kegyre vergődött szálankeméni Rácz György tanácsos; a sereg zömét a fejedelem vezérlé. Csata kezdődött, véres csata, melyben egyelőre Rádul Brassóig kergeték, s már hangzott az örvendező Báthori ajkán „nekünk adta az Isten”; a midőn épen a helyen, hol Székely Mózes elesett, a papirmalom megé elrejtett tartalék Báthorira rontott, mire a balszárnyon Bedő István az alatta levő háromszéki székelekkel rendet bontott, s a csata egyszerre el lön vesztve... Báthori serge elfutott... Sokan fogságba estek, s ha igaz — mintegy 6000 ember maradt a harczterén; köztük Rácz György és a fejedelem fő-

<sup>1)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tár. II. 165. <sup>2)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. IX.

<sup>3)</sup> Fundgruben III. 268. Erd. Tört. Tár. II. 39. <sup>4)</sup> D. Fundgruben III. 39. 67. 253, Chronic. Fuchsio-L. 244.

tanácsosa Imrefi János, kinek szikár testét övéitől összetapodva csak később fedezék fel. <sup>1)</sup>

A győzelmes Radul a Barczán foglalt állást. A császári sergekre várt, melyek kilátásba voltak téve.

### III.

**Forgács osztrák hadakkal Erdélyre ront. A szászföldre jó. Brassónál Radullal egyesül. Báthori serget vesz fel, hajdúkat, törököket híbe. Forgács és Radul kifutnak. A császárnak hadat izen. Békét kötnek. A Barcaságot leülteti.**

Báthori e csatavesztés után még határozottabban lépett fel. Bedő Istvánt, Háromszék főkapitányját, mert a székelyeket megbomlani engedé, mint árulót lefejezteté. Azzal a szászok ellen fordult. Mint Rádul czimborái ellen semmi kiméletet sem ismert. Brassón nem lévén hatalma, Szeben senatorait elzáratá; hogy új serget gyűjthessen magán vagyonhoz nyult. <sup>2)</sup>

Imrefi elesével Mephistoját elvesztvén, az ország azt hitte, hogy Bethlen Gábor, ki ezáltal a dolgok élére nyomult, más irányt adhat: de Báthori többé nem vala hajtható. A Szeben példájától rettegő Brassó tehát sorompóba lépett, a szász nemzet képviselőjekép veté fel magát, Radul vajda s a császár oltalmához folyamodott.

A császári és oláhoni sergek készültek.

Nemsoká a császári sergek is le ereszték a sisakrostélyt.

Mátyás király, ki a királyi pálczáat Rudolftól e közben ragadta el, egy tizenkét pontu nyilatkozványt bocsátott közre, melyben Báthorit a kassai egyezmények felbontójának, a szomszéd országok felforgatójának, a pogányság eszközének, népei zsarnokának, szóval minden rend és békekötés lábbal tapodójának nyilatkoztatá: mint ilyen ellen hadat izent, <sup>3)</sup> s Forgács Zsigmond kassai főkapitányának rendelkezett, hogy sereggel Erdélybe törjön.

Forgács, mint tulbuzgó katolikus, Forgács Ferencz bíbornok által az erdélyi fejdelemséggel kecsegtetve, a protestanssá lett Báthori ellen jun. 20-án Kassáról kiindult <sup>4)</sup> s csakhamar 12,000

<sup>1)</sup> Böjti Engelnél 286—293. Fundgruben I. 256. Erd. Tört. Tár. II.

<sup>2)</sup> D. Fundgrubeu I 255. III. 39. <sup>3)</sup> A pontokat Böjti Engelnél 295. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 127.

lovast, 3000 gyalogot állított talpra; katolikus vallás és ausztriai befolyás terjedését óhajtó magyarhoni főrendekből önkénteseket szervezván, már csak nem kész hódítványnak nézé Erdélyt, jezsuiták kíséretében beindult. Báthori is hatalmasan készült: az erdélyi hadakat Fejérvárhoz, a székelységet Csikba rendelé, a szomszédos basákhoz szintén követeket futtatott. <sup>1)</sup> Mind késő már; mert Forgács Zsigmond nagy hirtelen Erdélyben termett. Kolozsvár kapui három napi ostrom után előtte megnyitak; Fejérvárt, a fejedelmi székvárost hatalmába keríté, a székelység katolikus részét a vallás, a más részét a visszaigért szabadság által ingadozásba hozá: a szászok nyíltan Forgács mellé nyilatkoztak; csupán csak négy vár áll még Báthori mellett rendületlenül, Nagy-Várad Rédei Ferencz, Déva Bethlen Gábor, Fogaras Balling János, Szében a fejedelem személyes vezénylete alatt.

Forgács legelőbb is Dévára küldött, Bethlennek, ha csatlakozik, fejedelemséget ígért: azonban Bethlen, mint egy Hannibál, kit atyja gyermekkorában Róma ellenségévé esketett, csatlakozás helyett, sergével Szében alatt termett Báthori védelmére, honnan Omer bosniai beglerbéghez futott segítségért.

Mire Forgács Szében alá érkezett, már 6000 ember védte annak falait. Aug. 4-én Rádul vajda is ide indult Brassóból, Báthorit ketten megtámadák, Török István és Foltz György a csatát Szében alatt egy hosszú napig tarták, de végre is a városba voltak kényszerítve vonulni. <sup>2)</sup>

Forgács ostromot szeretett volna kísértetni, de arra eszközökkel nem birt. Azon hiu reményben, hogy a magyarság neki Szebent feladja, 25 napi gondolkozási időt engedett. Az alatt az önként hodoló szászföldön át Medgyesre ment, hol aug. 25-n övéinek hongyulást nyitott meg. <sup>3)</sup> A gyűlés alig kezdődött, gyanus szellő, török segély közelségének előszele kezdett funni: Forgács főbb embereit mint Homonnai Dr. György, Daróczi András, Bocskai Miklós, Nyári Istvánt, előre küldi, hogy a székelységet részekre nyerjék; miután nem sikerült, Brassóba huzodtak be, hová Kendi István 400 lengyel zsoldossal szintén megérkezett.

---

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Tára II. 189. <sup>2)</sup> Bőjti Monumenta 302. <sup>3)</sup> Fundgruben III. 255.



Azonban, míg Forgács könnyű győzelmében bizva, Báthorinak időt engedett, Báthori össze szedte magát. Hogy Szebent biztosan hagyhassa el, sept. 7-én a férfiakat a városból száműző; <sup>1)</sup> azzal egész nyugodtan Szebent elhagyá.

Nagy András, hajdu főkapitány is Magyarországról épen érkezöben levén, Szászsebeshez elébe ment, vele kibékült. <sup>2)</sup> Medgyest az ott hagyott 300 szepességi embertől könnyen visszakapák. Brassónak tartottak, hová Forgács sept. 14-én vonult vala be.

A kies Barcaság ott terült Forgács előtt, mint pályatér, Rádul vajda is vele van. De nem kerestek csatát, mert a mint a Báthori és a török közelségét hallák, Rádul vajda haza vonult; az egyedül maradt s két tűz közé szorult Forgács Brassót szintén elhagyá, arra gondolt, hogy magának kimenő utat biztosítson: ágyuit Brassónak 6000 frtban zálogba veté, sept. 18-án a töröcsvári-szorosba huzodott; s mire sept. 22-én Bethlen Gábor Omer basával a Bodzára, Báthori 23-án az erdélyi hadakkal a Barczára értek: Forgács csatát sem próbálva, a határszéli hegyekre vette magát, bujdosott, tévelygett mint egy Kain, oly éhséggel és nélkülözéssel küzdött, hogy mint élelmező vagyis éheztető biztosa, Seraphin Bálint írja, 13 nap lóhussal éltek, <sup>3)</sup> s miként egy más megjegyzi, a Forgácscsal volt jezsuita a péntek napokon nem győző eleget mondani a lómájnak: „fiat piscis“; végül is e verset faragták reá: Perge domum Forgács terget tua tergora korbács.

A jobb sorsra érdemes kassai főkapitán Forgách elment. Báthori és Omer basa egész diadallal, találkozást tartottak. Brassót felkérték De látva, hogy a tatárság neki esett a rablásnak, felhagytak vele: serget hagytak hátra, sept. 25-n a basa haza, Báthori Szebenbe vonult el. Hogy a szász nemzetet a felkelésért megfenytse, oct. 1-n, a szász papok tizede  $\frac{3}{4}$ -dét ismét álladalmnak nyilvánítva, a hű Beszterczét és Köhalomszékét e büntetés alól kivettnek hirdeté. <sup>4)</sup> Oct. 11-n Kolozsvártt hongyulést tartott, serget s kapunként 12 ft. szerfeletti adót szavaztatott, mert miként az országhoz intézett leiratában magát kifejezte, oly hadjáráthoz készül, melyet örökbéke kövessen. <sup>5)</sup>

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 40. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Tár. II 39. <sup>3)</sup> Schuller, Archiv. I. 149. Fundgruben I. 259. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 197. III. 129. Fundgruben III. 255. Böjti Engelnél 303—10. Szalárdi 25. I. Kemény János 30. I.

<sup>5)</sup> Kemény, Diplomata. VII. 35.

A harczy készület a magyar király ellen volt, mert Forgács beütését megakartá torolni. A megszavazott serget felülteté, oct. végén már Nagy-Váradon állt. Megjelenése meglehetős hatást idézett elő, mert hajdui a császárias Magyarországot folyvást nyugtalaníták; s már mielőtt Forgách beindult, a magyarhoni hazafiak Erdély megtámadtatása ellen a nádor előtt óvást tettek vala. <sup>1)</sup> E hangulatot üstökén ragadva, Báthorinak csakhamar sikerült a nádort oda kényszeríteni, hogy nov. 25-n alkudozásba bocsátkozott, és a mit négy évtől kicsikorni nem birt, Magyarország és Erdély szövetségét, most, dec. 27-n, a nádorral aláíratá. <sup>2)</sup>

E ponton találta Báthorit Rudolf császár és király 1612 jan. 20-án történt halála, kitől Mátyás főherceg, mint képtelentől, hatalmát magához ragadta volt: azonban a főherczegnek házuk érdekében mennyire oka volt, jelzett elmebetegsége mellett megemlítjük, hogy mint látok hadjáratra pénze soha sem vala, mégis, mikor meghalt, kincstárában 17 millió aranyot találtak, és ennyi kincs mellett a szászoknak 170,000 frttal adós tudott maradni.

A fejedelmet a halálhír Váradon találta. Itt találta egyszersmind az is, hogy Weisz Mihály, Brassó erélyes tanácsosa, a szászok élére veté magát a Barczán hagyott fejedelmi csapatok ellenében a vidék templomkastélyait erősíti, védelmi állapotba helyezi; s hogy a székelységet terrorizálja, Uzon templomkastélyát felpredáltatá. <sup>3)</sup>

A dolgok ily komoly fordulatát hallva, Báthori N.-Váradról hazajött. Febr. 17-n Szebenből Mátyus János és Csoma György háromszéki helyettesített kapitányokat tudositá, hogy csak magyarhoni hajdukat vár s ő is azonnal indul. <sup>4)</sup> A hajduk be is jöttek, febr. 23-án már Botfalú előtt álltak. Maga is ide érkezett, mart. 23-án estve Feketehalom kastélyának 12 ágyut szegeztetett, mire másnap feladák. Mart. 26-n Rosnyó alá ment, mely mint sziklavár magát hosszason védte ugyan, de apr. 3-án meg kellett hódolnia; onnan Törösvár alá fordult, Henklischszer János ostromot sem várva, apr. 5-én kapuit kitárta, miért Weisz M. Rosnyó feladóival együtt kivégezteté. E könnyű győzelmek után a fejedelem apr. 16-

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Tört. Adt. III. 130. <sup>2)</sup> Ugyanott 132, <sup>3)</sup> Ugyanott 109 <sup>4)</sup> Okl. Fundgraben III. 226.

kán Her má ny alá ment, falait összelöveté, de hogy Böhmen János, mily leleményesen oltalmazta, fenntartja a rege, miszerint kenyereket szort ki, mik röppentyűkkel voltak megtöltve, miért is apr. 20-n ostroma félbeszakadt.

A felkelt Barcaságon e szerint már csak Brassó, Hermány és Bothfalu tartá magát: Báthori katonáit visszahagyva, Szebenbe ment. <sup>1)</sup> A sereg tovább folytatá ugyan az ostromot, de oly ügyes védelemre talált, hogy mint az adoma beszéli, mire Némethi György Bothfalu alá jött s ostrom alá vette, egy éjjel a falakon létrák teremének elő, melyet a mint a székelyek nagy mohon megrohantak, a védők a felibek helyezett gerendák köteleit elvagdálák s a széke-lyeket leseprék. Elég, hogy az ostrom közben Némethi is elesett. <sup>2)</sup> De a Barcaság meghódítása Brassón kívül mégis sikerült.

#### IV.

**A közvélemény Báthoritól elfordul. Géozai András a szászokkal összefog, fejedelemséget keres. Csatát vesz. Bethlen Gábort üldözőbe veszi, a portára fut. Báthori a császár oltalmába veti magát. Bethlent a porta sereg élén beküldi. Báthorit kinyomják. Váradon megölik.**

Itt van Báthori fejedelemségének forduló pontja. A Barcaságról teljesen meghasonlott kedélylyel tért vissza. E percztől mindenben árulót látott. Leghivőbb emberiben sem bízott. Mint Róma bösz Caesarai az egész világnak irtó háborut izent. Hogy többeket ne említsünk: Nagy Andrást, a hajduk főkapitányát egy vadászaton ballájával sujtá le, másnap Fejérvártt kivégezteté, <sup>3)</sup> Horváth Miklóst, lovászmesterét lóvával tiporta szét. Hogy tömegeket is sujthasson, maj. 15-re Szebenbe hongyulést hirdetett, K e n d i Istvánt, S e n n y e i Pongráczot és Miklóst, K o r n i s Györgyöt, B o l d i z s á r t Sigmondot, P e t k i Jánost, S a r m a s á g i Zsigmondot, k ö r i s p a t a k i Kálnoki Jánost és Benedeket, B e r n á l d Ferenczet, á r a p a t a k i G e r é b Ferenczet, h i d v é g i N e m e s Balázst és Jánost, Z ö l d i Demetert s több tekintélyes főembert, számszerint negyvent, részt mint az első Ausztriával, az utolsók az Ausztriához szító

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 260. III. 69. 256. 270. <sup>2)</sup> Bajtí Engelnél 312. Fundgruben I. 262. <sup>3)</sup> Erd Tört. Adat. III. 136.

szászokkal tartottak, száműzeté, még gyermekeik vagyonait is el-  
koboztatá; Brassót, ha pünkösdig el nem tér — notával fe-  
nyegeté. <sup>1)</sup>

E fellépésre leghivebb emberei is elkezdettek tőle fordulni. A  
szászok nyílt, a székelyek titkos ellenségei lőnek. A hon foron-  
gott, már csak egy szervező szellem kellett, mely a békétlenek  
élére vesse magát. Ez sem soká késett.

A legelső lépést Géczi András tette. E férfi ki történetünk  
folyamában itt egyszerre tűnik fel, mint II. Mátyás király üldözött-  
je menekült vala Erdélybe, <sup>2)</sup> a fejdelem bizalmába jutott, s  
feles ajándékkal lön jutalmazva: épen ez időben a fejdelemtől a por-  
tára lön inditva, hogy a basák minapi bejövetelét megköszönje.  
Géczi, a kétszinű kegyencz, a mint utjában Brassóba ért, a szá-  
szoktól arra engedé magát vétetni, hogy vigyen tőlök a portára  
egy levelet, melyben a brassaiak őt fejdelemnek candidálják, s fel-  
kérék Erdély nevében a portát, hogy Báthori kegyetlenkedéseitől  
szabadítsa meg az országot. <sup>3)</sup> Géczi bement, a fejdelem ajándékait  
a basák közt úgy osztá ki, mintha Erdély mellette küldötte volna.  
Váradot s az annyit sürgetett Jenőt és Lippát a törököknek ígéré, s  
ez által kivitte, hogy neki fejdelemséget ígértek, meglön bizva,  
hogy Báthorit buktassa meg. <sup>4)</sup>

Báthori portai ügyvivőtől az esetet meghallván, jun. 26-ra  
Fejérvárra országgyűlést hívott össze, Géczi árulását leleplezé, s  
felkérte a rendeket, hogy küldjenek a portára, tudassák, mikép,  
Géczi nem az ország, hanem Brassó megbizottja. <sup>5)</sup>

Géczi megbuktatására e mozdulat is elég lett volna, de nem  
volt elég Báthori fenntartására: mert a második nagyobbserű csa-  
pás is bekövetkezett, még pedig azon kéztől, mely Báthorit trónra  
emelte.

Bethlen Gábor eddig egyike vala azoknak, kik Báthori in-  
gadozó tronját minden áron fenn kívánták tartani, miért is Báthori  
Bethlent csiki főkapitánysággal, Déva majd Hunyadvárával ajándé-  
kozta meg, mely utolsóért később az enyedi uradalom egy részét

<sup>1)</sup> Törvénycz. Erd. Tört. Tára. II. 202. <sup>2)</sup> Böjti Engelnél 294—5  
A Chron. Fuchs.-Oltard (I. 257) hibásan tartja őt székelynek. <sup>3)</sup> Okl  
Hon és Külföld 1845. 68. k. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Tára II. 42. 198. <sup>5)</sup> Törvény-  
csikk Mike, Art. Diet. II. 306.

kapta: <sup>1)</sup> Bethlen tehát hiven állt mellette; de látva, hogy Báthori sorsát ki nem kerülheti, visszakezdett huzódni, a Géczi pártot ha nem segítette, de nem is munkált ellene, mit Báthori gyanus szemmel nézett. A feszült viszony nem soká tarthatott. A fejdelem egy nap Bethlennél van ebéden, mire távoznék, a mint Bethlen szállása lépcsőjén lehalad, az avaték falból egy kő lezuhant: véletlenség, de a jelenet a fejdelemnek teljesen elég volt, hogy Bethlent orgyilkossának nézze; bösz dühvel távozott; Bethlen fegyvert töltetett, úgy várta a praetorianusok lehető támadását. . . Mi sem történt, de a mi haladt, nem maradt el. Telnek a napok, Báthori Bethlennek egy gyanus levelét fogatja el: Bethlent barátságosan Fejérvárra hivatja; foly az ebédkezés; ebéd végével a fejdelem nem titkolt czélzattal vérszin horral kínáltatja Bethlent: mire ez oly megjegyzést tett, mintha a fejdelem véres példázatát sejténé . . mire e bösz fejdelem kardjához kapott, Bethlen csak is K a p i A n d r á s és R é d e i Pál közreműködésével futhatott Dévára, miért ezek fogságra jutának . . . Mi kétszer nem sikerült, Báthori harmadszor is megkísérté. Kibékülés ürügye alatt ismét Fejérvárra hivatá . . már utban volt a jobb időkre szánt áldozat, midőn T ö r ö k K a t a , a fejdelem egyik kegyencze megszánta őt, neki mindent leleplezett. Bethlen tehát megfordult, nejét Déván hagyá, ötven fegyverest vett fel, szeptemberben a tömösvári basához futott. . . Hontalan lőn a hon nagy fia.

Bethlen Gábor számüzé magát, de azért elég békétlen elem maradt a hazában. Különösen ott volt Brassó s a belehuzodott számüzöttek. G é c z i András jul. 22-én a portáról visszaérkezett, Brassóba beült, s maga mint fejdelem, W e i s z Mihály, ki ez évben bíró lett, mint cancellár kezdett figurálni. <sup>2)</sup> Néhány törököt s 200 ráczot hozattak be Oláhországból. Géczi serget rendezett s támadáshoz készült. Allia Farkas, Háromszék főkapitánya, hogy a székelyföldet fedezze, szintén fegyverben állt, a barczasági templom-kastélyokat megszállva tartá. G é c z i fellépett, aug. 28-án éjjel F e k e t e h a l o m r a csapatot küldött, a kastélyt a mitől sem tartó hajduktól elfoglaltatá. Sept. 25-én F ö l d v á r t akarta visszafoglalni, de nem sikerült; oct. 8-án szász, székely, oláh, török és

<sup>1)</sup> W. Bethlen VI. 532. Böjti Engelnél 266—67. <sup>2)</sup> D. Fundgr. III. 71.

tatárból összeszedett sergével és 6 ágyuval, Géczi István, <sup>1)</sup> hidvégi Nemes Balázs és János, Petki János s más száműzött főurak kíséretében megindult, hogy a Báthorival tartó székelyföldet felprédálja, onnan Segesváron át Fejérvárra menjen. Brassóból kiszállván, Földvárnál táborot ütöttek, Bodolát bevették, Földvárt oct. 11-én szintén kézrekapák. De győzelmük első jelei felett sem maradt idejük örvendezni, mert Török István a mezei hadakat, Allia Farkas háromszéki főkapitán a székelyeket oct. 16-án nekik viték: a csatára még nem elég erős Géczit szétverték, megfutamtották, maga Weisz is a hajduktól a Barcza partján utolérhetvén, elesett, mi által pártjok tönkre vala verve.

Weisz a forradalom szitója elesett, Géczi a közvéleményben megbukott. A békétlenek figyelme Bethlen Gáborra fordult, Nemes Balázst, mint tekintélyes öregurat oct. 18-n Brassóból a portára indíták. <sup>2)</sup>

Báthori figyelmét nem kerülhette el. Már azon pontra jutván, hogy az eszközökben nem sokat változtatott: Bethlen szolgái közt orgyilkost keresett; e melle t nov. 20-án Szebenben hongyulést tartat, Géczit és Bethlen Gábort az országgal száműzeté; kivitte, hogy a gyűlés a lefoglalt szász papi-tized  $\frac{3}{4}$ -dénck visszaigérése mellett, a negyediket végkép kormányjavadalomnak nyilvánítá. <sup>3)</sup> Erre déva-várárt, hol Bethlen nejét hagyta volt, ostrom alá véteté, s miután megívta, Bethlennét Enyedre belebbezé.

E szerint a fejdelem és Bethlen közt az utolsó láncszem is elszakadt. Mint kérlelhetlen ellenségek álltak egymás ellenében. Bethlen a törökök kegyében, Báthori minden támasz nélkül, E szerint a fejdelem a kockát elveté, a török szövetséggel felmondott. Kamuthi Farkas, Erdélyi István tordai főispánokat s Kassai Istvánt, közügyek igazgatóját Pozsonba inditá, magát a császár oltalmába ajánlván, dec. 24-én v é d- és dacszövetséget kötöttek. <sup>4)</sup>

Nádszál már minden a bosszu közelgő vihara ellenében. Mátyás király, hogy a szultán féltékenységét idő előtt fel ne költse,

<sup>1)</sup> Géczi István oct. 1. vesztí Bándot Kemény, Suppl. Dipl. Gécziékhez Erd. Tört. Tár. II. 41. Géczi Péter Kovácsoczi cancellár özvgyéi tartá. <sup>2)</sup> Bőjti, Engel Mon. 320—26. <sup>3)</sup> Törvcs. Erd. Tört. Tára. Adt. II. 221 Kemény Suppl. Dipl. IX. 137. <sup>4)</sup> A pontok. Pray, Principatus. Gabrielis Bethlen I. I. I. Bália 214

csinyán nyult a dologhoz. Hogy az Erdély s Mátyás közti egyezkedést végrehajtó követek Erdélyben járása a török előtt fel ne tűnjék, arra szólítá fel a portát, hogy mindketlen követeket küldjenek Báthorihoz, szólítsák fel, bánják jobban népével. A békebiztosok, kik kézalatt egyébben működtek, 1613 elején be is jöttek: <sup>1)</sup> a szászok és fejdelem közt, a közbenjáráshoz komolyan hozzá fogtak, febr. 20-n abban egyeztek meg, hogy mindkét rész kezesekeket adjon, s a sérelmek felett kezdjék meg a kiegyenlítést. Azonban Gécz i András, mint Brassó egyik követe apr. 5-n Szebenbe ment, a brassaiakat cserben hagyta, maga kegyelmet nyert, s visszaállt a fejdelem hűségére; <sup>2)</sup> mi által a szászok ügye meglehetősen bomlásnak indult.

Ez alatt Forgács és Erdődi, mint Báthori megbízottai febr. folytán, fényes küldöttség élén Bécsbe értek. Tőlük Mátyás királynak arany papi öltözetet, szablyát, forgót, s 11 gazdagon szerelt lovat, szóval oly gazdag ajándékot küldött, mi százezereket ért. A követek mart. 1-n nyertek kihallgatást, Mátyás király a decemberben kötött szerződést elfogadta. Mire mart. 9-n Posonban országgyűlést nyitott meg, s Erdélynek és a két Oláhországnak Magyarhonhoz csatoltatását tanácskozás alá adá.

Báthori Szebenben szintén hongyulást nyitott, s maj. 13-án a II. Mátyással kötött szövetséget, mit eddig titkolt, a rendek elé vitte, velel elfogadtatá; Brassó város, Gécz i, Kálnoki, Nemes és más felkeltek részére bűnbocsánatot hirdetett, a Barczaság elfoglalt várait visszaigéré: <sup>3)</sup> mire a Barczaság hűségesküjét épen a tőlök visszapártolt Géczinek s a fogarasi főkapitánnak jun. 4-én letette. <sup>4)</sup> Jul. 17-én Rosnyó és Töröcsvár a szászok kezére visszament.

Báthori révparton látta magát, holott a vihar nyomában járt. Bécsben török követ jelent meg, ki által a porta tudatá, hogy Báthori Konstantinápolyba szintoly gazdag ajándékokat küldött, s a Bécsben folytatott ügyeket denúciálta: fennől tehát többé nyílt támogatásra nem számíthatott. E mellett Bethlen Gábor, febr. folytán, a szultánhoz ment Drinápolyba, s Naszuf nagyvezér paran-

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 264. <sup>2)</sup> Fundgruben III. 275 <sup>3)</sup> Törvénczikk Bália, Erdély Közönséges Törvény 209—36. <sup>4)</sup> D. Fundgruben III. 74.

csa mart. 3-ról már indult Erdélyhez, hogy új fejedelmet válasszon: <sup>1)</sup> apr. 1-én Bethlen Gábor ügyét már a diván előtt tárgyalatá, máj. 1-én a nagyvezér őt, mint Erdély fejedelmét köszöntvén, fejedelmi jelvényekkel díszíté fel; s a szélbeli basákhöz repült a parancs, hogy Bethlen kívánatára felüljenek. <sup>2)</sup>

Báthori vevén a nagyvezér mart. 3-ról kelt levelét, apr. 20-n Balassi Ferenczet és Borsos Tamást a portára indította, hogy bejelentsék, mikép országával kibékült. <sup>3)</sup> Bementek, de a legrosszabb fogadtatásban részesültek, míg Mikó Ferencz, Bethlen G. követének minden ajtó tárva állt. Következtében Bethlen G. Skender basával aug. 16-án Erdély határán megjelent. De mégis kivittek Báthori követi annyit, hogy a porta Balassinak levelet adott Skender basához, melyben meghagyá, hogy Báthorival az évi adót, Jenőt és Lippát, Bethlen részére pedig Dévát ígértesse meg: mire a midőn kedvező feleletet adni vonakodnék, Bethlenék a Vaskapun sept. 24-n sereggel beléptek. Mi közeben Magyar-Ogli basa és Rádul sept. 2-án, István moldvai vajda sept. 12-n, Gira tatár khám sept. 17-én a Barczát elönték.

Ide sodorta volt Báthorit az, hogy elhagyva az első Báthoriak ösvényét, a Báthori Zsigmondot megbuktató politika után kapkodott. A töröktől elpártolni nem kívánó országa közvéleményével meghasonolván, már népe támogatásában többé nem bízhatott. Mindazáltal Szebenből kilépve, Fejérvárnál tábort ütött; s mire Skender basa a feltételek teljesítésére még egyszer felszólítá: teljesítés helyett Bethlen Gábor kézbeadását követelte, mert azt hitte, Mátyás király megfogja segíteni. <sup>4)</sup> Skender basa erre 25,000 emberrel a Vaskaputól előlépett, Magyar-Ogli basa a Barczaságról megindult, a lett belőle, hogy a basák oct. 4-n már Fejérvártt a fejedelmi palotában reggeliztek. Báthori, ki alig 10,000 emberrel rendelkezett, előttök húzódva oct. 10-n Kolozsvárra ért, de be nem bocsáták. <sup>5)</sup> Mert a tatárok nyomában voltak, kénytelen volt tovább futni. Csatát állni gyenge lévén, nehogy népe ellene lázadjon, Sebesvárnál sergétől titkon el-

<sup>1)</sup> Okl. F. M. Orsz. Minerva. 1818. oct. <sup>2)</sup> Bajtí Engel Monumenta 329—33. <sup>3)</sup> E követség leírását Erd. Tört. Társ. II. 233. <sup>4)</sup> Okl. Pray, Princ. Bethl. I. 4. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 139.



vált, ott hagyá őket a tatároknak, maga pedig mellékutakon oct. 16-kán Váradra ért, a várba vette be magát. <sup>1)</sup>

Skender basa oct. 9-én Torda mellett a Keresztesmezőn megállt. Kolozsvárra, fejedelmválasztó gyűlést hirdetett; Bethlen Gábor és hívei oct. 17-n a tordai táborból Kolozsvárra jöttek. A basa oct. 18-ról a Kolozsvárra gyülekező rendeknek kereken megírta, hogy Báthorit letegyék, mert ha egy hegyet töltene is meg arannyal, a szultánnak még sem kell; és addig ki nem mennek, míg fejdelem választva nem lesz. <sup>2)</sup>

A hongyulás oct. 20-n egybeült. Legelőbb is a Báthori által hozatott azon végzést, mely Bethlent száműzte, eltörlik... s Bethlen Gábort, ki most másodszor tért meg mint menekült, másodszor mint fejedelmi jelölt — Erdély fejedelmének választák. Báthorinak pedig másnapról megírják, hogy mint jogtíprótól, ki a török szövetségétől elhajolt, ezennel örök bucsút vesznek. <sup>3)</sup>

A trónvesztett Báthori Gábor, mint látók, Váradra futott, új sereg gyűjtésével foglalkozott. A tatárok csaknem Váradig portyásztak már, a nép megrémült, vele futott tanácsosai azon voltak, hogy Bethlen Gáborral kezdjen alkudozást.

Nem volt hajlandó, mert még folyvást bizott. Volt is némi alapja, mert Thurzó György nádor, szerződésük alapján, Forgács kassai generalisnak rendelkezett volt, hogy segítséget küldjön. Apafi Miklós Tokaj várparancsnoka már megis érkezett. De mivel ez seregeit a várba akarta viani, a várat féltő erdélyiek s veleek együtt Báthori Abafinak ezt megtagadták.

E lépés Báthori feje felett eltörte a pálczát. Abafi a várat minden áron birni, <sup>4)</sup> az erdélyiek Báthoritól minden áron menekülni akartak, s így kettőjük gondolata bizonyos ponton találkozott. Az erdélyiek részéről a kegybetért Géczi András Abafival abba egyeztek meg, hogy Báthorit a várból kimozdítsák, tulajdonak rajta. E cél kivitelére oct. 27-n előadák neki, hogy a váron kívül fekvő fegyveres nép közt azon hir terjedt el, mintha elmenekült volna; Báthori tehát kocsiba ült, a fürdők felé hajtattott a tábor felé. Azonban a városból ki sem ért, a midőn Abafi és Géczi összeesküdt

<sup>1)</sup> Fundgruben III. 291—95. <sup>2)</sup> Okl. Erd. Tört. Társ. II. 251 <sup>3)</sup> Ugyanott 266 l. <sup>4)</sup> Lengyel egykőru után. Kemény Adversaria III. 1613. Magy. Tud. Társ. Évkönyvei III. 1. 65.

tisztei, mintegy negyvenen kocsiját megrohanták: <sup>1)</sup> löni akart, de fegyverét elővigyázatból lecsatoltatták volt; Szilas János, mint általa megbántott férj, karján golyót repített át; körös-nadányi Nadányi Gergely pedig kardját agyába meríté, <sup>2)</sup> s a következő 13 sebnak teljesen áldozata lett. A közellevő patakba veték, teste később, ökörszekeren, minden pompa nélkül Ecsedre jutott, saját várába. <sup>3)</sup>

Ily nyomorult véget ért Báthori Gábor.

Báthori Zsigmond fogságbóli kieresztetése után csakhamar, mart. 7-n, Prágában szintén erőszakos halálal mulék ki: így végzé be a nagy Báthori-ház Erdélybeni fejdelemkedését . . .

A fényes ecsedi Báthori-ház fiága Istvánban (1605) kihalt; a somlyói ágban már csak Báthori Gábor testvére, az igénytelen András, <sup>4)</sup> az ecsediben a vérrel mosdó Báthori Erzsébet élt, miért ez 1614-ben börtönbe jutott; András pedig fimagzat nélkül hala el.

Ide fajzott vala el a nemes Báthori vér . . . . ily emberek zárták be a félelzredig oly fényes szerepet vitt Báthori-házat.

---

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adatok I. 106. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adatok I. 106. 114. 111. 141. s mások Ladányinak írjak; de ezek az akkor élt zsákai Ladány; Gergelyvel összetévesztik. <sup>3)</sup> Böjti, Engel Monumentái 353—60. Fundgruben Erd. Tört. Adatok I. 115. 111. 140. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adatok II. 27. 53.

## Tizennegyedik korszak.

### A Bethlenek kora.

(1613—1630.)

Erdély aranykorához, a legfényesebb fejedelmi korszakhoz értünk, mit az emigrans Bethlen Gábor beütése, s fejedelemségre jutása idézett elő, mit ő majd husz éven át ragyogtatott.

Az iktári Bethlen-család három uralkodót hozott Erdély trónjára, Bethlen Gábort, nejét Brandenburgi Katalint, és Gábor öcscsét, Bethlen Istvánt.

Bethlen Gábor, mint a Bocskai forradalom egyik hőse, merőben mestere politikáját követte: a protestans vallás s török protectio fensőségének volt hirdetője. Brandenburgi Katalin eltért ez elsőtől, s e miatt elvesztette trónját. Bethlen István újra bátyja politikáját hozta volna trónra, de tulszerénység e politika folytatását vele Rákóczi Györgynek engedteté át.

Azon szellem, mit a reformatio teremtett, a hosszas belviszály s a Báthoriak alatti visszahatás miatt, sehogy sem birt teljes érvényre vergődni — most, egy század után, Bethlen Gábor alatt, az elhintett mag egyszerre felvirágzott.

Fényes, dicső korszak. Ez alapítá meg, mit Bocskai elkezdett, a XVII. század szellemét; ennek köszönhetjük Erdély civilisatióját, ennek azon politika meggyökereztetését, melyen a Rákócziak s Apafi haladt: ha valamelyiket, ezt legméltóbban nevezhetnők Erdély aranykorának.

---

# Bethlen Gábor fejedelem.

(1613 oct. 21—1629 nov. 15.)

**Jellemzése. A porta elismeri. Szebent visszabocsátja. A medgyesi gyűlés. Homonnalt felléptetik ellene, Magyarhon felszólal. Bethlent a császár is elismeri.**

Erdély legnagyobb fejedelméhez értünk, ki a megtámadott, megrongált hazát helyre állítván, a jólét és béke malasztjaival, a tudomány, ipar és kereskedelem áldásaival kezdé elönteni. A jellemgyengességben sinlő Báthori Gábor után egy férfi lépett fel, ki-nek neve, mint minden szellemdús uralkodó — még most is lelkesít; kit mielőbb tovább mennénk, egy fejedelmi kortársa által mutatunk be, ki őt jellemzeni akarván, rövidebben nem birta magát kifejezni, minthogy: „eszes, vitéz, tekintélyes, kegyelmes, liberalis, oconomus, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőjében oroszlán, conversatióban nyájas, szegényeken könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló; tudós emberekkel társalgásban, vitatkozások hallgatásában gyönyörködő, minden rendeket promoveáló, a hazafiaknak atyja, a vitézlő rendnek tanítója, tüköre; megharagudni tudó, de azt mérséklő; haragot nem tartó; nem vért szomjuhozó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig a házában belső szolgálói közt nyájas szelidséggel magát viselő; főlovakban, friss öltözetekben, muzsikában, építésben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczban is, de mértékletesen gyönyörködő; a katona szerszámokra sokat tartó, és egyéb sok szép virtusokkal felékesített, s ez világra elterjedett emlékezetű ember vala, mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala, a magyar nemzetet elhírsítette vala; „s mint fejdelemet jellemzeni akarván, azt mondja: „használó magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon kívül nem hallatott, nem is remélhetni.“<sup>1)</sup>

Mai szempontból véve, Bethlen Gábor meglehet sokaknak nem tűnik fel oly nagyszerű mérvben, mint azt kiérdemelte: de ha

<sup>1)</sup> Kemény J. Önéletir. 146 l.

meggondoljuk, hogy egy korban élt, melyben a trónokon bigott absolutismus ült; melyben általános elv vala: *cujus regio, ejus religio*, vagy mint XIV Lajos magát kifejezte *L'etat c'est moi*; ha figyelembe vesszük, hogy még az utána következett században is Nagy Péter, I Fridrik, II József felvilágosodottabb absolutismusa köz bámulat tárgya volt: akkor Bethlen Gábortól lehetetlen az egyéni nagyságot megtagadni. És ha mérlegbe vetjük, hogy kicsiny s a mellett szellemileg és anyagilag kimerített ország kormányát vette át, melyben a népet a Bástakor kipusztítá, elszegényíté, hol a nemzet főbbjei a folytonos forradalom vérmezején s vérpadján elvérzettek, mondhatni egy egész nemzedék hiányzott, s így Bethlen egyelőre csaknem egy maga állt, testvérén s Pécsi Simonon kívül alig birt egy tanácsossal, neki kellett a diplomatiát, a belkormányt vezetni: ha mind ezt fontolóra vesszük, meg kell adnunk, hogy nem csak kora, de egyszersmind a magyartörténet legóriásabb, a magyar uralkodók legnagyobb jellemei közé tartozik.

Mint bujdosott ki kétszer elnyomott hazájából mint menekült, fennebb elbeszéltük. Elbeszélésünk fonalát ott vesszük fel, hogy a kolozsvári hongyülés 1613 oct. 21-én fejedelemnek kiáltván, másnap beigtaták: a piaczi nagy templomban esküjét letette. <sup>1)</sup>

Első gondja volt a haza és két császárrali jó viszony beállítása. Mindhárom nehéz kérdés. Mert a bécsi udvar a Bocskaival kötött bécsi szerződés alapján Erdélyhez jogot tartott, s csak is a Rudolf és testvére Mátyás főherczeg közti fegyveres surlodás veté a követelést háttérbe; de ismervé a politikát, miszerint Ausztria a magyarok törökkeli harcát folyvást szítja, s ez alatt mind belebb kíván nyomulni a magyar ügyekbe: a status quo alapján mindenképpen békülni akart. A törökkel szemben sem lehetett nyílt, mert fejedelemségiért Jenőt és Lippát oda ígérte volt, s mindenképpen visza akarta tartani.

Gondjai három méltó tárgya közül, a hazát mindjárt kezdetben azzal kötelezte le, hogy a választó hongyülés végzését, mely az ő alkotmányt, a törvénytelen rendeleteknek fegyverrel ellentállhatása megemlékezésével állítá helyre — habozás nélkül megerős-

<sup>1)</sup> Az eskü Böjti Engelnél 348, *Conditioit Approb.* III B. I. tit.

sité; e mellett a székely és szász nemzet felforgatott jogait ismét életbe lépteté. <sup>1)</sup>

A gyűlés végével octob. 28-án 200 lovag kíséretében Tordára indult, az őt trónra segített török táborba. Midőn Tordára lejténének, fényes török követtség közelgett, számára drágán szerelt paripákat hozott, s egy török lovas egy nyulat futtában elfogván, mint leendő szerencsés fejedelmet köszönték. <sup>2)</sup> Itt vették az egyik intéző, G é c z i András Váradról irt levelét Báthori haláláról. <sup>3)</sup>

Benn a rend valamennyire helyreállván, a török tábor kivonult. G e r e n d i Mártont azonnal a portára küldé, hogy háláját megvigye. Nov. 15-én tordai főispán S a r m a s á g i Zsigmond, kolozsvári K a s s a i István — már Báthori alatt közügyek igazgatója — s Benkner János személyében Mátyás királyhoz is követtséget indított: de a jezsuitákat behozni akaró császár az erős protestans és osztrákelles Bethlent, sehogys sem akarván fejdelemnek elismerni, S a r m a s á g i t a nemzeti jogok ellenére, letartoztatá. <sup>4)</sup>

Bethlent e hír nem kevésbé lepte meg, mert Szeben, Fogaras s a Magyarhonnal szomszédos várak, mint a sziklán épült Kővár és Husztvár erőssége még mind nem hajolt meg. Bethlen ismerve, hogy bel ellenség ellen legrosszabb fegyver — a löpor, Szilvási Boldizsár tanácsosát s R e t t e g i Jánost udvari papját, a feladni vonakodó magyar őrségekhez küldé; kivitte, hogy S z e b e n és F o g a r a s, oly feltétel mellett, mely az őrségeknek a kegyelmet, a szásznemzetnek pedig kiváltságait biztosítá, november közepén kezébe esett. <sup>5)</sup>

Szeben megkapása meglehetősen vívmány vala, mert legalább erődöt nyert, mely a hirtelen megrohanás ellen védelmezé. A fejedelmi lak Fejérvártt romban hevervén, oda vonult. <sup>6)</sup> E lépés a szász nemzetnél a legnagyobb ingerültséget idézte elő. Mivel attól tartottak, hogy Bethlen szintén folytatja Báthori Gábor azon politikáját, mely Szebent a szász földtől elakarja szakítani, s azt fejedelmi várrá változtatni: Segesvárra gyűltek, jelen levén képviselői által minden szék, Szeben három évi megszállása alkalmából nov. 20-án oly erős ligát irtak alá, mely minden széket, illetőleg

<sup>1)</sup> Törvényczikk Erd. Tört. Tára II 278. <sup>2)</sup> Fundgruben I. 269. <sup>3)</sup> G é c z i szomorú végét Erd. Tört. Adt. I. 116. Böjti 374. <sup>4)</sup> Követtsége Böjti Engelnél 362.—70. Engel, Geschichte IV. 376. <sup>5)</sup> Feltételek Böjti Engelnél 371—373.

minden szászt arra kötelezett, hogy vallásukat, kiváltságaikat, földterületöket, minden csep vért, nyilvános és titkos megtámadás ellen egyenként és együttesen védelmezni tartoznak, s arra a költséget közösen fogják szolgáltatni. <sup>1)</sup> E titkos szerződésről természetesen a fejedelem mit sem tudott; de hogy valami forr, gyanítatá az, hogy a szászok míg Szebent vissza nem kapják, minden tizedet és adót megtagadtak: mire *Angyalosi János* ítélőmester hozzájuk küldé, velek kibékült, a fejedelem és tanácsosai a szászok jogait biztosíták s a kívánatos kölcsönös egyetértés létrejött. <sup>2)</sup> Nagyobb vész közelgett Magyarhon felől, *Mátyás szélbeli várpáncsnokai* *Tasnádot* és *Nagy-Bányát*, mint *Báthori* igényelt javait hirtelen elfoglalák, *Kővárt* pedig, *Báthori Gábor* neje a császáriaknak feladá; s ez által mintegy kiindulási pontot nyertek Erdély megtámadására.

Ily kilátások közepette, mint kedves jelenet merült fel az, hogy 1614 jan. 18-n a szokott fejdelmi jelvények megérkeztek. <sup>3)</sup> Bethlen könnyebben lélekelt, de mert fejedelemségéért a portának, a *Borbély György* által visszafoglalt *Jenőt* és *Lippát* oda kellett ígérnie, athnamét nem nyert; minthogy a várakat átadni nem nagy kedve volt, hogy legalább időt nyerjen, *Zsuki Benedeket* a portára indítá.

Mig e szerint Bethlen a törökkel ujhuzásba keveredett, *Mátyás király* fegyverkészületeitől is félhetett. Hogy a császár haragja csilapítását se mulassza el, és az elfoglalt várakat is visszaszerezhesse, Magyarhonnal s illetőleg a császárral megkezdte a kiegyenlítést. *Kornis Zsigmondot*, tanácsosát a császárhoz indítá, a magyarhoni megyékhez külön követeket küldött, s minden áron arra munkáltatott, hogy a zsitva-toroki békeszerződést reá nézve is megújtsák, az elvett várakat visszaadják. <sup>4)</sup>

Mig ezek oda járnak, készen lévén a felbomlott hon rendének helyreállítási tervével, Medgyesre országgyűlést hirdetett. Febr. 18-n Szeben előljáróságát hivatá, a vár kulcsait visszaadá, Szebent, melyben Bethlen, *Báthori Gábor* eljárása miatt, már csak 53 család

<sup>1)</sup> Lásd e ligát *Hon és Külföld* 1845 93 sz. D. Fundgruben I. 271. <sup>2)</sup> *Pray, Principatus Bethlen* II. 212 l. jan. 28-a teszi. <sup>3)</sup> *Böjti Engelnél* 375—90. *Kemény Diplomata*. VII. 134. <sup>4)</sup> *Böjti Engelnél* 386.

talált, <sup>1)</sup> végre a szászoknak teljesen kezébe bocsátotta. <sup>2)</sup> Sergéhez a rend érdekében kemény napi parancsot bocsátott, <sup>3)</sup> s azzal délután kiindult.

Febr. 23-án megnyilván a medgyesi gyűlés, Szilasi és Nadányi s Báthori több lesujtói nagy garfjal megjelentek; Báthori egykori praetorianusai, a kék gyalogok, kik most Bethlent kísérik ide, Szilasiékat bántalmazni kezdték. A nemzet közvéleménye, mely orgyilkosságban dicsőséget sohasem keresett, tölök elfordult: mikor a gyűlésbe léptek s jutalomért emelték fel szavukat: a rendek kimondák, hogy a mit elkövettek, nem hősi tett, hanem büntény, valódi gyilkosság; Szeben királybírája tovább ment, büntetést kért, s követelte, hogy a termet, mint ilyenek hagyják el. E fellépés jeladáskép hangzott. Mire kiléptek, a praetorianusok őket körülfogák, ezek megfutamodtak, egy pusztá klastrom, a mai ispotály tornyába futottak fel, formaszertinti ostrom és védelem kezdődött.

Hogy a katonaságot lecsillapítsák, a fejedelem testvérét Bethlen Istvánt hunyadi főispánt s udvari hadak fővezérét, és Bethlen Farkast küldé hozzájuk, de a vér már omlott, a golyó záporban repült; végre is a bástyát bevették: Szilasit, Nadányit, kegyosi Zámbo Balázst <sup>4)</sup> a 26 láb magasságu toronyból lehányták, s alant szerte lőnek darabolva. <sup>5)</sup> Ezzel a nemzet dynastikus érzelmének elég lévén téve, a kedélyek lecsillapultak, a fejedelem a tényre fátyolt vetett; a tanácskozás tovább folyt; keletkeztek a nevezetes szervező végzések, melyek nyomán a fejedelmi lak, a tanodák, templomok helyreállítása, közkincstár, a fegyveres erő alapítása s egyebek elrendelése mellett, Báthori száműzöttei, Kornis Zs., Pettki János, Sarvasági Zs., Kálnoki János és Benedek, Bernárd Ferencz, Domokos István és Ferencz, Nemes Balás és János, Mikes Zs., Zöldi Demeter s mások fejről levétetett a száműzetés s a vagyonvesztési ítélet; a Kendiféle összeesküvés részesei Kornis Boldizsár és Sennyei P. árvái vagyonukat szintén visszakapák. <sup>6)</sup> Ellenben Báthori kegyenczét, enyingi Tő-

<sup>1)</sup> Fundgruben I. 271. <sup>2)</sup> Pray. Principat II. 212. <sup>3)</sup> L. Erdélyi Múzeum III. 179. <sup>4)</sup> Biharm. birtokos mezei hadak kapit. <sup>5)</sup> Böjti Engelnél 394—98. Erd. Tört. Adatok I. 118. <sup>6)</sup> Böjti Engelnél 399 Mike Art II. 363.



r ö k K a t á t fajtalanságaiért notázák . . <sup>1)</sup> Szóval, a hon egymással kibékült, a pártok elenyésztek: Bethlen mint egy békítő és új életet hozó szellem lön övéitől üdvözölve.

Bethlen Gábor egy letarolt hazát, elszegényített népet kapott. Hogy a kizsákmányolt népen könnyítsen, mart. folytán testvérét, B. I s t v á n t s Erdelyi Istvánt a portára inditá: hogy az első évi adó elengedtessek, Jenő és Lippa átadását hátrább vessék: mi teljesen sikerült. Erre Mehemet aga fényes kíséretével jul. 25-n a portávali frigylevet, törökösen szólva az athnamét meghozá.<sup>2)</sup> Borsos Tamás, Báthori G. követe helyébe, ercesei T o l d a l a g i Mihály a portán maradt. <sup>3)</sup>

A portával tehát tisztult viszonya, ellenben a császárnál nagyobb akadályokra talált. Mig ezek a portára jártak, II. Mátyás Kornis követségére D a r ó c z i Ferencz és L a s s o t t a János tanácsosai leküldése által felelt. Kolozsvárt a maj. 1-re hirdetett hongyülésre megjelenván, feltételeiket előterjeszték: melyek közt az is volt, hogy Bethlen, ha II. Mátyás által el akar ismertetni, Váradot adja át. A kérdés természetesen hosszas vitára adott alkalmat, a küldöttek és a rendek közt hosszas írásbeli felelgetés keletkezett, mit részünkről P é c s i Simon cancellár fogalmazott. <sup>4)</sup> A királyi biztosok Erdélyt szövetségszegéssel, Bethlent erőszakos trónra lépéssel vádolák: szóval Mátyás császár és király, mint az összes kereszténység igényelt feje, ürügyet keresett a megtámadásra, alkalmat Erdély bekebelezésére, s a lett belőle, hogy maj. 12-én az egyezkedés félbeszakadt.

Bethlen, hogy rajta mi se muljék, még egy kísérletet tett. K a p i Andrást és Veyrauch Dávidot II. Mátyáshoz, s meghallván hogy jul. 13-ára Pozsonyba gyűlést hirdetett, K o v á c s o c z i Istvánt és Belényesi Györgyöt az országgyűléshez inditá. Felmentek, s különösen a hongyülés igen jól fogadta őket: a fiatal K o v á c s o c z i, a protestans Th u r z ó nádor támogatásával a gyűlés elé lépett, fényes beszédével a rendeket arra birta, hogy a Bethlen-neli béke fenntartása mellett szavaztak, mire a király az egyezkedésre hajlandóvá lön, az egyezkedő biztosok összejövetelére Gal-

<sup>1)</sup> Kemény, Diplomatar. VII. 135. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. II. Bőjti 403.

<sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 224. <sup>4)</sup> Erre 1615 jan. 7-én a balázsfalvi kasélyt kapja. Kemény Dipl. VII. 177.

góczt jeleltetett. <sup>1)</sup> Hogy Bethlen is hajlandóbbá tétessék, a ráczo-  
kat ellene felültették, azok Lippára beültek, Erdélytől elakarták  
szakasztani; mire oct. végén a fejdelemnek kellett táborba szállni,  
hogy visszakérthesse. <sup>2)</sup> Erre Galgóczon az egyezkedés megkezdődött,  
de hogy sikerre nem vezet, mind a két fél csakhamar belátta.  
Ugyanis Homonnai Dr. György Zemplénmegye főispána, a jezsuiták  
fejedelmi jelöltje, a Bocskai által véghagyományilag fejdelemnek  
jellett Homonnai Bálint rokona, <sup>3)</sup> a császár támogatásával a haj-  
duságot felkölté, s oly készüléket tett Erdély megtámadására,  
hogy a fejdelem 1615 jan. 18-án az egész székelységet fejenkénti  
felülésre szólítván fel, Maros-Vásárhelyre táborba szállítá. <sup>4)</sup> Igen  
ovatosan, mert midőn jan. végén a fegyverszünet kitelendő volt,  
Homonnai felléptetése nyilvánvalóvá lett. Bethlen tollat ragadott, s  
a Királyhágon tuli megyékhez minden megtámadtatás ellen kemény  
tiltakozást intézett. És igen jól számított, mert még azon megye is,  
melynek Homonnai főispánja volt, febr. 17-én tartott gyűlésében  
kimondá, hogy Erdély ellen, ha szinte parancsolják is, senki fegy-  
vert ne fogjon. <sup>5)</sup> Zemplén s más hazafias megyék merész fellépése  
nem hangzott el. Homonnainak vissza kellett lépni, s a király,  
mert a megyék felülni vonakodtak, oda lőn kényszerítve, hogy  
egyezkedési biztosokat kellett kineveznie. Az egyezkedésre Beth-  
len is hajlandó lévén, részéről szterzsébeti Pécsi Simon cancel-  
lár, kövesdi Sarmasági Zsigmond, véczkei id. Balassi Fe-  
rencz a székelyek tábornoka s Udvarhelyszék főkapitánya, s az  
emlékiró Borsos Tamás neveztettek ki, kik mart. 2-án felindul-  
tak. A trakta két egész hónapot tartott. Mig végre maj. 6-án N.-  
Szombatban aláírták a Bethlenre nézt kedvező szerződést: mely  
által Erdély szabad fejdelemi választása s így Bethlen Gábor fejde-  
lemsége elismertetett; viszont Bethlen is a katholika vallás Erdély-  
beni szabadgyakorlását aláírta, és kivéve a törököt, minden ellen-  
ség ellen véd- és dacz-szövetséget ígért; az Erdélyből száműzött  
Kendi István és enyingi Török István visszajöhetéseket s javaik  
visszaadását biztosítá; <sup>6)</sup> Husztot és Kővárt csak feltételek mellett

<sup>1)</sup> Böjti Engelnél 425—36. <sup>2)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. IX. 211—224.

<sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 143. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 273. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 144. <sup>6)</sup> Okl. Bália Erd. Törv. 206.

ígérte vissza, miáltal Bethlen, tanulva az osztrák diplomatiától, kibúvó ajtót hagyott magának.

Ezt a magyarhoni rendek és a porta közötti békekötés követte, mi a Bethlen G. fejedelemségét nem szívelő clerus ellenzése daczára, jun. 27-én 20 évre megkötetett, <sup>1)</sup> miáltal a Bethlen Gábor fejedelemsége elismerése be lön fejezve.

## II.

**Bethlen szervezései. A katolikusok Homonnai Gy. fegyvert fog. A töröknek Lippát visszaadja. Rádult szintén ráküldik, visszaveri. Homonnai sergét szintén. Sereggel Magyarországra indul.**

A nagyszombati szerződés a zsitva-torkolati béke megalapítván Bethlen Gábor fejedelemséget: hozzáfogott a 20 évtől annyit szenvedett hon visszaállítása nagy munkájához. Mindenekelőtt a szász nemzet azon kiváltságleveleit, melyeket Báthori Gábor a szebeni levéltárból kiszedettet vala, visszaadá s ez által a szászok jogai sérthetlenségét biztosítá. Fejérvár s illetőleg a fejedelmek lak, mióta épen ő, mint Székely Mózes vezére ostromával hamuba borította volt, mindez ideig romban hevervén: a máj. 3-ára összehívott hongyülésen, miután az az ingyen munkát meg nem szavazta, a Báthori Gábor alatt divatba hozott kapunkénti 12 ft. adót rovatá ki, s azzal a fejedelmi lakot, s a hon más erődeit kiujítás alá vette. Sept. 27-re Kolozsvárra más hongyülést kihirdetvén, a rendek Bethlen építkezése iránt méltó elismeréssel telvén el, a napszámokat a következő tavaszra megajánlták. Az őt megelőző fejedelmek a kamara-uradalmakat elkezdtek volt idegeníteni, a vámok, harminczadok, sóaknak mellé e gyűlés Huszt, Kövár, Szamosujvár, Várad, Gyalu, Kolozs-Monostor, Fejérvár, Déva, Fogarast, Görgényt ugy Karánsebest és Lugost fiscalításoknak jelevén ki, meghatározzák, hogy ezek és részei visszaszerzésében a fejedelem 1588-ig, Báthori Zsigmond nagy korusága évnapjáig mehessen vissza; <sup>1)</sup> mi által hatalmas kincstárt alapított.

Mig Bethlen az ország ilyenépeni szervezésében fáradozott, fenn megbuktatásáratervet kovácsoltak. Sorbán Rádul, oláhoni bu-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 144—48. <sup>2)</sup> Mike Gyűjt. II. 395.

kott vajda épen az udvarnál tartzkodott; azon ürügy alatt, hogy őt Erdélyen át vissza akarják honába vinni, Magyarhonban serget toborzának: holott a valódi cél az volt, hogy főispán Homonnai Györgyöt ellene újra fölléptessék. A toborzást 1616 januárjában kezdték meg; de a fátyolon átlátó nemzet között e célra embereket nem kapván, Lengyelországban fogadtak hadat; s daczára annak, hogy a magyarhoni rendek a nagy-szombati szerződés alapján minden-ilyes kalandnak ellene mondtak: a katolikus párt apr. 7-én Munkácson összegyűlt; hogy az egri basát is fellépésre bíráják, neki 20,000 aranyot küldének; Homonnai Györgyöt pedig annyira fellovalák, hogy jószágait elzálogosítá, magának hadat fogadott. <sup>1)</sup>

A fejdelem belátva e mozgalom horderejét, meghallva, hogy Homonnai nem csak a folyvást követelt Jenőt és Lippát, hanem Lugost és Káráksebest is a töröknek ígérte: id. Balassi Ferenczet a portára indítá, hogy ha másképp nem lehet, ígérjen ő is oda valamit. Balassibement, mindent megkísértett, de miután belátta, hogy a fanatikus török Lippát és Jenőt, mert oda hajdon mecsetet épített, sehogya sem akarja keresztény kezen hagyni: a szultánnak Lippát visszaigéré; <sup>2)</sup> azonban a porta nem bizván benne, Balassit letartóztatá, s a kapitihaságban felváltott Toldalagi Mihálytól Bethlennek megízené, hogy a mig Lippát kézbe nem adja, Balassimeg nem szabadul.

Toldalagi a fejdelmet, ki épen a székelyföldre körutra ment, febr. 21-én Feketehalomnál találta. Bethlen azonnal meggyőződött, hogy a szultán béketürése kimerült, s hogyba Lippát szépszerint át nem adja, többet fog utánna kiszakítani. A székelyföldet megjárva, mart. 5-én Brassóba tért be. Apr. 17-re Fejérvárra hongyulést hívott egybe: Lippa sorsát elbadá, és a rendek, hogy a többit megmentsék, átadásába beleegyeztek. <sup>3)</sup> A mint az ország Lippa török kézre adásába beleegyezett, Balassi Mihály székelységgel azonnal indult, hogy a lakosokat és ágyukat kiköltöztesse: azonban a várbeliek ellenszegültek. Az államérvek ellenébeni engedetlenséghez nem szokott Bethlen az országot azonnal felülteté, maj. 20-án Dévánál táborozott, <sup>4)</sup> jun. 12-én Lippa városát bevette, a várör-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 150—56. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 224. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike II. 413. <sup>4)</sup> L. napi parancs. Mike Art. Diet. II. 423.

ség főbbjeit jószágokkal, a népséget eltelepítéssel elégitván ki, a várat is kezére keríté. Lippa után a hozzá tartozott kastélyokat, mint Solymost, Tothváradját, Szerencset szintén engedelmességre hajtván: jun. 14-ről már tudosíthatá a nagyvezért, hogy Lippát és környékét a temesvári basának ohajtásukhoz és igéretéhez képest által is adta. <sup>1)</sup> Képzelní lehet, hogy a hon egy része kiadása ép úgy fájt, mint bárkinek: hogy a 21 év óta visszatelepedett lakosok hajléktalanul ne maradjanak, a Fejérvár közelében fekvő, az akkor pusztá Vajásdot nekik adományozván, Erdélybe hozta őket. <sup>2)</sup>

Ezen eljárásra egyébaránt kényszerítve volt, mert Homonnai már tábor élén állott, Sorbán Radul vajda, ki mint török üldöztötte Bécsben élt, szintén leérkezett, a dunamenti hajdukat zsoldjába vette; s bár a budai basa maj. 18-ról, Zemplémmegye gyűlése maj. 24-ről keményen tiltakozott: Homonnai husz zászló hajduval jun. 13-án Lippa támogatása s Jenő lefoglalása ürügye alatt Bethlen ellen indult, kit azonban Petneházi István, jenői kapitány visszavert.

Bethlen tudva, hogy Homonnai megett mások állnak, ismét személyesen lépett a sikra, Homonnai elébe sietett. A felső-magyarhoni megyék jul. 14-én Kassán gyűlést tartván, ő felségéhez küldtek, hogy Homonnait ne segítse, mert Bethlennel frigyet akarnak tartani, mit ide is megizentek. Bethlen jul. 19-én Dévánál táborzott; jul. 20-án többek közt Kálnoki Jánost, Szilvási Boldizsárt, Ohrend Mártont, mert Homonnaival tartottak, befogatá: később (oct. 9.) törvényszék elé állítván, notáztatá, mi különösen az oly nagy szerepet vitt Szilvási Boldizsárt tönkre tette. <sup>3)</sup>

A felvert zajra Homonnainak nem maradt egyéb hátra, mint szándékától szinleg elállni, lengyel hadait baza bocsátni. Bár a pápa az erdélyi protestantismus elnyomására pénzsegélyt küldött, Magyarország nyílt rosszálása után Homonnait tovább léptetni nem lehetett. Az udvar tehát Rádul vajdát vette elő. Julius végén leküldék, hogy lengyel sereggel Moldván át törjön Erdélybe. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Pray, Princ Bethlen I. 27. <sup>2)</sup> Szalárdi 87. Kemény Diplomatar III. 235. <sup>3)</sup> Fundgruben I. 110. III. 322. Chronic Fuchsio. 278. 283. 286. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 56—61.

Ugy lön. Rádul rácz, oláh, és lengyel ruhába öltöztetett vallonokat s Koreczki herceget magához vevén, augusztusban Moldvába rontott, Skender basát visszanyomván, Erdélynek tartott.

Bethlen erre is készen volt. Háromszékre jó előre hadat vont vala össze, és a mint Skender basa segítségkérését vette, Török Istvánt, a fizetett hadak egyik kapitányát ötszáz kopjas lovaggal azonnal beinditá; aug. 9-én maga is utánok akart nyomulni. <sup>1)</sup> De vette a hirt, hogy az ötszáz magyar a bekövetkezett csatánál döntő szerepet játszott: ugyan is kikérvén, hogy maga vághasson be elől, felszólitá Rádul sergét, hogy a ki magyar az álljon félre: s azzal a lengyel sergekre rontott, oly vad gyilkolást vitt véghez, hogy az egész tábornok megfutamtatá. <sup>2)</sup> Az expeditio tehát tönkre lön téve, Rádul visszapironkodott a császárhoz.

A bécsi udvar látva, hogy Rádul vajda által nem boldulghat, ismét Homonnait vette elő. Mit sem gondolva a megyék tiltakozásával, hadait gyűjteni kezdé. Bethlen Gábor e hirt épen a segésvári, oct. 9-ére hirdetett gyűlésen vette, az osztrák érzelmű fenemlitett befogottakat notáztatá; a kisebb bűnösök részére amnestiát hirdetett, azzal hadi készülétekhez látott. <sup>3)</sup>

Az előcsapattal Gombos András, szegény legényből vitézsége által felvergődött hajdu kapitány nyomult nov. 20-án Erdélybe, mintegy negyedszáz ezer emberrel.

A fejedelem Kamuti Balázs dobokai, s Haller Zsigmond <sup>4)</sup> belső-szolnoki főispánokat jó előre kirendelte volt, s a megyei nemesség mellett Török István és Deli Száva figyelő hadteste szintén Dézsánél tanyázott. Gombos a Lippa ostrománál átpártolt Szilágy-Kövesd ura Sarmasági Zsigmond és mostoha fia, Gerend birtokosa Józsika Zsigmond, katolikus urak kíséretében érkezett. A két magyar tábor, hogy ne fogyaszák ok nélkül a nemzetet, alkuba bocsátkozott. Az erdélyi hadak ez alatt visszavonultak; de Gombos reájok csapott: Dézs végén kemény harcz fejlett ki, melyből Gombos menekült ugyan, de Sarmasági és Józsika fogságra estek. <sup>5)</sup>

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 315. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 162. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 435. Chronic. Fuchsio 286. <sup>4)</sup> Kemény János 33 í. Erd. Tört. Adat. III. 164. <sup>5)</sup> Haller a notázott Kendi János veje levén, ipja Bethleni várát kapja e csatáért 1620 jan. 15. J. Kemény, Dipl. VII.

Erre a békétürését veszített Bethlen sergét felülteté, s maga indult Homonnait felkeresni. Nov. 28-án Tasnádnál táborozott. A magyarhoni praktikás urak erre megszeppentek. Forgács, kassai parancsnok a megyéket felakará ültetni, de Zemplén példájára kimondák, hogy Erdély ellen nem harcolnak. Bethlen annál biztosabban nyomulhatott előre: dec. 2-án Szilágycseh-várát megvette, benne Prepostvári Zsigmondot elfogta; december 12-én Debreczenbe szállt be, s Homonnai Györgyre, Eszterházi Miklós, Kendi István <sup>1)</sup> és más urakra büntetést kívánt; dec. 24. negyven napos fegyverszünet jött létre: mire a magyarhoniak azt ígérték Bethlennek, hogy ha tovább is álkodnak ellene, mellette fegyvert fognak ragadni; minek következtében 1617 jan. közepén hadait visszaindítá. <sup>2)</sup>

Hazajövén, katonái egyrészét apr. 10-én a Sarvaságitól elközbött Egerbegyre telepíté.

Bethlen harczy hire ez időtől meglőn alapitva. Respectalni kezdék.

### III.

**Harczy készültek. Moldvába indul. II. Ferdinándot megkoronázzák. Csehország fegyvert fog. Bethlent felszólítják, a porta biztatja. Bethlen Ferdinánd ellen felkészül.**

Az 1617-ik év, melyben a reformatio első százados évünnepe kellett volna ülni, nagy fordulatot hozott történetünk folyamába. A birodalomban a jezsuita befolyás határtalanná nőtt ki magát. Magyarhon ügyei vezetését (1616) a protestansnak született, jezsuita szerzetesből érsekké lett, eszes és tulbuzgó Pázmán Péter vette át. Mátyás királyban I. Ferdinánd fiága kihalandó lévén, helyébe Ferdinánd grätczi herczegben egy más ágot léptettek fel, s azt Csehországban, a protestans párt ellenműködése daczára, jun. 29-n megis koronázták. Erre Csehországban hozzáfogtak a vallásos üldözéshez: s a protestantismus évszázados ünnepe helyett, kezdődőfélben volt a harmincz éves háboru, mely Bethlennek jelentékeny szerepet juttatott.

<sup>1)</sup> Kemény, App. dipl. XVI. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 167—168.

Bethlen sejtette hivatását, mely már is kikerülhetlenné látszott. Hogy magát biztosítsa, a nagy-szombati, 1615-ki szerződés még függőben levő pontjai kiegyenlítését sürgetni kezdé. A máj. 4-i fejezérvári országgyűlés jóváhagyása mellett, <sup>1)</sup> követséget küldött fel: azok jun. 29-n a magyarhoni biztosokkal Nagyszombatban újra összeültek, s jul. 31-n kiönn mondva, hogy Erdély határa a lesz, mi Báthori Zsigmond korában volt. <sup>2)</sup> Mely szerződést az erdélyi rendek sept. 8-án ratificáltak.

Míg ezek fennmulattak, a lengyelek és Skender basa közt a csaták Moldvában megújultak, Skender vesztett; Bethlent segítségre hitta. Készült, de nem sietett.

Végre is szövérdi Gáspár János portai követnek <sup>3)</sup> megírta, hogy ő bizon békéltetni s nem hadakozni megy: azzal aug. 19-n Háromszékről Moldvába indult. Fellépésére a lengyel és török közt béke jöve létre; Bethlen a lengyellel szintén frigyre lépett; <sup>4)</sup> s hazatérő útjában Fogarashól megírta portai követének, hogy a békét előidézte, most a portától ezért csikorjon ki kedvezményeket.

Ez alatt fenn az előjáték függőnye felgördült. Mátyás király dec. 13-ára országgyűlést hirdetett, hogy trónkövetkezőt választasson. E gyűlés, mely viharos és hosszú volt, 1618 mart. 4-kén nyílt meg. A rendek Mátyás következőjét, míg nádort választani nem engednek, nem akarák megválasztani és megkoronázni; e mellett az akkor nagy többségben álló protestánsok és a jezsuita párt közt a vallás szabadság gyakorlata kérdésében, a felett, hogy a katolikus földesurak s különösen a püspökök, protestáns alattvalóknak templomépítést engedni nem akartak: tüzes viták keletkeztek; melyek oly mérgessé váltak, hogy Pázmán P. kimondá, hogy jobb legyen farkasok és rokáknak barlangja az ország, mintsem eretnekek lakjái; s a főpapok sürgetni kezdék, hogy a kiírtást meg kell kezdeni. <sup>5)</sup> Végül is győztek annyiban, hogy Forgács Zsigmond személyében nádort engedtek állítani:

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 447. <sup>2)</sup> Okl. Pray, Princip. Bethl. I. 31. <sup>3)</sup> Neje Bethlen Zsófi 1630-ban gyalakuti s kelemenelki udvarát malmostól Haller Istvánnak adományozák. Kemény Diplomatar. VII. 453 <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 169. <sup>5)</sup> Ugyanott 193. I.



mire II Ferdinándot azon kikötéssel, hogy míg Mátyás él, a hon ügyeibe nem avatkozik, jul. 1-n megkötözték. <sup>1)</sup>

Bethlen Gábor a mint a vállalkozóbb szellemű II. Ferdinánd fel-lepte hírét vette, az apr. 12-n Fejérvártt tartott gyűlésen a pénzve-re-tés körül hatalmas intézkedéseket tett; <sup>2)</sup> Kamuthi Farkast, Borsos Tamással, ki Gáspár János állandó követet ment fel-váltani — a portára indítá, hogy a Jenő feletti függőbe levő kér-dést vesse háttérbe, s Erdély adóját a jövő évre engedtesse el. <sup>3)</sup> A szükmarku, a különben is inkább katonai, mint diplomatiiai ügyességgel felruházot Kamuthi, inkább ártott, mint használt; <sup>4)</sup> s következtetése lőn, hogy a könnyen megvesztegethető basák, mint minden ily lépésnél, a császáriak Bethlen elleni fejdelmi jeleltjei-vel, Báthori András a Gábor testvérével, <sup>5)</sup> és Homonnai Drugeth Györggyel fenyegetődtek. <sup>6)</sup>

Ferdinánd fellépésére a jezsuiták mind merészebben nyultak terveikhez, mi az elkeseredést még inkább fokozá. Különösen a vallásokban megtámadott csehek, szembeszállva vészszel viharral, önvédelmi eszközökhöz nyultak: juniushan Prágában a császári biztosokat a tanácsterem ablakából ledobák; a jezsuitákat kiűzők; gr. Thurn, a vallásszabadság ifju hőse, Csehországot felkölté: erre Dampierre s gr. Bouquoi tábornokok — mely utóbbit a spanyol ki-rály országa felére becsülve küldé ide, — Csehországra rontottak; azonban Mannsfeld őket megverte . . . s kezdődött az ugynevezett harmincz éves háboru.

Ferdinánd bár ekkora ellentállásra nem számított, hogy egész erejét ide fordíthassa, a portára követet indított, ki fegyveres ké-születei felől megnyugtatót adjon, s ajándékaival a basákat meg-nyerje: mi az 1619 jan. 1-én tartott kihallgatásnál teljesen siker-ült. <sup>7)</sup> Hogy Bethlen Gábort is leültesse, a nagy-szombati szer-ződés alkalmával kitűzött határkérdések elintézésére jelelt, de hu-zott halogatott nagy-károlyi tractát mart. 26-ára egybehivatá. <sup>8)</sup>

<sup>1)</sup> Engel Geschichte IV. 387—94. Erd. Tört. Adat. III. 172 191.

<sup>2)</sup> Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 455. <sup>3)</sup> L. Borsost, ki a követséget le-irta. Erd. Tört. Adatok. II. 17. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adat. II. 61. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adat. II. 27. 53—5. 60. 65. III. 141. <sup>6)</sup> Ugyanott II. 115 III. 144 <sup>7)</sup> Ugyanott II. 87. <sup>8)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 196. Okl. Magyar. Tört. Tár. IV. 186.

Bár e trakta Bethlen részére kívánt véget ért, mivelhogy II. Ferdinánd uralkodása viharokat tett kilátásba: Bethlen a csehek felhívására, mit Meskál követjök hajta végre, a protestantismus harczát, ha maga is e tánczra jutni nem akart, összedugott kézzel tovább nézni nem akarta. Ide járult még az is, hogy a francia követ apr. 12-én a portáról hozzá érkezett, innen is biztatást kapott. Ennyi indokhoz még hozzájött, hogy a csehek a háborut már egy éve hogy tartják, Ferdinándot tronvesztettnek nyilváníták, helyébe Fridrik nevű királyt tettek, s juniushan újra Bécs alá szálltak. A dolgok ily állásában Bethlen a helyzet komolyságához képest készült: hogy benn rend és csend legyen, a perrendtartásról hozott törvényczikkeket a maj. 5-ki országgyűlésen condificáltatá; <sup>1)</sup> a székelyeknek lustrát rendelt, s azon ürügy alatt, hogy Ferdinándnak segélyt készül vinni, fegyveres erejét lábra tévé.

Mielőtt azonban nagyszerű tervébe váгна, a porta nyílt beleegyezését is birni akarta. E végre hidvégi Mikó Ferenczet, Csik főkapitányát, jun. 27-én oda inditá; Mikó jul. 5-én már Konstantinápolyban volt, s nemcsak beleegyezést kapott, de a szultánnak azon ígérétét is meghozta, miszerint ha győz, magyar királynak fogja elismerni, s ennek elérésében megsegíti, soha el nem hagyja, <sup>2)</sup> mire a szultán magát esküvel is kötelezé, — s hogy e nézet komoly volt, mutatja, hogy a portai követ Borsos Tamás a fejdelmet addigi nagyságos czime helyett, mindjárt felséges czímmel kezdé illetni. <sup>3)</sup>

Mikóval csaknem egy időben, jul. 8-án Ferdinánd részéről is beérkezett Liptai Imre borsmegyei alispán; de minden ügyessége daczára is uráért mit se tehetett, s csak azután bocsáttatott vissza, miután Bethlen megindulásának híre beérkezett. <sup>4)</sup>

Bethlen tehát merész tervéhez, a protestans vallást s ezzel együtt az alkotmányt fenyegető II. Ferdinánd fegyverrel megátadásához fogott.

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike, Art. D. II. 478. <sup>2)</sup> Magy. Tört. Tár. IV. 204 Erd. Tört. Adat. III. 217 Pray Principatus Bethlen I. 40. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 174. 182. <sup>4)</sup> Magy. Tört. Tár. I. 195. Erd. Tört. Adt. II. 196.—8. 215. III. 204. Pray Princ. Beth. I. 58.

## IV.

**Bethlen Ferdinánd ellen indul. Kassát, Pozsonnt elfoglalja. A koronát kezébe kapja. Bécs alá megy, ostromolja. Magyarhon fejdelmének később királynak választják. A nikolsburgi békekötés.**

Csak egy százada, hogy I. Ferdinánd 1519-ben igényt szerzett Magyarhon trónára, neje után; s most, midőn II. Ferdinánd 1619-ben fellépett — hol állunk már! A magyar nemzetiség meg volt támadva, alkotmánya megsemmisítéssel fenyegettetett.

Bethlen méjjen érezte ezt, s lelke előtt folyvást a hon visszaállítására nagy gondolata lebegett. Most kiűtött a vihar, s ő a legnagyobb magyarok egyike, ki élte nagy részt harczy sátor alatt töltötte, ki míg a golyók sátra fölött füttyöltek, zsoldárokat irt: és bibliát olvasott a szabadság és protestantismus nagy harczában tetleges részvétel nélkül tovább maradni, honfiúi véteknek tartotta. A válásokért forradalomra kelt csehek felhívását, mint Bocskai méltó utóda, elfogadta. <sup>1)</sup> Készült, de oly csellel és taktikával, mely II. Ferdinánd szomszédos vezéreit is annyira kijátszá, hogy a szathmári parancsnok július 14-ről, Ferdinándnak hosszú levélben beszélé el, hogyan fogja Bethlen a csehek felkelését tönkretenni, tudatá egyszersmind hogy készülleteihez 20 mázsa salétromat adatott. <sup>2)</sup> Aug. 18-n már ott állt, hogy a cseh és morva rendeknek megirhatá, hogy miután a szultán elnézését bírja, semmi egyezkedést se kezdjenek, mert nem sokára ott terem. <sup>3)</sup>

E levele után, hogy katonái harczy kedvét nevelje, aug. 25-n a pusztává vált Tordaváros felső részét fiadfalvi Geréb András kék gyalog zászlóaljának adományozá; <sup>4)</sup> testvérét Bethlen Istvánt helytartójának hagyva, nagy pompával megindult. A hajduság és a protestans magyarhoni főurak, kiknek élén Rákóczi György a későbbi fejdelem állt, már vártak reá. Ezek sept. 1-én Fáy Péter alatt a jászói és egri; Nyári alatt a leleszi káptalant felverék; Rákóczi György Homonnait szalasztatá meg Terebesnél, s azzal Kassára, mint az osztrák párti Magyarhon fővárosa alá tartottak. Dóczy András, a király képe, kiszegzé ugyan ágyuit; de a kassai bíró a tűzéreket

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása 38—41. <sup>2)</sup> Pray Princip Beth. I 42.

<sup>3)</sup> Ugyanott 50 l. <sup>4)</sup> Okl. eredetije az új-tordai egyház levéltárában l. Kemény App. Dipl. XVI.

fővétellel fenyegeté, mire Kassa kapui sept. 6-án Rákóczi Gy. előtt megnyitlak, Dóczi mint fogoly Fogarasba jutott. <sup>1)</sup>

A szerencsés kezdet hasonló folyamat kapott. Bethlen előtt az ut megvala nyitva. Rákóczi György sept. 11-én a közelgő fejdelem elé indult, ki sept. 14-én Kállót Lónyai Andrástól kézrekapá; ezalatt Szécsy György és Bakos János Filek, Szécsén, Dévén, Palánk, Érsekujvár erődeit szintén meghódíták; a fejdelem sept. 17-én Patakon a Rákóczi György vendége volt, azzal sept. 20-án Kassára bevonult. <sup>2)</sup>

Sebes diadalmenet. A seregnék, melyet a nép rokonszenve támogat, mindig könnyű volt a haladás. A szepességi városok azonnal meghajoltak. Homonnai, kit Bethlen elébe akartak állítani, mert sereg elhagyá, megfutott, Lengyelhonba menekült.

Bethlen bevonulása után más nap, sept. 21-én, Kassán gyűlést tartott, melyben a protestánsok, mert a kormánytól fegyverrel üldöztetéssel voltak fenyegetve, a felkelést kimondák: Bethlent fejknek, Rákóczi Györgyöt a fejdelem képének választák, s a nemzeti új kormányzatot szervezőleg, 22 pontot irtak össze. <sup>3)</sup>

E percztől minden le volt leplezve, mi fenn nem kis megdöbbenést idézett elő. Hogy visszatérésre bírják, a nádor sept. 23-n felszólítá, hogy ha a köztők fenforgó szerződési pontok nem kielégítők, ellehet azt fegyver nélkül is végezni, ne tegye ki vérontásnak a hazát. <sup>4)</sup> Mit sem segített, mert Bethlen elényomult, dobrovinyai táborából oct. 4-ről azt írva vissza, hogy bár kard függ feje felett, miután Pazmán a hongyülésen azzal fenyegetődzött, hogy az protestans vallást kiirtatja: mit elkezdett, folytatni fogja. <sup>5)</sup>

Hogy Bethlen kiszállása indokait szellőztessük, meg kell említenünk, miszerint III. Zsigmond, lengyel király, mint a császár hive, mind Bethlenhez, mind Rákóczi Györgyhez Bethlen kassai főkapitányához fenyegető leveleket irt: <sup>6)</sup> mi annyit tett, hogy Homonnai mellé serget szándékozik adni. A fejdelem hogy e fellépést megakadályozza, a lengyelkirályhoz oct. 1-éről hosszas levelet irt,

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 215.—22. <sup>2)</sup> Ugyanott 223—4. <sup>3)</sup> Törvénycz. Magy. Tört. Tár. IV. 192. Erd. Tört. Adat. III. 225. <sup>4)</sup> Hurter Geschichte Kaiser Ferd. II. I. 154. <sup>5)</sup> Hurter I. 156. <sup>6)</sup> Archiv des Vereins N. F. I. 294—97. Erd. Tört. Adat. III. 233.

melyben felemlíti, hogy a Bocskai által szerzett bécsi békekötés ellenére, mintegy 190 protestans pap kiűzetett; a protestansok kiűrtása azon megjegyzéssel van kimondva, hogy inkább ohajtják, legyen Magyarország vadak barlangja, mintsem evangelicusok lakhelye; elpanaszlá, hogy az evangelicus főurak az országos hivatalokból kizárattak, s már is csak nyomorognak őseik hazájában: tehát — veté utána — nem Lengyelhon megtámadása, nem királyság keresés, a miért fegyvert fogott; hanem egyedüli oka, kiűrtani szándékolt nemzele s elnyomott vallásszabadságának helyreállítása; <sup>1)</sup> s felkérte a királyt, hogy mint frigyese, a harcza ne elegyedjék. Ily elvek mellett, ily erős meggyőződéssel követé Bethlen szerencse csillagát.

Bethlen már Pozson felé járt, mire veszi Szemeczen az őt várva váró Pozsonból oct. 19-n a hirt, hogy fennől a Dampierre tábornok hadából, a Dunán le 1500 muskatérost indítottak, hogy Pozson vára védelmét erősítsék. Bár az eső szakadt, a fejdelem dobos üttetett, egész éjjel haladott, s oct. 20-a hajnalán Pozson alatt oly véres csatát idézett elő, hogy pár óra múlva 3000 német fekküdt a csatatéren, s ágyúikat a Dunába vetéssel menték meg Bethlen előtt. <sup>2)</sup>

E harc roppant vívmányokat nyújtott: a nádor, Forgács Zsigmond, Pozson várát és vele a magyar koronát Bethlen Gábor kezébe adá, s melléje nyilatkozott; mi által képesítve lőn, hogy célját, a csehekkeli egyesülést Morvában létesítse. Hozzá is látott. R h é d e i Ferenczet 10,000 emberrel Bouquoi és Dampierre ellen indítá, s oct. 31-ről indultak követei, hogy Frigyes választott cseh ellenkirálynak, protestans püspököktől tartandó koronáztatásán jelen legyenek.

II. Ferdinánd tehát, mikor a birodalmi gyűlésről, hol császárként koronázták, hazatért, az ellene felkelt protestans sergeket már egyesülve, Csehországot elszakadva találta. Magyarország sem messze állt e lépéstől, mert a nádor, Bethlen részére, Pozsonba országgyűlést hirdetett: az ország II. Ferdinánd minden tiltakozása daczára — összegyűlt, <sup>3)</sup> a nagyszerű hongyulás nov. 13-án meg-

---

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tár. III. 256. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 236. <sup>3)</sup> Pray Princip. Bethlen I. 68.

nyílt; hogy e nevezetes gyűlésről többet ne emlitsünk, megemlítjük, hogy a vallásszabadságot helyreállítá, <sup>1)</sup> s Magyarhon ujba szervezése felett egy sereg törvényczikket hozott.

Mig a gyűlés folyt, a seregk sem pihentek. R h é d e i Ferencz gr. Thurnnal egyesülve Morvában diadalokat nyert; Bethlen pedig a Dunamentén felnyomulva, átlépte az osztrák határt, II. Ferdinánd 30,000 emberét nov. 23-án Hainburgnál megverte, Bécs alá ment. Azonban a Duna hidjain át nem hatolhatván, nov. 24-én visszafordult, <sup>2)</sup> Pozsonnál hidat állított, s 47,000 főből álló seregével a Duna más partján Bécs alatt termett, azt ostromolni kezdé.

Bécsben, hogy ez is megtörténhessék, arról senki sem álmodott. Bécszet készületlen találta, s ha Bethlen 15 napot maradhat alatta, éhséggel is bevette volna. <sup>3)</sup> De máskép volt megírva a sors könyvében, mert bár a külvárosokat elfoglalta, ostroma harmadik napján vette a váratlan hirt, hogy Homonnai lengyel seregekkel betört, Rákóczi csapatait nov. 22-én megverte, <sup>4)</sup> hogy előnyomult, pusztit, s az orosz nép mellette fellázadt. E leverő hirre, mely 32,000 lengyelről beszélt, serge egy részét Homonnai ellen indítá; maga is oda h a g y á B é c s e t . . . Pozsonyba vonult.

Segély serei a roppant sár daczára Kassa környékén termettek. Homonnai lengyeleit megtámodák, s annyira üldözőbe vették, hogy azok dec. 16-án a magyar földet elhagyták, az elhagyatott Homonnai magát Jeszenő-varába vette be. <sup>5)</sup>

Ezalatt Pozsonyban a gyűlés folyt, szerkeszték a 18 pontot, melyek mellett Bethlent királylyá akarák választani. II. Ferdinánd látva, hogy a lengyelek, kik Bécs alá voltak rendelve, szerte vannak verve: dec. 20-án követeket küldött Pozsonyba, kik Bethlent egyezkedésre hívják fel. II. Ferdinánd egyezkedett, mert a katolikus fejedelmek segélyserei még nem voltak készen. Az országgyűlés a császári követeknek kereken kimondá, hogy II. Ferdinándat, mert törvénytelen ségre törvénytapodást halmoz, tovább uralni nem akarják. Bethlen mint diplomata, ki a magyarhoni rendeket inkább a legitimitás, mint a forradalom terén akarta tartani: az összeirt pontok elfogadásával jónak látta nem sietni. És

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 238—241. <sup>2)</sup> Pray, Princip Bethl. I. 17.

<sup>3)</sup> Máty. Tört. Tára IV. 198. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 241. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adt. III. 245.

sejtelve nem csalta meg: mert a megvesztegetett basák eszközzésére csauz érkezett Bécsbe, kijelenté, hogy Bethlen lépését a szultán rosszalja, s vissza fogja hini. E hír Bethlent annyira lesújtá, hogy a nálánál merészebb rendeket felkérte, halasszák el a királylyá választást. <sup>1)</sup> De hogy keze szabadon maradjon, mint egykor Bocskai, 1620 jan. 8-n magát Magyarhon fejedelmének választatá.

Bethlen e szerint meglehetősen szorult helyzetbe jött. A csehekkel sem volt még egészen tisztában: Frigyes, az egyesült Morva, Slézia s Csehország új királya Bethlenneli, illetőleg Erdély s Magyarhonnali öröknek nevezett szövetségét csak is jan. 15-én formulázta, <sup>2)</sup> de a segítségért járandó évi 500,000 tallerről benne emlékezet sem volt. Ez okból is indítatva, az alkudozásra komolyabban kezdett gondolni, azt jan. 16-án elfogadta. Csakhogy királylyá választatása folyamát megakadályozzák, Ferdinánd Bethlent Erdély s Magyarhon fejedelmének ismerte el, őt az oppoliai és ráti-bori herczegségekkel ajándékozá meg; Szabolcs, Szathmár, Beregh és Ugocsa-vármegyéket úgy adá át, hogy azok Erdélyhez tartozzanak; a Fát-ra-hegyéig terjedő más kilencz vármegyét pedig úgy, hogy azok Bethlen halálával visszazáljanak. <sup>3)</sup> Mindezekért a fejdelem jan. 17-én a status quo fentartása mellett, fegyverszünetet irt alá, mely Szt.-Mihály napig volt terjedő; de kikötötte, hogyha Homonnai a lengyel sergeket vissza nem vonja, kiverése szabad lesz. <sup>4)</sup> Bethlen e szerződés következtében tehát Magyarhon törvényes fejdelme lett; a protestans vallás biztosítva lön; a jezsuiták az országból kirekesztődtek. Ezzel Pozsonyban a gyűlést berekeszté, nevezetes végzéseit, mint Magyarhon fejdelme megerősité, s új hongyulést határozottatott Beszterczebányára. <sup>5)</sup>

Alá volt írva a fegyverszünet, de képzelhető, hogy mindenik csak időt akart nyerni. II. Ferdinánd hogy a katolikus fejedelmek, Bethlen, hogy a portával tisztába jöjjen, a confoederatoria felhitt protestans tartományok segélysergeit megkaphassa.

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tára IV. 200—205. <sup>2)</sup> Okl. Princ. Bethlen I. 90.

<sup>3)</sup> Okl. Pray, Princ. Beth. I. 108—19. <sup>4)</sup> Okl. Pray, Princ. Bethlen I. 120.

<sup>5)</sup> Engel Geschichte IV. 406—408

Bethlen Gábor magyarhoni fejedelemmé létele Erdélyben kormányváltozást idézett elő. A török, mely Bethlent Magyarhon királyává akarta emelni, Erdély fejedelmi trónát már is ürességben látván, azon volt, hogy Erdélybe vajdát tegyen; e czélból Balassi Ferencz főkövetnek, ki éppen az adót vitte vala be, jan. 28-n azon ajánlatot tette, hogy ha tetszik, tegyenek három nemzet szerint három vajdát, s Balassit a székely vajdasággal megkínálta. <sup>1)</sup> Azonban Bethlennek más gondolata volt. Erdélyt saját családjára akarta átruházni: az ifju Bethlen Istvánt mart. 3-án fiává fogadta, s a Török Jánostól (1617) megvásárolt Hunyadi, s a Temesi-bán-ságban fekvő Marzsina s Monostori uradalmokkal gazdagította. <sup>2)</sup> Pécsi Simont mint kir. biztost leküldé, vele apr. 5-én Fejérvárt országgyűlést tartatván, Erdélyt az osztrák békétlen népekkel confederatióra szólítá, s felhitta, hogy a besztercze-bányai országgyűlésre követeket küldjenek. <sup>3)</sup>

A czélba vett besztercze-bányai gyűlésnek nem volt kevesebb feladata, minthogy Bethlen királyságát kimondja, s Magyarország és a csehekkel felkelt osztrák tartományok közt nagyszerű confederatiót hozzon létre; melynek alapján magukat egyetemesen a porta oltalmába bocsássák. Bethlen, hogy e tervét előkészítse, Ilyei János, damasdi kapitányt a portára indítá, hogy a császár fenyegetődző hírének kutfejére menjen, s értesíté a divánt, hogy e tárgyban nem soká egy fényes ajándékokkal ellátott, különböző nemzetekből álló követség érkezik. <sup>4)</sup> Ilyei apr. 16-án érkezett be, igen jól lön fogadva. <sup>5)</sup> E szerint II. Ferdinánd nyugoton, Bethlen keleten mindent mozgásba hozott; féltitokban mind a két fél minden cselszövést megengedett magának, csakhogy vetélytársát megbuktassa. <sup>6)</sup>

Állt a fegyverszünet, de miután a cseheket, kiket a fegyverszünet szintén befoglalt, II. Ferdinánd megtámadá: a viszály egész váratlanul ismét kiütött. Az új cseh király apr. 25-én a fennebbi alapon már aláírta volt a szövetséget, Bethlennek segélypénz fizetésre kötelezte vala magát: most megtámadtatván, maj.

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 227. Balassyt Konstantinápolyban 221 Ugyanott 231. <sup>2)</sup> Kemény Diplomatar. VII. 153 217. 277. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike II. 537. <sup>4)</sup> Okl. Magy. Tört. Tár. III. 210. <sup>5)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 228. <sup>6)</sup> Pray Princ. Bethlen I. 127—36.



4-én Bethlentől segítséget kért: <sup>1)</sup> s bár mennyire szerette volna még kikerülni a leleplezést, szövetségesétől a segílyt meg nem tagadhatá; minek következtében Bornemisza János maj. 9-n a sereggel már utban volt. <sup>2)</sup>

Ily előzmények után nyílt meg a beszterczebányai hongyülés maj. 31-én, mely a Pozsonyban félben szakasztott szervezést volt folytatandó. Mindjárt kezdetén Bethlent azon szerencse érte, hogy az ellene felléptetve volt Homonnai György jun. 21-én meghalt. Ferdinánd, hogy e gyűlést megakadályozza, vagy ha az nem lehet, pártokra szaggassa, kivitte, hogy a gyűlésre alkudozó követeket küldhessen; mire jul. 14-én a rendek előleges nyilatkozatot irtak alá, melyben kötelezék magokat, hogy becsületes békét elfogadnak, ellenesethen élethalálra harcolnak Bethlen mellett. <sup>3)</sup> A követek megis érkeztek; aug. 1-én a gyűlésbe lépve, mindjárt oly fenhangon kezdék, hogy II. Ferdinánd első követe, gr. Collalto a mennyezetes széket, mi Bethlen részére volt felállítva, hirtelen beülte. . . . Ily kezdet sikerre nem vezethetett, de nem is volt egyéb céljok, mint pénzzel és szóval pártot alakítani; s miután azt hitték, hogy vesztegetés és fenyegetés által a rendeket pártokra szakaszták, aug. 17-én egész jó hiszemben eltávoztak. De nem soká maradhattak ámulatban, mert a hongyülés azzal nyilatkozott ellenek, hogy miután Bethlen a már Pozsonban formulázott feltételeket most elfogadta: <sup>4)</sup> augusztus 25-kén őt Magyarországi királlyá választák. Mit Erdélyben oly örömmel vettek, hogy maga Szeben, sept. 9-én, a hir megérkeztére, Te Deumot tartott, a város népe a piacra gyűlt, Bethlent éljenezve processiot járt, egész nap ágyuztatott. <sup>5)</sup>

Bethlen Magyarhon királya már, s bár a korona kezében volt, magát meg nem koronáztatá. Mint király, testvérét Bethlen Istvánt Erdély gubernátorává nevezte; kit a rendek a sept. 29-ki országgyűlésen örömmel fogadtak. <sup>6)</sup>

Mint hinni lehetett, az ellenségeskedések csakhamar megkezdődtek. A katolikus hatalmak készen voltak: a bajor sept. 13-n Ferdinánd sergével egyesült, s Csehországba nyomultak.

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tár. IV. 210. <sup>2)</sup> Pray, Princ. I. 126. <sup>3)</sup> Magy. Tört. Tár. IV. 215. <sup>4)</sup> Feltételek Pray, Princip. Bethl. I. 171.—87. <sup>5)</sup> Pray, Princip. Bethl. II. 216. <sup>6)</sup> Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 605.

Dampierre Magyarhonba volt szánva. Bethlen belátva helyzetét, egy magyar, cseh, osztrák, morva, sléz férfiakból álló követtséget indított a portára, <sup>1)</sup> mely által a töröktől, mely a hadakozás folytatására dolgozott, mint egykor Bocskai, segítséget kért. <sup>2)</sup> Bár maga is megvolt szorítva, azért a cseheknek segítséget küldött; Pécsi Simont néhány ezerrel szintén oda indítá: de már késő volt, mert a cseh vezérek, kiket Bethlen hiába unszolt, hogy az ellent rendre verjék szét: bevárták, míg a sergek egyesültek, ezek Prága mellett nov. 8-án őket megtámadták, egy oly szűk helyen, hol a magyarok részt se vehettek, teljesen tönkre veretének. <sup>3)</sup>

A csehügy végtelent veszített. Frigyes a választott cseh király elfutott. S kezdődött a borzasztó pusztítás, gyilkolás, mely Csehországot idővel régi alakjából végkép kiforgatá.

Bethlent, ki a csehek segítségére maga is utban volt, e hir mélyen megdöbbsenté, míg ellenben II. Ferdinánd pártjába új életet adott. Dec. 10-én már repült szét a hosszú kiáltvány, mely Bethlen királyságát s a pozsoni és beszterczebányai czikkeket érvénytelennek nyilvánítá. <sup>4)</sup>

Igen természetesen, a csatázások Bethlen és II. Ferdinánd közt új fordulatnak mentek előbe. Bethlen nejét, ki mint királyné, Bethlen helyett aláírásokat tett, Kassán hagyva, sikra szált; 1621 mart. 9-én Nagy-Szombatnál állt, hol Balázsfalvát várossá emelé. <sup>5)</sup> Az ígért és folyvást sürgetett török segílyt mind nem kapván, a francziák közbenjárására mart. 24-én Hainburgban szinlett egyezkedésbe bocsátkozott ugyan, de a francia követ kéz alatt a háboru folytatására unszolván, semmi sem lett az egyezkedésből. Erre több főembere átpártolt; Pécsi Simon cancellárát megvesztegetés gyanuja miatt Szamos-Ujvárra záratta; <sup>6)</sup> ki helyett körtvefái Kovácsóczi István, az egykori cancellár Kovácsoczi Farkas fia leve cancellára; derék vezére Rhédei Ferencz is meghalt: mindezekből a lett, hogy nem soká Pozsont elvesztette, a jezsuiták Nagy-Szombatba beültek; s Bethlen kényszerítve volt Kassára visszavonulni; hol azonban azon vigasztalás érte, hogy ercsei Tol-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 230. <sup>2)</sup> Pray, Princip. Bethl. I. 207. Erd. Tört. Adt. I. 324. <sup>3)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 339. <sup>4)</sup> Pray, Princ. Bethl. I. 212—31

<sup>5)</sup> Kemény, Diplom. VII. 301. <sup>6)</sup> Erd. Tört. Adat. III. 350.

dalagi Mihály megérkezett, meghozá, hogy a szövetségesek által szervezett segítség csakugyan érkezik. Igen jókor, hogy Bethlen sergébe új tüzet gyújtson, Bethlen se soká késett, felhasználni, Dampierre hadával Érsekújvár alatt jun. 10-én oly csatát vívott, hogy 3000 foglyot, 25 ágyut ejte birtokába. <sup>1)</sup> Erre előnyomult, aug. 17-én már ismét Poson alatt állott.

Végre valahára némi török segílyt is kapott, de még mind nem annyit, mennyi döntött volna. Bethlen e jobb kilátásaira abékeszerzők ujra felléptek, a kifáradt fejdelem a kifáradtabb nagyok példáját követve, engedett a békés ajánlatnak: a békebiztosok oct. 10-én Nikolsburgban összeültek, s dec. 31-én aláírták a nevezetes békét, mit Ferdinánd 1622 jan. 6-n ratificált.

A nevezetes nikolsburgi békénél fogva Bethlen magát következőkre kötelezte: hogy a koronát visszaadja; a királyi czimről, mit 16 hónapig viselt, lemond; ellenben kapá a római sz.-birodalmi hercegi czimet, Felséges melléklettel; a meghódított részekért kárpotlásul kapá Oppulia és Ratibor hercezségeket családja számára örökösen; Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Beregh, Zemplen, Borsod, Abauj vármegyéket, Kassa, Munkács, Tokaj, Ecsed várakat életéig. Ezeken kívül II. Ferdinánd Tokaj kiváltására 100,000 ftot, a várak fenntartására évenként 50,000 ftot ígért; e mellett minden felkelő kegyelmet nyert; Bethlen nemesítéseit érvényesek maradtak; végre II. Ferdinánd fogadta, hogy Magyarhon vallási és polgári jogait oda állítja vissza, hol trónra léptekor találta. <sup>2)</sup>

Következett a béke pontok teljesítése. A koronát mart. 20-n adta át. <sup>3)</sup> Apr. 7-én Magyarhonból visszavonult. De azzalbucsuzott, mikép kezét Magyarországon szemét Bécs kapuján hagyja. <sup>4)</sup>

#### IV.

**Neje meghal. Ferdinánd elleni második hadjárata. Keletkezik az új bécsi békeszerződés. Ferdinánddal ligát tervez a török ellen. Br. Katalint nejéül vesz.**

A fejdelem hazajött. Maj. 1-én Kolozsvártt hongyulést nyitott meg.

<sup>1)</sup> Magy. Tört. Tár. IV. 217. Erd. Tört. Adt. III. 544. <sup>2)</sup> Erd. Tört. 231-232. II. 380-93. <sup>3)</sup> L. az utolsó pontot biztosító Diplomát. Pray, Princ Beth. I. 241-71, Szalárdi 56-62. <sup>4)</sup> Pray, Princ. I. 281-300. <sup>5)</sup> Ugyanott 278.

A gyűlés alatt neje, a derék Károlyi Zsuzsánna Kolozsvárrt máj. 11-én meghalt, <sup>1)</sup> anélkül, hogy Bethlennek gyermeket hagyott volna. A fennebbi hadjárat és ez esemény Bethlen gondolat világába egészen új látkört nyitott: dynastia alapítási vágy kelt fel lelkében. Evégre külfölddeli összeköttetésekre gondolt. A nemzet culturája eszközei létesítését keményen célba vette. Királyi udvart kezdett tartani. Látván, hogy a hosszas zavarok miatt a tudományos emberek megfogyatkoztak, megszavaztatá, hogy Kolozsvárrt a farkasutczai pusztá klastromot változtassák tanodává, mint a hová akademiát tervezett. <sup>2)</sup> A nikolsburgi békekötés alapján, a Morvából vallásokért száműzött anabaptisták, új keresztények, az általunk ugynevezett fekete németek, mint jó mesteremberek Alvinczre telepítését a hongyulással jóváhagyatá, s jul. 4-én számokra kiváltságlevelet bocsátá ki. <sup>3)</sup> Egy illő fejedelmi székhely előteremtése szintén tervébe esett. E gyűlésen Fejérvár tovább építésére segélyt szavaztatott; Zetelakát azon feltét alatt, hogy minden évben 100,000 zindelyt visz Fejérvárra, sept. 25-én a kiváltságos helyek sorába emelte. <sup>4)</sup> És a mi legmélyebben bevágott, a főemberek fiait udvarába központosítá, hogy hadi s diplomai küldetésekhez szoktatva, belőlük államférfiakat képezzen. <sup>5)</sup>

Oct. 22-én Beszterczén hongyulést tartott, a szervezést tovább folytatá. <sup>6)</sup>

Mig Erdély Bethlen alatt arany idöket ért, a szegény csehek hona borzasztó üldözésnek, mészároltatásnak volt kitéve; kik menekültek, azok a protestans fejedelmek zászlója alatt csatatéren álltak: azonban Tilly, egy kiöltözött jezsuita, keményen küzdött ellenek, s rajtok győzelmekeket aratott. E győzelmekre építve, arra számítottak, hogyha künn készen lesznek, majd Bethlennel is elbánnak: ezen tartalék gondolat mellett, jónak látták Bethlennek a nikolsburgi szerződésnél fogva ígért pénzösszegek fizetését megtagadni, s a magyarhoni protestánsok üldözését ismét megkezdeni.

Ily hangulatban találta a fejedelmet Keresztély braunschweigi

---

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Ad. I. 139. Temetéséhez l. Felső M. O. Minerva 1828 oct. füz. 1922 l. <sup>2)</sup> Salamon: De Statu ev. ref. 146. <sup>3)</sup> Szalárdi, Sir. Kronika 62 l. Kemény János 47. Kemény J. App. Dipl. ez év. <sup>4)</sup> Kemény Dipl. VII. 313 l. <sup>5)</sup> Szalárdi, Sir. Kronik 63. l. <sup>6)</sup> Törvénycz. Mike II. 63 Erd. Tört. Adt. III. 262.

herczeg és Mannsfeld cseh fővezér segélykérése. Bethlen miután az angol kormány pártolásában is meggyőződött, testvérét Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt a portára küldé, hogy Murát szultánnál szükség esetére bizonyos segítséget biztosítsanak. Maga is keményen készült. 1623 januárában Magyarhonba ment; márt. 7-én magyarhoni hét megyéjével Kassán gyűlést tartott. <sup>1)</sup> Az élelmezés és felszerelés körüli könnyítések tekintetéből, egy konstantinápolyi zsidó orvos közbenjárására, a zsidóknak jun. 13-án a beköltöztetésre engedelmet adott, s azon kiváltságokkal ruházta fel őket, mint az anabaptistákat; de kiköté, hogy keresztény ruhát viseljenek. <sup>2)</sup> Magyarhonból visszajöven, szervezéshez kezdett: a maj. 14-ki hongyülésen a megyéknek mustrát, a széke-lyeknek lustrát rendelt; kapunként 20 frt adót szavaztatott; az ország bátorságosítására meghatározta, hogy ha az oláhoknak uroktól engedélyök nincs, lovan s fegyveresen ne járhassanak. <sup>3)</sup> Ezzel aug. 14-én Kolozsvárról kiindult. Előcsapatát Horváth István, a sereg zömét Kornis Zsigmond vezette. Váradon, betegsége miatt pár hetet mulatott; a basák segélysergeit összehuzta; <sup>4)</sup> oct. 1-én már Nagy-Szombat, a jezsuiták fészke előtt állt.

II. Ferdinándat a hír váratlanul meglepé. Ellenében gr. Caraffa Jeromos hadvezérét indítá, 6000 emberrel. De mind kevés a győzelmesen nyomuló Bethlen ellenében, ki a Nagy-Szombat oltalmára siető Tiefenbach ezredét elfogta, s átállott legénységéből magának német ezredet állított. Magát Caraffát is Gödingnél úgy megszorította, hogy II. Ferdinánd fegyverszünetet volt kénytelen kéretni: s mivel a protestánsok Némethonban csatára csatát vesztek, Bethlen, mert a beállt hideg miatt a vele volt törökök bugyogója is vékony kezdett lenni, a fegyverszünetbe beleegyezett, nov. 25-én Nagy Szombatba huzodott vissza. . . . Onnan Kassára jött, az 1624-ik évvel bekövetkezett telet ott tölté.

Kamuthi Farkast és Kassai István tanácsosait Bécsbe indítá, hogy az ajánlt béke felett alkudozzanak. Azonban egy más követség is repült Hollandba, hogy ott Tilly fegyverét ne szűnjenek meg foglalkoztatni. Kamutiék egyelőre a fegyverszünetet apr.

<sup>1)</sup> Pray Princ. I. 303. <sup>2)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. IX. 270. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike Art. Diet. II. 650. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adt. I. 237.

1-ig megnyujták, apr. 4-én pedig új bécsi békeszerződést kötöttek: mely békével ha egyebet nem is, de elérte Bethlen azt, hogy a nikolsburgi béke pontjait II. Ferdinánd újra elismerte, ezáltal kétszeres érvényességet adott neki: újra lemondott ugyan a királyi czimről, de kapá „a magyarhoni részek ura“ czimét; s a sléz kopár herczegségéért Ecsedvárat nyeré családja részére. .<sup>1)</sup> És ezzel jun. elején ismét haza szált<sup>2)</sup>

E békekötést a fejedelem a jun. 23-ki hongyülésen jelenté be a rendeknek; de hogy nem sokat bizott benne, mutatja az, hogy magának kapunként 22 frtot szavaztatott.<sup>3)</sup> Bár ez uttal a török oldalánál harczolt, hogy Bethlen oly könnyen alkudott, aligha onnan nem magyarázható, hogy megakará kísérteni azon gondolatát, hogy Erdélyben öröklés szerinti uralkodóházat alapítsan. És ezen eszméjét Kamuthi által Ferdinándnak azon felhívással jelentette be, hogy fogjanak közösen fegyvert az ugy is láthatólag hanyatlásnak indult török kiűzésére, állítsanak egy hatalmas serget, s tegyék őt annak vezérévé. Ferdinándtól beleegyezése kezességül egy császári herczegnőt kért magának.

E remény vihette belé Bethlent e fordulatba. Azonban megcsalódott. Egyelőre kitérő válaszokat kapott, végre azon ébredett fel, hogy II. Ferdinánd a portára küldött, szerződést sürgetett titkon, melyből Bethlen ki legyen zárva. Azonban a protestans ügyet támogató Anglia, Holland és Velence, Bethlent a portán elesni nem engedék. Kivitték, hogy mire májusban a Ferdinánd s a szultán biztosai egyezkedést kezdettek, Bethlen biztosai sem maradtak ki, s kiindulási alapul a zsitvatoroki szerződés vétetett fel. S sept. 17-n körtvefái Kovácsoczi István cancellárát s Mikó Ferenczet már felindíthatá, hogy a szerződést ratificalják.<sup>4)</sup>

A bekövetkezett 1625 évet Bethlen Ferdinánddali szerződés s mondhatni liga életbeléptetésére fordítá. Mart. 20-n Bornemisza Lászlót azon ürügy alatt, hogy a megromlott pénzviszony helyrehozására ketten egy ligájú pénzt kezdjenek veretni:<sup>5)</sup> Bécsbe küldé, hogy a török elleni liga és herczegnőkapás ügyét

<sup>1)</sup> A szerződés Pray Princ. Bethlen II 3 <sup>2)</sup> Apr. 21-én még Kassán volt. Pray, Princ. Bethl. II 19, <sup>3)</sup> Törvénczik Mike II 669, <sup>4)</sup> Pray Princ. Bethlen II 27. <sup>5)</sup> Kivitte, s dec. 8-ról a rossz garast s lengyel polt-rát megszünteté, a garasokat bevaltatá; rendelé, hogy járjan egy arany (2 frt) és tallér (1 frt 25 kr.)

sürgesse. <sup>3)</sup> Véget akarván vetni a sok habozásnak, jul. elején Kamuthit, Kovácsoczit, Mikót, Daniel Jánost, Quadt Mátyás tábornokát s orvosát, Schultetust, azon utasítással, hogy jó erkölcs és türhető szépség mellett, a hercegnő 18 évesnél idősb ne legyen <sup>1)</sup> felindítá, hogy a nőkérést elprobálják. <sup>2)</sup> Öt hétig heverték Bécsben mire előadhaták leánykérési szándékukat s az ifjabb hercegnőt, Ceciliát, mert a nagyobb már koros volt, megkérék: azon kitérő választ kapták, hogy a kisebbik a nagyobb előtt férjhez menni nem akar.

Belátva, hogy Bethlen reformatus vallása s politikai gondolkozása folyvást hajótörést fognak a császári udvarnál szenvedni: e követség, utasításaihoz képest, azonnal Brandenburgba, illetőleg Berlinbe ment, Wilhelm György választó fejedelemhez, hol igen jól lőnek fogadtatva, hol Brandenburgi Katalin hercegnőt oda ígérték. Miről Bethlen Gábort a küldöttség egyik tagja, Schultetus, aug. 13-ról értesíté. Azonnal szerződést irtak alá, melynélfogva Brandenburgi Kata lemondott minden honlevő jogairól, mit Bethlen is dec. 15-én aláírt. <sup>3)</sup>

E naptól Bethlen politikájának határozott irányt adott; ez órától ismét csak is a török és protestans fejedelmek szövetségére kezdett támaszkodni. Annyival is inkább, mert neje után Gusztáv Adolf svéd királylyal, a protestantismus legnagyobb hőisével, sogságba jött.

Míg ő dynastiát készül alapítani, Magyarhonban hongyülés folyt le: Eszterházi Miklóst, Pázmán P. elvrokonát nádorrá választák, s Ferdinánd nagyobbik fiát III. Ferdinándot dec. 18-n, még atyja életében, királylyá koronázzák. Bethlen az ifju királynak 1626 jan. 8-ról trónkövetkezéséhez szerencsét kívánt, egyszersmind, mint leendő sogsorát, meghitta lakadalmára. <sup>4)</sup>

Ez alatt Rákóczi György, Károlyi Mihály, Mikó, Kassai s mások által kísértetve, Berlinben megjelent, Fogaras, Munkács és Tokaj várak uradalmait jegyajándékba vive: „a fenséges arával menyasszonyi nyoszolyára ülssel a nősülés árnyékát véghezvitte“; azzal az ottani kíséret is csatlakozván, megindultak. Azon-

<sup>1)</sup> Az utasítást l. Thaly, Történelmi Kalászkok. 95. <sup>2)</sup> Kemény János Önéletrása 65. <sup>3)</sup> Kemény, Suppl. Dipl. IX. 291. <sup>4)</sup> Pray Principat. II. 47—50. Hogy Ferdinánd sogsorságot tartott l. Okl. Uj. Magy. Muz. 1855. 470.

ban a fenséges ara, Teschenben himlőbe esett, mi a febr. 23-kára Kassára tervezett fejedelmi nászt tavaszra veté el, mikor aztán fejedelmi szertartások közt véghez ment. <sup>1)</sup> Mire a máj. 24-ki országgyűlésen Br. Kathalint — addig mig nevét viseli, testvére B. István kormányzósága mellett — következőjéül, fejdelemmé választatá. <sup>2)</sup>

## VI.

**Bethlen harmadszor is a császár ellen indul. A Weimári herczeggel egyesül. Apró csaták. Köti a harmadik, a posoninak nevezett békét.**

Bethlen nősült, de azért lelkének hő vágya, a protestantismus megalapítása, tervei közt előtérben maradt. Nehéz kérdés, mert Némethonban a vallásos irtóháboru újra kitört; a nagyrészt protestans Magyarhonban a jezsuiták a legnagyobb családokba is sikerrel térítettek; benn és künn minden megmozgattatott arra, hogy az austriai-ház régi terve, Európában egy egyetemes katolikus monarchia alapítása, keresztül menjen.

Bethlen, Pázmán Péter primás és Eszterházi Miklós nádor, koruk e három legnagyobb magyarja, igen jól érezték, hogy e terv Magyarország beolvadását maga után vonja; Pázmán bár nagy katolikus s a protestans Bethlen iránt kevés rokonszenvet érzett, mégis mint magyar, nem titkolta azon meggyőződését, hogy csak addig respectálják fenn Magyarhont, mig Erdélyben áll a fejedelemség. <sup>3)</sup> Bethlen tehát hozzá látott a tervhez, hogy az osztrák birodalmat felszaggassák. <sup>4)</sup>

Már a nászküldöttséghez Quadt tábornokot, egy hozzá átált derék idegent, azon utasítással csatolta, hogy az utjokba eső udvarok hadi készüleit tanulmányozza. Apr. 18-n felhatalmazással látta el, melynélfogva a dán, svéd és angol udvarokat látogassa meg: következtében Quadt IV. Keresztély dán királylyal szerződésre lépett, melyben Bethlen személyes fegyverfogást, s a törökök felültetését, a dán király pedig Bethlennek a had tartama idejére hónaponként 40,000 tallért ígért, melynek felét az angol, ne-

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása 77—88. <sup>2)</sup> Törvénycz. Mike, II. 691. Feltételek. Approbata II. R. 1-tit. <sup>3)</sup> Kemény János, Önéletírása. 147. <sup>4)</sup> Eszterházi Miklós munkái 252 l.



gyedét a dán, másik negyedét a hollandi király fizetendi; e mellett Bethlennek 8000 gyalog és 2000 lovast ígérték, kiket Ernő, Weimari herceg s Mannsfeld fognának Slézián át Bethlen mellé bevezetni. <sup>1)</sup> E szerződés ratificatióját Kovácsoczi István cancellára által sept. 18-n cserélte ki Prágában; ki Nürnbergben az előlegezett összeget fe lvette. Ezzel nagyszerű tervének megfelelő mérvben készült, mert ismerte, mikép ellene két nagy hatalomtól, a pápától és spanyol udvartól volt támogatva, minthogy a protestantismus harczolt a papismussal.

A fejdelemnek és Mannsfeldnek jul. 20-n kell vala Slézia szélén találkozni; de Mannsfeld a mint jött, Wallensteinra bukkant s megveretett; aug. 28-n a dán király szintén csatát vesztett. Azonban Bethlen mit sem tudva a künn történetekről, aug. 21-n Ferdinándnál a várak fenntartására ígért, de meg nem kapott összegért, egyszersmind azért, hogy a nádor hét megyéje kormányzásába vegyül, és Szathmárba épen főispánt nevezett, — komolyan szót emelt. Jun. 12-n országgyűlést tartott, mint szokták hadjáratos időben, az árucikkeket limitáltatá; <sup>2)</sup> felkészülvén, sept. elején seregeit Erdélyből meginditá. <sup>3)</sup>

Sept. 13-án Debreczenben, sept. 23-án Rima-Szombatnál, sept. 25-n Fileknél járt. Itt vette a némethoni csatavesztési híreket. Ez előlépések után Ilyésházi Gáspárt Mannsfeld elé küldé, azonban Wallenstein 32,000 emberrel közikbe nyomult, egyesülhetősöket feltartoztatá.

Válságos perczek. E hadjárat ép oly szomorú előjátékkal kezdődik, mint a második: a némethoni sereg ismét verve voltak, Ferdinánd egész ereje ismét Bethlen ellen fordulhatott. A nagy hadvezér, kinek a legnagyobb vész volt legkedvesebb eleme: a támogatására rendelt 18,000 főből álló török serget sept. 29-n Nográd ostromától maga mellé vonta, Palánkánál velek egyesült, Wallensteinra várt. Azonban Wallenstein helyett, az ellen táborból a nádor követe, Kéri János jött, fegyverszünetet ajánlt; Bethlen az erősebb fél e léptét kémkedésnek véelve, Kérit fővétellel fenyegette, szóba sem állott; csatát ajánlt; pedig sajátlag visszahuzodással

<sup>1)</sup> Engel, Geschichte IV. 446. <sup>2)</sup> Mike, Art. Diet. II. 709 <sup>3)</sup> Kemény János, Önéletirása 89.

foglalkozott, hogy Mannsfelddel egyesüljön. Sept. 30-án tehát Wallenstein támadását megkezdte; a nap apró csatákban huzodott ki, estvefelé Wallenstein egész seregét felállítá: Bethlen, mert gyalogsága gyenge, s lovasságának tért adni nem birt, meg lehetős aggodalmak közt nézett a dolgok elébe: s ime, Kéri ujra megjelent, ujra meghozta a fegyverszünet iránti ajánlatot. A talányos jelenetre Bethlen a helyzetet felhasználta, a békét azon feltét alatt, hogy Wallenstein egy lépést se tegyen előre, elfogadta. Szeccsénbe huzodott vissza, hol másnap oct. 1-én, Mannsfelddel, ki a trencsényi erdőkön át váratlanul jött meg, szerencsésen egyesült. <sup>1)</sup>

Csak később derült fel, hogy Wallenstein kész győzelemre jött, csak három napi élelmet hozott; de látva, hogy három sereggel, s a mellett Bethlennel van ügye, a csatavesztés és éhség kettős veszélye előtt sátrait felszedte, Érsekujvárra visszavonult.

Mannsfeld egy napot késett, s mily roppant veszteség. A kalandor Mannsfeld, ki bár jó katona, az ügynek ez alkalommal igen rossz szolgálatot tett: mint hontalan, természetes gyermek, csak rablás, s majomképe daczára csak nők után futkosott, s a Weimari herczeggel is utjában meghasonlott — Bethlen dobhot akart veretni, hogy velek Wallenstein után nyomuljon; azonban fájdalommal kelle tapasztalnia, hogy a hozott 8000 német katona a legkiéhezettebb s legfegyelmetlenebb, kiket csatára vinni teljes lehetetlen. De e még nem volt elég a fejdelem tervei keresztül huzására. Hozzájárult még az is, hogy eljövén Szt.-Demeter napja, a törökség sem akart tovább táborban maradni. Ily aggodalmak közt lépé meg a fejedelmet II. Ferdinánd oct. 2-ről kelt irata, <sup>2)</sup> melyben békét ajánlt: sereg nélkül látván magát, mit tehetett egyebet, minthogy oct. 10-n maga is hasonló szellemben válaszolt. Azért oct. 12-n Dregely-Palánkánál, 15-n Kéméndnél járt: az apró csaták folytak. Egri István, az előőrs vezére gróf Schlich Henrich tábornokot Pösténynél elfogá: Horváth István az egri basával Deákinál Merold tábornokot veré meg; Bethlen Wallenstein táborát hálózta körül, s éhhalállal fenyegeté. A szerencse csaknem kezében; „II. Ferdinánd oct. 19-ről már békebiztosok küldésére szólítá: mikor érkezik a porta rendelete, hogy vezérei bé-

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletirása 94—102. <sup>2)</sup> Pray, Princ. Bethl. II. 57.

küljenek meg. <sup>1)</sup> Késő ősz lévén, bár Bethlen eltitkolta, azért a törökök a hideg miatt harcolni nem akartak, s török szokás szerint a vezérek sátra köteleit kezdék levagdalni: a fejdelem lévén fővezér, mert még néhány napra volt szüksége, dobót üttet, tollas botját körülhordoztatja, a magyarsággal a törököket körülvéteti, a lázzadozó agákat elé hozatja, s a gombjokat elszedeté. És mintha a porta mit sem irt volna, helyt maradott, a békealkudozást egész nyugodtan elkezdeté. A törökségnél a Mannsfeld féle sereg sem lévén külömb, Barstól a Weimari herceget vélek nov. 21-én Turócmezőgyébe küldé téli szállásra.

Ez alatt Mikó Ferencz és Lonyai Zsigmond krasznai főispán folytatók az egyezkedést. <sup>2)</sup> Bethlen egyelőre csak fegyverszünetről beszélt, de II. Ferdinánd belátva, hogy Bethlennel, illetőleg Magyarhonnal szemben nem lehet előidézni, mit Csehországban előidézték: teljes békére volt hajlandó. Bethlen sem vonakodott, s e szerint megköték a harmadik, az ugynevezett *p o z s o n i b é k é t* is, melyben Bethlen nem nyert ugyan, de a Ferdinándtól megígért, de meg nem fizetett évi 30,000 frton kívül, nem is veszlett semmit; nyert mégis annyit, hogy a féktelen szövetéses sergektől megszabadult, kiknek szabad hazamenetelt biztosított. Bethlen e békét Löcsén irta alá, dec. 28-án. <sup>3)</sup> Azzal 1627 elején hazajött. Hadjárata szerencsés befejezését az apr. 4-ki hongyülésen jelenté be; azon gyűlésen, melyben egyszersmind azt is elrendelteté, hogy Fejérvártt minden megye és szék magának házat építtessen, s hogy az erdélyi követség *k o n s t a n c z i n á p o l y i h á z á t* ujba építsék. <sup>4)</sup> Tehát ha nem csatázhatott, építkezni kezdett; folytatá a hon csinosítását.

## VII.

**Uj hadi készülétek. Rosszul lesz. Magyarhonba megy. Végrendeleteket készít, Meghal. Visszapillantás.**

Bethlen, ki folyvást kész volt a harcra, s számot vetve magával, mindannyiszor kész a békére; kí békekötéseinél mindig hagyott kibuvó ajtót: most is azon gondolattal szakasztotta félbe csa-

<sup>1)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 361. <sup>2)</sup> Pray, Princip. II. 735—8. <sup>3)</sup> Ugyanott 87—95. <sup>4)</sup> Törvénycz. Mike, Art, Diet. II 713

tázását, hogy mihelyt Némethonban a protestansok tekintélyes seregét állíthatnak elő, azonnal kezét fog velők. Tanult elleneitől, kiknek elve volt, miszerint a cél megszentesi az eszközöket. Mannsfeld Velencze felé vette útját, de Zárában meghalt, s Bethlen szövetségeseihez írt levelei felfedeztetvén, terve le lőn leplezve, mi kissé visszaveté.

A protestantismus ügye mellett, egy nagy nemzeti cél is lehegett folyvást lelke előtt, a magyarbirodalom, a budai trón helyreállítása. E volt működésének alapgondolata, ez volt akkor is, mikor Ferdinánddal a török megtámadására akart szövetkezni. Hogy nagy nemzeti célját elérhesse, kora két nagy férfiával, Magyarhon egyházi fejével, Pázmán Péter primással, s világi fejével, nádor Eszterházi Miklóssal sokat értekeződött: <sup>1)</sup> de végre is belátva, hogy a valláskérdés miatt össze nem férhetnek, más tervet vetett fel, új magyar birodalomról kezdett gondolkozni, mely a Tiszától, Erdélyt és a két Oláhhont befoglalva, a Dunatorkolatig terjedett volna. <sup>2)</sup>

Ily egyszerű tervek közepette, fájdalommal kellett észrevennie, hogy a mig oda jár, itthon könnyelmű neje háza becsültének, uralkodóház alapítási reményének alá ás; hogy Zierátin morva száműzöttel, kit Bethlen főlovászmesterségre emelt, vadászatai közben tilos viszonyba lépett. A fejdelem ezt szép szín alatt kimozdította ugyan udvarából, de a nő gyengesége le lévén leplezve, ellenei azt felhasználták. Mig Bethlen az 1628-ik évet új tervek, s azok közt a két császár közti béke felbontásával tölté, a jezsuiták, kik hogy befolyását a portánál gyengítsék, Bethlent török ellenes tervekkel vádolák: <sup>3)</sup> Csáky Istvánt, mint katolikus embert, a fejdelemnő kegyébe játszodák. <sup>4)</sup> Merész gondolat, mely ha sikerül, Erdély függetlensége megszűnt volna. Tervök a fejdelemnél nem volt kevesebb, minthogy Bethlen halálával vallását elhagyatva, a katolikus befolyást, mint egyszer Báthori Zsigmond alatt, behozzák, Erdélyt kezökre vegyék. <sup>5)</sup> E terv hősei Pázmán, Eszterházi és Jósika Gábor, Józsika István unokája, ki mint menekült a nádor udvarába élt, eszközeik voltak a katholi-

<sup>1)</sup> Kemény J. Önéletírása 147. <sup>2)</sup> Erd. Tört. Adat. I. 364. Pray, Princip. II. 164. 176. <sup>3)</sup> Pray, Princip. II. 174. <sup>4)</sup> Kemény J. Rumynál I. 168. <sup>5)</sup> Pray, Princip. II. 195.

kus főurak; ezek élén Csáki István és cancellár Kovácsoczi, kikhez járult a jezsuita Káldi, kit Bethlen vallásos türelme jelöl, Fejérvártt tartott.

A terv természetesen titokban szövetett. Bethlen mit sem gyanítva, harczy készületeit keményen folytatta: az apr. 9-ki hongyülésen ismét kapujától 20 frtot szavaztatott, a vas kivitelét megtiltotta. <sup>1)</sup> E közben egy muszka követ érkezett hozzá; maga is Rovszel Jánost a muszka udvarhoz küldé. <sup>2)</sup> Némelyek szerint a lengyel trónt tették neki kilátásba, melyen III. Zsigmond 40 évi uralkodását igen is megelégették; mások szerint sogora Gusztáv Adolf svéd király s a lengyelek közti háboru befejezésére dolgozott. Annyi mindenesetre felismerhető volt, hogy a fejdelemnek új czéljai vannak.

Azonban, mielőtt létesítéséhez fogott volna, 1629 febr. 16-án Fogarasban rosszul lett. Mint minden nagy embernek, megvolt az a hibája, hogy a test fenntartásával nem sokat törődött. Husvétban Szebenben három napot töltött. Apr. 8-án Fejérvártt hongyulést tartott, s mint a hozott törvényczikkek mutatják, a rendek már aggodni kezdtek egészsége felett. Az austriacus emberek már jöttek mentek, forraltak; kiknek ellene akarván dolgozni e gyűlés, Hal-ler Györgyöt s Szombathelyi Mártont, mert Bécsben és Konstantinápolyban Bethlen ellen működtek, notázzák. <sup>3)</sup> Dr. Scultetus Weickhard rendes orvosa minden erőfeszítése daczára, mind inkább gyengült. Titkos ellenei fennől egy Znaimo nevű morva orvost játszanak be hozzá . . . az betegségét vizkorságba vitto át. <sup>4)</sup> Majus elejét az algyógyi melegfürdön tölté; honnan a száldobosi borvizre ment; hol jun. 5-én Toldi Györgyöt a bolyai kastéllyal ajándékozta meg. Jun. 20-án ismét Fejérvártt látjuk. Ugy látszik, vesztetni kezdé reményét, hogy egészségét helyreállithassa, a hon ügyei elrendezésére gondolt. Jul. 13-án Fejérvártt még okmányt adott ki, miszerint minden reformatus pap fia és leánya nemesi mentességet élvezzen. <sup>5)</sup> Sept. 2-án, miután e napról a fejérvári, most enyedi kolegyomot Enyed, Fel-Enyed, Miriszló, Muzsina, Décse s egyebekkel dotálta: Váradra indult, hol a ma-

---

<sup>1)</sup> Törvénycz. Mike II. 721. <sup>2)</sup> V. ö. Erd. Tört. Adt. I 254. <sup>3)</sup> Kemény János 95. 125.—33. <sup>4)</sup> Kemény János, Önéletirása 138. Salamon De Statu Ev. ref. 26. 1.

gyarhoni főurakat, mint Rákóczi Györgyöt, Perényi Ferenczet, Lonyai Zsigmondot, Nyári Istvánt magához hivatván, velel értekezletet tartott. <sup>1)</sup> Onnan Debreczenbe ment, hol a budai basával Erdély részére békét biztosított Mind rosszabul érezvén magát, nov. 1-én megtevé politikai testamentumát, egy hosszas értékezést arról, hogy utodai, a fejdelemmé választott neje és a gubernátorra nevezett öcsce, az általa virágzásnak indított hazát, hogyan kormányozzák. <sup>2)</sup>

Javai felett már néhány hónappal azelőtt rendelkezett vala. Végrendelétében a bécsi udvarnak, sogorának a svéd királynak, és a török szultánnak aranyokban, lószerekben királyilag hagyományozott; nejének többek közt 50,000 aranyot, 50,000 tallért hagyott, azon kívül kezén kíváná hagyatni a három váruradalmat, Munkácsot, Tokajt és Fogarast, mint a melyeket neki jegybe adott vala: az általa alapított fejevári, később enyedivé lett főtanodának 74,000 tallért, s egy 9000 tallért érő emlékpénzt s egyebeket rendelt adatni. <sup>3)</sup> Különös vala végrendelétének azon kívánsága, miszerint őt nem fekete, hanem veres szinnel gyászolják; mely kívánságát azonban a végrehajtók, testvére Bethlen István, cancellára Kovácsoczi és Mikó Ferencz nem teljesítettek. Magyarhoni körutjából Fejervárra nov. 14-én érkezett, de már igen elgyengülve. A nagy hazafi perczei megvoltak számlálva. Hívei összefutottak. De minden sohaj hasztalan, mert hazaérkezte után másnap, nov. 15-én meghalt. <sup>4)</sup> Temetése 1630 jan. 25-n tartatott Fejervártt.

Igy futá meg pályáját Erdély legnagyobb fejdelme, kinek 16 évi uralkodását méltán nevezhetjük Erdély fénykorának, mint a ki alatt benn béke, künn tekintély övedzé körül.

Negyvenkét csatában vett részt, s mint fejdelem ha nem győzött is mindig, de hadjáratai jól sikerültek.

Mint korának typusa, több nyelvek közt törökül is beszólt, török módra beretvált főt s hosszu szakált viselt. Mint ember egyike a legszebb jellemeknek. A magasztalást, mit Kemény János, egyik

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása 139. <sup>2)</sup> Kijött Delejtű 1861. 6. sz.

<sup>3)</sup> Ez érdekes magyar okmány meg van az Erd. Muzeumban Gr. Kemény J. Gyűjt. <sup>4)</sup> Okl. Tud. Gyűjt. 1830 III. 55. Fundgruben I. 272 Kemény János 144.

történésze reá halmozott, méltán kiérdemelte. <sup>1)</sup> Kora szokásaihoz képest a bibliát 26-or olvasta át, s maga is zsoltárokat szerzett. <sup>2)</sup>

Mint a tudomány és művelődés barátja, embereket küldé akademiákra, s künnől tudósokat hozott be tanároknak, milyen volt Alstedius, Piscator, Bisterfeldius; <sup>3)</sup> Fejérvártt kolegyomot állított, azt szép alapítványnyal látta el: és bár e tanoda Ilosvai Benedek, Gelei Katona István, s a künnől behívott hirneves Opicz Márton vezérlete alatt élte utolsó évében nyílt meg, s később Apafi által Enyedre tétetett át, — az az ő emléke marad, a fiatalság az ő emléket üli meg évenként. <sup>4)</sup>

Mint fejdelem folyvást építtetett, Fejérvártt, Fogarason, Váradon bástyákat állíttatott, a fejérvári templomot helyreállíttatá, mellé egy tornyot emeltetett; a fejedelmi palotát olasz stýlben pompásan helyreállíttatá, festvényekkel, szobrászati művekkel, a római történetek legszebb jeleneteit ábrázoló szőnyegekkel ékesíté fel; Fejérvárra a hegyekből vizet vezetett be. <sup>5)</sup>

A fiscalításokat, melyeket Báthori Zs. és Gábor elosztogatott volt, viaszszedeté; a közkincstárt helyreállítá; minden hadakozásai daczára, a kincstárban többet hagyott egy milliónál.

Konstantinápolyban az erdélyi követek lakát, mit Szolymán szultán ajándékozott volt, ujba építteté; a portát oda vitte, hogy az eddigi 15,000 arany évi adót, tizre leszállítá.

Mint diplomata, hadvezér és uralkodó kétségkívül kora első rangu talentumai közé tartozott.

<sup>1)</sup> Kemény János Önéletírása 146. <sup>2)</sup> Engel, Geschichte IV. 463.

<sup>3)</sup> Kemény János, Önéletírása 36. <sup>4)</sup> Chronic. Fuchsio-L. I. 211 <sup>5)</sup> Szalárdi 83—84. Kemény J. 36. 149. Chronic. Fuchsio I. 210.

# Brandenburgi Katalin fejdelem.

(1629 nov. 15. — 1630 septemb er 28.)

**Az országot pártokra szakasztja. A töröktől Austriához pártol. Csákira bizza magát. Bethlen István öt tervével együtt megbuktatja.**

Bethlen Gáborné harmadik és utolsó nő, ki Erdély fejedelmi trónján megjelenik: szenvedélyei által Isabellához, szerencsétlensége által M. Krisztiernához hasonlít. <sup>1)</sup> Brandenburgi Katalin János Zsigmond brandenburgi választó fejdelem leánya volt, Anna porosz hercegasszonytól; s mint ilyen, brandenburgi örgrófné, róm. szt. bir. hercegnő — s bár minden jogáról lemondott — Prussia, Julia, Clivia tartományok örökös hercegnője címével élt. Már 9 éves korában árvaságra jutván, nénje Mária Eleonora utáni sogora, Gustáv Adolf svéd király udvarában nevedett. <sup>2)</sup> Termetére a középszerűn alól maradt, de azért testalkotát s arcza szépségét feljegyezték. Inkább regényhősnek született, mint uralkodónak.

Bethlen Gábor nászuk után azonnal, még 1626 máj. 24-n megválasztatá vala következőjének, a porta is megerősíté: mit azonban a morva száműzött Zieratin Vladislávvali viszonyáért férje csakhamar megbánt: s folyvást okot szolgáltatott, hogy az ország is megbánja. Mert miután kegyencze az udvarból eltávolított gr. Csáki István, Almás és Keresztszég urának, egy a fiatal nő gyengeségével visszaélő férfinek esett hatalmába. S egyike lön a trónra jutott és a trón fényével keveset gondoló Katalinoknak: miként Katalin angol királyné egy Tudor, Howard Katalin egy Durham, I. Katalin orosz czárné egy Mons, II. Katalin egy Soltikoff és Poniatovszkinak, ugy a mi Katalinunk Csákinak áldozá fel hirnevét. És a még gyermeknő annyira elveszté fejét, hogy a

---

<sup>1)</sup> Egy korrajzban tölem I. Losonczy Fenix III köt. L. Róla dr. Ötves Ágoston Monographiáját M. Akadémiai Értesítő T. és Tört. Tud. osztály 1861. II. k. II. sz. <sup>2)</sup> Elékkönyvről Tud. Gyűjt. 1830. III. 40.



midőn Bethlen holttestét felmetszék, ott állt, szivét hidegen vette kezébe, s egy könnyűje se volt egy nemzettől siratott férje számára. <sup>1)</sup>

Ily előzmények után vette át a kormányt, de szerencsére a gyengeségeire számító ország feltételek mellett választá meg, melyek szerint a fejedelemséget csak addig birhatá, míg férje nevét viseli; melléje Bethlen István gubernatorrá neveztetett; kiköték továbbá, hogy idegeneket a tanácsba ne alkalmazzon; az ország jövedelméről a gubernátor nélkül ne rendelkezék; a portától el ne szakadjon; végre, hogy ha a hon java úgy kívánja, az országot hagyja ide. <sup>2)</sup>

A mely nap Bethlen meghalt, 1629 nov. 15-én a fejedelemnő a kormányzóval tanácsgyűlést tartottak: a fejedelem temetését a jövő év jan. 25-ére határozzák; Apaffi Györgyöt küllői főispánt a portára indíták, hogy a halálhírt megvivén, Katalinnak fejedelmi jelvényeket hozzon; Kemény Jánost pedig a császárhoz küldék, hogy a történetek bejelentése mellett, a magyar koronára visszaszálló hét megye visszabocsátása iránt biztosítást vigyen. <sup>3)</sup> Ugyan e napról Bethlen halálát az országgal is tudatván, felszólítá, hogy neki a hűség esküt tegyék le. <sup>4)</sup> Mit a Katalint támogató Murtecza, budai basa decz. 8-án maga is ismételt.

Nagy kérdés ott a hűség, hol ennek alapja, a bizalom hiányzik. Már pedig a fejdelemasszony az ország előtt három féle gyanuval volt terhelve: az első Csákvai viszonya; a második egy gyanus eredetű gyermek szíve alatt; a harmadik hogy titokban katolizált volna, s a török helyett, német pártfogás után jár. <sup>5)</sup>

A vallás és külpolitika kérdése az országot azonnal két párt-ra szakasztá. Egyik élén állt a fejdelemasszony, illetőleg kegyencze Csáki, mellette vannak cancellára körtvefái Kovácsoczi István, tordai főispán s Marosszék főkapitánya; az aranygyapjas vitézséggel felruházott Kornis Zs. Bihar és Zarándmegye főispánja; Haller István, Cserényi Farkas tanácsosok, Szunyog Gáspár kövári, Liszti Ferencz szamosujvári várkapitán, ifj. Székely Mózes és az erdélyiek katolikus része. Kiknek egy része

<sup>1)</sup> Kemény J. Önéletir. 152. <sup>2)</sup> Approbata II. R. 1 tit. <sup>3)</sup> Kemény János Önéletir. 153. Uj magyar muz. 1853. 120, 1855. 470. [<sup>4)</sup> Okl. Tnd. gyűjt. 1830. III. 55. <sup>5)</sup> Okl. Uj magy. muz. 1855. 471.

ohajtotta ugyan az osztrák befolyást létesíteni, de a nagyobb rész azon cél után törekedett, hogy a fejedelemasszonyt a gubernátor nyomása alól emancipálja, s magoknak szabad kezet eszközöljenek. Az ellenpárt feje: Bethlen István, mint kormányzó s fizetett hadak tábornoka; mellette álltak, veje, Zolyomi Dávid váradi s háromszéki főkapitány; fia Bethlen István, mint a hajduság tábornoka, Nagy Pál, Macskási Ferencz az udvari hadak kapitánjai, Mikó Ferencz kincstárnok <sup>1)</sup> s Csik főkapitánya; Kemény Boldizsár fogarasi kapitán s országos elnök, Balassi Ferencz Udvarhelyszék főkapitánya; velek voltak a protestánsok és török véduralmat ohajtó főemberek. <sup>2)</sup>

Az első pártból Eszterházi Miklós nádor és Forgách Miklós felső-magyarországi főparancsnok egy harmadik pártot akart volna kiállítani, azon gondolattal, hogy Csákit, Forgács sógorát és Katalin kegyencét tegyék fejedelemnek, s általa Erdélyt a katholicismusnak és Austriának megnyerjék. Hogy e párt részére tapogatódzék, legelsőbb is Jósika Gábor, a Jósika István cancellár unokája jött le, ki eddig a nádor udvarában tartozkodott; utánna érkezett gr. Ditrichstein Miksa azon ürügy alatt, hogy fejedelem halála felett a császár sajnálkozását meghozza.

Közeledvén a temetésre s az új fejedelem beigtatására egybehívott hongyulás, minden párt mozgásba tette magát. A fejedelemasszony, ki a pazarlást, kártyaasztalt és jó konyhát nem kis mértékben szerette, magát Csákira bizta. Csáki használván az alkalmat, a fejedelemnét arra vette, hogy Fogarasból 40,000 darab aranyot elhozott, azt Csákinak adá, hogy azzal tul a Királyhágón hadat gyűjtsön, hogy Katalint a gyűlés alatt, ha kell támogassa. <sup>3)</sup> Kiment, a pénzt kivitte, nem sokat törődött a számadással; de hogy céljuk ellegyen érve, Szunyog Gáspár által a Kővárvidéken telelő Kovács Péter kapitán hadát részére nyeré. Fejérvár mellé azon ürügy alatt, hogy a temetési pompát akarják nevelni, szép hadat huzott össze, maga is oda jött, s mindent elkövetett arra, hogy a leendő országgyűlésen az ausztriacus magyarhoni főurak részére vivmányokat idézzon elő.

<sup>1)</sup> Okl. Erd. Ritkaságai 136. <sup>2)</sup> Kemény Ján. Önéletirása 162—65.

<sup>3)</sup> Ugyanott 71. l.

Bethlen István inkább megelőzni, mint megelőztetni akarván, Toldalagi Mihályt maros- és aranyosszéki székelyekkel felül-  
teté, s Serédi István krasznai és Gyulafi Sámuel közép-szolnoki  
főispánok segítségével 1630 jan. 9-én Kovács Péter hadát felve-  
reté, kiűzeté Erdélyből. Csáki midőn e hirt vette, egy este harmad-  
magával Fejérvártt oda hagyta, künn lóra pattant, Almásra szala-  
dott; serge pedig szét futott.

Csáki hada szét volt ugrasztva, de azért mind a fejedelemné,  
mind Bethlen István hozzá látott pártja összetartásához. A jószá-  
gok osztogatásában eddig se voltak szűkmarkuak, s ebben a fej-  
delemné és kormányzója egyet látszottak érteni. Mig a fejedelemné,  
pár hét alatt csak a fogarasi uradalomból többet ajándékozott el  
200 jobbágyteleknél: addig a kormányzó és tanácsa beleegyezésé-  
vel, Bethlen Gábor halálától temetéséig, egy sereg uradalom és jó-  
szág lön eladományozva. <sup>1)</sup>

E mellett Apafi György is megérkezett Konstantinápolyból,  
meg a török követ véle, mely az athnamét s fejedelmi jelvényeket  
meghozá. Mindezek arra hatottak, hogy az eszélyes Bethlen István  
belátta azt, hogyha Katalin beigtatását megis tudja buktatni, leg-  
felebb Csáki Istvánnak, vagy az osztrák párti másik jeleltnek, Pré-  
postvári Zsigmond közép-szolnoki főispánnak nyit utat a fejde-  
lemségre.

Ily jelenetek után következett be jan. 20-án a hongyülés  
megnyílása. A fejedelemné gyengélkedett, de erejét összeszedte, a  
gyülésben megjelent. Bár a pártok kibékültek volt már sorsukkal,  
voltak mégis, kik a fejedelemnét megkivánták volna gátolni: de be-  
igtatása mégis egyhangulag véghez ment; s jan. 25-én követke-  
zett Bethlen Gábor ünnepélyes temetése. Ez is véghez menván,  
mert a fejedelemné azon gyanu alatt állt, miszerint vallást változta-  
tott volna, a temetésre következett vasárnap, jan. 27-én a nagy  
templomban protestans módon urvacsorával élteték. <sup>2)</sup>

A fejedelemnével kibékülván, megkezdődtek a tanácskozások.  
Csáki István Kolozs megye főispána lévén, őt is meghivák; s a gyü-  
lés azon feltételek mellé, melyeket 1626-beli megválasztatásakor

<sup>1)</sup> Szalárdi 66. Kemény J. 170 Ötvös: Magyar Acad. Értesítő 178.

<sup>2)</sup> Páriz Pápai, Rudus Redivivus végén.

elibe szabtak vala, melyek a portávali tartása mellett a gubernátor és tanácsosai nélkül lényeges kérdés eldöntésétől elzárák, most más 74 pontból álló végzést irtak össze, mintegy feltételeket, melyeket Katalin kéntelen lön febr. 17-én aláírni, <sup>1)</sup> Bethlen István ellenben hazafiui érdemeiért febr. 9-ről többek közt a kővári uradalmat s a szentléleki kastélyt kapá. <sup>2)</sup> Toldalagi Mihály pedig a portára küldetett, hogy Katalin ujba lett megválasztatását bejelentse, a mit apr. 23-án teljesített. <sup>3)</sup>

E szerint Katalin megkezdte uralkodását. Később Kolozsvárra ment, hol apr. 7-én országgyűlést tartott. A dolgok menete bizonyos kerékvágásba jött.

Az ügymenet e fejlődése természetesen sokaknak nem tetszett, s ezek közé tartozott Csáki is, kit az osztrák párt, őt fejedelem-séggel kecsegtetvén, magának megnyert vala. Csáki Magyarországra ment, hol az országgyűlés, mely az itteni ügyek fejlődésére várva, elnapoltatott volt, 24-n megnyílt. A Pázmán primás s nádor Eszterházi közt a fensőbbség felett folytatott kemény vita, s az, hogy Gusztáv Adolf ujra fegyvert fogott, Erdély ügyét az udvarnál háttérbe szorítá ugyan; de azért mégis Csákit arra ösztön-zék, hogy igyekezzék most már a fejedelemséget magának keresni, mi végre segélylyel is biztatók. És a terv még most sem látszott egészen kivihetetlennek, mert bár a pártok látszólag kibékültek, azért mindenik működött. A hon szerencsétlenségére, mind a két pártnak tekintélyes segély források álltak rendelkezésére: Katalin a férjétől örökölt kincseit, mosolyát, könyeit; Bethlen befolyását s jó akaratát velhető mérlegbe.

Míg a fejedelemasszony és gubernátor verseng, a harmadik, Csáki ment saját útján. Magyarhonból Fogarasha jött, hol majus-ban a fejedelemné is megfordult, s elhitetvén a fejedelemnével, hogy a kormányzó az új fejedelmi feltételek 4-ik pontja alapján magán javait is a közkincstárba fogja átszállíttatni: a fejedelemasszonyt arra birta, hogy a véghagyományból fenmaradt 10,000 aranyot s 50,000 tallért Csákinak adá át, hogy magával vigye. <sup>4)</sup> Pénz több

<sup>1)</sup> Mike, Art. Diet. II. 739. Ötvös monographiája 185. <sup>2)</sup> Liber Regius IX 28. XV. 76. <sup>3)</sup> Ekövetséget I. gr. Mikó Erd. Tört. Adat. I. 188

<sup>4)</sup> Kemény János 183.

nem lévén, most már a fejedelemné várait, Munkácsot és Tokajt akarta kezére keríteni, s ekkor mint fejedelmi jelölt fellépni.

Bethlen István lelkét a dolgok ez állása, mint testvérét és hazafiét, kétszeresen sebhette. Csáki fejedelemségében a vallási szabadságot s a török ortalom alatt élvezett polgári nyugalmat koczkáztatva látta. E hírekre jun. elején Ilyéről Fejérvárra ment, a tanácsosokat is oda hitta, s jul. 10-ére Medgyesre országgyűlést hirdettek. Csáki sejtven mi lesz e gyűlésen, a kincsekkel kiment; jószágot szerzett vele. <sup>1)</sup> Tokaj és Munkácsot a fejedelemné parancsnokától kezére keríté, jövedelméből hadat akart fogadni. Itt megnyílt a gyűlés. A kormányzó Katalin ellen keményen fellépett, felemlítvén, hogy a fejdelemasszony a várak Csáki kezére engedésével a töröktől elszakadásra dolgozik, hogy tanácsa hire nélkül adományozásokat tesz, őt fejedelemsége feltételei megszegésével vádolván, uralkodásától elmozdittatását kérte. A fejdelemasszonynak is pártja lévén, a kormányzót vádolák, hogy az ország jövedelmesebb állásait családja közt osztja ki, s hogy a fejdelemnőt, mint kötelezve van, illő tiszteletben nem tartja. Majd hogy kardra nem kerültek. Csak nagy nehezen sikerült Toldalagi Mihálynak és Borsos Tamásnak a két félt kibékíltetni. <sup>2)</sup> Mire általános amnestiát határoztak, a fejdelemasszony és a gubernátor közt a hatalom arányát tüzetesebben szabályozák. <sup>3)</sup>

Azonban e kibékülés sem soká tarthatott, mert a kormányzó tanácsát összegyűjtvén, Csákitól Tokajt és Munkácsot visszakövetelte, magát pedig Erdélyből kirekeszté. Ez órától a fejdelemasszony és kormányzó egymástól éltöket sem tarták biztosnak. <sup>4)</sup> A fejdelemasszony mindamellet, hogy aug. 12-én a portának hűségét ígért: beleegyezett Csáki s a magyarhoni osztrákpárt azon tervébe, hogy Katalin vonuljon Szamosujvárra, majd lassan gondjuk lesz, hogy Erdély szélire magyarhoni hadak szivárognak, s üssenek be Erdélybe. Kemény János, ki mind a két párttal kaczerkodott, küldetésben künn járván, megsejté a tervet, tudtára adá Bethlen Istvánnak: ez nagyobb fiát Istvánt, vejét Zolyomit felülteté, s midőn Bornemisza János kassai alkapitány Erdély

<sup>1)</sup> Gönczöt, később neje Forgács Éva jogán Szepesvárat. Kemény János 189. <sup>2)</sup> Kemény János 189. <sup>3)</sup> Törvénycz. Mike II. 795. <sup>4)</sup> Erd. Tört. Adatok. I. 241.

felé közelednék, velek hadát szétvereté. Mire a fejedelemné tanácsosai K a p i Andrást, a szintén fejedelemségre vágyó Prépostvári Zsigmond vejét, fővezérré nevezék, mellé akarák adni az országhadát, hogy a két ifju hőst megfenyítsék.

E terv nyílt titok. Elrendelték hogy a hadak sept. közepére Kolozsvárra gyűljenek, hol sept. 21-én gyűlést akartak tartani. Bethlen a hongyülés tartásba beleegyezett; de tartván attól, hogy e gyűlésen fejedelemváltozás, illetőleg valamelyik jelölt részére kísérlet merül fel: fiának s vejének azon utasítást adá, hogy menjenek és R á k ó c z i Györgyöt, Bethlen Gábor egykori vezérét fejedelemségre hijják meg. Zolyomi 500 lovassal, Bethlen István 300 gyaloggal azonnal fel is ment.

A fegyveres gyűlés sept. 21-én Kolozsvártt megnyílt. De az egészen máskép ütött ki, mint a fejedelemasszony gondolá. Csak azon ébredt fel, hogy a gyűlés végzéséből, F e k e t e Lőrincz, mint jó német, egy küldöttség élén nála megjelent, s felszólítá, hogy maradjon le; elébe festé a kormányzás gondjait s azzal szemben a magán élet kényelmeit, melyet a jegybeadott három váruradalom biztosít: reábirta, hogy K o v á c s o c z i István cancellárát felhatalmazá, hogy lemondását sept. 28-n benyujtsa. <sup>1)</sup> Másnap a rendek már inditák a követséget, mely a török fővezérnek megvigye, miszerint Katalin, miután az országot felforgatá, tegnap önként lemondott; s ők fejdelmül B e t h l e n I s t v á n t, Hunyad és Maramaros-megye főispánját, s az ország gubernatorát választák. <sup>2)</sup>

Igy végzé fejedelemségét a különben sok szép tulajdonokkal felruházott Brandenburgi Katalin. Lemondása után egyelőre Fogaras-várába vonult; 1631 év közepén Tokajba ment, hol nov. 11-én kelt végrendeletében Csákit vallá örökösének; s bár I. Rákóczitól, Fogarasért és Munkácsért 90,000 ftot kapott: <sup>3)</sup> később egyetlen cseléddel a Bécs melletti Hainburgba vonult, s az udvar kegyéből élt; migsem 1639-ben Ferencz Károly sachsen-lauenburgi herceghez férjhez ment; jegyajándékul kapott harmadik várát Tokajt a császárnak eladván, kiment Pomeraniába, hol 1649 aug. 27-n meghalt.

<sup>1)</sup> Kemény J. 192. Törvéncz. Mike II. 803. <sup>2)</sup> Okl. F. M. Minerva 1828. 1988 I. <sup>3)</sup> Uj m. Muzeum 1855 474.

# Bethlen István fejdelem.

(1630 sept. 28. — dec. 2.)

**Megválasztásába nem bizva, Rákóczit behijja. Rákóczi visszalépni nem akarván, új szozatolásra bocsátja magát. Leszavazák, lelépett.**

Hogy Bethlen István Erdélynek, bár rövid ideig, de minden-  
esetre törvényesen megválasztott s beigtatott fejdelme volt, az  
Approbata világosan mondja. <sup>1)</sup> Sept. 28-án vette fel a kormányt,  
a kolozsvári hongyülésen. <sup>2)</sup>

Mint Erdély tizévtől gubernatora, mint ki Bethlen Gábor há-  
romszori hadjárata alatt neki jobb keze, hadi készleteinek terem-  
tője volt; mint ki Brandenburi Kata alatt az ellenpártot oly ügye-  
sen buktatá meg: bizonyítékát adá, hogy Bethlen Gábor iskolájá-  
nak méltó embere, hogy uralma annak lesz folytatása.

Mint megválasztatásánál láttuk, a katolikus párt szavazatá-  
ba nem bizva, vejét Zolyomi Dávidot Sárospatak hatalmas urához,  
Rákóczi Györgyhöz, nagyobb fiát B. István váradi kapitánt  
ez értelemben a budai basához futtatá. De fordult a koczka, mert  
a párt emberei is, nehogy a határozottabb protestáns, Rákóczi Gy.  
jusszon a trónra, választásába hirtelen beleegyeztek, <sup>3)</sup> s mire a  
futárok Zolyomiék után repültek, már késő volt; mert Rákóczi Beth-  
len küldötteivel sept. 20-án Sárospatakon az egyezkedést alá-  
írták, Rákóczi a Bethlenek javait biztosítá, <sup>4)</sup> s azzal Váradon ter-  
mett, a várba beült; a hajdukat megnyervén, talpra tévé.

Leültetni Rákóczit, e lett volna a feladat. Azonban Rákóczi  
kereken kimondá, hogy készebb meghalni, mintsem szégyennel  
visszatérjen; s hasonlókép Zolyomi Dávid sem akarta Rákóczinak  
adott szavát visszavenni. Bethlen tehát Kolozsvárra tábort huzott  
össze, fegyvernek fegyvert vetett ellenébe. Végül is traktára ke-

<sup>1)</sup> Approbata Cons. II. R. I. Tit. VI. art. II Rákóczi Gy. Condit.  
2 §. <sup>2)</sup> Törvénycz. Mike, Art. Diet. II. 803. <sup>3)</sup> Kemény App. Dipl. VII. a  
Strassburg jelenése 17. I. <sup>4)</sup> Kemény J. Appar. Epist. VII.

rült az ügy, oct. 20-án aláírák egymásnak az okmányt, melyben egymást biztosíták, hogy az általuk összejövetelre kijelölt Topa nevű faluban bántatlanul megjelenhetnek. Találkoztak. Közbejárókul Kassai István és Gelei István voltak jelen. Rákóczi előadá Bethlennek, hogy miután a császár akarata ellen fegyvert fogott, ide jött, „mind magának mind gyermekeinek megmetszette torkát, veszedelmére vissza nem méhet.“ Főleg Kassai közbelépésére Bethlen István engedett, Rákóczitól visszalépéséért egy talpalatnyi jószágot nem kért, csak annyit kívánt, hogy a hazát szabadságában, őt és családját javaiban megtartsa. Rákóczi erre biztosító okmányt irt alá: és a nemes jellemű Bethlen Istvánt, kinek Rákóczi személye ellen kifogása nem volt, beleegyezett, hogy a választást kettőjük közt újra szavazat alá bocsássák.

Bethlen Segesvárra a választógyűlést kihirdeté. Mind kettő pártalakítás után látott.

E tény főleg a császári udvart, roppant mozgásba hozta, s nov. elején Sennyei Sándor tanácsosát Rákóczihoz és Bethlenhez indítá, hogy ha már Katalint a trónon megtartani nem lehet, Rákóczit a Bethlen István részére buktassa meg.

Bethlen ha erélyesen fellépik, bizonyos lett volna győzedelme, de szerénységében nem bizott pártjában; míg ellenben Rákóczi mindent megmozgatott, annyira, hogy többek közt Brandenburgi Katalin gyűlöletéhez fordult, reábirta, hogy mellette s illetőleg Bethlen ellen, a portára s a budai basához levelet irt: s mire nov. 22-n Segesvárt a hongyülés megnyílt, <sup>1)</sup>játéka bizonyos volt.

Rákóczi a gyűlésre egyik hívét Serédi Istvánt küldé be. Bethlen Gábornét pedig Kemény János képviselte, ki zab között hozott oda 2000 ftót, hogy Rákóczi részére vesztegessen. Hozta egyszersmind a porta követét is, ki Fogarasha érkezvén, urától két levelet mutatott elő: egyiket, melyben Bethlen Istvánt,

<sup>1)</sup> E gyűlést a Fundgruben I. 274 nov. 14-re teszik. Azonban Kassai egy levele Rákócziboz nov. 11-ről (l. Kemény, App. Epist. VII.) azt mondja, hogy Rákóczi embere még itt van a fejdelem pedig hétéfőn indul gyűlésre. E mellett még Bethlen nov. 17-n Kolozsvárt Ugron Pálnak adományozott l. Kemény App. Dipl. VII.



másikat, melyben Rákóczi ajánlta a rendeknek; s a fejdelemasszonyra bízta, azon levelet választani és közreadni, mely nekie tetszik. Ő mint sejteni lehetett, Rákóczi részére választott. <sup>1)</sup>

Megnyilván a gyűlés, legelőbb is Bethlen István az országot a neki letett eskü alól feloldozá. Akkor a török követ, Arnoth, ki magyarul jól tudott, felolvassa a porta azon levelét, mely Rákóczit ajánlta. Kezdődött a szózatolás. Kemény Jánost illete az első szó, mint a fejdelemasszony képviselőjét. Ő Rákóczira szavazott. S az inkább felkiáltás, mint szózatolás dec. 2-án Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választá. <sup>2)</sup> Apafi György követség élén azonnal megindult Váradra, hogy az ország nevében behijja.

S bár nádor Eszterházi Miklós nov. 22-éről Haller István által biztatá Bethlent, hogy vejét ne kimélje, Rákóczi ellen lép-jék fel, s ha kell, a császár megsegíti; <sup>3)</sup> bár Rákóczi még be sem jött: lelépett a fejedelmi székről, mintsem belháborút idézzon elő; a nagy jellem, ki Bethlen Gáborra folyvást méltó maradt, lemondása által csak honfiúi érdemeire tevő fel a koszorut.

Husztvárába magányba vonult.

Vele az iktári Bethlenház, mely miként a Zápolyák és Báthoriak, hasztalan kísértett dynastiát alapítani, — lelépett Erdély fejedelmi trónjáról.

---

<sup>1)</sup> Kemény J. Önéletirása 202. <sup>2)</sup> Kemény Jós. Magy Irod. berek II. 190. <sup>3)</sup> Kemény, Appar. Epist. VII.



# T a r t a l o m.

|                                         |           |
|-----------------------------------------|-----------|
| Előszó . . . . .                        | Lap.<br>5 |
| A fejedelmi kor jellemzéséhez . . . . . | 7         |

## TIZENHARMADIK KORSZAK.

|                                                         |     |
|---------------------------------------------------------|-----|
| A Báthoriak és Bocskaiakora . . . . .                   | 11  |
| Bethlen István, . . . . .                               | 12  |
| Báthori Kristóf, . . . . .                              | 32  |
| Báthori Zsigmond, . . . . .                             |     |
| A XII viratus és Géczi gubernatorsága mellett . . . . . | 39  |
| Saját uralkodása . . . . .                              | 44  |
| Mária Kristierna, . . . . .                             | 77  |
| Báthori Zsigmond, harmadszor . . . . .                  | 80  |
| Báthori Endre, . . . . .                                | 85  |
| Rudolf cs. kir. uralma . . . . .                        |     |
| Mihály vajda helytartósága alatt . . . . .              | 101 |
| Basta helytartósága alatt, először . . . . .            | 113 |
| Báthori Zsigmond, harmadszor . . . . .                  | 117 |
| Rudolf cs. kir. uralma, másodszor . . . . .             |     |
| Basta helytartósága, másodszor . . . . .                | 135 |
| Székelv Mózés . . . . .                                 | 141 |
| Rudolf cs. kir. uralma, harmadszor . . . . .            |     |
| Basta helytartósága, harmadszor . . . . .               | 148 |
| A cs. biztosok alatt . . . . .                          | 159 |
| Bocskai István . . . . .                                | 169 |
| Rákóczi Zsigmond, . . . . .                             | 184 |
| Báthori Gábor, . . . . .                                | 193 |

## TIZENNEGYEDIK KORSZAK.

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| A Bethlenek kora . . . . .                      | 213 |
| Bethlen Gábor, . . . . .                        | 214 |
| Brandenburgi Katalin . . . . .                  |     |
| Bethlen István gubernatorsága mellett . . . . . | 250 |
| Bethlen István . . . . .                        | 257 |

## Tárgymutató.

|                             | Lap.           |                                 | Lap. |
|-----------------------------|----------------|---------------------------------|------|
| Abafi Miklós . . . . .      | 211.           | Bánfi Ferencz . . . . .         | 104. |
| Adó . . . . .               | 34. 199.       | Bánfi László . . . . .          | 171. |
| Adó (török) . . . . .       | 23. 28. 249.   | Bánfi György 20. 21. .          | 104. |
| Alárdi Gáspár . . . . .     | 147.           | Bánfi Dénes . . . . .           | 191. |
| Alárdi Ferencz 25. 27. 28 . | 89. 101. 108.  | Bánfi-Hunyad . . . . .          | 106. |
| Alia Farkas . . . . .       | 108. 207.      | Basta György bejö 109. Mihály   |      |
| Almás (Nagy-) . . . . .     | 291.           | v-t megveri 111. I. helytar-    |      |
| Alsó-Bajom . . . . .        | 190.           | tósága 113. Léczfalván gyü-     |      |
| Alstedius . . . . .         | 249.           | lést tart 114. Báth. Zs. elől   |      |
| Alvincz . . . . .           | 63. 238.       | kimegy 116. Bejö 131. Székely   |      |
| Alvinczi Péter . . . . .    | 183.           | Mózeset megveri 133. II.        |      |
| Andrási Péter . . . . .     | 19. 25. 27.    | helytartósága 135. Katonái ke-  |      |
| Angyalosi Ferencz . . . . . | 212.           | gyetlenkedni kezdenek 136.      |      |
| Antalfi Imre . . . . .      | 21. 22. 28.    | Székely Mózeset kinyomja 139.   |      |
| Apafi Miklós . . . . .      | 61. 68.        | Harmadszor is beindul 144. III. |      |
| Apafi Gergely . . . . .     | 24.            | helytartósága 148. Kegyetlen-   |      |
| Apafi István . . . . .      | 61. 68.        | kedések 150. Déván gyűlést      |      |
| Apafi György . . . . .      | 291. 253.      | tart 152—154. Kivégezteté-      |      |
| Apor János . . . . .        | 148.           | sek 155. Kormánytanácsot ál-    |      |
| Apor Miklós . . . . .       | 27.            | lít 156. Kolozsvártt gyűlést    |      |
| Baba Noák . . . . .         | 135.           | tart 157. Kimegy 158. Bocs-     |      |
| Balassi Ferencz 158, 173. . | 186.           | kai elleni csatái 167.          |      |
| 220. 222. 252.              |                | Báthori András . . . . .        | 227. |
| Balassi Mihály . . . . .    | 222.           | Báthori Boldizsár 35. 41. 45.   |      |
| Balásfalva . . . . .        | 219. 183. 236. | 59. 100.                        |      |
| Bakó Dániel . . . . .       | 97.            | Báthori Endre neveltetése 41.   |      |
| Barabás Ferencz . . . . .   | 19.            | bíbornok 43. vormiai püspök     |      |
| Barbiani . . . . .          | 161. 164.      | 45. Erdélyben jár 48. notáz-    |      |
| Barcsai András . . . . .    | 95. 98.        | zák 63. Báth. Zs. behijja 83.   |      |
| Barcsai Gáspár . . . . .    | 26. 161.       | notából felmentik, fejd. lesz.  |      |
| Barcsai István . . . . .    | 132.           | 85. jellemzés 85. török ellen   |      |
| Barcsai János . . . . .     | 176.           | állítják 89. Mihály vajda reá-  |      |
| Barcsai Miklós . . . . .    | 19.            | készül 97. reá jő 93. készül    |      |
| Bartakovics Horváth János   | 26.            | 94. sellenberki csata 96. meg-  |      |
| Bánfi István . . . . .      | 20. 21. 104.   | verik 97. kifutna 98. meg-      |      |
| Bánfi Gábor . . . . .       | 104. 88.       | ölik 99.                        |      |
| Bánfi Mihály . . . . .      | 104.           | Báthori Gábor fejd. jelölt 185. |      |
|                             |                | fellépik 187. a hajdukat fel-   |      |

- veszi, fejd. lesz 191. bejő 193. neje 194. féktelenkedik 195. Kornis Boldiszárék ellene 196. notáztat 197. Szebent elfogalja 198. Oláhországba megy 199. Rádul megveri 200. Forgács reá készül 201. reájő 202. Forgácsot megveri 203. a király ellen megy 204. Barczát ostromolja 204. notáztat 205. Bethlen Gábor ellene kél 206. Géczi és Weisz ellene 207. császár oltalmát keresi 208. A török reájő 210. Bethlen G. elüzi 211. megölik 212. gyilkosai 218.
- Báthori Griseldis . . . 41.
- Báthori István jellemzése 13. megválasztatása 14. Békes fellépik ellene 15. Békes elleni lépései 17. Békest kifuttatja 20. Békes reájő 23. Báth. készül 24. Békest megveri 25. pártját notáztatja 27. fellép a lengyeltrónért 29. kimegy, l. királynak 30. orosz háboruja 34. jezsuitákat beküldi 35. B. Zsig. alatt kormányoz 39—41. Géczi gubernátorrá teszi, meghal 42.
- Báthori István 45. 47. 51. 59. 63. 83. 84. 92. 94. 98.
- Báthori István (ecsedí) . 162.
- Báthori Kristóf 12. Születik fia. Zsigm. 18. Serget hoz 24. fejd. jelölt 30. fejd. lesz 32. a szászok ispánságát elismeri 33. Báth. Istvánnak segélyt küld 34. unitáriusokat üldözi 34. a jezsuitákat behozza 35. Szászpapi tizedet elveszi 36. fiát fejd. választatja 37. meghal 38.
- Báthori Zsigmond születik 18. fejdelemmé választják 37. uralkodni kezd 39. neveltetése és
- kormányja 40. Géczi gubernatora lesz 41. nagykoru lesz 44. a jezsuita befolyás kezd. 45. rokonaival összevesz 46. Gálfit kivégezteti 48. Rudolffal szövetkezni kezd 49. Kendiék ellene 51. töröktől elszakad 53. Fejervárról elfut 54. visszahozzák 56. Kendiéket elfogatja 57. lefejezteti 58. a többi megfogatja 59. szerbeknek segélyt küld. 61. prágai szerződés 62. nőt vesz 63.—65. Lippát visszaveszi 65. Sinán ellen megy 66. Prágába megy. 68. török ellen csatáz 68. megverik 69. másodszor is Prágába megy 70. Lemond 72. Erdélyt Rudolffnak átadja 74. Kimegy Oppoliába 77. Második fellépte. Visszajő 80. nejével kibékül 81. Báth. Endrét behijja 83. másodszor is lemond 84. Lengyelhonba huzodik 87. visszaakarják hozni 103. 104. 105. harmadszor is fejd. vál. 116. Bastát ellené indítják 117. goroszlói csata 118. Moldvába fut 179. Basta kora 120. Mihály vajdát megölik 122. Moldvából visszajő 123. Basta elvonul 124. Báth. Kolozsvár alá megy, egyezkedik Bastával 125. Visszahuzodik 126. egyezményre lép 129. Székely M. ellene támad 131. Basta Székelyt megveri 133. végkép lemond 134. Prágából leindítják 186. visszatér 187. fogságba vetik 196. meghal 212.
- Becz Tamás és Imre . . . 98.
- Becski András . . . 151.
- Bedő István 144. 176. 200. 201. 219.

- Bek Pál . . . . . 16.  
 Belényesi György . . . . . 219.  
 Bernárd Ferencz . . . . . 218.  
 Berendi György . . . . . 20.  
 Berethalom . . . . . 18.  
 Besztercze 127. 124. 142. 154.  
 Bereczk . . . . . 117.  
 Béldi Kelemen . . . . . 189.  
 Béldi Pál . . . . . 98—99.  
 Békes Gábor . . . . . 26.  
 Békés Gáspár trónkövetelő 12.  
   jellemzése 13. Maximilian tá-  
   mogatja 15. a székelyeket  
   felülteti 16. Prágába fut, be-  
   akar ütni 19. Fogarashajó 19.  
   ostrom alá veszik 20. feladja,  
   kifut 21. Prágából a törökhöz  
   fordul 22. serget gyűjt 23.  
   betör 24. Szentpálnál tönkre  
   verik 25. ismét Prágába fut  
   26. Pártja tönkre megy 28.  
   bujdosóvá lesz 28. Báthorival  
   kibékül 33. meghal 37.  
 Bethlen Farkas 119. 190. 191.  
   218.  
 Bethlen Ferencz . . . . . 190.  
 Bethlen Gábor Lengyelországba  
   fut 106. Básta ellene 133. ki-  
   fut 138. Székely Mózessel  
   bejő 135. Segesvárt beveszi  
   139. Dévánál táboroz 145.  
   kifut 147. a menekültek feje-  
   delemmé teszik 154. Erdélybe  
   készik 162. 163. Erdélybe jő  
   171. nősül 173. Hunyadot  
   kapja 173. Moldovába megy  
   177. fejedelemséget keres  
   186. 187. Báth. G.-nak engedi  
   191. behozza 193. Konstanti-  
   nápolyba megy 194. Szárny-  
   vezér 200. előtérbe nyomul  
   201. Déván van 202. Törököt  
   hoz be 203. Bat. G. ellen fordul  
   206. kifut 207. ism. fejd. jel.  
   208. A szultánhoz megy 209.  
   fejdelemmé teszi 210. Bat. G.-t  
   kiüzi 211. fejdelem lesz 214.  
   jellemzése 214. Szebenbe vonul  
   216. Szebent vissza adja 217.  
   Medgyesi gyűlés 218. Mátyás-  
   sali bajai 219. nagyszombati  
   szerződés 220. Lippát a török.  
   adja 222. Homonai ellene 223.  
   Déésnél megveri 224. Moldv.  
   ind. 226. Nagy-károlyi tracta  
   227. Ferdinand ellene indult  
   229. A koronát kezébe kapja  
   231. Bécsset ostromolja 232.  
   Magyarh. fejd. lesz 233. király  
   lesz, 235. nikolszburgi béke  
   237. neje meghal 238. 2-or  
   is Ferd. ellen indul 239. bécsi  
   béke 240. Br. K.-t elveszi 241.  
   3-or a csász. ellen indul 243.  
   Pozson. béke 245. rosszul lesz  
   247. meghal.  
 Bethlen György . . . . . 191.  
 Bethlen István menekül 151. fő-  
   vezér 218. a portára megy  
   219. gubernatora lesz 235.  
   ismét portára megy 239. vég-  
   hagyomány végrehajtó 248.  
   Br. Kata gubernator 251. Ka-  
   talin ellen fordul 255. fejde-  
   lem lesz 256. Rákóczy György  
   ellene fellépik 258. lemond  
   259.  
 Bethlen István ifj. Hunyadot kap-  
   ja 234. Rákóczit behijja 258.  
 Bethlen Miklós . . . . . 133.  
 Bethlen-vára . . . . . 113.  
 Bocskai Miklós 89. 190. 99.  
 Bolyai-kastély . . . . . 36.  
 Bolyai Gáspár . . . . . 97.  
 Bodoni István 49. 51. 81. 96.  
   104. 111. 113. 115.  
 Bodor Lőrincz . . . . . 147.  
 Bodor Péter . . . . . „  
 Bogáthi Miklós . . . . . 104.  
 Bogáthi Gáspár . . . . . 27. 190.

- Bogáthi Menyhárt 82. 95. 116. 128. 129. 137. 155. 158.
- Borbély György 68. 69. 110. 123. 132. 136. 139. 149.--51. 155.
- Borbély András . . . . .
- Borberek . . . . . 63.
- Bornemisza János 55. 57. 59. 63.
- Bornemisza László . . . 143.
- Bornemisza Boldizsár 158. 186. 190
- Boronkai János . . . . 157.
- Boronkai Zsuzsánna . . . .
- Brassai Bertalan . . . . 116.
- Brassó . . . 154. 155. 200.
- Brandenburgi Katalin, Bethlen Gáborné lesz 241. kihágásai 246. Mit kap vég hagyományban 248. Fejedelem lesz 250. Bethlen Ist. gubernatora 251. ellene támadnak 252. megbuktatják 255. lemond és ki megy 256.
- B o c s k a i István vég hagyomány végrehajtó 36 és 38. Báthori Zsigmond tanácsosa 39. Váradí főkapitány 47. Zsigmondot visszahozza 56. Prágába megy 62. helytartó marad 68. Báthori Zsigmondot visszahozza. 78—80. ismét Prágába megy. 83. Leérkezik 87. Fejedelemséget keres 101. Barbiani háborgatja 161. Fejedelmi jelölt 162. Fegyvert fog 163. Kassát beveszi 165. Fejedelem lesz 169. Magyarhon fejedelmévé választják 107. Erdélybe jő 173. Béigtatják 174. Rákoczi Zsigmond gubernatora 174. koronát kap 175. A bécsi békekötés 177. Zsitva-torkolati béke 182. Meghal 184.
- Borsos Tamás 210. 220. 227. 228.
- Bonyha . . . . . 190.
- Bothfalu . . . . . 204.
- Budai Ferencz . . . . . 88.
- Burchhauser Miklós 156. 159.
- Capreolis . . . 136. 159. 163.
- Carigli Alfonso 45. 46. 49. 56. 62. 71. 72. 76. 81.
- Csanádi János 18. 27. 28.
- Csáki Dénes . . . . . 147.
- Csáki László . . . . . 39.
- Csáki Mihály 12. 15. 16. 17. 27. 69.
- Csáki György . . . . . 27.
- Csáki Gergely . . . . . 62.
- Csáki Zsigmond . . . . . 69.
- Csáki Pál . . . . . 19. 27.
- Csáki István 77. 96. 106. 107. 151. 109. 113. 114. 116. 124. 125. 129. 130. 132. 136.
- Csáki István 246. 250. 250.
- Csányi Miklós 19. 27. 28.
- Cserai László . . . . . 147.
- Cserényi Márton . . . . . 61.
- Czegő Bálint . . . . . 68.
- Cseh Ferencz . . . . . „
- Cseh György . . . . . „
- Csipkés György . . . . . 125.
- Csik-szt.-Domokos . . . 98.
- Csikszék . . . . . 16.
- Csiszár György 149. 151. 157.
- Cumelli Sándor . . . . . 50.
- Csukat Péter . . . . . 48. 57.
- Csomortányi Tamás 91. 95. 98. 115. 119.
- Daczó György . . . . . 36.
- Daczó Ferencz . . . . . 115.
- Daczó János . . . . . 147.
- Daczó Pál . . . . . 151.
- Daniel Ferencz . . . . . 147.
- Daniel János . . . . . 241.
- Daróczi Ferencz 197. 119.
- Darlaczi János . . . . . 26.

|                                  |                |                                  |                  |
|----------------------------------|----------------|----------------------------------|------------------|
| Dátos . . . . .                  | 25.            | Geszti Ferencz                   | 40. 53. 56. 57.  |
| Dengelegi Mihály . . . . .       | 172.           | 61. 64.                          |                  |
| Deák Mihály . . . . .            | 150.           | Gerendi János . . . . .          | 57. 58. 59.      |
| Déva 64. 117. 121. 131. 172.     |                | 63. 97.                          |                  |
| 174. 183.                        |                | Geréb Ferencz                    | 205 98. 99.      |
| Dézs . . . . .                   | 224.           | Geréb András . . . . .           | 237.             |
| Domokos István . . . . .         | 218.           | Genga Simon . . . . .            | 65.              |
| Domokos Ferencz . . . . .        | 218.           | Gerend . . . . .                 | 63. 75. 77. 115. |
| Donáth György . . . . .          | 158.           | Géczi Péter . . . . .            | 152.             |
| Donáth János . . . . .           | 147.           | Géczi János 22. 42. 43. 206.     |                  |
| Esellő . . . . .                 | 159.           | 207. 211.                        |                  |
| Edelin . . . . .                 | 156.           | Gyerőfi János 22. 24. 127. 146.  |                  |
| Egerbegy . . . . .               | 51. 129. 225.  | 164. 170.                        |                  |
| Enyed 86. 110. 121. 247.         |                | Gilyén Imre . . . . .            | 150.             |
| Erdő Szt-György . . . . .        | 152.           | Gombos András . . . . .          | 224.             |
| Erdélyi István 208. 218. 239.    |                | Goroszló . . . . .               | 118. 187.        |
| Eszterházi Miklós 225. 242. 246. |                | Görgényvár 59. 25. 63. 75.       |                  |
| Farkas Ferencz . . . . .         | 105.           | 129. 198. 221.                   |                  |
| Fekete János . . . . .           | 57.            | Gyulai Ferencz . . . . .         | 104.             |
| Feketehalom . . . . .            | 222.           | Gyulafi Sámuel . . . . .         | 253.             |
| Fel-Enyed . . . . .              | 247.           | Gyulafi László 24. 25. 56. 94.   |                  |
| Fejérvár . . . . .               | 121. 139. 249. | 96. 98. 117. 143. 61. 158.       |                  |
| Fejéregyháza . . . . .           | 171.           | 159. 170. 172.                   |                  |
| II. Ferdinánd cs. megkoronázzák  |                | Gyulakuti György . . . . .       | 27.              |
| 227. uralk. kezd 229. Beth.      |                | Haller György . . . . .          | 247.             |
| Gáb. hadai ellene 229. 245.      |                | Haller Zsigmond . . . . .        | 222.             |
| Filstik Péter . . . . .          | 125.           | Haller Gábor 186. 183. 122.      |                  |
| Fogaraszvár 15. 18. 19. 20. 43.  |                | 108. 81.                         |                  |
| 45. 63. 86. 116. 221. 241.       |                | Hajduság 120. 164. 191. 200.     |                  |
| 247.                             |                | 203.—205.                        |                  |
| Forró János 30. 54. 55. 57.      |                | Hajnold Miklós . . . . .         | 72.              |
| 58. 63.                          |                | Hagymási Kristóf 12. 15. 24. 25. |                  |
| Forgács Zsigmond . . . . .       | 201.           | Hadadvár . . . . .               | 41.              |
| Forgács Ferencz . . . . .        | 16. 29.        | Hallabori Pál . . . . .          | 27.              |
| Földvár . . . . .                | 160. 207. 208. | Halmágy . . . . .                | 160.             |
| Földvári István . . . . .        | 18.            | Halmágyi István . . . . .        | 144.             |
| Frátai György . . . . .          | 18.            | Harinai Farkas Miklós 27. 129.   |                  |
| Folty . . . . .                  | 203.           | Harinai Farkas János . . . . .   | 27.              |
| Galaczi István . . . . .         | 128.           | Harinai Ferencz . . . . .        | 147.             |
| Gálfi János 40. 36. 44. 46. 48.  |                | Harmincz éves háboru 225. 227.   |                  |
| Gávai Miklós . . . . .           | 63. 88. 123.   | Helvig Ágoston . . . . .         | 24.              |
| Gyalu-vár 43. 59. 64. 127.       |                | Henter Benedek . . . . .         | 144. 148.        |
| 173. 190. 221.                   |                | Hermány . . . . .                | 205.             |
| Gyarmathi Máté . . . . .         | 111.           | Hétúr . . . . .                  | 190.             |
| Gelei Katona István . . . . .    | 249.           | Hofmann György 156. 159. 167.    |                  |



|                                 |           |                                 |           |
|---------------------------------|-----------|---------------------------------|-----------|
| Hofkircher János . . .          | 167.      | Kapronczai Márton . . .         | 47.       |
| Homorod-szt.-Pál . . .          | 152.      | Kassai István 208. 239. 241.    |           |
| Homonnai Drugeth Bálint 197.    |           | Kálnoki Benedek . . .           | 218. 223. |
| 189. 173. 175. 183. 185.        |           | Kálnoki János 147. 155. 205.    |           |
| Homonnai Dr. György 155. 222.   |           | 218. 223.                       |           |
| 225. 235.                       |           | Kápolnai uradalom . . .         | 45.       |
| Homonnai Dr. László . . .       | 64.       | Kálmándi Mihály . . .           | 47.       |
| Horváth Menyhért . . .          | 27.       | Károlyi Zsuzsánna . . .         | 73. 238.  |
| Horváth Mihály . 52. 62. 66.    |           | Károlyi Mihály 141. 161. 163.   |           |
| Huedt Albert . . . 62. 156.     |           | 173. 184.                       |           |
| Hunyadi Ferencz . . .           | 75.       | Károlyi István . . . 36. 41.    |           |
| Hunyadvár 149. 173. 206. 234.   |           | Károlyi László . . . 19. 27.    |           |
| Husztvár . . 16. 173. 259.      |           | Kátai György . . . . .          | 64.       |
| Huszár Péter 95. 97. 115.       |           | Kátai Mihály 161. 165. 173.     |           |
| Huszár István . . . . .         | 174.      | 184.                            |           |
| Ilfu János 54. 56. 57. 58. 63.  |           | Kecskekő . . . . .              | 136.      |
| Ilfu János ifj. 88. 96. 98. 99. |           | Kemény Boldizsár 132. 143.      |           |
| Ilosvai Benedek . . . . .       | 249.      | 158.                            |           |
| Ilyés Gáspár . . . . .          | 27.       | Kemény János 107. 147. 251.     |           |
| Ilye-vára 23. 30. 138. 255.     |           | 255.                            |           |
| Ilyei János . . . . .           | 234.      | Kendi János . . . . .           | 27.       |
| Imecs Mátyás 67. 147. 155.      |           | Kendi Farkas . . . . .          | 27.       |
| Imecs Mihály . . . . .          | 145.      | Kendi Gábor 19. 27. 28. 46.     |           |
| Imhoffer Károly 156. 159. 167.  |           | 57. 58. 63.                     |           |
| 173.                            |           | Kendi István 147. 155. 176.     |           |
| Ilyésházi István . . . . .      | 176.      | 194. 220. 225. 196. 197.        |           |
| Imreff János 191. 193. 201.     |           | 198. 203. 205.                  |           |
| 198.                            |           | Kendi Ferencz 37. 57. 63. 59.   |           |
| János Zsigmond temetése 13.     |           | Kendi Sándor. 17. 23. 33. 39.   |           |
| Jankó Gáspár . . . 147. 155.    |           | 46. 47. 50. 51. 52. 54. 56.     |           |
| Jára . . . . .                  | 152.      | 57. 58. 63.                     |           |
| Jezsuiták 35. 37. 43. 47. 64.   |           | Kendefi Gábor . . . . .         | 147.      |
| 142. 173. 190.                  |           | Kendefi István . . . . .        | 147.      |
| Jobbágy Pál . . . . .           | 171.      | Kerczi apátság . . . . .        | 45.       |
| Józsika Gábor . . . . .         | 246.      | Kelementelke . . . . .          | 170.      |
| Józsika István 45. 50. 54. 57.  |           | Kereszturi Kristóf 51. 77. 79.  |           |
| 63. 64.                         |           | Kereszturi György . . .         | 197.      |
| Judaizánsok . . . . .           | 197.      | K.-Vásárhely . . . . .          | 147.      |
| Kabos István . . . 83. 89. 99.  |           | Kisfalud . . . . .              | 86.       |
| Kabos Farkas . . . 27. 147.     |           | Király Albert . . . 71. 81. 82. |           |
| Kamuthi Farkas 86. 104. 111.    |           | Király György . . . 71. 81. 82. |           |
| 170. 208. 238. 227.             |           | Kocsárd . . . . .               | 174.      |
| Kamuthi Balázs 147. 182. 224.   |           | Kolozsmonostor . . . 56. 221.   |           |
| Kakas István . . . . .          | 90. 117.  | Kolozsvár 16. 18. 26. 98. 119.  |           |
| Kapi András . . . . .           | 207. 219. |                                 |           |

142. 154. 155. 170. 195. 202.  
 Kornis Boldizsár 96. 132. 142. 177. 163. 252. 191. 196. 197. 195. 192. 218.  
 Kornis Miklós és Zsigmond 147. 218. 251.  
 Kornis Farkas 66. 79. 80. 82. 101. 111.  
 Kornis György . . . . . 205.  
 Kornis Gáspár 53. 54. 56. 61. 77. 79. 81. 89. 91. 92. 97. 101. 116. 121.  
 Konstantinápolyi ház . . . 325.  
 Kovácsoczi Farkas 39. 40. 51. 55. 56. 57. 58. 59. 63.  
 Kovácsoczi István 219. 243. 246. 251. 256. 236.  
 Kovácsoczi János . . . . . 54.  
 Kovácsoczi Zsigmond . . . 154.  
 Kozárvár . . . . . 24.  
 Köpeczi Mihály . . . . . 97.  
 Körösi István . . . . . 64.  
 Krauseneck 151. 152. 154. 159. 160. 167.  
 Kún István . . . . . 151.  
 Kún Gáspár . . . . . 151.  
 Lasotta . . . . . 219.  
 Lázár György . . . . . 147.  
 Lázár Farkas . . . . . 98. 99.  
 Lázár Imre . . . . . 98. 99.  
 Lázár István, szászfalvi 96. 52. 57. 58. 73. 95. 97.  
 Lázár István, szárhegyi . . 69.  
 Leleszi János . . . . . 35. 37.  
 Léta-vára . . . . . 43.  
 Lészai Farkas . . . . . 47.  
 Léczfalva . . . . . 114.  
 Liptai Imre . . . . . 228.  
 Lonyai Ferencz . . . . . 24.  
 Lonyai Albert 55. 57. 59. 63.  
 Lodi Simon . . . . . 157.  
 Lövöte . . . . . 61.  
 Lugosi Ferencz 78. 91. 110. 131.  
 Macskási István . . . . . 251.
- II. Maximilian császár Báth. Ist. ellen 13. Báthorit nem akarja elismerni 14. Békest felülteti ellene 15. Békesnek serget ad 23. Lengyelországban Báthoriék leszavazzák 30. meghal 31. 33.  
 Maximilian főhercz. 43. Erdély kormányz, teszik 72. nem ak. bejöni 77. Beakar rontani 81.  
 Matheus Alexander 135. 157.  
 Majláth Margit . . . 17. 46.  
 M.-Vásárhely . . . 23. 130.  
 M.-Ujvár . . . . . 86. 117.  
 Maros-Szereda . . . . . 158.  
 Matis János . . . . . 144.  
 Makó György 91. 92. 96. 107. 108. 142. 145.  
 Mansfeld Erneszt 243. 244. 246.  
 Mária Krisztierna. Báthori Zsigmond megkéreti 63. Erdélybe jő 64. Kővárra megy 70. kormányozni kezd 77. Haza akar menni 79. Férjével kibékül 81. Elválík, kimegy 86.  
 Marietti . . . . . 125. 129.  
 Makó Gergely . . . . . 18.  
 II. Mátyás cs. mint fhg. Rudolftól a kormányt elveszi 173. Bocskai-val békét köt 177. Báthori Gábort elismeri 194. Báthori ellen fordul 291. Császár lesz 204. Báthori Gábor Erdélyt oda igéri 209. Bethlen Gábor ellen van 219. meghal 227.  
 Malespina . . . . . 90. 94.  
 Medgyes 14. 41. 12. 159. 173.  
 Mihály vajda Báthori Zsig. szöv. vetkezik 52. ölet 60. Báthorinak esküt 84. Báthori megigéri 86. Báthori Endre ellen 88. Fegyverkezik 91. beindul 93. a székelyeket felkölti 94. sellenberki csatája 96. Fejérvárra beül 98. helytartó

|                                  |                                 |      |
|----------------------------------|---------------------------------|------|
| lesz 101. írtási szándéka 102    | Nizovszki . . . . .             | 12.  |
| Moldvára ront 104. Fellépnek     | Nyomdászat . . . . .            | 21.  |
| ellene 106. Bastát reá behij-    | Nyujtódi György . . . . .       | 147. |
| ják 107. bejö 109. Miriszlói     | Offenbánya . . . . .            | 190. |
| csata 110. Kifut 112. felfut     | Oláhok . . . . .                | 114. |
| leküldik 118. Bastával bejö      | Opicz Márton . . . . .          | 249. |
| 120. Kegyetlenségei 121. Basta   | Ovári István . . 51. 59.        | 87.  |
| megöleti 122.                    | Ördög Balázs . . . . .          | —    |
| Miriszló . . . . . 110. 247.     | Örvendi Pál . . . . .           | —    |
| Mikola János . . . . . 194.      | Össi Miklós . . . . .           | 28.  |
| Mikola János . . . . . 147. 155. | Palatics György . . . . .       | 96.  |
| Mikó Ferencz 210. 224. 227.      | Paratély . . . . .              | 152. |
| 241. 248.                        | Patocsi Zsófia . . . 27.        | 28.  |
| Mikó Miklós . . . . . 99.        | Pattyantys Balázs . . . . .     | 47.  |
| Mindszenti Benedek 66. 75. 137.  | Pázmán Péter . . . 225.         | 222. |
| 158. 190. 189.                   | Perényi György . . . . .        | 90.  |
| Mikes Zsigmond . . . . . 218.    | Pekri Gábor . . . . .           | 24.  |
| Mikes György 27. 147. 188.       | Pecz Bertalan . . . 72.         | 105. |
| Miske András . . . . . 27.       | Petneházi István . . 93.        | 223. |
| Miske György . . . . . „         | Petki János 105. 107. 137. 158. |      |
| Moré László . . . . . „          | 170. 187. 193. 205. 219.        |      |
| Monor . . . . . 86.              | Petki István 107. 110. 119.     |      |
| Monostori apátság . . . . . 56.  | Petki Farkas . . . . .          | 155. |
| Murat III. . . . . 22.           | Pethe László . . . . .          | 109. |
| Musina . . . . . 241.            | Pécsi Simon 183. 191. 219. 220. |      |
| Nadányi Gergely . . . . . 202.   | 236. 134.                       |      |
| Nagy András 82. 911. 200.        | Piscator . . . . .              | 249. |
| 201. 203. 205.                   | Pongrácz Frigyes . . . . .      | 24.  |
| Nagy Albert 127. 132. 142. 145.  | Pókai János . . . 27.           | 28.  |
| 149. 150.                        | Pókai Péter . . . . . „         | „    |
| Nagy Pál . . . . . 252.          | Pozsoni béke . . . 245.         | 246. |
| Nagy János . . . . . 88.         | Prágai szerződés . . . . .      | 62.  |
| Nagy-Várad . . . . . 22.         | Qadut Mátyás . . . 241.         | 242. |
| Nagy-Szombat . . . . . 226.      | Radák László . 18. 20.          | 27.  |
| Naptár . . . . . 46.             | Radák Imre . . . . .            | 27.  |
| Nádas (Szász) . . . . . 159.     | Radnóth . . . . .               | 207. |
| Náprádi Demeter 64. 75. 77.      | Rác Péter . . . . . 28.         | 39.  |
| 78. 79.                          | Rác István . . . . .            | 87.  |
| Nyári Pál . . . . . 188. 183.    | Rác György 144. 146. 150.       |      |
| Nyárádtő . . . . . 25.           | 156. 159.                       |      |
| Nemes Balázs 151. 205. 208.      | Rákóczi János . . . . .         | 151. |
| 218.                             | Rákóczi Lajos 118. 131. 150.    |      |
| Nemes János . . . . . 18. 218.   | Rákóczi György 230. 248. 256.   |      |
| Némethi György . . . . . 172.    | 258. 259.                       |      |
| Nikolsburgi béke . . . . . 237.  | Rákóczi Zsigmond Erdély kor-    |      |

- mányzója lesz 74. Fejdedem lesz 185. Homonnai elleno fellépik. 188. Lemoond 191. 188.
- Rhédei Ferencz 145. 151. 172. 176. 191. 232.
- Rhédei Pál . . . . . 207.
- Ribiczei Albert . . 147. 155.
- Rosnyó . . . . . 160 209.
- Rudolf cs. Báth. Zsig.-dal egyezkedik 47—72. Erdélyt megkapja 74. Báth. Zs. ellen fordul 80. Báth. Endre ellen 85. Első uralma, Mihály v. helyt. mellett 101. 112. Bastaé mellett 113. 116. Másodszori uralma, Basta helytartósága mell. 135. 140. Harmadszori uralma, Basta III. helytartósága mellett 148. 128. cs. biztosok mellett 149. 168. A cs. kormányt töle Mátyás főherczeg átveszi 173. (I. M. fhg.) meghal. 204.
- Sajó . . . . . 87.
- Sarmasági János . . . . 137.
- Sarmasági Zsigmond 174. 176. 186. 205. 216. 220. 243.
- Sása János . . . . . 20.
- Sándor István . . . . . 68.
- Sebes-vár . . . . . 82. 211.
- Seges-vár 23. 220. 226. 143. 173. 216.
- Szelestei János . . . . 131.
- Sellenberg . . . . . 95.
- Senyei Pongrácz 81. 82. 83. 91. 101. 163. 108. 111. 113. 115. 126. 121. 141. 149. 156. 176. 191. 189. 186. 197. 207.
- Sennyei Miklós . . . 64. 122.
- Sigér János . . . . . 39. 40.
- Somlyói Literati Gergely 37. 57. 58. 63.
- Sulyok János . . . . . 32.
- Sulyok Imre . . . . . 22.
- Schultetus . . . . . 241.
- Szamos-víz . . . . . 63.
- Szamosujvár 221. 59. 117. 119.
- Szamosközi István . . 190.
- Szakács Miklós . . . . 26.
- Szalánczi László 59. 63. 144.
- Szalánczi György. 57. 59. 63.
- Szász egyetem. . . . . 71.
- Szász papok tizede 200. 203.
- Szászok . . . . . 33. 116.
- Szászváros . . . . . 150.
- Szántó István . . . . . 40.
- Szborovszki Sámuel . . 41.
- Szeben 198. 199. 216. 217. 201.
- Szemere Mihály . . . . 105.
- Szent-benedeki kastély 55. 195.
- Szentmihályfalvi János 19. 27.
- Szent-léleki vár . . . . 44.
- Szentpáli János . . 147. 116.
- Szék . . . . . 196.
- Székelység . . 16. 66. 67. 68. 101. 111.
- Székely Antal 19. 97. 103.
- Székely Ferencz . . . . 163.
- Székely Mózes Szt.-Pálnál csatázik 25. Muszkaországban 36. parajdi kamaraispán 40 Szerbeknek segélyt visz 61. Kezes 95. sellenbergi csatánál 97. Moldvába serget visz 104. Mihály v. elől kifut 105. Bejö 113. a dolgok élére áll 115. Báth. Zs.-dot behozza 117. Basta ellen fővezér 118—121. Báth. Zs. elfogatja 125. Báth. Zsigmondot elakarja zarátni 121. Basta ellen csatázik 132. Kifut 135. törökséggel bejö 138. Fejdd. lesz 141. Basta ellen indul 142. Rádul v. rájö 144. Barczán csatát vesz 146. elesik 147. pártja sorsa 152. 155.
- Széki Kálmán . . . . . 27.

|                                   |           |                                   |                |
|-----------------------------------|-----------|-----------------------------------|----------------|
| Szeraphin Bálint . . . . .        | 82. 263.  | Török István . . . . .            | 64. 220.       |
| Szilvási Boldizsár 191. 192. 189. |           | Török Kata . . . . .              | 196. 207. 218. |
| 186. 223. 55. 57. 59. 63.         |           | Tötöri János . . . . .            | 177.           |
| 104. 151. 152.                    |           | Thuri Ferencz 52. 110. 152.       |                |
| Szilvási Péter . . . . .          | 69.       | Trauzner Lukács 176. 189. 186.    |                |
| Szilvási András . . . . .         | 147.      | Udvarhelyvára. . . . .            | 66.            |
| Szilasi János . . . . .           | 212. 218. | Ungler Lukács . . . . .           | 18.            |
| Szilágy-Cseh vára 140. 225.       |           | Vadas Mihály . . . . .            | 20.            |
| Szilágy-Somlyó . . . . .          | 107.      | Vallenstein . . . . .             | 243. 244.      |
| Szombathelyi Márton . . . . .     | 213.      | Vajda Mihály . . . . .            | 61.            |
| Szunyoghszeg . . . . .            | 94.       | Vajda Miklós 116. 117. 140.       |                |
| Szunyogh Gáspár . . . . .         | 251.      | 147. 155.                         |                |
| Tahi István . . . . .             | 95. 110.  | Vaskapu . . . . .                 | 138.           |
| Tamásfalvi János 93. 106. 109.    |           | Vass György . . . . .             | 57. 59.        |
| 136. 185.                         |           | Vass Ferencz . . . . .            | 159. 158.      |
| Tamásfalvi Dénes . . . . .        | 55. 53.   | Vai Rufinus . . . . .             | 151.           |
| Tamásfalvi László . . . . .       | 64.       | Várfalvi György . . . . .         | 14.            |
| Tarnóczi Sebestyén . . . . .      | 108.      | Várfalvi Bálint . . . . .         | „              |
| Tahi István . . . . .             | 64.       | Veisz Mihály 146. 170. 171.       |                |
| Teke . . . . .                    | 86.       | 194. 195. 199.                    |                |
| Teke Ferencz . . . . .            | 83.       | Veyrauch Dávid . . . . .          | 123.           |
| Telegdi Mihály . . . . .          | 19.       | Veress Boldizsár . . . . .        | 109.           |
| Tinódi Sándor . . . . .           | 28. 31.   | Veress Dávid . . . . .            | 190.           |
| Toldalagi Ferencz . . . . .       | 55. 97.   | Veress János . . . . .            | 19.            |
| Toldalagi Mihály 138. 147. 222.   |           | Veráncz Antal . . . . .           | „              |
| 253. 254. 255.                    |           | Vécsvára . . . . .                | 84. 87. 198.   |
| Toldi István 56. 69. 139. 132.    |           | Vesselényi Miklós . . . . .       | 27.            |
| 143. 147. 81. 96. 119. 113.       |           | Vesszős . . . . .                 | 190.           |
| 131. 123. 124.                    |           | Vidrászeg . . . . .               | „              |
| Toldi György . . . . .            | 247.      | Zalasdi Miklós . . . . .          | 95. 98. 151.   |
| Tomori György . . . . .           | 27.       | Zámbó Balázs . . . . .            | 142.           |
| Tomori András . . . . .           | 27.       | Zádorlaki György . . . . .        | 26.            |
| Tompa István . . . . .            | 29.       | Zászlós uraság . . . . .          | 190. 195.      |
| Torda 19. 24. 124. 124. 228.      |           | Zetelaka . . . . .                | 238.           |
| Tordai János . . . . .            | 196.      | Zieratin Vladisláv . . . . .      | 250.           |
| Torja . . . . .                   | 35.       | Zilah . . . . .                   | 173.           |
| Toroczko-szt.-György . . . . .    | 167.      | Zolyomi Dávid 252. 255. 257. 258. |                |
| Toroczka László . . . . .         | 151.      | Zöldi Demeter . . . . .           | 238. 205.      |
| Toroczka András . . . . .         | 147.      | Zsibrik György . . . . .          | 42.            |
| Tótházi Mihály . . . . .          | 152.      | Zsibrik Gáspár . . . . .          | 57. 96. 130.   |
| Töröcsvár . . . . .               | 204. 209. | Zsitva torkolati béke 182. 221.   |                |
| Török Bálint, Enyingi 145. 149.   |           | Zsombori Sándor . . . . .         | 53.            |
| Török Mihály . . . . .            | 102.      | Zsombos László 22. 26. 33. 40.    |                |
| Török János . . . . .             | 147.      | Zsuki Benodek . . . . .           | 221.           |

